

VISNYK | **ВІСНИК**
OF THE LVIV | **ЛЬВІВСЬКОГО**
UNIVERSITY | **УНІВЕРСИТЕТУ**

Series Philology | **Серія філологічна**

Issue 77 | **Випуск 77**

Scientific journal | Збірник наукових праць

Published 1–2 issues per year | Виходить 1–2 рази на рік

Published since 1968 | *Видається з 1968 року*

The Ivan Franko | Львівський національний
National University of Lviv | університет імені Івана Франка

2025

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Протокол №

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ від 28.10.2008 р. № 14615-3586 Р.

До чергового – 77-го – випуску Вісника Львівського університету. Серія філологічна увійшли здебільшого статті викладачів філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, а також викладачів інших закладів освіти Львова й Луцька, які підтверджують широкий спектр філологічних наукових пошуків. У статтях заактуалізована розмаїта проблематика сучасної україністичної та славістичної філологічної науки в рубриках «Мовознавство» та «Літературознавство». Решта чотири рубрики: «Публікації», «Рецензії», „In memogram” та «Літопис подій» – містить фольклорно-етнографічну публікацію народних молитов, замовлянь і заклинань від вітру з Полісся, три рецензії на нові видання, некролог відомому фольклористові, літературознавцеві і краєзнавцеві М. Чернопискому та ґрунтовний аналіз Десятих Колесівських читань, які відбулися наприкінці 2025 р.

The next – 77th – issue of The Bulletin of Lviv University. The Philological Series includes mostly articles by lecturers of the Philological Faculty of the Ivan Franko National University of Lviv, as well as lecturers of other higher education institutions in Lviv and Lutsk, which confirm a wide range of philological scientific research. The articles update various issues of modern Ukrainian and Slavic philological science in the sections „Linguistics” and „Literary Studies”. The remaining four sections: „Publications”, „Reviews”, „In memoriam” and „Chronicle of Events” – contain a folklore and ethnographic publication of folk prayers, spells and spells out of the wind from Polissya, three reviews of new publications, an obituary for the famous folklorist, literary critic, local historian M. Chornopysky, and a thorough analysis of The Tenth Kolessa’s Readings, which took place at the end of 2025.

Редакційна колегія:

головний редактор – В. М. Івашків, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); заступник головного редактора – З. О. Купчинська, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); відповідальний секретар – І. В. Роздольська, д-р. філол. наук, доц. (ЛНУ ім. Івана Франка); члени редколегії: Ф. С. Бачевич, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); С. Н. Бук, д-р. філол. наук, доц. (ЛНУ ім. Івана Франка); О. І. Галета, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); О. В. Забуранна, канд. філол. наук, доц. (ЛНУ ім. Івана Франка); І. М. Кочан, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); Г. П. Мацюк, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); М. Олейнік, д-р. філол. наук (докт. габіліт.), ад’юнкт (відділ неофілології, кафедра слов’янських мов; Університет Марії Кюрі-Скłodовської, Люблін, Республіка Польща); С. М. Пилипчук, д-р. філол. наук, доц. (ЛНУ ім. Івана Франка); А. Л. Татаренко, д-р. філол. наук, проф. (ЛНУ ім. Івана Франка); А. І. Швець, д-р. філол. наук (Інститут Івана Франка НАН України).

Professor *V. Ivashkiv* - Editor-in-Chief.
Professor *Z. Kupchynska* - Assistant Editor.
Assistant Professor *I. Rozdolska* - Managing Editor.
Відповідальний за випуск *Роман Крохмальний*

Адреса редколегії: Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кімн. 239 Львів, Україна, 79000 тел.: (38) (032) 2394704	Editorial office adress: Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universityetska Str., room 239, Lviv, Ukraine, 79000 Tel.: (38) (032) 2394704
---	---

Редактор М. МИХАЛЮК
Комп’ютерна верстка О. ЯНЮК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЮВАЧА:
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і роз-
повсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК
№3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 21,69.
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний університет імені
Івана Франка, 2024

МОВОЗНАВСТВО

Володимир ПЛЕЦЬКИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка
УДК 811.161.2'34:81–05

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14002>

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНОЛОГІЇ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ПЕТРА КОСТРУБИ ТА ІВАНА КОВАЛИКА

Резюме. У статті порівняно фонологічні концепції двох львівських учених – Петра Коструби й Івана Ковалика, виявлено спільне й відмінне в підходах обох дослідників до системи приголосних і голосних фонем сучасної української літературної мови. За спільного для обох дослідників вихідного положення про те, що окремими фонемами можуть бути ті звукотипи, які розрізняють значення слів в однаковому звуковому оточенні й зазвичай можуть перебувати в трьох основних із фонологічного погляду позиціях у слові: на його початку, у середині і в кінці. П. Коструба пропонує брати до уваги тільки основні форми питомих слів, зважаючи на місце звука в слові, а також функції тих звуків, які є репрезентантами окремих фонем. У дискусії з різними фонологами вчений доводить, що довгі приголосні не є окремими фонемами, бо існують на стику фонем із двома, а не однією фонемою. Довгі приголосні звуки не на стику морфем – це вияви двох коротких фонем, бо виконують таку саму функцію, як дві різні фонемні. І. Ковалик вважає за необхідне брати до уваги всі форми слів, у тому числі й позичених, а не, як це радить робити П. Коструба, тільки початкові форми, і наводить численні форми, де довгі приголосні розрізняють значення лексем. Тому І. Ковалик визнає наявність в українській мові деяких довгих приголосних фонем, наводить приклади фонологічних протиставлень фонем /и/ та інших голосних і в середині слів, і на їх початку. Звідси і неоднакова кількість фонем у обох учених, і визнання фонемності деяких довгих приголосних у концепції І. Ковалика та їх відсутність у фонологічних студіях П. Коструби. Окрему увагу в статті звернено на мовні та позамовні чинники як причини відмови низки українських учених від фонемного статусу **и**. Обидва вчені визнають окремішність фонем /и/ та погоджуються з можливістю твердої вимови деяких приголосних перед **і**. Однак повернення до активного вжитку цієї специфічної української орфоепічної норми і досі залишається відкритим.

Ключові слова: фонологічна концепція, фонемний статус, приголосна фонема, довга приголосна фонема, критерій виокремлення фонем.

DEBATABLE ISSUES OF UKRAINIAN PHONOLOGY IN THE SCIENTIFIC WORKS OF PETRO KOSTRUBA AND IVAN KOVALYK

Abstract. The author of the article compares the phonological concepts of two Lviv scholars, Petro Kostruba and Ivan Kovalyk, revealing both similarities and differences in their approaches to the system of consonant and vowel phonemes in modern Ukrainian. Both researchers share the fundamental view that distinct phonemes are sound types that differentiate word meanings within the same sound environment and typically occupy three primary phonological positions in a word: the beginning, middle, and end. P. Kostruba argues for considering only the basic forms of word meanings, focusing on the position of sounds within the word and the functions of sounds representing individual phonemes. In discussions with various phonologists, he demonstrates that long consonants are not separate phonemes; rather, they exist at the junction of two phonemes, functioning as two distinct sounds rather than one. Long consonant sounds that occur not at morpheme boundaries are manifestations of two short phonemes, performing the same function as two different phonemes. Conversely, I. Kovalyk believes it is essential to consider all forms of words, including loanwords, rather than limiting analysis to the basic forms as suggested by P. Kostruba. He provides numerous examples where long consonants differentiate the meanings of lexemes, thereby acknowledging the presence of long consonant phonemes in Ukrainian. Kovalyk also cites phonological oppositions involving the phoneme /и/ and other vowels in both the middle and beginning of words. This leads to a discrepancy in the number of phonemes recognized by each scholar, with Kovalyk accepting some long consonant phonemes while Kostruba does not. The author of the article also highlights linguistic and extra-linguistic factors that contribute to the reluctance of some Ukrainian scholars to abandon the phonemic status of /и/. Both scholars agree on the distinctness of the phoneme /и/ and acknowledge the potential for hard pronunciation of certain consonants before /и/. However, the question of reintegrating this specific Ukrainian orthoepic norm remains unresolved.

Keywords: phonological concept, phonemic status, consonant phoneme, long consonant phoneme, criterion for phoneme distinction.

Погляди різних українських учених на те чи інше окреме звукове явище фонологи неодноразово порівнювали в різних спеціальних студіях, особливо це стосується наукових розвідок про системи голосних і приголосних фонем сучасної української літературної мови. Водночас у поле зору дослідників значно рідше потрапляли фонологічні концепції різних учених, хоч порівняння підстав для виокремлення фонем, сполучуваності окремих звукотипів і, особливо, зіставлення систем голосних і приголосних фонем дослідники звукового ладу української мови робили досить часто. Власне фонологічні концепції об'єктом спеціальних студій ставали значно рідше. Так, фонологічну концепцію Петра Коструби проаналізовано в статті Богдана Ключковського¹. Окрему розвідку присвячено фонологічним студіям Івана Ковалика². У цій статті пробуємо порівняти фонологічні концепції П. Коструби і І. Ковалика, які в поглядах на способи виявлення фонем і процедури їх виокремлення були раз у раз опонентами, хоч низку років обидва працювали разом

¹ Б. Ключковський, *Фонологічна концепція Петра Коструби*, [в:] Українська філологія: досягнення, перспективи. До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті, Львів, 1994, с. 139–145.

² В. Пілецький, *Дискусійні питання української фонології в працях Івана Ковалика*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», Львів, 2017, вип. 64, ч. 1, с. 232–238.

на тій же кафедрі української мови Львівського державного університету імені Івана Франка.

Аналіз системи приголосних фонем сучасної української літературної мови П. Коструба розпочинає зі твердження про те, що в працях повоєнних років минулого століття фонологи розходилися в думках щодо кількості приголосних і нараховували різну кількість приголосних фонем, зокрема: Г. Шило – 45 (коротких твердих 22, м'яких 19, довгих твердих 2, м'яких теж 2); І. Сунцова – 41 (коротких твердих також 22, м'яких 10, довгих – лише м'яких – 9); Л. Москаленко – 42 (коротких твердих 22, м'яких 10, довгих м'яких 10); М. Наконечний – 44 (коротких твердих 22, м'яких 10, довгих твердих 2, м'яких 10); Л. Прокопова – 41 (коротких твердих 21, м'яких 10, довгих твердих 2, м'яких 8); Г. Міжевська – 52 (коротких твердих 22, м'яких 19, довгих твердих 1, м'яких 10). Розходження у визначенні кількості приголосних фонем, на думку вченого, «викликали різниці в поглядах на фонематичність чи нефонематичність м'яких губних, т. зв. шиплячих, задньоязикових та [г'], а також щодо того, скільки і які подовжені приголосні слід уважати самостійними фонемами сучасної української літературної мови»¹.

Г. Шило та Г. Міжевська розглядають м'які глухі приголосні як окремі фонемні, тому Г. Шило серед 19 м'яких фонем розглядає і 5 напівпом'якшених губних: [п'], [б'], [м'], [в'], [ф'], проте не наводить аргументів на користь їх фонематичності. Пари *бий – бій*, *світ – світ*, на думку П. Коструби, різняться не приголосними, а голосними *и* та *і*, а в другій парі ще й приголосними перед *в'* ([с]–[с']). Відмова Г. Шила визнавати окремими фонемами напівпом'якшені задньоязикові [g'], [k'], [x'] та горлового [г'] і вважати їх тільки відтінками відповідних твердих фонем теж зумовлена сполучуваністю названих звуків тільки з *і*, тоді як напівпом'якшені губні можуть бути перед іншими голосними й м'якими приголосними. Напівпом'якшені *п', б', м', ф', в', ч', ж', ш'* бувають здебільшого перед *і*². Якщо сполучуваність пом'якшених [в'] і [м'] з іншими, як *і*, голосними можна довести прикладами на взірєць *св'ято, дзв'якати, т'м'яний*, то три інші напівпом'якшені губні [б'], [п'], [ф'] в непозичених словах з голосними, крім *і*, не сполучаються. До того ж всі п'ять напівпом'якшених губних відсутні в українській мові перед м'якими приголосними, а навпаки, можуть бути тільки після них: [с'в'іт], [ц'в'іх].

П. Коструба також вказує на непослідовність Г. Шила у потрактуванні фонемного статусу напівпом'якшених губних, шиплячих, задньоязикових і горлового приголосного. Напівпом'якшені губні та шиплячі в концепції Г. Шила є окремими фонемами, а задньоязикові і горловий звук – ні, хоча всі чотири різновиди приголосних переважно виступають в позиції перед *і*³. Пом'якшений [в'] у словах *цв'ях*,

¹ П. П. Коструба, *Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови*, [у:] Питання українського мовознавства, Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1962, кн. 5, с. 112–113.

² Г. Ф. Шило, *Палатограми українських звуків і система фонем української мови*, [у:] Питання слов'янського мовознавства, Львів, 1948, кн. 1, с. 230.

³ П. П. Коструба, *Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови*, с. 113.

свято не є окремою фонемою, бо вимова [с'вйато], [ц'вйах] або [с'вато], [ц'вах] не викликає зміни значень слів. Це стосується й інших напівпом'якшених, у тому числі губних [б'] , [п'] , [м'] , [ф'] , шиплячих, задньоязикових і горлового, адже не існує протиставлень [п] – [п'] , [ш] – [ш'] , [к] – [к'] , [г] – [г'] і под. П. Коструба покликається на давнішу працю Є. Тимченка, де автор доводить, що в деяких сусідніх слов'янських мовах напівпом'якшені губні є окремими фонемами, бо, окрім *і*, можуть сполучатися з голосними *а*, *о*, *у* та розрізняти значення слів. Тимчасом в українській мові, уживаючись переважно перед *і*, напівпом'якшені губні як окремі фонemi в свідомості не виділяються. Це ж стосується і відповідних задньоязикових та горлового звука, і тільки в діалектах і не перед *і* ще існують напівпом'якшені короткі шиплячі *дівця*, *лошя* і под.¹

Про концепію А. Москаленка П. Коструба каже, що той висловлюється не зовсім ясно, коли твердить, що в українській мові губні м'які фонemi трапляються переважно перед *і*, а в деяких питомих та іншомовних словах перед іншими голосними: *цвях*, *Мюнхен*, *бюро*, *юре*. Із того, що А. Москаленко подає [в'] без дужок, а інші губні в дужках, учений робить висновок, що той самостійною вважає тільки фонему [в']. Неподовжені м'які шиплячі і задньоязикові в працях А. Москаленка відсутні².

Із наведених у статті П. Коструби цитат І. Міжевської випливає, що задньоязикові приголосні [г], [к], [х] та шиплячі [ж], [ч], [ш] в українській мові м'які тільки перед *і*, губні тверді в усіх позиціях, у тому числі й перед голосними, а тверда дзвінка афrikата [з] не має м'якого відповідника. Із уваги на сказане вище П. Коструба зазначає, що положення авторки заперечують фонематичність в українській мові губних, задньоязикових і неподовжених м'яких шиплячих³.

На противагу Л. Прокоповій, яка, через слабе протиставлення [g] решті фонем української мови, а також на можливість його заміни звуком [г] у вимові частини українців, не вважає цей звук виявом окремої фонemi⁴. Однак П. Коструба підкреслює, що через наявність у мові протиставлень /*gratul* – /*gratul* – /*bratul* – /*dratul*, /*gul'il* – /*kul'il* – /*dul'il* – /*l'ul'il*, /*gn'iml* – /*gn'iml* та ін. авторка погоджується з висновком про те, що на сучасному етапі розвитку української мови мусимо визнати [g] самостійною фонемою. Окремими фонемами, хоч і ще з меншими, ніж [g], навантаженнями, можуть, на думку дослідниці, бути довгі тверді приголосні [н:], [с:] та інші⁵.

¹ Ю. Шевельов, *У довгій черзі: проблеми реабілітацій*. Виступ на I конгресі Міжнародної Асоціації українців у Києві 27 серпня 1990, «Сучасність», 1990, ч. 12 (356), с. 62–63.

² П. П. Коструба, *Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови*, с. 114.

³ Там само.

⁴ Л. І. Прокопова, *Приголосні фонemi сучасної української літературної мови: експериментально-фонетичне дослідження*, Київ: вид-во Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1958, вип. 2.

⁵ П. П. Коструба, *Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови*, с. 114.

Фонологи-сучасники П. Коструби найбільше розходяться в поглядах на фонематичність довгих звуків (у Г. Шила їх 6, І. Сунцової – 9, А. Москаленка – 10, Л. Прокопової – 10, Г. Міжевської – 11, М. Наконечного – 12) та їхній акустичний характер: М. Наконечний каже, що довгі приголосні за своїм характером подвійні, а Л. Прокопова з цим категорично не погоджується¹. Від активної наукової діяльності П. Коструби аж до сьогодні питання про фонематичність довгих приголосних залишається відкритим.

Точкою відліку, яку фактично постулювали названі вище фонологи, виступає розрізнення подвоєння і подовження. Подовження, що репрезентує одну фонему, існує не на межі між морфемами, а подвоєння, навпаки, маємо на стику між ними або між словами, тобто між префіксом і коренем, прийменником і коренем і т. д. (М. Жовтобрюх називає морфему *морфологічні частини слова*, але такий термін сьогоднішні дослідники значущих частин слова не використовують насамперед через розмежування морфеміки і морфології). Тому в досліджуваній період нараховують в сучасній українській літературній мові 8 – 12 довгих приголосних фонем, у тому числі дві тверді – [н:] і [с:]².

У курсі лекцій із фонетики для студентів філологічного факультету П. Коструба виділяє три різновиди довгих приголосних звуків³. Перші вимовляємо там, де на межі між морфемами або між службовими і самостійними частинами мови, іноді двома самостійними частинами мови збігаються два однакових приголосних: *оббити, віддати, роззутти, як коли, хоч часом, дам матері, він не п'є* і под. Тут вимовляємо не два однакові приголосні звуки, а один довгий: [б:], [д:], [з:], [к:], [ч:], [м:], [н:]. Другі pojawiaються в мові там, де збігаються два подібні, але неоднакові звуки: *зсипати, зшити, дивився* і под. ([з] – [с], [з] – [ш], [ш] – [с']). Унаслідок уподібнення виникають два однакові приголосні, які потім зливаються в один довгий: [сси'пати^е] – [с:и'пати^е], [иши'ти^е] – [и:и'ти^е], [ди'ви^ес'с'а] – [ди'ви^ес':а]. Третю групу складають слова, у яких у сучасній українській мові межі між морфемами не відчуваємо: *життя, безлюддя, питання, зілля, сіллю, піччю* та ін. На письмі маємо дві однакові букви, а у вимові – довгий приголосний звук: [жи^ет':а], [бе^езл'юд':а], [пи^ета'ч':а], [з'іл':а], [с'іл':у], [п'іч':у].

Переважно в такому довгому приголосному реалізуються дві фонemi: у словах *оббити, віддати, роззутти* і под. – остання фонема префікса й перша кореня, у сполученнях *як коли, хоч часом, дам матері* – остання фонема першого та початкова фонема другого слова⁴. У словах *життя, знання, зілля* і под., а також формах *ніччю, сіллю, розкішию* і т. д. межі між морфемами не відчуваємо, тому довгі приголосні входять до однієї морфemi. Через це, на думку П. Коструби, українські мовознавці вважають їх окремими довгими фонемами. При цьому дослідник

¹ Там само, с. 114–115.

² Там само, с. 115.

³ П. П. Коструба, *Фонетика сучасної української літературної мови*. Курс лекцій для студентів філологічного факультету, Львів, 1963, част. перша, с. 74–76.

⁴ Там само, с. 76.

підкреслює, що за основу тут беруть таку засаду: «коли якийсь довгий приголосний, наприклад [з:], [б:], [в:], [к:], виступає виключно на межі слів або морфем, а в інших позиціях не зустрічається, то він не є самостійною фонемою, лише звуковою реалізацією двох фонем; а коли інший довгий приголосний вимовляється також у тих позиціях, де в сучасній українській мові виразно не відчувається межа слів або морфем, то його слід уважати окремою фонемою»¹. Перші довгі приголосні вважають такими, що виникли внаслідок «збігу», а другі – «подовження». Останній термін не відповідає критерію науковості, бо історично тут маємо повну прогресивну асиміляцію звука [й] до попереднього м'якого або пом'якшеного приголосного, а не подовження того самого звука.

Конкретне застосування цього принципу, тобто відповіді на питання, скільки довгих приголосних фонем у сучасній українській літературній мові, у різних фонологів не однакові. М. Наконечний, до прикладу, нараховує 10 довгих м'яких приголосних фонем: [т':], [д':], [з':], [с':], [л':], [н':], [ц':], [ш':], [ж':], [ч':]². Ученого підтримала низка українських фонологів, але чимало з їхніх колег висловило інші думки. Так, А. Москаленко не вважає фонемами довгі тверді [с:] і [н:], Л. Прокопова усуває з переліку довгих фонем [ж':] і [ц':]. І. Сунцова твердить, що безсумнівних довгих приголосних фонем в українській мові 9: [т':], [д':], [с':], [з':], [н':], [л':], [ш':], [ж':], [ч':], а Г. Шило нараховує тільки 4 довгі приголосні фонemi: [н:], [с:], [д':], [л':]³.

П. Коструба виходить із того, що для виявлення в мові окремої фонemi треба визначити її необхідні ознаки. До них, на думку вченого, належать: 1) здатність протиставлятися іншими звуками у рядах або парах слів так, щоб заміни одної фонemi іншою змінювалося або знищувалося значення слова; 2) незалежність від фонетичного оточення, тобто від сусідніх звуків; 3) незалежність від позиції в слові, тобто здатність виступати в усіх позиціях (на початку й у кінці слова, між голосними, перед іншими приголосними й після них). Фонема також мусить бути найменшою, далі не подільною на менші частини мовною одиницею⁴.

Той факт, що кожен довгий приголосний артикуляційно єдиний, не може бути переконливим аргументом на користь його фонематичності. За повільної вимови довгий приголосний розділяється на два однакові короткі, функційно подібні до сполук різних приголосних, а межа фонетичного складу припадає на середину довгого звука. Отже, довгі приголосні не найменші одиниці мови, бо їх можна ще ділити⁵. А якщо їх можна далі ділити, то тоді це вже не одна, а сполука двох одиниць⁶.

¹ Там само.

² Там само, с. 77.

³ Там само, с. 78.

⁴ Там само, с. 77–78.

⁵ Там само, с. 79.

⁶ П. П. Коструба, *Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови*, с. 116.

П. Коструба також спростовує твердження окремих учених про те, що доказом наявності в українській мові довгих фонем слугують пари *причина – причинна, відміна – відмінна, пана – панна, родина – родинна, картина – картинна*, де в другому слові чи формі дві однакові короткі приголосні фонемі містяться між морфемами – префіксом і коренем, коренем і суфіксом. У довгому звуці тут збігаються вияви двох однакових коротких фонем, а не однієї довгої. Для доказу фонематичності довгого **н** залишається тільки пара *догани – до Ганни*, у якій перший іменник вжито в родовому однини, а другий має таку ж відмінкову форму та ще й з прийменником.

Наявність довгих звуків ще не є доказом функціонування в мові довгих приголосних фонем, де з функційного погляду маємо збіг двох однакових коротких приголосних фонем між префіксом і коренем (*віддати, оббити, роззутти, зсипати, зшити*) і коренем та суфіксом (*сінник, осінній*). І ніхто з учених не твердить, що тут наявні довгі приголосні фонемі [д:], [б:], [з:] і т. д.

Більшість фонологів, підкреслює П. Коструба, неодностайна в тому, які саме подовжені приголосні в сучасній українській літературній мові треба вважати окремими фонемами: Г. Шило нараховує їх 4 (/н:/, /с:/, /д'/, /л'/), М. Наконечний 12 (2 тверді і 10 м'яких), І. Сунцова 9 (без /н:/, /с:/, /ц'/), А. Москаленко 10 (без твердих), Л. Прокопова – 10 (з твердими /н:/ і /с:/, але без /ц'/ і /ж'/)¹.

В українській мові завдяки асиміляції внаслідок зникнення *єра* форм із довгими м'якими приголосними не на межі між морфемами на взірць *життя, суддя, сіллю* значно більше, ніж в інших слов'янських мовах, а цей факт, на думку П. Коструби, не може бути аргументом проти основного правила, що фонемою можна вважати лише найкоротшу, тобто далі вже неподільну звукову мовну одиницю².

Як уже було сказано, П. Коструба вважає, що за умови сповільненої вимови в довгих приголосних вичленовують дві, а не одну, вершини, тому вони подільні на два короткі звуки. Він наголошує, що значна частина учених з різних країн не визнає довгих приголосних фонем насамперед через їхню акустичну розчленованість: «...У сучасному мовознавстві щораз більше закріплюється погляд, що одною фонемою можна вважати лише неподільну з фонологічної точки зору одиницю... На нашу думку, це ще в більшій мірі стосується до подовжених приголосних, які легко розділяються на два однакові елементи»³. Звідси випливає таке категоричне твердження: «...Ми думаємо, що нема підстав уважати подовжені приголосні окремими фонемами української мови»⁴.

Учений радить звернути увагу ще й на таке. Коли ми вважаємо довгий звук, до прикладу [с:], довгою фонемою, то не можемо знайти протиставлення у формі *ссати*, тобто опозиції основній формі цього слова. Якщо ж погодимося, що тут

¹ Там само, с. 117.

² Там само, с. 118–119.

³ Там само, с. 120.

⁴ Там само, с. 116.

наявні дві однакові фонемі, тоді легко виявляємо низку протиставлень: *ссати* – *спати* – *стати* – *слати*. Окрім того, П. Коструба пропонує розглянути ще три такі моменти: «1) що кожний довгий приголосний сучасної української мови утворився з двох однакових в результаті різних процесів словотворчих (словоскладання, префіксація, суфіксація) або фонетичних (зникання єрів, випад та асиміляція приголосних; 2) що подовжені приголосні виконують таку саму морфологічну функцію, як два різні приголосні в аналогічній позиції (пор. *віддати* – *відбити*; *сонний* – *трудний*, *осінній* – *всесвітній*; *сіллю* – *кров'ю*; *Залисся* – *Загір'я*); 3) що українській мові... не властива категорія довгих приголосних у протиставленні коротким не на стику морфем, ми не бачимо підстав для виділення довгих приголосних як окремих фонем сучасної української літературної мови. З фонологічного погляду їх слід розглядати як подвоєння або збіг двох нормально коротких приголосних»¹.

В іншому місці дослідник пропонує з фонологічного погляду висунути такі 5 аргументів проти довгих приголосних фонем в українській літературній мові².

«1. Українські довгі приголосні дуже обмежені в можливостях позиційного чергування. З п'ятьох основних позицій, а саме: 1) на початку слова, 2) у кінці слова, 3) між голосними, 4) перед іншим приголосним, 5) після іншого приголосного – довгі приголосні в українській мові, як правило, залишаються тільки в інтеркокальній позиції... Після приголосних, перед іншим приголосним і в кінці слова вони взагалі не можуть виступати, а на початку зустрічаються лише [с:] і [л':], причому кожен із них, якщо не рахувати похідних слів і форм, тільки в одному слові: [с:у'] і [л':у']».

2. Не менш обмежені українські довгі приголосні в можливості протиставлення їх відповідними короткими. На такі протиставлення наші автори наводять дуже невелику кількість, а й із них частина досить сумнівна.

3. Довгі приголосні в українській мові виконують таку саму морфологічну функцію, як два різні приголосні в аналогічній позиції (пор. *ві[д:а]ти* – *ві[дб]ити*, *со[н:]ий* – *тру[дн]ий*, *осі[н':]й* – *всесві[т'н']й*, *сі[л':]у* – *кро[в]ю*, *Зали[с':]а* – *Загі[р]я* і под.).

4. Кожний довгий приголосний (сучасної української мови утворився з обох однакових приголосних, які зіткнулися внаслідок різних процесів словотворчих (словоскладання, префіксація, суфіксація) або фонетичних (зникання єрів, випад та асиміляція приголосних).

5. Українській мові, подібно як і російській і іншим слов'янським, узагалі не властива категорія довгих приголосних у протиставленні коротким не на межі морфем»³.

Перші чотири аргументи можна вважати прийнятними, а п'ятий потребує уточнення, бо деякі мінімальні пари з протиставленнями коротких і довгих

¹ Там само, с. 120.

² П. П. Коструба, *Фонетика сучасної української літературної мови*, с. 79–81.

³ Там само, с. 79–80.

приголосних не на межі морфем в сучасній українській літературній мові таки існують, пор.: *лють* – *лють*, *віла* – *вілла*, *сало* – *ссало*, *догани* – *до Ганни*, *міра* – *мірра* і под.

Зваживши на всю сукупність аргументів за довгі приголосні і проти них, П. Коструба приходиться до висновку, «що достатніх підстав для виділення довгих приголосних як окремих фонем сучасної української мови немає. З фонологічного погляду кожний довгий приголосний слід розглядати як реалізацію двох фонем»¹. З урахуванням викладених вище міркувань учений виділяє в українській мові 32 короткі приголосні фонем, серед них 22 твердих: /п/, /б/, /м/, /в/, /ф/, /т/, /д/, /с/, /з/, /ц/, /з/, /л/, /н/, /ш/, /ж/, /ч/, /ж/, /р/, /к/, /г/, /х/, /г/ і 10 м'яких: /т'/, /д'/, /с'/, /з'/, /ц'/, /з'/, /л'/, /н'/, /р'/, /ж'/². Саме ці приголосні фонем та їх звукові вияви П. Коструба спочатку проаналізував у курсі лекцій з фонетики сучасної літературної мови для студентів філологічного факультету³, а потім у першій книзі п'ятитомової колективної монографії про сучасну українську літературну мову⁴.

Погляди І. Ковалика на фонологічну систему сучасної української літературної мови найбільш повно викладено в статті, присвяченій довгим приголосним фонемам, де дослідник дискутує з П. Кострубою про межі застосування принципу мінімальної пари у визначенні фонемного статусу звука (див. уточнення, бо протиставлення довгих – коротких не на межі між морфемами, хоч у невеликій кількості протиставлень, але є 2)⁵.

В українському мовознавстві, як слушно зауважує І. Ковалик, спірним питанням є визначення кількості фонем в сучасній літературній мові. Загальна кількість елементів фонемної системи залежить від того, скільки фонем нараховується в мікросистемах вокалем і консонантем. Українська мова належить до консонантних фонемних структурних типів.

Серед українських фонологів ще й до сьогодні спостерігаємо певні розходження щодо визначення кількості голосних і приголосних фонем сучасної літературної мови. У складі голосних більшість учених нараховує всього 6 фонем: *а, о, у, е, и, і*. Складніше, на думку І. Ковалика, встановити кількість приголосних фонем. Проаналізувавши різні погляди на цю проблему, учений робить висновок про те, що є група фонологів, яка визнає наявність довгих приголосних фонем у сучасній літературній мові, називаючи при цьому різну їх кількість (від 4 до 12), а є вчені, які взагалі не визнають пар довгих і коротких приголосних фонем. З останніми, передусім з П. Кострубою, і веде полеміку І. Ковалик.

¹ Там само, с. 80–81.

² П. П. Коструба, *Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови*, с. 120.

³ П. П. Коструба, *Фонетика сучасної української літературної мови*, с. 48–74.

⁴ *Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика* / за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ: Наук. думка, 1969, с. 245–258.

⁵ І. І. Ковалик, *Про довгі приголосні фонем в сучасній українській літературній мові*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», Львів, 1973, вип. 8, с. 3–12.

І. Ковалик вважає, що довгі приголосні фонемні справді обмежені в позиціях свого існування, проте фонемна структура лексемного складу сучасної української літературної мови дає підстави вважати, що довгі приголосні фонемні трапляються на початку слів: *л':ати, с:ати*, в середині слів після голосних: *виссати, діссати, доссати, відіссати, нассати, недоссати, обіссати, перессати, підіссати, поссати, приссати, попіссати, увіссати, виляти, віділляти, долляти, залляти, наділляти, обілляти, перелляти, полляти, пролляти, розілляти, уллятися, увіллятися* (пор. ще всю систему форм цих дієслів), а також у кінці слів: *бонн* – род. мн. від *бонна* (пор. *бон*, род. одн. *бона*), *булла* – род. мн. *булл* (пор. *була* – мин. час. від *бути*), *вілл* – род. мн. від *вілла* (пор. *віл*, род. одн. *вола*), *донна* – род. мн. *донн* (пор. *дона*, род. одн. від *дон*), *тонна* – род. мн. *тонн* (пор. *тона*, род. одн. від *тон*) тощо.

На думку І. Ковалика, не витримує наукової критики і правило про те, що фонемою можна вважати лише найкоротшу, далі вже неподільну фонетичну одиницю мови, бо це, наприклад, не стосується характеристики африкат, у яких зливаються два звуки, дві найкоротші звукові одиниці.

Учений, усупереч трактуванню П. Коструби, зауважує, що потрібно з'ясувати, чи можна звужувати можливість протиставлень так званих основних форм, наприклад, тільки неозначеної форми дієслова *ссати*. Лексему ж становлять усі словоформи, і всі вони, без винятку, рівноправні і рівновартісні. Тому їх усіх треба використовувати в протиставленнях при вирішуванні самостійності чи несамостійності фонем. Коли так розуміти правило про протиставлення всіх форм одного слова з різними формами інших слів, то тоді без спеціальних труднощів знайдемо протиставлення форм: *ссе* (3 ос. одн. теп. часу) – *се* (наз. одн. займенника); *ссала* (мин. час. жін. рід) – *сала* (род. одн. від іменника *сало*); *ссало* (мин. час. одн. сер. роду) – *сало* (наз. одн. або знах. одн. імен.), *ссучий, -а, -е* (наз. одн. дієприкметника) – *сучий, -а, -е* (наз. одн. прикметника), у яких маємо протиставлення довгої /с:/ і короткої /с/ фонем. Можна ще порівняти *ллють* (3 ос. мн. теп. часу) і *луть* (наз. одн. іменника), *ляв* – *лав* (род. мн. іменника *лава*). У наведених парах словоформ, вважає І. Ковалик, виявляється самостійність довгих фонем /с/ і /л':/ у протиставленні із короткими /с/ і /л/.

У зв'язку зі сказаним вище І. Ковалик приходиться до такого висновку: «Беручи до уваги лексемний матеріал сучасної української літературної мови, власні українські слова та слова іншомовного походження з інтернаціоналізмами включно (а треба визнати, що систему лексики української мови утворюють і власні, і запозичені слова), в яких трапляються безсумнівні опозиції довгих і недовгих (нормальних чи коротких) приголосних фонем (*с:*) – (*с*), (*н:*) – (*н*), (*л:*) – (*л*). Ми повинні визнати, що в системі консонантів сучасної української літературної мови маємо щонайменше три довгі приголосні фонемні: (*с:*), (*л':*), (*н:*). Якщо вважати реальними мовними фактами ці довгі фонемні, то в цілому в сучасній українській літературній мові нараховується 35 консонантів та 6 вокалів – всього 41

фонема»¹.

Можливе, однак, інакше потрактування деяких названих вище опозицій. У парі на взірєць *ссало – сало* два однакові звуки виконують таку саму функцію розрізнення семантики слів, як два різні в парі *ссало – спало*. Тому їх слід вважати звуковими виявами двох однакових фонем звичайної довготи, а не алофоном однієї довгої. А це вже аргумент на користь теорії П. Коструби про відсутність довгих приголосних фонем у сучасній українській літературній мові.

Серед українських фонологів ще й до сьогодні спостерігаємо певні розходження щодо визначення кількості голосних фонем сучасної літературної мови. У складі голосних більшість учених, і серед них П. Коструба та І. Ковалик, нараховує всього 6 фонем: *а, о, у, е, и, і*. Обидва вчені визнають фонемний статус обох: як *і*, так і *и*. Деякі дослідники говорять про 5 фонем, кваліфікуючи звук *и* варіантом фонемі *і*. Останнє твердження має глибоко закорінену історію, яку Ю. Шевельов у статті «Так нас навчали правильних проізношень» наводить як приклад прихованої русифікації української літературної мови на фонетичному рівні. Ю. Шевельов підтримує тверду вимову приголосних перед *і*, бо від цього безпосередньо залежить фонемний статус *і* та *и*. Учений гостро критикує редакторів першого тому монографії «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика» за усунення такої норми, бо це веде до руйнування фонемної системи української мови: «Питання русифікації української мови не підлягають прилюдній дискусії. Це, власне, характеристичне, що заходів у цьому напрямі вживається потай... Так потрактовано в курсі “Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика” (Інститут мовознавства, Київ, 1969) проблему пом’якшення приголосних перед *і*... За ортоепічними нормами української літературної мови, сформульованими в 20-х роках у працях Олексі Синявського, приголосні у вимові пом’якшуються перед *і*, за винятком *т, д, л, н*, що стоять перед *і*, яке походить з *о*, а також перед *і* в закінченнях називного відмінка множини. Отже, для прикладу, в словах *тінь, ліс, дід* вимовляємо *ть, ль, дь*, а в словах *тік : току, дій : дою, ніс : носа, ясні, горді* приголосні *т, д, л, н* не м’якшаються. Це розрізнення твердоти – м’якоти відрізняє українську мову від російської, де приголосні м’якшаються перед *і* (в російському письмі *и*) автоматично. Унаслідок цього в російській мові вибір *і* чи *и* (в російському письмі *и, ы*) цілком залежить від попереднього приголосного, і ці два звуки становлять варіанти однієї фонемі. В українській мові *і* та *и* виступають як дві фонемі, [і це – В. П.] важлива своєрідність української системи голосних. У новому підручнику фонетики, укладеному Інститутом мовознавства, питання твердої вимови перед *і* в літературній мові, як і питання відкинення такої вимови для фонологічної системи української мови, замовчано. Тільки глухо згадано про таку вимову, як, мовляв, діалектну (с. 183, 254), що, мовляв, “зрідка ... трапляється і в деяких носіїв літературного мовлення”. Це тим більше впадає в око, що принаймні два автори розділів у книжці – Петро Коструба й Микола Наконечний досі виступали як визнавці

¹ І. І. Ковалик, *Про довгі приголосні фонемі в сучасній українській літературній мові*, с. 11–12.

розрізнення твердості – м'якості перед **і** і що в інших випадках книга обговорює різні погляди до того чи того питання в дотеперішній літературі, але тут жадних посилань нема. Отже, можна думати, редакція просто тихцем заступила їх на власні. Тверда вимова перед **і** має зникнути з української літературної мови, як давніше в Харкові пам'ятник Блакитному. Фонологічну систему української літературної мови знівельовано з російською, але нишком, нишком, під загальне мовчання»¹.

Ю. Шевельов також вказує на незгоду П. Коструби з редакторами першого тому монографії «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика», які з усіх сил намагалися усунути з української мови тверду вимову деяких приголосних перед **і**. У виступі на I конгресі Міжнародної асоціації українців у Києві Ю. Шевельов ще раз наголосив на мужньому в 70-і роки минулого століття вчинкові П. Коструби: визнавати не тільки м'яку і пом'якшену, але й тверду вимову деяких приголосних перед **і**, бо ігнорувати тверду вимову означає нівелювати фонемність **и** і наближати українську вимовну норму до російської: «Приклади (русифікації. – В. П.) з словами найнаочніші, але подібні явища відбувалися на всіх рівнях мови. Ось приклад з фонетики. У жовтні 1969 року я одержав лист від Петра Коструби зі Львова. Коструба, автор розділу про українську фонологію в п'ятитомовому курсі “Сучасна українська літературна мова”, писав про вимову зубних перед **і**, яке походить з **о**, що вона може бути трьох типів – тверда, напівм'яка або м'яка (*діл, тик* тощо). Коли книга вийшла, здивований, він побачив, що нормою літературної мови є тільки м'яка вимова. Так створено нову ортоепічну норму – зміна, що мала своїм наслідком кардинальну реструктуризацію фонологічної системи української мови. Коструба протестував проти сваволі редактора, але що він міг змінити?»²

Запропоновану в монографії «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика» м'яку вимову перед **і** замість недавньої твердої підхопили шкільні та вишівські підручники, а також укладачі ортоепічних словників. Наслідком цього стало сьогоднішнє майже поголовне м'якшення приголосних перед **і** будь-якого походження у носіїв українського літературного мовлення всіх трьох поколінь – молодшого, середнього і старшого. І тільки у фахівців тліє надія, що самобутня риса української мови – тверда вимова перед **і** на місці **о** та колишнього прикметникового закінчення **-ыѣ** – з часом відродиться в умовах незалежної України.

Таким чином, визнаючи наявність твердої вимови приголосних перед **і** (*дім, тик, лій, ніс, молоді, ситі, трудні, веселі*), П. Коструба стає на бік тих дослідників фонологічної системи сучасної української літературної мови, які визнають наявність у ній шістьох голосних фонем: /a/, /o/, /y/, /e/, /и/, /i/³. Класифікацію цих

¹ Ю. Шевельов, *Так нас навчали правильних проізношеній*, [у:] Поза книжками і з книжок, Київ: Час, 1998, с. 251–252.

² Ю. Шевельов, *У довгій черзі: проблеми реабілітацій*, с. 75–76.

³ П. П. Коструба, *Фонетика сучасної української літературної мови*, с. 37.

голосних і аналіз їхніх звукових виявів учений спочатку опублікував в курсі лекцій із фонетики для студентів філологічного факультету¹, а потім докладно описав у колективній монографії про українську фонетику².

Роздуми І. Ковалика про співвідношення між звуками **і** та **и** стали логічним продовженням його студій із історії голосних фонем та їхніх диференційних ознак. Проаналізувавши погляди деяких відомих дослідників фонологічних систем різних слов'янських мов, насамперед праці К. Горалека, З. Штібера, К. Дейни та Н. Зволінського, учений дійшов висновку, що в сучасній українській мові **і** та **и** є окремими фонемами не тільки після губних та **р**, а й після задньоязикових та гортанного **г** (пор. пари *кiнь – кинь*, *хiба – хиба*, *загiн – загин*) і на початку слів (*iкати – iкання*, *икати – икання*, *акати – акання*, *окати – окання*, *укати – укання*, *екати – екання*). Після передньоязикових приголосних кореляція **і** – **и** виконує розрізняльну функцію разом із твердістю-м'якістю (*д'им – дим*, *с'ік – сик*, *с'ірий – сирий*), як це має місце в таких парах слів: *том – тям*, *тем – тям*, *сім – сам*³.

Висновки та перспективи. Отже, спільною рисою обох львівських учених є визнання того факту, що основним критерієм виокремлювання фонем сучасної української літературної мови є здатність їх головних виявів розрізняти значення слів у тому самому звуковому оточенні. Фундаментальне розходження між обома аналітиками полягає в різних відповідях на питання, які саме слова і форми потрібно брати до уваги: тільки основні форми питомих слів (П. Коструба) чи всі пари, де є протиставлення коротких і довгих приголосних із урахуванням не тільки питомих слів і форм, а й позичених лексем (І. Ковалик). Окрім того, П. Коструба наголошує на функційній подібності пар із двома однаковими, на його думку, приголосними фонемами (*ссало – спало*), чого не бере до уваги І. Ковалик. Звідси і різна кількість приголосних фонем у концепціях обох учених, і наявність деяких довгих приголосних у концепції І. Ковалика та їхня відсутність у фонологічних студіях П. Коструби.

References

- Kliuchkovskiy B., *Fonolohichna kontseptsiia Petra Kostruby*, Ukrayinska filolohiya: dosiahnennia, perspektyvy. Do 145-ricchia zasnuvannia kafedry ukrayinskoyi filolohiyi u Lvivskomu universyteti, Lviv, 1994, s. 139–145 // Ключковський Б., *Фонологічна концепція Петра Коструби*, Українська філологія: досягнення, перспективи. До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті, Львів, 1994, с. 139–145.
- Kovalyk I. I., *Istorychni zminy dyferentsiinykh oznak systemy holosnykh fonem u davnoruskii i ukrainskii movakh*, „Visnyk Lvivskoho unsversytetu. Seriya filolohichna”, № 1, Lviv, 1963, s. 83–90 // Ковалик І. І., *Історичні зміни диференційних ознак системи голосних фонем у давньоруській і українській мовах*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», № 1, Львів, 1963, с. 83–90.

¹ Там само, с. 37–48.

² В. Пілецький, *Дискусійні питання української фонології в працях Івана Ковалика*, с. 242–245.

³ І. І. Ковалик, *Історичні зміни диференційних ознак системи голосних фонем у давньоруській і українській мовах*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», № 1, Львів, 1963, с. 88.

- Kovalyk I. I., *Pro dovhі pryholosni fonemy v suchasniі ukrainskii literaturnii movi*, „Visnyk Lvivskoho unversytetu. Seriya filolohichna”, vup. 8, Lviv, 1973, s. 3–12 // Ковалик І. І., *Про довгі приголосні фонем в сучасній українській літературній мові*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», вип. 8, Львів, 1973, с. 3–12.
- Kostruba P. P., *Fonetyka suchasnoyi ukrayinskoyi literaturnoyi movy. Kurs leksii dlia studentiv filolohichnoho fakultetu*, chastyna persha, Lviv, 1963, 100 s. // Коструба П. П., *Фонетика сучасної української літературної мови. Курс лекцій для студентів філологічного факультету*, частина перша, Львів, 1963, 100 с.
- Kostruba P. P., *Pro systemu pryholosnykh fonem suchasnoyi ukrayinskoyi literaturnoyi movy*, [u:] Pytannia ukrayinskoho movoznavstva, kn. 5, Lviv: Vyd-vo Lvivskoho unversytetu, 1962, s. 112–121 // Коструба П. П., *Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови*, [у:] Питання українського мовознавства, кн. 5, Львів: Вид-во Львівського університету, 1962, с. 112–121.
- Piletskyi V., *Dyskusiini pytannia ukrayinskoyi fonolohiyi v pratsiakh Ivana Kovalyka*, „Visnyk Lvivskoho unversytetu. Seriya filolohichna”, vup. 64, chast. 1, Lviv, 2017, s. 232–238 // Пілецький В., *Дискусійні питання української фонології в працях Івана Ковалика*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», вип. 64, част. 1, Львів, 2017, с. 232–238.
- Prokopova L. I., *Pryholosni fonemy suchasnoyi ukrayinskoyi literaturnoyi movy: eksperymentalno-fonetychne doslidzhennia*, vup. 2, Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho unversytetu im. T. Shevchenka, 1958, 111 s. // Прокопова Л. І., *Приголосні фонем сучасної української літературної мови: експериментально-фонетичне дослідження*, вип. 2, Київ: Вид-во Київського університету ім. Т. Шевченка, 1958, 111 с.
- Shevelov Yu., *Tak nas navchaly pravylnykh proiznoshenii*, [u:] *Poza knyzhkamy i z knyzhok*, Kyiv: Chas, 1998, s. 236–280 // Шевельов Ю., *Так нас навчали правильних произношень*, [у:] *Поза книжками і з книжок*, Київ: Час, 1998, с. 236–280.
- Shevelov Yu., *U dovhii cherzi: problemy reabilitatsii*. Vystup na I kongresi Mizhnarodnoyi Asotsiatsiyi ukrayinistiv u Kyievi 27 serpnia 1990, „Suchasnist”, 1990, ch. 12 (356), s. 69–79 // Шевельов Ю., *У довгій черзі: проблеми реабілітації*. Виступ на I конгресі Міжнародної Асоціації українців у Києві 27 серпня 1990, «Сучасність», 1990, ч. 12 (356), с. 69–79.
- Suchasna ukrayinska literaturna mova. Vstup. Fonetyka / za zah. red. Bilodida I. K., Rozdil II. Fonolohichna systema ukrayinskoyi literaturnoyi movy*, Kyiv: Nauk. dumka, 1969, s. 218–260 // *Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. Білодіда І. К., Розділ II. Фонологічна система української літературної мови*, Київ: Наук. думка, 1969, с. 218–260.
- Shylo H. F., *Palatohramy ukrayinskykh zvukiv i systema fonem ukrayinskoyi movy*, [u:] Pytannia slov'ianskoho movoznavstva, knyha 1, Lviv, 1948, s. 226–231 // Шило Г. Ф., *Палатограми українських звуків і система фонем української мови*, [у:] Питання слов'янського мовознавства, книга 1, Львів, 1948, с. 226–231.

Володимир Пілецький – доцент катедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4051-7348>
Email: vpilecky@ukr.net

Ніна ДАНИЛЮК

Луцьк, Волинський національний університет імені Лесі Українки

УДК 811.161.2'373.6:398.8(=161.2)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14003>

МОВНИЙ ОБРАЗ ЗЕМЛІ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНОПІСЕННИХ ТЕКСТАХ

Резюме: У статті розглянуто засоби вираження мовного образу *землі* в текстах українських народних пісень, звернуто увагу на його багатоплановість в лінгвістичній просторово-часовій парадигмі. Виділено кілька рівнів мовного образу в контексті української національно-мовної та фольклорної картин світу: 1) міфологічний (*земля* – «першоеlement Всесвіту», пов'язаний із універсальною вертикаллю світобудови – *світовим деревом*); 2) сакрально-поетичний (*земля* – жіноча сутність, «та, що дає життя»; *земля* – «межа між цим і тим світом», «магічна сила», «оберіг»); 3) власне епічний (*земля* (*край, країна*) – *своя, рідна* («місце проживання батьків, роду») – *чужа* («далека», «ворожа»); 4) фольклорно-символічний (*земля-мати, земля-Україна, Україна-мати*). Зауважено, що в наш час, коли триває російська агресія на українській землі, цей мовний образ набуває особливого змісту, асоціюється з Волею, Незалежністю, Перемогою.

Ключові слова: мовний образ, народнопісенний текст, слово-образ, просторово-часова парадигма.

LINGUISTIC IMAGE OF THE EARTH IN UKRAINIAN FOLK POETRY TEXTS

Abstract: The article considers the means of expressing the linguistic image of the EARTH in the texts of Ukrainian folk songs, draws attention to its versatility in the linguistic spatio-temporal paradigm. Several levels of the linguistic image in the context of the Ukrainian national-linguistic and folklore pictures of the world are distinguished: 1) mythological (the *earth* is the „primary element of the Universe”, associated with the universal vertical of the universe – the world tree); 2) sacral and poetic (*the earth* is a feminine essence, „the one that gives life”; the earth is „the border between this and that world”, „a magical power”, „an amulet”); 3) epic (*land* (*land, country*) – *one's own, native* („a place of residence of parents, family”) – *alien* („distant”, „hostile”); 4) folklore-symbolic (a *motherland, earth-Ukraine, mother-Ukraine*). The attention is drawn to the fact that in our time, when the Russian aggression continues on the Ukrainian land, this linguistic image acquires a special meaning, and is associated with Freedom, Independence, and Victory.

Keywords: linguistic image, folk poetry texts, word image, spatio-temporal paradigm.

Постановка наукової проблеми. У фольклорних мовних образах відбито особливості міфопоетичного мислення як складника первісних уявлень наших предків про світ. Їх аналізові приділено значну увагу в студіях кінця XIX – початку XX ст.: Миколи Костомарова, Олександра Потебні, Івана Франка, Володимира Гнатюка, Джорджа Фрезера, Едварда Тайлора, Клода Леві-Строса, Карла Юнга та інших дослідників. У кінці XX – на початку XXI ст. вчені розглядають відображення

традиційного світобачення народу через призму концептів, символів, мовних образів у рамках концептуальної та національно-мовної картин світу з використанням нових методів дослідження. Мовний образ *землі* – один із визначальних архетипних образів, що потребує сучасного опрацювання в контексті індивідуально-авторського осмислення, мовної картини світу українців загалом, а також фольклорної / народнописанної картини світу зокрема, що й зумовлює *актуальність* нашої статті.

Аналіз досліджень проблеми. До вивчення концептів / символів / мовних образів української культури зверталось багато дослідників. Архетипні символи в системі поетичного моделювання світу на матеріалі української мови простежив В. Кононенко¹; символ землі в українському обрядовому фольклорі розглянула Л. Сорочук². Його природу як знаку української етнокультури представлено у книзі В. Жайворонка³, спільнослов'янські риси цього стереотипу відображено в польському етнолінгвістичному словнику⁴. Окремі аспекти аналізу засобів вербалізації образів української усної словесності висвітлено в працях С. Єрмоленко⁵, у нашій монографії⁶ та ін. Про мовні стереотипи з компонентами *небо/земля* у світосприйнятті українців на матеріалі фразеологізмів писала Н. Бабич⁷, а про концепт *земля* в мовній картині світу українців – О. Слюніна⁸ та Л. Бісовецька⁹. Специфіку мовного образу / концепту землі в текстах українських письменників розглянули в окремих статтях: у поезії Л. Костенко – О. Крупко¹⁰, у прозі І. Франка – Т. Брінкер¹¹, у романі

¹ В. І. Кононенко, *Символи української мови*, Івано-Франківськ: Плай, 1996, с. 48–61.

² Л. Сорочук, *Символ землі в українській фольклорно-обрядовій традиції*, «Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Серія: Культурологія», 2011, вип. 8, с. 125–133. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2011_8_19

³ В. Жайворонко, *Знаки української етнокультури: словник-довідник*, Київ: Довіра, 2006, с. 243–244.

⁴ *Słownik stereotypów i symboli ludowych* / red. J. Bartmiński, t. 1: *Kosmos. Zemja, woda, podziemie*, Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, s. 17–56.

⁵ С. Я. Єрмоленко, *Мова і українознавчий світогляд*: монографія, Київ: НДУ, 2007, с. 116–246; С. Я. Єрмоленко, *Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови*: навч. посіб.; відп. ред. Л. О. Пустовіт, Київ: Довіра, 1999, с. 17–130.

⁶ Н. Данилюк, *Поетичне слово в українській народній пісні*: монографія, Луцьк: РВВ ВНУ ім. Лесі Українки, 2010, с. 272–274; 459–480.

⁷ Н. Бабич, *Мовні стереотипи з компонентами небо/земля в ментальному світосприйнятті українців*, «Волинь філологічна. Текст і контекст. Лінгвістична XXI століття: стан і перспективи», 2013, с. 31–41.

⁸ О. В. Слюніна, *Концепт земля в українській мовній картині світу: лінгво-когнітивне осмислення*, Лінгвістика: збірник наукових праць, Луганськ: Видавництво ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2009, № 1 (16), с. 159–169.

⁹ Л. А. Бісовецька, *Концептуалізація землі в мовній картині світу українців*, «Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)», 2020, № 13, с. 5–10. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1155980.pdf>.

¹⁰ О. І. Крупко, *Вербалізація концепту земля у поетичній мові Ліни Костенко*, „Science and Education a New Dimension. Philology”, III (11), 2015, Issue 56, p. 52–57. https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/fil_iii11_56.pdf.

¹¹ Т. Брінкер, *Семантика мовного образу землі у фразеологізмах Франкової прози*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», 2020, вип. 72, с. 251–259.

М. Матіос «Букова земля» – А. Огар¹, у новелістиці В. Стефаніка – І. Бабій² та ін. Науковці зауважували особливе місце одиниці *земля* в мовно-концептуальній картині світу українців, її сакралізацію. Однак комплексного аналізу мовного образу *землі* в текстах українських народних пісень ще не здійснено, що й зумовлює потребу нашої розвідки.

Мета роботи – на матеріалі народнописених текстів різних жанрів і просторово-часової віднесеності виокремити засоби вербалізації мовного образу *землі*, з'ясувати їхнє структурно-семантичне наповнення.

Виклад матеріалу і результатів дослідження. Уточнимо наше розуміння понять «слово-образ» і «мовний образ», якими послуговуємось у статті. «“Слово-образ (словесний образ)” – це насамперед ключове слово у тексті або текстах певного стильового різновиду, певного автора (для фольклору – колективного), яке набуває образних значень і навколо якого виникають виразові одиниці. “Мовний образ” – поняття ширше, оскільки передбачає не лише лексичні, а й фонетичні, морфолого-словотвірні, синтаксичні засоби вираження, а також функціонування в загальномовному контексті, у структурі національно-мовної картини світу. Вбираючи історико-культурну та емоційно-психологічну інформацію, слова-образи та мовні образи співвідносяться із художніми концептами, а також можуть набувати символічних значень»³.

Мовні образи народної поезії розглядаємо на тлі української національно-мовної картини світу та її складника – фольклорної (народнопоетичної) мовної картини світу, що відображає специфіку мислення українців та спосіб членування довкілля носіями традиційної культури, зберігаючи найдавніші міфічні уявлення наших предків про світ.

Відомо, що основною ознакою міфопоетичної моделі світу є особлива пов'язаність, залежність макрокосмосу та мікрокосмосу, природи і людини. Серед важливих опозицій у світовому просторі перебуває пара *земля – вода*, що нерідко в архаїчних текстах представлена в тріаді *небо – земля – вода*.

Слова-символи *вогонь, світло, вода, земля*, пов'язані з найдавнішими віруваннями, належать до архетипних одиниць. В. Кононенко дійшов висновку, що в українській художній літературі «саме архетипні символи найбільш підлягають корекції відповідно до традицій, звичаїв, обрядів, культури, зрештою – і менталітету даного народу»⁴.

Слово-образ *земля* дослідники розглядають у лінгвістичній просторово-

¹ А. Огар, *Мовний образ землі (на матеріалі роману-панорами М. Матіос «Букова земля»)*, [у:] *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, Дрогобич: Посвіт, 2021, с. 53–62. <http://nwed.dspu.edu.ua/article/view/211690>.

² І. О. Бабій, *Актуалізація слова-образу «земля» у новелістиці Василя Стефаніка*, «Закарпатські філологічні студії», 2022, вип. 23, т. 1, с. 13–18.

³ Н. Данилюк, *Біблійні слова-образи в текстах українських народних пісень*, „Studia Ukrainica Varsovensia”, 2020, Т. 8, р. 46. https://www.pl/data/include/cms//Studia_Ucrainica_2020_8.pdf?v=1601463066046.

⁴ В. І. Кононенко, *Символи української мови*, Івано-Франківськ: Плай, 1996, с. 49.

часовій парадигмі, у зв'язку з іншими мовними образами загальнослов'янської та української етнічної культур як одну із основних стихій світотворення (поряд із водою, вогнем і повітрям). За такого підходу вирізняємо декілька рівнів мовного образу: 1) міфологічний (простір асоціювався зі світотворенням (пара *вода – земля*) і був пов'язаний із універсальною вертикаллю світобудови (*світове дерево*)); 2) сакральньо-поетичний (*землю* асоційовано із жіночою сутністю, материнством; *земля* – межа між світом живих і мертвих); 3) власне епічний (*земля* зображена в опозиції *своя* (місце проживання батьків, родини) – *чужа* (*далека, ворожа*)); 4) фольклорно-символічний (*земля – мати, земля – Україна, Україна – мати*).

Архетипний мовний образ *земля* в українській культурі загалом має досить широкий зміст, що відображено в словнику символів: «земля – символ астральний і космічний; матері-годувальниці; Вітчизни; духовності; життя; багатства; щедрості; родючості; плодючості; позитивного і негативного начала; світла і темряви; гріхопадіння; місця вигнання людини із раю»¹. Як зазначає В. Войтович, за народними уявленнями, «земля – одна з основних стихій світотворення (поряд із водою, вогнем і повітрям), населена людьми і тваринами; символ жіночого начала, материнства; осмислюється як прародителька і мати-годувальниця всього живого. Земля – велика берегиня вічнозеленого Дерева життя»². Більшість цих значень представлено в народних піснях та у фольклорі загалом.

У текстах колядок, які записали І. Вагилевич, З. Доленга-Ходаковський, В. Гнатюк, О. Дей у Галичині, Є. Ярошинська на Буковині та інші дослідники, реалізовано сему слова-образу *земля* (варіанти: *земелька, землиця*) – «першоелемент Всесвіту». За архаїчними уявленнями, Земля виникла з піску, який дістали птахи з дна морського: «Колись то було з початку світа, Втоді не було неба, **ні землі**, Неба **ні землі**, нім синє море, А серед моря та два дубойки. Сіли-упали два голубойки [...] Почали собі раду радити [...]: – Як би ми маємо світ основати? Спустиме ми ся на дно моря: Винесемо си дрібного піску [...] Дрібний пісочок посієме ми [...], **З дрібного піску – чорна землиця**» [3, 50]³.

У низці обрядових пісень ужито слово *дерево* та його замітники, що представляють світове дерево. В українській народній поезії *світове дерево* має різні найменування: *дерево, дуб, явір, береза, сосна, верба, калина, яблуня, вишня* та ін., напр.: «Що ж нам було з світа початка? Боже ж наш! Не було нічого, їдна водонька. На той водоньці їдне **деревенько**, На тім деревеньку шовкове гніздо, А в тім гніздечку три голубоньки» [3, 49]; «На твоєму дворі **дуб** гіллянистий, А в тому дубі то й три користі... У корень дуба – сивії бобри, Посеред дуба – ярії пчоли, У версі

¹ *Словник символів* / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін., Київ: Ред. часопису «Народознавство», 1997, с. 54.

² В. Войтович, *Українська міфологія*, Київ: Либідь, 2002, с. 188.

³ Тут і надалі поклики на уснословесні тексти подані у квадратних дужках із відповідним лакованим описом джерела: буквою позначаємо назву, а далі сторінку. Для уточнення того чи іншого джерела див. список після „References” – „Conventional abbreviations of sources” / «Умовні скорочення джерел».

дуба – ясні соколи» [33, 25]. Про винятковість дерева свідчать епітети *золотий, жемчужний, білий, шовковий*, що є знаками особливо цінних предметів: «А в пана, в пана, в пана Івана, Святий вечор! Стояла **яблоня** посеред двора, **На той яблоні – золотая кора**» [3, 62]. У багатьох народів світове дерево членоване по вертикалі та горизонталі. У вертикальному поділі виділяють нижню (корені), середню (стовбур) і верхню (гілки) частини. За допомогою світового дерева розрізняють основні зони Всесвіту: верхня (небесне царство, місце життя богів і праведних душ), середня (земля), нижня (підземне царство, місце перебування злих сил, грішних душ).

У давніх веснянках натрапляємо на вислів «землю відмикати», із деякими видозмінами (*небо, вирій, весну, літо відмикати/одмикати/відперти*) простежуваний у багатьох слов'ян: «Весна доньку кличе, Боже милій! Дай, донько, ключі **Одмікнутьь землю, Одмікнутьь землю**, випустить травицю На ранне літо, на буйне жито» [3, 117]; «Маленька пташка Високо літала, У бога питала: – Віддай, боже, ключі, **Зимоньку заперти, літонько відперти!**» [3, 117]. Це пов'язано з вірою в існування небесної брами, яку можна відімкнути і випустити весну/літо. Весняна земля асоціюється з жіночою плодоносною сутністю, що оживлює все навколо: людей, рослин, тварин, явища природи. Відповідно, ключове слово-образ реалізує сему «та, що дає життя» найповніше у веснянках: «Принесла я вам літечко, Ще й запашненьке **зіллячко**, Ще й зеленую **травицю**, І холодную **водицю**. Принесла я вам **ягнятко** Ще й маленьке **телятко**» [33, 55].

Елемент значення ключового слова-образу *земля* – «межа між цим і тим світом» виявлено у традиційних сполуках «*чорна земля*», «*сира земля*», які часто асоціюються з місцем загибелі, поховання: «Ти, **сира земелька**, прийми отця й неньку!» [УНП 1, 171]; «Та не кидай, мила, **сирою землею**, Бо ти й сама знаєш, що важко під нею» [МГ, 83]; «Ой у полі **могила із землі сирої**, В тій могилі спочивають стрільці січовії» [УП]. Вислови «в *сиру землю лягти/положити*», «в *сирій землі гнити*», «*сира земля взяла/приспала*» і под. мають значення «померти»: «Лучче я буду **В сирій землі гнити**, Чим я маю Із досади служити» [УНП 2, 59]; «Люд невинний тисячами **В сиру землю положили**» [УП]; «Десь 'го забила гостра куля, десь **приспала сира земля**» [33, 35]. Перифрастичні одиниці «*із землею / з могилою повінчати(сь) / оженити(сь) / взяти за жінку*» також означають «померти», «загинути»: «Не плач, мати, не журися (2), Бо вже твій син **оженився** (2), Узав собі царську дочку – (2) В чистім полі **могилочку**» [33, 319]; «Скажи, коню, що не вбили, Скажи, коню, що **женили**: Він **взяв собі за жіночку** (2) В чистім полі **могилочку**» [УП]. На противагу їм усталена одиниця «(*сиру*) *землю топтати*» має значення «жити»: «Ой доки ми та стоятимем, **Сиру землю та топтатимем**» [УНП 2, 250].

Типову картину-формулу орання та засівання *ріллі / поля / землі* у давніх піснях використано для опису місця бою і загибелі воїнів: «**Чорна рілля заорана**, гей, гей! **Чорна рілля заорана** І кулями засіяна, гей, гей! І кулями засіяна, Білим тілом зволочена І кровію сполочена» [33, 350]; «**Чорна роля заорана** І кулями

засіяна, Білим тілом зволочена І кровію сполощена» [З, 38]. Домінанти цього образу «*кров червона, земля чорна / почорніла*» знаходимо у повстанських текстах: «В степу, в чистім полі **Земля почорніла**, Де **кров** кацапська – Зілля зеленіє... **Кров червона, земля чорна**, Сила духу непоборна!» [УП].

Магічну функцію землі та відповідно сему «*засіб чарування*» відбито в контекстах, у яких ключове слово замінено найменуванням *пісок*: «Брала **пісок** із-під білих ніжок Козаченька чарувати» [МГ, 30]. Цю ж лексему зафіксовано в типовій формулі на позначення неможливості чогось, як-от: «Возьми, мати, **піску жменю** Та посій го по каменю [...], Коли ж, мати, **пісок зійде**, Тоді тобі синок прийде» [ЗЗ, 319]; «– Піди, сестро, до Дунаю, Набери, сестро, води з краю, А із другого – **піску жменю**. Та посій, сестро, по каменю. Як той **пісок зійде**, тоді брат з походу прийде» [МГ, 87]. Сему «*магічна сила*» простежено також у зображеннях певних ритуалів, замовлянь. Відомо, що особливими якостями наділяли землю, взяту на перехресті доріг, з-під сліду людини, із першої борозни, могили тощо. У текстах замовлянь знаходимо вислови, у яких земля і вода отримують власні імена: «*Здорова була, вода Уляна, од Бога создана, ти земля Тетяна...*» [УЗ, 170]. Лексеми *вода – земля* поєднано в пісенних формулах-побажаннях на зразок: «Коли б моя Маруся здорова була! Здорова, здорова, **як вода**, А багата, багата, **як земля!**» [ВП, 35]. У фольклорних текстах зафіксовано поклоніння землі, віру в її священну сутність. Сему «*свята*» відображено у відповідному епітеті, що виступає в побажаннях на зразок: «Будь багатий, як **земля святая!**» У словах народної молитви, записаної на Рівненщині, одиниці «*святая земля*» та «*Божа Мати*» поставлено в один ряд: «**Земля святая**, помилуй, спаси, сохрани, **святая земля і Божа Мати!**»

Елемент значення «*оберіг*» виявлено в кількох козацьких піснях: «Візьмімо **сирої землі** в чоботи під ноги, А щоб не знав той пан Сава нашої підмови!» [УНП 1, 60]; «Насипайте, каже, **землі рідної** у чоботи під ноги, Щоб не знати вам, панове-побратими, вражої підмови» [УП]. Наші предки вважали, що грудочка рідної землі може захистити в далекій дорозі, у чужій стороні, у часи важких випробувань.

Порівняно нечасто слово-поняття *земля* реалізує лише одне значення «грунт, призначений для сільськогосподарського обробітку». Здебільшого в таких контекстах вжито заміники *поле, нива, рілля*, напр.: «За поляном **чорна роля**, Я ей орав не буду» [УП]; «Ой піду я понад лугом, Ой там милий оре плугом. Ой він оре чуже **поле**, – Мені за їм жити горе! [...] Ой він оре чужу **ниву**, Я не живу – тільки гину!» [ЗЗ, 366]. Вислів «*землю рівняти*» має контекстуальне значення ‘робити придатною для господарського використання після воєнних дій’: «Станьте, коні, орати, Підем **землю рівняти** [...] Підем **землю рівняти**, Що побили гармати» [УП].

Слово-поняття *земля* має також елемент значення «місце проживання батьків, роду», поєднуючись із постійними атрибутами *моя, рідна*. Тому в текстах про розлуку зі своєю землею, яку переживають люди, що її покидають (козак, чумак, бурлак, наймит, солдат-новобранець, молода жінка, що вийшла заміж), появляються лексеми на позначення членів родини: «Прощай, **батьку**, прощай, **ненько**,

Прощай, **Україно!** Бо я їду на війноньку – Може, там загину» [УП]; «– Чи є в тебе, козаченьку, **отець, рідна мати?** – Ой є в мене **родина – уся Україна**» [33, 314]. Асоціацію «*родина – Україна*» розвинуто в сучасних авторських піснях, що використовують традиційні фольклорні образи: «**Наша родина – Вся Україна**, І Збройні сили, І ТРО, Під Божим стягом Йдем до звитяги! Христос Родився! Славімо Його!» [УП].

У народній поезії зафіксовано низку епітетних сполук на позначення рідної землі: *моя, рідна сторона; наш, рідний край (країна), край веселий; моя, своя, рідна земля; моя, рідна, славна Україна (Вкраїна)* і под., напр.: «Дівка-бранка не втерпіла, **В свою землю** поглянула» [УНП 1, 29]; «Ти, царице Катерино, Що ти наробила! **Край веселий**, гай зелений Панам роздарила!» [33, 355]; «Ой поїхав на чужину Та там і загинув, **Свою рідну Україну** Навіки покинув» [УНП 1, 113]. У нашій монографії та статтях уже йшлося про багатозначність номінації «*Україна*» у фольклорних текстах, що в XII–XVII ст. не була ще власною географічною назвою («*країна*»), а називала лише певні регіони («То я піду **на Вкраїну** жити, **З України** на Подолля, Отам моє щастя й доля» [ПК, 119] – «*край*»), місце перебування козаків («Ой по горах, по долинах, **По козацьких українках** [...] Сиз голубонько літає» [ПК, 54] – «*козацька земля*»), а з XVIII ст. поступово поширювалася на всю етнічну територію українців¹. Частина одиниць, що називають українську землю, актуалізована в сучасних текстах авторського походження, напр.: «Повертають журавлі Знов **до рідної землі**... Наші янголи-соколи Не повернуться ніколи!» [УП]; «Ішли у бій **за свою землю** Українські вояки» [УП]; «Все буде Україна! Це **моя земля!**» [УП].

Названому рядові протиставлено інший, до складу якого входять вислови *чужа сторона (край, країна); далека сторона (край, країна); далека чужина* й ін., напр.: «Ой лежав козак убитий та у полі під рокитою, **У чужій стороні, у чужому краю**. А я (вігер. – Н. Д.) побачив, що він **у чужій стороні**, Та й приніс козакові кості **у рідний край!**» [33, 311]. Звернімо увагу й на те, що прикметник *чужий* залежно від контексту може реалізувати декілька значень. Одне з них – «*який не є батьківщиною або місцем постійного проживання для кого-небудь*»² – визначено у «Словнику української мови» як постійний епітет до назв *край, сторона* і под.: «Не їдь, брате, не їдь, гей! **В чужу стороночку**, До дівчини на розмовочку» [УНП 1, 364]. Вислови «*чужа (далека) земля (сторона, край, країна)*» у весільних текстах минулих часів мають значення «*місце проживання родини чоловіка (рідше – жінки)*»: «Батенько дочку дає, Батенько дочку **в чужую стороночку**: «Та іди, іди, Моє дитятко, **В чужую країночку**...» [ВП, 32]. У козацьких піснях атрибут *чужий* набирає значення «*ворожий*»: «Чи не жаль тобі, мій батеньку, Як я піду **в чужу**

¹ Н. Данилюк, *Поетичне слово в українській народній пісні*: монографія, Луцьк: РВВ ВНУ ім. Лесі Українки, 2010, с. 471–472.

² *Словник української мови*: в 11 т., т. 11 / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда, Київ: Наукова думка, 1980, с. 378.

стороночку, Та погублю свою головочку?» [33, 310].

Чужу землю – «країну» в найдавніших піснях названо одиницями *Невір-земля*, *Волоська земля (Волощина)*, *Німецька земля (Німеччина)*, *Угорська земля (Угри)*, напр.: «Ти, коню сивий, будь мі щасливий! Будь мі щасливий на три дорозі! На три дорозі та й у **три землі**. Одна дорога – та в **Волоськую**, Друга дорога – та в **Німецькую**, Третя дорога – та в **Турецькую**» [У, 33]; «Бо тепер наш пан з Угор приїхав, А з Угор, з Угор, з **Угорської землі**» [3,101]. У піснях періоду Козаччини зафіксовано такі назви країн: *Турецька земля (Туреччина)*, *Московська земля (Московія, Московщина, Москівщина)*, *Польща (Польша)*, *Литва*, *Угорищина* й ін.: «– Пусти нас, пане, у **чужу землю, У чужу землю, у Туреччину**» [33, 310]; «Як поїхав в **Московщину**, Та й там і загинув, Свою рідну Україну Навіки покинув» [ДЯ, 206]. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. до текстів українських народних пісень входять лексеми на позначення далеких країн, до яких емігрувало чимало наших співвітчизників: *Канада*, *Америка*, *Аргентина* та ін., як-от: «**Америка, Америка**, яка ти невдобра: Робить в тобі руський народ, як тая худоба» [УП]; «**Ой Канадо, Канадочко**, Яка ж ти зрадлива! [...] Не одного-сь мужа з женов розлучила» [33, 370]. В авторських піснях теперішньої російської агресії поодинокі трапляються назви нинішньої ворожої країни, здебільшого написані з малої букви та в стилізованому оформленні, напр.: «Чемодан, вокзал, **росія** – Це твоя біда, **расія!**» [УП]; «І весь світ побачив обличчя **рф**, Та ми не пробачим агресору смерть!» [УП].

Символічну паралель *земля – мати* дослідники вважають універсальною для всіх слов'янських мов. Наші предки сприймали землю як матір-годувальницю всіх живих й охоронницю мертвих. Про це йдеться у «Словнику стереотипів і символів народних»: «Земля для носіїв традиційної культури є [...] матір'ю, а людина / чоловік – її сином. Свята і вічнотривала, плодюча і багата, родить рослини і всяке життя, живих тварин і людей. Забезпечує людині відпочинок після смерті, повертаючи її до свого лона»¹. Усталене розуміння зв'язку *земля – мати* відображено у тексті книжного походження, який записав В. Гнатюк: «І як нам Господь Бог дали світ Ясний, красний, милий, любий і веселий, Як нам дали **землю святу** І на **землю** дару свого, Аби ми **землю святу** шанували [...], Бо то **земля є наша мама, Земля свята** нас на собі тримає, І наше тіло в себе приймає. Шануймо **землю святу!** Цілуймо **землю святу!**»².

Давні персоніфіковані зв'язки слів-понять *земля – мати* у фольклорних текстах часто перенесено на паралель пізнішого часу: *Україна – мати*. Тому найменування *Україна* входить до висловів, побудованих на основі переносних значень дієслів *зажуритися*, *засмутитися*, *повстати* тощо: «**Зажурилась Україна**, Бо нічим прожити, Витоптала орда кіньми Маленькі діти...» [33, 161]; «Ой у лузі

¹ *Słownik stereotypów i symboli ludowych* / red. J. Bartmiński, t. 1: *Kosmos. Zemja, woda, podziemie*, Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, s. 17.

² В. Гнатюк, *Нарис української міфології*, Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000, с. 48.

червона калина похилилася, Чогось наша славна **Україна зажурилася**» [А, 43]; «В Закарпатті радість стала, радість стала та гей! **Україна вже повсталала**, вже повсталала та гей!» [УП].

Типове фольклорне зіставлення *Україна – мати* отримало свою образну реалізацію в мові повстанських пісень: «**Україно-нене**, Не забудь синів, Що не шкодували Молодих життів» [УП]; «Не журися, червона калино, все вгору рости! Не журися, **славна Україно**, ми твої **сини**» [А, 43]; «Гей, **Україно**, ти наша **ненько**, Тобі вірненько присягнем» [А, 100]. Зауважимо, що в наш час пісня «Ой у лузі червона калина...» набула нової популярності. Лідер групи «Бумбокс» Андрій Хливнюк у перші дні повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. акапельно, у військовій формі, виконав її на тлі Софії Київської та виклав у соцмережу. Через декілька днів музикант із ПАР Девід Скотт, лідер гурту „The Kiffness”, зробив аранжування та створив відео. Популяризації пісні за кордоном сприяла також кавер-версія гурту „Pink Floyd” із назвою „Hey, Hey, Rise Up!”. Паралель *Україна – мати* активно розвивається в авторських піснях часів російсько-української війни, що послуговуються традиційними символами: «Розцвіте у полі молода калина, Витре свої сльози **Ненька-Україна!**» [УП]; «На шевроні мамина калина, Неба і пшениці кольори, Будь спокійна, **ненька Україна**, Бережуть тебе твої сини!» [УП]; «Ми будемо стояти **за Україну-Мати!** Ми – Україна!» [УП].

Вдалу трансформацію відомих слів П. Чубинського («Ще не вмерла Україна, і слава, і воля, ще нам, браття молодії, усміхнеться доля...»), які поклав на музику композитор Михайло Вербицький, що в 1918 р., а потім зі змінами («Ще не вмерла України і слава, і доля...») у 1992 році стали державним гімном України, виявляємо у тексті воїнів УПА: «Вже **воскресла Україна, І слава, і воля**, Вже нам, браття молодії, Усміхнеться доля!» [А, 6]. Слова повстанської «Молитви» звучать актуально й нині: «**Боже єдиний, дай Україні Силу й Славу, і Власть**» [А, 3]. Із огляду на воєнні випробування, які переживають українці зараз, оптимізмом сповнені рядки авторської пісні: «**Україна переможе! Україна вистоїть все!** Бережи Україну, Боже, І дай сили у боротьбі!» [УП].

Висновки. Отже, мовний образ *землі* у текстах українських народних пісень багатоплановий, представлений за допомогою низки мовно-виразових одиниць. Ключове слово-образ *земля* має розвинену семантичну структуру, зберігає компоненти значень різних просторово-часових зрізів. Належність мовного образу до міфопоетичної сфери народного світогляду відображає архаїчні уявлення про творення світу, що реалізується семою «*першоелемент Всесвіту*». Сакрально-поетичний вимір мовного образу виявляється в розумінні жіночої сутності землі, що відбито в семі ключового слова «*та, що дає життя*». Разом з тим паралелі *земля – могила, смерть* вказують на значення «*межа між цим і тим світом*». Елементи змісту «*магічна сила*», «*засіб чарування*» зафіксовано в текстах із описами магічно-ритуальних дій. Поклоніння землі, віра в її святість репрезентовані в атрибуті *свята*, у народних молитвах і побажаннях. Значення «*оберіг*», що відображає віру

в охоронну силу землі, виявлено в козацьких піснях. Слово-образ *земля*, представлене синонімічними замінниками *поле, нива, рілля*, означає «*грунт, призначений для сільськогосподарського обробітку*».

У поєднанні з атрибутами *моя, рідна* ключове слово реалізує сему «*місце проживання батьків, роду*». Зафіксовано розгалужені синонімічно-варіантні ряди на позначення понять *рідна земля (сторона, край, країна, Україна) – чужа земля (край, країна)*, підпорядковані універсальній фольклорній опозиції *свій – чужий*.

У фольклорних текстах мовний образ *землі* піднято до рівня символу *Матері-України* – захисниці й покровительки своїх дітей. У наш час, коли триває російська агресія на українській землі, цей мовний образ набуває особливого змісту. Він пов'язується з матеріальними і духовними цінностями українців, набутими впродовж історії формування народу та становлення української держави, асоціюється з Волею, Незалежністю, Перемогою, яку здобудуть наші захисники.

References

- Babii I. O., *Aktualizatsiia slova-obrazu „zemlia” u novelistytsi Vasylia Stefanyka*, „Zakarpatski filolohichni studiyi”, 2022, вип. 23, т. 1, с. 13–18 // Бабій І. О., *Актуалізація слова-образу «земля» у новелістиці Василя Стефаника*, «Закарпатські філологічні студії», 2022, вип. 23, т. 1, с. 13–18.
- Babych N., *Movni stereotypy z komponentamy nebo / zemlia v mentalnomu svitospryiniatti ukrayintsiv*, „Volyn filolohichna. Tekst i kontekst. Lihvostylistyka XXI stolittia: stan i perspektivu”, 2013, с. 31–41 // Бабич Н., *Мовні стереотипи з компонентами небо/земля в ментальному світосприйнятті українців*, «Волинь філологічна. Текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи», 2013, с. 31–41.
- Bisovetska L. A., *Kontseptualizatsiia zemli v movnii kartyni svitu ukrayintsiv*, „Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriya: Filolohichni nauky (movoznnavstvo)”, 2020, № 13, с. 5–10. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1155980.pdf> // Бісовецька Л. А., *Концептуалізація землі в мовній картині світу українців*, «Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)», 2020, № 13, с. 5–10. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1155980.pdf>.
- Brinker T., *Semantyka movnoho obrazu zemli u frazeolohizmakh Frankovoyi prozy*, „Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna”, 2020, вип. 72, с. 251–259 // Брінкер Т., *Семантика мовного образу землі у фразеологізмах Франкової прози*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна», 2020, вип. 72, с. 251–259.
- Danyliuk N., *Bibliyni slova-obrazy v tekstakh ukrayinskykh narodnykh pisen*, „Studia Ukrainica Varsovensia”, 2020, Т. 8, р. 41–59. https://www.pl/data/include/cms//Studia_Ucrainica_2020_8.pdf?v=1601463066046 // Данилюк Н., *Біблійні слова-образи в текстах українських народних пісень*, „Studia Ukrainica Varsovensia”, 2020, Т. 8, р. 41–59. https://www.pl/data/include/cms//Studia_Ucrainica_2020_8.pdf?v=1601463066046.
- Danyliuk N., *Poetychne slovo v ukrayinskii narodnii pisni: monohrafiya*, Lutsk: RVV VNU im. Lesi Ukrayinky, 2010, 511 s. // Данилюк Н., *Поетичне слово в українській народній пісні: монографія*, Луцьк: РВВ ВНУ ім. Лесі Українки, 2010, 511 с.

- Hnatiuk V., *Narys ukrayinskoyi mifolohiyi*, Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2000, 263 s. // Гнатюк В., *Нарис української міфології*, Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000, 263 с.
- Kononenko V. I., *Symvoli ukrayinskoyi movy*, Ivano-Frankivsk: Plai, 1996, 270 s. // Кононенко В. І., *Символи української мови*, Івано-Франківськ: Плай, 1996, 270 с.
- Krupko O. I., *Verbalizatsiia kontseptu zemlia u poetychnii movi Liny Kostenko*, „Science and Education a New Dimension. Philology”, III (11), 2015, Issue 56, p. 52–57. https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/fil_iii11_56.pdf // Крупко О. І., *Вербалізація концепту земля у поетичній мові Ліни Костенко*, „Science and Education a New Dimension. Philology”, III (11), 2015, Issue 56, p. 52–57. https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/fil_iii11_56.pdf.
- Ohar A., *Movnyi obraz zemli (na materialii romanu-panoramy M. Matios «Bukova zemlia»)*, [y:] *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*, Drohobych: Posvit, 2021, s. 53–62. <http://nwed.dspu.edu.ua/article/view/211690> // Огар А., *Мовний образ землі (на матеріалі роману-панорами М. Матіос «Букова земля»)*, [ц:] *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, Дрогобич: Посвіт, 2021, с. 53–62. <http://nwed.dspu.edu.ua/article/view/211690>.
- Sliunina O. V., *Kontsept zemlia v ukrayinskii movnii kartyni svitu: lnhvo-kohnityvne osmyslennia*, Lnhvistyka: zbirnyk naukovykh prats, Luhansk: Vydavnytstvo LNU im. T. Shevchenka, 2009, № 1 (16), s. 159–169 // Слюніна О. В., *Концепт земля в українській мовній картині світу: лінгво-когнітивне осмислення*, Лінгвістика: збірник наукових праць, Луганськ: Видавництво ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2009, № 1 (16), с. 159–169.
- Slovnnyk symboliv* / O. I. Potapenko, M. K. Dmytrenko, H. I. Potapenko ta in., Kyiv: Red. chasopysu „Narodoznavstvo”, 1997, 154 s. // *Словник символів* / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін., Київ: Ред. часопису «Народознавство», 1997, 154 с.
- Slovnnyk ukrayinskoyi movy*: v 11 t., t. 11 / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida, Kyiv: Naukova dumka, 1980, 699 s. // *Словник української мови*: в 11 т., т. 11 / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда, Київ: Наукова думка, 1980, 699 с.
- Slovník stereotypů i symbolů lidových* / red. J. Bartmiński, t. 1: *Kosmos. Zemja, voda, podziemie*, Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, 481 s.
- Sorochuk L., *Symvol zemli v ukrayinskii folklorno-obriadovii tradytsiyi*, „Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiya]. Seriya: Kulturolohiya”, 2011, vyp. 8, s. 125–133. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2011_8_19 // Сорочук Л., *Символ землі в українській фольклорно-обрядовій традиції*, «Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Серія: Культурологія», 2011, вип. 8, с. 125–133. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2011_8_19
- Voitovych V., *Ukrayinska mifolohiya*, Kyiv: Lybid, 2002, 664 s. // Войтович В., *Українська міфологія*, Київ: Либідь, 2002, 664 с.
- Yermolenko S. Ya., *Mova i ukrayinoznavchyi svitohliad: monohrafiia*, Kyiv: NDIU, 2007, 444 s. // Єрмоленко С. Я., *Мова і українознавчий світогляд: монографія*, Київ: НДІУ, 2007, 444 с.
- Yermolenko S. Ya., *Narysy z ukrayinskoyi slovesnosti. Stylistyka ta kultura movy*: navch. posib.; vidp. red. L. O. Pustovit, Kyiv: Dovira, 1999, 431 s. // Єрмоленко С. Я., *Нариси з української словесності. Стилістика та культура мови*: навч. посіб.; відп. ред. Л. О. Пустовіт, Київ: Довіра, 1999, 431 с.

Zhaivoronok V., *Znaky ukrayinskoji etnokultury: slovnyk-dovidnyk*, Kyuiv: Dovira, 2006, 703 s. // Жайворонок В., *Знаки української етнокультури: словник-довідник*, Київ: Довіра, 2006, 703 с.

Conventional abbreviations of sources

- A – *A ty tuiu chervonu kalynu pidiiymemo: zbirnyk povstanskykh pisen / uporiad.* B. Bereketa, Yu. Khlopuk, khud. M. Kumanovskyi, Lutsk: Vimpeks, 1992, 114 s. // А – *А ми тую червону калину підійємо: збірник повстанських пісень / упоряд.* Б. Берекета, Ю. Хлопук, худ. М. Кумановський, Луцьк: Вімпекс, 1992, 114 с.
- ДІа – *Ukrayinski narodni pisni, naspivani D. Yavornytskyum. Pisni ta dumy z arkhivu vchenoho / uporiad., avtor vstupnoyi statti* M. M. Oliinyk-Shubravska, Kyuiv: Muzychna Ukrayina, 1990, 453 s. // ДЯ – *Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / упоряд., автор вступної статті* М. М. Олійник-Шубравська, Київ: Музична Україна, 1990, 453 с.
- ІУ – Hryhoriev-Nash, *Istoriya Ukrayiny v narodnykh dumakh ta pisniakh / red. ta uporiad. iliustratsii* A. Demydenko, Kyuiv: Veselka, 1993, 210 s. // ІУ – Григор'єв-Наш. *Історія України в народних думах та піснях / ред. та упоряд. ілюстрацій* А. Демиденко, Київ: Веселка, 1993, 210 с.
- МН – *Narodni pisni v zapysakh Mykoly Hoholia / uporiad, pisliamova i prym.* O. I. Deya, Kyuiv: Muzychna Ukrayina, 1985, 202 s. // МГ – *Народні пісні в записах Миколи Гоголя / упоряд, післямова і прим.* О. І. Дея, Київ: Музична Україна, 1985, 202 с.
- РК – *Pisni kokhannia / uporiad., avtor vstupnoyi statti ta prymit.* O. I. Dei, Kyuiv: Dnipro, 1986, 366 s. // ПК – *Пісні кохання / упоряд., автор вступної статті та приміт.* О. І. Дей, Київ: Дніпро, 1986, 366 с.
- UNP, 1, 2 – *Ukrayinski narodni pisni / red.* M. T. Rylskyi, K. H. Huslysty: v 2-kh kn., Kyuiv: Mystetstvo, 1955, kn. 1, 484 s.; kn. 2, 415 s. // УНП, 1, 2 – *Українські народні пісні / ред.* М. Т. Рильський, К. Г. Гуслистий: в 2-х кн., Київ: Мистецтво, 1955, кн. 1, 484 с.; кн. 2, 415 с.
- УР – *Ukrayinski pisni. 2003–2022.* <https://www.pisni.org.ua/songs> // УП – *Українські пісні. 2003 – 2022.* <https://www.pisni.org.ua/songs>
- UZ – *Ukrayinski zamovliannia / uporiad.* M. N. Moskalenko, avtor peredm. i koment. M. O. Novukova, Kyuiv: Dnipro, 1998, 309 s. // УЗ – *Українські замовляння / упоряд.* М. Н. Москаленко, автор передм. і комент. М. О. Новикова, Київ: Дніпро, 1998, 309 с.
- VP – *Vesilni pisni / uporiad., vst. st.* M. Shubravskoyi, Kyuiv: Dnipro, 1988, 475 s. // ВП – *Весільні пісні / упоряд., вст. ст.* М. Шубравської, Київ: Дніпро, 1988, 475 с.
- Z – *Zolotoslov. Poetychnyi kosmos Davnoi Rusi / uporiad., peredm. ta perekł.* M. Moskalenko, Kyuiv: Dnipro, 1988, 294 s. // З – *Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / упоряд., передм. та перекл.* М. Москаленка, Київ: Дніпро, 1988, 294 с.
- ZZ – *Zakuvata zozulenka: antolohiya ukrayinskoji narodnoyi tvorchosti. Pisni, pryslivya, zahadky, skoromovky / uporiad., peredm. ta prymit.* N. Shumady, Kyuiv: Dnipro, 1987, 392 s. // ЗЗ – *Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / упоряд., передм. та приміт.* Н. Шумади, Київ: Дніпро, 1987, 392 с.

Ніна Данилюк – професор кафедри української мови та лінгводидактики Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7373-2902>
Email: nina.danylyuk@gmail.com

Ірина ПРОЦИК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 811.161.2'373.47

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14004>

НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД ІЗ ОПІЛЛЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Резюме: У статті проаналізовано назви, які мали в першій половині ХХ ст. українські футбольні команди з історико-етнографічного району Опілля, з'ясовано мотиваційну базу й особливості творення цих найменувань. Встановлено, що назви футбольних команд були складеними номінаціями, у структурі яких поєднано компоненти-аббревіатури й онімні компоненти, які здебільшого походили від власних назв, рідше – від апеллятивів. Власне онімні складники найменувань опільських дружин копаного м'яча виникли внаслідок онімізації та трансонімізації як основних способів лексико-семантичного словотвору. Мотиваційною базою для називання футбольних команд були лексеми з національно-культурним складником у значенні, що забезпечувало ідентифікацію українських футбольних дружин серед клубів інших націй.

Ключові слова: назви українських футбольних команд Опілля, мотивованість власних назв команд, оніми, апеллятиви, онімізація, трансонімізація.

NAMES OF UKRAINIAN FOOTBALL TEAMS FROM OPILLIA IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Abstract: The article analyzes the names that Ukrainian football teams from the historical and ethnographic region of Opillia had in the first half of the twentieth century, and reveals the motivational basis and peculiarities of creating these names. It has been established that the names of football teams were compound nominations, in the structure of which abbreviation components and onyms components are combined, which mostly derived from proper names, less often from appellatives. The onyms components of the names of Opillia football teams arose as a result of onimization and transonymization as the main ways of lexical and semantic word formation. The motivational basis for naming football teams were lexemes with a national and cultural component in the meaning, which ensured the identification of Ukrainian football teams among clubs of other nations.

Keywords: names of the Ukrainian football teams of Opillia, motivation of team names, onyms, appellatives, onimization, transonymization.

Не все одно, як хто говорить, яким богам молиться,
які книжки читає. Не все одно, якими іменами
названі вулиці наших міст [...]. А коли – все одно,
то це значить, що все одно для нас, хто є ми самі!

Улас Самчук

У величезному масиві онімної лексики української мови порівняно новими власними назвами є спортивні оніми, їхню появу зафіксовано щойно наприкінці XIX ст. Спортивні власні назви особливо динамічно з'являлися впродовж XX ст., яке справедливо називають «століттям спорту». Стрижневою групою спортивного ономастикону є найменування клубів і команд із різних видів спорту. Для називання таких онімів український мовознавець Михайло Торчинський запропонував окремих термін – «командоніми – найменування спортивних команд»¹.

Велику частку української онімної лексики спортивної сфери становлять назви команд із футболу – «спорту номер один» в Україні та світі. Ономастичні студії найменувань українських футбольних клубів переважно стосуються сучасності², проте важливими й актуальними є дослідження номінацій національних футбольних команд у діяхронії³, що дають змогу виявити назовницькі тенденції, вагомі насамперед для ономастики, а також соціолінгвістики, культурології й історії національного спорту.

У цій розвідці йтиметься про те, які назви мали в першій половині XX ст. українські футбольні команди з Опілля – історико-етнографічного регіону, що розташований на південний схід від [Львова та охоплює Золочівський, Львівський і Стрийський райони](#) Львівської області, західну частину [Тернопільського](#) і [Чортківського районів](#) Тернопільщини та [північ Івано-Франківщини – Івано-Франківський і частково Калуський райони](#), із найважливішими містами регіону – Бібркою, Перемишлянами, Бережанами, Рогатином, Ходоровом, Підгайцями, Монастириськами⁴, де з другої половини XIX ст. активно розвивалося суспільно-

¹ М. М. Торчинський, *Структура онімного простору української мови*: монографія, Хмельницький: Авіст, 2008, с. 271.

² Н. В. Григорук, *Власні назви футбольних команд Білорусі, Росії, України*, Лінгвістичні дослідження, Харків: Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 2013, вип. 36, с. 8–12; М. Олейнік, *Із досліджень над хремадонімією. Зауваження щодо назв польських та українських футбольних команд*, [у:] *Типологія та функції мовних одиниць*, Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014, № 2, с. 198–207.

³ І. Р. Процик, *С.Т. «Україна», У.С.К. «Тризуб», У.С.К. «Сокіл», або які назви мали українські футбольні команди Галичини в першій половині XX століття*, [у:] *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*, відп. ред. О. А. Олексенко, Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2016, вип. 43, с. 122–129; І. Р. Процик, *«Це не були футбольні змагання, а бій за Україну»: назви українських футбольних команд як чинник національної ідентифікації у XX ст.*, *Лінгвістика: збірник наук. праць*, гол. ред. К. Д. Глуховцева, Старобільськ: ДЗ «Луганський національний ун-т ім. Т. Шевченка», 2017, № 2 (37), с. 85–99; Protsyk I., *Nazwy ukraińskich klubów piłkarskich w Galicji w pierwszej połowie XX wieku* // *Onomastica Slavogermanica* / red. Romana Łobodzińska. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2019. T. XXXI. S. 79–88.

⁴ Б. Муха, *«Опілля» – слово, назва, термін*, «Вісник Львівського університету. Серія географічна», Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004, вип. 30, с. 194–200; *Опілля*, *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* / гол. ред. В. Кубійович, Львів: НТШ, 1996, т. 5, с. 1857–1858; В. С. Пашук, *Опілля*, [в:] *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін.; Ін-т історії України НАН України, Київ: Наукова думка, 2010, т. 7, с. 603; Н. М. Погорільчук, *Опілля*, [в:] *Енциклопедія сучасної України*, редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ, Київ: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. <https://esu.com.ua/article-75562>.*

політичне й громадське життя українців, які об'єднувалися в найрізноманітніші організації, у тім і спортивно-гімнастичні (саме на Опіллі було найбільше осередків першого українського пожежно-гімнастичного товариства «Сокіл», заснованого 1894 р.). Мета дослідження – на основі аналізу згромадженого фактичного матеріалу з української спортивної періодики (часописів «Змаг», «Спорт» (1925 – 1926), «Спорт» (1936 – 1937), «Спортові вісти»), щоденної газети «Діло» й архівних джерел із Державного архіву Львівської області та Центрального державного історичного архіву України представити назви українських футбольних команд із Опілля в першій половині ХХ ст., з'ясувати мотивованість і способи творення футбольних онімів, виявити соціокультурні чинники, що впливали на вибір найменувань українських клубів.

У першій половині ХХ ст. назви опільських футбольних команд, як і більшої дружин копаного м'яча в Галичині, мали складену структуру – поєднували компонент-аббревіатуру, перше слово якої виразнювало національну належність футбольної команди: **У.С.К.** – Український спортовий клуб¹, **У.С.Т.** – Українське спортове товариство, та власне онімний складник. Вказівки на національну належність не мали переважно сільські спортивні клуби, які були єдиними командами в населеному пункті, де домінували мешканці-українці; такі спортивні структури зазвичай використовували аббревіатуру **С.К.** – Спортовий клуб, рідше – **С.Т.** – Спортове товариство, **С.С.** – Спортова секція. Найдавніші за часом створення футбольні команди мали власні назви без онімного складника – **У.С.К. Стрий**, **У.С.К. Станиславів**.

Власне онімний компонент складених назв опільських футбольних команд утворено лексико-семантичним способом від власних і загальних назв. Словотвір онімів ґрунтовано на двох видах семантизації – онімізації (переході загальних назв до складу онімів) і трансонімізації (переході лексем «з одного розряду пропріативів до іншого»²), тому в цій статті назви футбольних команд з Опілля представлено у двох групах – відонімні та відапелятивні найменування дружин копаного м'яча.

1. Назви опільських футбольних команд, мотивовані онімами

Багато опільських футбольних клубів у назвах вживали **топоніми** – номінації населених пунктів – міст, містечок і сіл, із яких клуби походили. Серед відтопонімних найменувань футбольних команд з Опілля зафіксовано такі: **С.К. «Бабин Зарічний»** – команда зі села *Бабин Зарічний* у Калуському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Германів»** – команда зі села *Германів* (тепер Тарасівка) у Львівському районі Львівської області, **С.К. «Добряни»** – команда зі села *Добряни* в Стрийському районі Львівської області, **С.К. «Залузе»** – команда зі села

¹ У написанні назв команд із Опілля в першій половині ХХ ст. збережено тогочасний правопис, який використовували в Галичині, – жєлєхївкє.

² М. М. Торчинський, *Структура онімного простору української мови*: монографія, Хмельницький: Авіст, 2008, с. 374.

Залужжя в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Коростовичі»** – команда зі села *Коростовичі* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Павелче»** – команда зі села *Павелче / Павелча* (сучасна назва – *Павлівка*) в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Підберізиці»** – команда зі села *Підберізиці* у Львівському районі Львівської області, **С.К. «Потік»** – команда зі села *Потік* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Пуків»** – команда зі села *Пуків* у Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Путятинці»** – команда зі села *Путятинці* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Товмач»** – команда з містечка *Товмач* (автентична назва теперішнього *Тлумача*, вживана до 1939 р.) в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Чижиків»** – команда зі села *Чижиків* у Львівському районі Львівської області, **У.С.К. «Хотинь»** – команда зі села *Хотинь*, яке тепер входить до складу райцентру Калусь в Івано-Франківській області, **У.С.К. «Ямниця»** – команда зі села *Ямниця* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **У.С.Т. «Жидачів»** – команда з міста *Жидачів* у Стрийському районі Львівської області, **У.С.Т. «Ходорів»** – команда з міста *Ходорів* у Стрийському районі Львівської області.

Окрім топонімів, які безпосередньо пов'язані з тими населеними пунктами, де виникли та функціювали футбольні клуби, у номінаціях команд іноді відображено власні назви місцевостей, які є важливими для національної свідомості українців і демонструють тяглість історичної пам'яті. Зокрема, географічна назва *Хортиця* – найменування найбільшого з островів на Дніпрі, що був у володінні Запорозької Січі, – стала мотиваційною базою для називання опільських футбольних команд: **У.С.Т. «Хортиця» Жидачів** із міста *Жидачів* у Стрийському районі Львівської області та **С.Т. «Хортиця» Крихівці** з підміського села *Крихівці*, що тепер увійшло до складу Івано-Франківська.

Окрему групу номінацій опільських футбольних клубів охоплюють назви, мотивовані найменуваннями географічних об'єктів – річок і гір, що знаходяться неподалік від тих населених пунктів, де організовано футбольні дружини. Так, у назві команди **У.С.Т. «Дністер» Миколаїв / Миколаїв над Дністром** із *Миколаєва* у Стрийському районі Львівської області відображено асоціацію з найбільшою річкою регіону – *Дністром*, який протікає неподалік міста. Натомість **гідронім Дніпро** в найменуванні футбольного клубу **С.С. «Дніпро» Тисмениця** з міста *Тисмениця* Івано-Франківського району Івано-Франківської області вказує не на територіальну близькість міста від цього водного масиву, а на важливість назви найбільшої української ріки для національної пам'яті й увиразнює вагомість єдності та соборності всіх українських земель у свідомості українців. Серед **оронімів** – назв гір, які знайшли відображення у найменуваннях опільських футбольних команд, зафіксовано такі: **У.С.К. «Лисоня» Бережани** з *Бережан* у Тернопільському районі Тернопільської області – номінація походить від назви гори *Лисоня*, що розташована неподалік від цього міста; найменування клубу **С.Т. «Чорногора»**

Станиславів зі *Станиславова* (давня назва міста Івано-Франківськ) походить від назви гірського хребта Українських Карпат – *Чорногора*; номінація команди з цього ж міста – **С.К. «Говерля» Станиславів** – мотивована назвою найвищої вершини Українських Карпат – гори *Говерла*. Найменування колишніх станиславівських клубів мотиваційно пов'язані з назвами розташованих поблизу від міста Карпатських гір, а саме, їхнього хребта та найвищої вершини.

Мотиваційною базою для номінування кількох опільських футбольних клубів стали **антропоніми**, серед яких імена, прізвиська, прізвища важливих для українців історичних постатей, починаючи від княжих часів і аж до подій із новітньої української історії. Від прізвиська курського князя Всеволода Святославича, який за військову доблесть і сміливість у боях із половцями названий у «Слові про Ігорів похід» *Буй-Туром* (від *буй* – хоробрый, сміливий; *тур* – дикий бик із великими рогами, символ виняткової сили й відваги), походить назва команди **У.С.К. «Буй-Тур» Станиславів**. Номінація клубу **У.С.К. «Роксоляна» Рогатин** із міста *Рогатин* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області має прозору мотивацію – походить від антропоніма *Роксоляна* – прибраного імені уродженої, за легендою, в Рогатині Насті Лісовської, у подальшому – дружини султана Османської імперії Сулеймана I Пишного. Ще одна команда з цього ж міста – **С.К. «Богун» Рогатин** – для називання свого футбольного клубу запропонувала ім'я військового та державного діяча часів Богдана Хмельницького – *Івана Богуна*. Назва футбольної дружини **У.С.Т. «Черник» Станиславів** із теперішнього Івано-Франківська пов'язана з іменем українського героя періоду національних визвольних змагань 1917–1920 рр. – *Федора (Федя) Черника* – пластуна, успішного спортсмена (футболіста й легкоатлета), який у роки Першої світової війни був хорунжим і сотником Українських Січових Стрільців, а 1918 р. загинув у бою біля станції Мотовилівка та похований на Аскольдовій могилі.

Назви двох футбольних команд пов'язані з релігійно-мітологічною сферою, зокрема, номінація клубу **У.С.К. «Стрибог» Жовчів** із села *Жовчів* у Івано-Франківському районі Івано-Франківської області походить від імені божества язичницького пантеону – *Стрибога* – бога вітрів. Назва футбольної дружини **С.К. «Вій» Ходорів** із міста *Ходорів* у Стрийському районі Львівської області пов'язана з мітологічно-демонологічними уявленнями українців і походить від лексеми *Вій* – «міфічна істота з повіками до землі»¹. В обидвох лексемах, використаних у ролі футбольних онімів, найважливішою є сема – «той, хто навіює страх» на суперників.

Серед номінацій опільських футбольних команд оригінальною є назва клубу **С.Т. «Русалка» Золочів** із міста *Золочів* – райцентру в Львівській області, що походить від найменування першого **українського альманаху** на теренах Заходу України – *«Русалка Дністрова»*, який підготували до друку українські громадські діячі та письменники, об'єднані в літературне угруповання «Руська трійця», й

¹ *Словник української мови*: в 11 т., т. I, Київ: Наук. думка, 1970, с. 669.

опублікували його 1837 р. у Будапешті. Вибір назви спортивного товариства із Золочева присвячений сторіччю з часу видання цього альманаху. Додатковим мотивом для вибору назви золочівської команди було, мабуть, і те, що в селі Підлисса Золочівського району народився один із учасників угруповання «Руська трійця» – о. Маркіян Шашкевич.

Найбільшу за обсягом групу охоплюють номінації, мотивовані **назвами українських молодіжних організацій**. Чверть сотні опільських футбольних команд у найменуванні використали назву найстарішого та наймасовішого українського спортивно-гімнастичного товариства «Сокіл» (Український «Сокіл» створено 1894 р. як пожежно-гімнастичне товариство за зразком однойменних чеських, польських, хорватських, сербських, словенських тіловиховних організацій в Австро-Угорщині), до структури якого вони входили як члени його спортивних секцій. Сокільські футбольні команди функціювали в таких населених пунктах Опілля: місті *Бібрка* у Львівському районі Львівської області – *У.С.К. «Сокіл» Бібрка*, селі *Боднарів* у Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Боднарів*, місті *Буриштин* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Буриштин*, місті *Глиняни* у Львівському районі Львівської області – *У.С.К. «Сокіл» Глиняни*, селі *Голинь* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Голинь*, селі *Дем'янів* у Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Дем'янів*, селі *Добрян* в Стрийському районі Львівської області – *У.С.К. «Сокіл» Добрян*, містечку *Єзупіль* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Єзупіль*, місті *Жидачів* у Стрийському районі Львівської області – *У.С.К. «Сокіл» Жидачів*, селі *Залізці* в Тернопільському районі Тернопільської області – *У.С.К. «Сокіл» Залізці*, місті *Золочів* – районному центрі у Львівській області – *У.С.К. «Сокіл» Золочів*, місті *Калуш* – районному центрі в Івано-Франківській області – *У.С.К. «Сокіл» Калуш*, селі *Конюхів* у Стрийському районі Львівської області – *У.С.К. «Сокіл» Конюхів*, селі *Липиця Долішня* (тепер *Нижня Липиця*) в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Липиця Долішня*, селі *Ліщини* у Стрийському районі Львівської області – *У.С.К. «Сокіл» Ліщини*, селі *Павелче* (сучасна назва *Павлівка*) в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Павелче*, місті *Підгайці* в Тернопільському районі Тернопільської області – *У.С.К. «Сокіл» Підгайці*, місті *Рогатин* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Рогатин*, у місті *Станіславів* (тепер Івано-Франківськ) було дві сокільські команди, одна з них у дільниці *Бельведер* – *У.С.К. «Сокіл» Станіславів*, *У.С.К. «Сокіл III» Станіславів-Бельведер*, місті *Стрий* – адміністративному центрі однойменного району в Львівській області – *У.С.К. «Сокіл» Стрий*, селі *Тустань* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Тустань*, селі *Фрага* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Фрага*, місті *Ходорів* у Стрийському районі Львівської області – *У.С.К. «Сокіл»*

Ходорів, селі *Ямниця* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Сокіл» Ямниця*. Найменування футбольних команд у спортивному товаристві «Сокіл» пов'язане з лексемою *сокіл* – хижий птах «родини соколиних з міцним гачкуватим дзьобом, кривими кігтями і довгими гострими крильми» [11, IX, 438], яка в національній свідомості українців є символом зіркості, швидкості, міцності, відваги, що дає підстави припустити й подвійну мотивацію назв цих команд. Номінація низки українських футбольних клубів пов'язана з назвою молодіжної організації Союз української поступової молоді імені Михайла Драгоманова «**Каменярі**» (товариство засноване 1929 р., перебувало під патронатом Української соціалістично-радикальної партії, створювало гуртки фізичного виховання та організовувало здвиги руханки та змагання з різних спортивних дисциплін). Футбольні клуби з назвою «Каменярі» функціювали в таких сільських місцевостях на Опіллі: у селі *Вовчинець* коло Івано-Франківська – *У.С.К. «Каменярі» Вовчинець*, селі *Денисів* у Тернопільському районі Тернопільської області – *У.С.К. «Каменярі» Денисів*, селі *Драгоманівка* в Тернопільському районі Тернопільської області – *У.С.К. «Каменярі» Драгоманівка*, селі *Жовчів* у Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Каменярі» Жовчів*, селі *Купчинці* в Тернопільському районі Тернопільської області – *У.С.К. «Каменярі» Купчинці*, селі *Серноки Горішні* (тепер входить до складу села *Сарники*) в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *У.С.К. «Каменярі» Серноки Горішні*, селі *Цебрів* у Тернопільському районі Тернопільської області – *У.С.К. «Каменярі» Цебрів*. Від назви українського спортивно-пожежно-руханкового товариства «**Січ**» (створене 1900 р., структурою нагадувало Запорізьку Січ) походять найменування футбольних команд: *У.С.К. «Січ» Добряни* – дружина зі села *Добряни* в Стрийському районі Львівської області та *У.С.К. «Січ» Стрий* – команда з районного міста *Стрий* у Львівській області. Ймовірно, назва команд має подвійну мотивованість – походить і від найменування товариства «*Січ*», і від назви *Запорозька Січ*. Від номінації руханково-спортивного товариства «**Луг**» (засноване 1925 р. з ініціативи Української радикальної партії, покликане було заступити товариство «Січ», яке польська влада ліквідувала в 1924 р.) походять найменування кількох футбольних команд із сіл на Опіллі: *Бертешів* у Стрийському районі Львівської області – *С.К. «Луг» Бертешів*, *Вільшаниця* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *С.К. «Луг» Вільшаниця*, *Городиславичі* та *Чижиків* у Львівському районі Львівської області – *С.К. «Луг» Городиславичі* та *С.К. «Луг» Чижиків*. Від номінації українського туристично-краєзнавчого товариства «**Плай**» (засноване 1924 р. у Львові) походить назва футбольної дружини з райцентру *Стрий* у Львівській області – *С.К. «Плай» Стрий*, яка належала до спортивної секції цієї організації. Спортивні секції були й у Католицькій асоціації української молоді «**Орли**» (товариство функціювало впродовж 1936 – 1939 рр., гуртувало українську молодь греко-католицького віровизнання), тому декілька команд із футболу дублювало в своїй назві найменування цієї молодіжної організації: *С.К. «Орли» Голинь* –

дружина зі села *Голинь* у Калуському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Орли» Демня** – команда зі села *Демня* в Стрийському районі Львівської області, **С.К. «Орли» Добрівляни** – клуб зі села *Добрівляни* в Стрийському районі Львівської області, **С.К. «Орли» Добряни** – дружина зі села *Добряни* у Стрийському районі Львівської області, **С.К. «Орли» Підгірки** – клуб зі села *Підгірки*, що тепер адміністративно належить до міста Калуш – райцентру в Івано-Франківській області. Символічне значення лексеми *орел* – птаха, що є втіленням сили, відваги, гордості, було додатковим мотиватором для називання цих опільських команд.

Футбольні команди функціювали й при українських культурно-освітніх інституціях. Зокрема, дружину **С.С. «Читальня «Просвіта» імені Тараса Шевченка» Крихівці** зі села *Крихівці*, що тепер адміністративно належить до Івано-Франківська, створено при українському товаристві «Просвіта».

2. Назви опільських футбольних команд, мотивовані апелюваннями

Меншу групу назв футбольних команд з Опілля охоплюють номінації, що походять від загальних назв. Серед апелювань, що стали мотиваційною базою для називання дружин із футболу, є кілька **найменувань явищ природи**: від лексеми *вихор* – «рвучкий круговий рух вітру; сильний поривчастий вітер»¹ – утворено назви команд **С.К. «Вихор» Ямниця** зі села *Ямниця* неподалік Івано-Франківська та **С.К. «Вихор» Рогатин** із міста *Рогатин* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, а від слова *заграва*, що означає «відсвічування, відблиск (переважно на небі) яскравого світла, пожежі, вогнів»², сяяння небосхилу під час сходу чи заходу сонця, постало найменування команди з міста *Станиславів* (тепер Івано-Франківськ) – **У.С.К. «Заграва» Станиславів**. Використані для називання клубів номінації явищ природи, слугували для підкреслення спортивної моці футбольних команд, які несли загрозу та небезпеку суперникам.

Від назв астрономічних об'єктів походять номінації опільських футбольних клубів: **С.К. «Зоря» Калуш** із райцентру *Калуш* в Івано-Франківській області й **У.С.К. «Зоря» Ходорів** із міста *Ходорів* у Стрийському районі Львівської області та **С.К. «Комета» Журавно** з містечка *Журавно* в Стрийському районі Львівської області. Найменування двох перших згаданих команд мотивоване лексемою *зоря*, яка йменує той самий об'єкт, що й *зірка* – «самосвітне небесне тіло, що являє собою скупчення розжарених газів»³, а для номінації журавненської команди мотиваційною базою став астрономічний термін *комета* – «небесне тіло, яке має яскраве ядро й туманну оболонку, від якої тягнеться довга смуга світла, що нагадує хвіст»⁴. Мабуть, для вибору назв астрономічних об'єктів у ролі найменувань футбольних команд найважливішими були семи цих лексем – «світіння, блиск», якими дружинам пророковано майбутні успіхи й перемоги.

¹ *Словник української мови*: в 11 т., т. I, Київ: Наук. думка, 1970, с. 534.

² *Словник української мови*: в 11 т., т. III, 3, Київ: Наук. думка, 1972, с. 90.

³ Там само, с. 689, 576-577.

⁴ *Словник української мови*: в 11 т., т. IV, Київ: Наук. думка, 1973, с. 245.

Номінація футбольних команд *У.С.К. «Скала» Стрий* із райцентру *Стрий* у Львівській області та *С.К. «Скала» Тисмениця* з міста *Тисмениця* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області походить від найменування, що вказує на особливості рельєфу – застарілої загальної назви *скала* – «скеля»¹. Семи лексеми *скала* – «міцність, твердість, непорушність, опірність» були, очевидно, найвагомішими у виборі цього апелювання для називання українських клубів, які в зустрічах зі суперниками повинні були демонструвати саме такі риси.

Декілька опільських футбольних команд використало для найменування загальні назви, що йменували **різновиди фавни**. Для низки футбольних клубів мотиваційною базою стало найменування важливого для мовної картини світу українців птаха – *чайка*. Лексемі *чайка* – «морський водоплавний птах родини сивкових; переважно наземний денний птах ряду сивкоподібних, що селиться на узбережжі річок, озер, зрідка живе також у чагарниках та лісах»² – ужито в називанні футбольних команд із сучасної Івано-Франківщини: *У.С.К. «Чайка» Калуш* із райцентру *Калуш*, *С.К. «Чайка» Рогатин* із міста *Рогатин*, *С.К. «Чайка» Товмач* із міста *Товмач* (давня, автентична назва міста *Тлумач*). Хоча *чайка* є рідкісним птахом для Опілля, вибір орнітоніма, мабуть, пов'язаний з активним використанням цієї лексеми в українському фольклорі. Один із опільських футбольних клубів використав для називання номінацію комахи – *комар* – «двокрила кровососальна комаха з тонким довгастим тільцем і хоботком»³. Це команда зі села *Конюшки* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області – *С.К. «Комар» Конюшки*. На думку етнолінгвіста Віталія Жайворонка, «комар символізує уїдливість»⁴, що, ймовірно, зумовило вибір лексеми як мотиватора для називання футбольного клубу, атакувальні дії гравців якого мали б тримати суперників під час матчу в постійній напрузі, докучаючи їм. Назва однієї з опільських команд мотивована номінацією рослини – *тирса* – «трав'яниста степова рослина родини злакових з вузьким листям і квітками, зібраними в пухнасту волоть, ковила волосиста»⁵. Це футбольна дружина зі села *Боднарів* у Калуському районі Івано-Франківської області – *С.К. «Тирса» Боднарів*.

Вказівку на **назву мешканців** має найменування футбольної команди *С.К. «Черчанка» Черче* зі села *Черче* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області. Клуб використав номінацію мешканців відомого курорту лікувальних вод на Рогатинщині – села *Черче*, в якому створено цю дружину. Ще однією номінацією, пов'язаною з називанням особи, але за віковою ознакою, – «юнак – чоловік, який ще не досяг зрілості, молодий чоловік; про дорослого або літнього

¹ *Словник української мови*: в 11 т., т. IX, Київ: Наук. думка, 1978, с. 245.

² *Словник української мови*: в 11 т., т. XI, Київ: Наук. думка, 1980, с. 264.

³ *Словник української мови*: в 11 т., т. IV, Київ: Наук. думка, 1973, с. 240.

⁴ В. В. Жайворонка, *Знаки української етнокультури: словник-довідник*, Київ: Довіра, 2006, с. 303.

⁵ *Словник української мови*: в 11 т., т. X, Київ: Наук. думка, 1979, с. 122.

чоловіка, сповненого життєвих сил, молодого завзяття»¹ – мотивовані найменування двох команд з Опілля: **У.С.К. «Юнак» Перемишляни** з міста *Перемишляни* у Львівському районі Львівської області і **С.К. «Юнак» Підгайці** з міста *Підгайці* в Тернопільському районі Тернопільської області. Вибір цієї лексеми в ролі назви футбольної дружини покликаний підкреслити, що в футбол грали молоді й спритні чоловіки.

Декілька загальних назв, які функціювали як номінації футбольних клубів з Опілля, семантично пов'язані з найменуваннями важливих для українців **державних і національних символів**. Назву українського державного герба *тризуба*, що виконував функції державного символу в Київській Русі за князювання Володимира Великого, був державним гербом Української Народної Республіки, Директорії, символом українських національно-визвольних змагань², відображено в номінації футбольного клубу **С.К. «Тризуб» Порина** зі села *Порина* у Львівському районі Львівської області, а для називання футбольної дружини **С.К. «Калина» Журавно** з містечка *Журавно* в Стрийському районі Львівської області мотиваційною базою став український народний символ *калина*.

Ще низка футбольних команд з Опілля мають назви, які можна об'єднати в одну групу за спільністю семантики тих апелятивів, від яких вони походять. Серед них номінації, спільною семою для яких є «воля до перемоги, прагнення подолати труднощі, прорватися через перешкоди, здобути першість». Декілька команд використали в назві апелятив *пробій*, що має значення «крізний отвір у чому-небудь»³. Це клуби: **С.К. «Пробій» Бібрка** з міста *Бібрка* у Львівському районі Львівської області, **С.К. «Пробій» Добрівляни** зі села *Добрівляни* в Стрийському районі Львівської області, **С.К. «Пробій» Золочів** із районного центру *Золочів* у Львівській області, **С.К. «Пробій» Монастириська** з міста *Монастириська* в Чортківському районі Тернопільської області, **С.К. «Пробій» Павелче** зі села *Павелче* (сучасна назва Павлівка) в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Пробій» Пуків** зі села *Пуків* у Івано-Франківському районі Івано-Франківської області, **С.К. «Пробій» Рогатин** із міста *Рогатин* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області. Віддієслівний іменник *пролом*, що називає «дію за значенням проломити, проломлювати – ударами, пострілами і т. ін. робити отвір у чому-небудь; проламаний отвір»⁴ став мотиваційною базою для називання футбольних команд: **С.К. «Пролом» Хоросно Старе** зі села *Хоросно* (*Хоросно Старе* – найдавніша частина цього населеного пункту) у Львівському районі Львівської області, **С.К. «Пролом» Ятвяги** зі села *Ятвяги* в Стрийському районі Львівської області та **С.Т. «Пролом» Станиславів**.

¹ *Словник української мови*: в 11 т., т. XI, Київ: Наук. думка, 1980, с. 613.

² *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел, Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001, с. 1266.

³ *Словник української мови*: в 11 т., т. VIII, Київ: Наук. думка, 1977, с. 120.

⁴ *Словник української мови*: в 11 т., т. VIII, Київ: Наук. думка, 1977, с. 219.

Назви футбольних клубів *С.Т. «Змаг» Лопушина* зі села *Лопушина* у Львівському районі Львівської області та *С.К. «Змаг» Тисмениця* з міста *Тисмениця* в Івано-Франківському районі Івано-Франківської області походять від абстрактного віддієслівного іменника *змаг* – «те саме, що *змагання*»¹ – «намагання перевершити, перемогти когось у чому-небудь, домагаючись кращих, ніж у когось, результатів, показників; зустріч для здобуття першості з якого-небудь виду спорту»². Натомість конкретним іменником, найменуванням предмета – *стріла* – «тонкий стрижень із загостреним кінцем або гострим наконечником, який використовують для стрільби з лука; те, що нагадує своєю формою такий стрижень»³ – мотивовано назву команди *С.К. «Стріла» Дуліби* зі села *Дуліби* у Стрийському районі Львівської області. Основні семи лексеми *стріла* – «швидкість, влучність», очевидно, вплинули на вибір цієї назви для йменування футбольної дружини.

Отже, аналіз зафіксованих назв українських футбольних команд, які функціювали на Опіллі в першій половині ХХ ст., показав, що більшість найменувань опільських дружин копаного м'яча є складеними номінаціями, у структурі яких поєднано компоненти-аббревіатури й онімні компоненти. Якщо елементи-аббревіатури не вирізнялися різноманітністю (*С.К.*, *С.С.*, *С.Т.*, *У.С.К.*, *У.С.Т.*), то серед власне онімних складників помітно велику розмаїтість лексем, використаних для називання. Хоча чужинецька спортивна преса й насміхалася, що український «спорт – це штучна імпровізація кількох Проломів, Дністрів чи Скал, прикрашена столичною Україною»⁴, проте спектр назв українських футбольних клубів насправді був набагато ширшим. Зафіксовано різноманітні власні та загальні назви, які стали мотиваційною базою для йменування опільських футбольних клубів. Більша частка найменувань футбольних команд постала внаслідок трансонімізації. Такі номінації дружин копаного м'яча утворено від географічних назв (топонімів (*Добряни*, *Жидачів*, *Станиславів*, *Стрий*, *Ходорів*, *Хортиця*, *Ямниця*), гідронімів (*Дніпро*, *Дністер*), оронімів (*Говерля*, *Лисоня*, *Чорногора*)), антропонімів (*Богун*, *Буй-Тур*, *Роксоляна*, *Черник*), імен релігійно-мітологічних істот (*Вій*, *Стрибог*), назв українських молодіжних товариств (*Каменярі*, *Луг*, *Орли*, *Плай*, *Січ*, *Сокіл*) і культурно-освітніх інституцій (*Просвіта*), назви першого українського літературного альманаху на Заході України (*Русалка*). Менша група найменувань футбольних команд постала шляхом онімізації. Такі назви клубів мотивовані загальними назвами – номінаціями явищ природи (*вихор*, *заграва*), астрономічних об'єктів (*зоря*, *комета*), особливостей рельєфу (*скала*), назв окремих видів фауни (*чайка*, *комар*) і флори (*тирса*), найменувань державних і національних символів (*тризуб*, *калина*), конкретних предметів (*стріла*), назв людей за місцем проживання (*черчанка*) і за віковою ознакою (*юнак*), абстрактних назв (*змаг*, *пробій*, *пролом*). Більшість номінацій

¹ *Словник української мови*: в 11 т., т. 3, Київ: Наук. думка, 1972, с. 609.

² Там само, с. 609.

³ *Словник української мови*: в 11 т., т. 9, Київ: Наук. думка, 1978, с. 773–774.

⁴ *Слово про наших диких*, «Змаг», 1937, число 32, с. 1.

футбольних клубів Опілля в першій половині ХХ ст. пов'язана з українськими історичними, географічними та культурними реаліями, що було своєрідним назовницьким декларуванням єдності нації й українських земель у період бездержавності. Ці номінації містять важливі для українців конотації, що є свідченням ретельного добору репрезентативних назв для ідентифікування українських футбольних команд серед клубів інших націй, з якими змагалися українські дружини копаного м'яча з Опілля. Отже, у найменуванні опільських футбольних клубів у першій половині ХХ ст. домінував національний чинник, який поволі відвойовує свої позиції в українському футбольному назовництві після відновлення української незалежності. Деякі сучасні футбольні команди з Опілля повернули собі давні назви, які вони мали в першій половині ХХ ст. (ФК «Лисоня» Бережани, ФК «Скала» Стрий, ФК «Сокил» Глиняни, ФК «Сокил» Золочів, ФК «Чорногора» Івано-Франківськ), що свідчить про прагнення продовжити тяглість назовницьких традицій у сфері футболу.

References

- Nryhoruk N. V., *Vlasni nazvy futbolnykh komand Bilorusi, Rosiyi, Ukrayiny, Lihvistychni doslidzhennia*, Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. H. S. Skovorody, 2013, vyp. 36, s. 8–12 // Григорук Н. В., *Власні назви футбольних команд Білорусі, Росії, України*, Лінгвістичні дослідження, Харків: Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 2013, вип. 36, с. 8–12.
- Zhaivoronok V. V., *Znaky ukrayinskoji etnokultury: slovnyk-dovidnyk*, Kyiv: Dovira, 2006, 703 s. // Жайворонок В. В., *Знаки української етнокультури: словник-довідник*, Київ: Довіра, 2006, 703 с.
- Mukha B., «Opillia» – slovo, nazva, termin, «Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia heohrafichna», Lviv: Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2004, vyp. 30, s. 194–200 // Муха Б., «Опілля» – слово, назва, термін, «Вісник Львівського університету. Серія географічна», Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004, вип. 30, с. 194–200.
- Oleinik M., *Iz doslidzhen nad khrematonimieiu. Zauvazhennia shchodo nazv polskykh ta ukrayinskykh futbolnykh komand*, [u:] Typolohiya ta funktsiyi movnykh odynyts, Lutsk: Skhidnoyevropeyskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrayinky, 2014, № 2, s. 198–207 // Олейнік М., *Із досліджень над хремотонімією. Зауваження щодо назв польських та українських футбольних команд*, [у:] Типологія та функції мовних одиниць, Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014, № 2, с. 198–207.
- Opillia*, [v:] Entsyklopediia ukrayinoznavstva. Slovnykova chastyna / hol. red. V. Kubyovych, Lviv: NTSh, 1996, t. 5, s. 1857–1858 // *Опілля*, [в:] Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. В. Кубійович, Львів: НТШ, 1996, т. 5, с. 1857–1858.
- Pashuk V. S., *Opillia*, [v:] Entsyklopediia istoriyi Ukrayiny: u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii ta in.; In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, Kyiv: Naukova dumka, 2010, t. 7, s. 603 // Пашук В. С., *Опілля*, [в:] [Енциклопедія історії України](#): у 10 т. / редкол.: [В. А. Смолій](#) та ін.; [Ін-т історії України НАН України](#), Київ: [Наукова думка](#), 2010, т. 7, с. 603.

- Pohorilchuk N. M., *Opillia*, [v:] Entsyklopediia suchasnoyi Ukrayiny, redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrayiny, NTSh, Kyiv: In-t entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrayiny, 2022. <https://esu.com.ua/article-75562> // Погорільчук Н. М., *Опілля*, [в:] Енциклопедія сучасної України, редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ, Київ: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. <https://esu.com.ua/article-75562>.
- Protsyk I. R., S.T. «Ukraina», U.S.K. «Tryzub», U.S.K. «Sokil», *abo yaki nazvy maly ukrayinski futbolni komandy Halychyny v pershii polovyni XX stolittia*, [u:] Lnhvistychni doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody, vidp. red. O. A. Oleksenko, Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody, 2016, vup. 43, s. 122–129 // Процик І. Р., С.Т. «Україна», У.С.К. «Тризуб», У.С.К. «Сокіл», *або які назви мали українські футбольні команди Галичини в першій половині ХХ століття*, [у:] Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, відп. ред. О. А. Олексенко, Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2016, вип. 43, с. 122–129.
- Protsyk I. R., «*Tse ne buly futbolni zmahannia, a bii za Ukrainu*»: nazvy ukrayinskykh futbolnykh komand yak chynnnyk natsionalnoyi identyfikatsiyi u XX st., Lnhvistyka: zbirnyk nauk. prats, hol. red. K. D. Hlukhovtseva, Starobilsk: DZ «Luhanskyi natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka», 2017, № 2 (37), s. 85–99 // Процик І. Р., «*Це не були футбольні змагання, а бій за Україну*»: назви українських футбольних команд як чинник національної ідентифікації у ХХ ст., Лінгвістика: збірник наук. праць, гол. ред. К. Д. Глуховцева, Старобільськ: ДЗ «Луганський національний ун-т ім. Т. Шевченка», 2017, № 2 (37), с. 85–99.
- Slovník ukrajinskoyi movy: v 11 t.*, Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980 // *Словник української мови: в 11 т.*, Київ: Наук. думка, 1970–1980.
- Slovo pro nashykh dyukkh, «Zmah»*, 1937, chyslo 32, s. 1 // *Слово про наших диких, «Змаг»*, 1937, число 32, с. 1.
- Torchynskiy M. M., *Struktura onimnoho prostoru ukrajinskoyi movy: monohrafiia*, Khmelnytskyi: Avist, 2008, 548 s. // Торчинський М. М., *Структура онімного простору української мови: монографія*, Хмельницький: Авіст, 2008, 548 с.
- Protsyk I., *Nazvy ukraińskich klubów piłkarskich w Galicji w pierwszej połowie XX wieku*, Onomastica Slavogermanica / red. Romana Łobodzińska, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2019, t. XXXI, s. 79–88.
- Velykyi tlumachnyi slovník suchasnoyi ukrajinskoyi movy* / uklad. i hol. red. V. T. Busel, Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2001, 1440 s. // *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел, Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001, 1440 с.

Процик Ірина – доктор філологічних наук, доцент катедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8472-0141>

Email: iryna.protsyk@lnu.edu.ua

Соломія БУК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 81'322'42:004.8]:378.4.016

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14005>

КВАНТИТАТИВНА ЛІНГВІСТИКА В ЕПОХУ ГЕНЕРАТИВНОГО ІІІ: ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНА ПАРАДИГМА УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО КУРСУ

Резюме: У статті досліджено трансформацію квантитативної лінгвістики як університетської дисципліни в контексті стрімкого розвитку генеративного штучного інтелекту (ІІІ) та великих мовних моделей (ВММ). Обґрунтовано, що стохастична природа мови, яка історично лежить в основі статистичних методів аналізу, стала ключовою передумовою для побудови сучасних генеративних моделей. У центрі уваги – питання інтеграції корпусних технологій, алгоритмів машинного навчання та промпт-інжинірингу в освітній процес. Проаналізовано зміну епістемологічного статусу мовних даних, розширення дослідницьких практик та оновлення дидактичних стратегій. Особливу увагу зацентовано на трансдисциплінарності курсу, що перебуває на перетині прикладної лінгвістики, інформатики, статистики й когнітивних наук. Окреслено етичні виклики та ризики, пов'язані з автоматизацією генерації знань і використанням результатів роботи ІІІ у навчальному середовищі.

Ключові слова: прикладна лінгвістика, квантитативна лінгвістика, генеративний штучний інтелект (ІІІ), великі мовні моделі (ВММ), корпусні технології.

QUANTITATIVE LINGUISTICS IN THE AGE OF GENERATIVE AI: A TRANSDISCIPLINARY PARADIGM FOR UNIVERSITY COURSES

Abstract: The article explores the transformation of quantitative linguistics as a university discipline in the context of the rapid advancement of generative artificial intelligence (AI) and large language models (LLMs). It is argued that the stochastic nature of language – historically fundamental to statistical methods of analysis – has become a key prerequisite for the development of contemporary generative models. The focus lies on the integration of corpus technologies, machine learning algorithms, and prompt engineering into educational practices. The paper examines shifts in the epistemological status of linguistic data, the expansion of research methodologies, and the renewal of didactic strategies. Particular attention is devoted to the transdisciplinary character of the course, situated at the intersection of applied linguistics, computer science, statistics, and cognitive science. Ethical challenges and potential risks associated with the automation of knowledge generation and the use of AI-generated content in academic environments are also addressed.

Keywords: applied linguistics, quantitative linguistics, generative AI, large language models, corpus technologies.

Вступ. Україна, яка є членом Спеціального комітету із ІІІ при Раді Європи, у жовтні 2019 р. приєдналася до Рекомендацій Організації економічної співпраці й

розвитку з питань ШІ (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449). Принципами розвитку та використання технологій ШІ, дотримання яких повністю відповідає принципам Організації економічного співпраці й розвитку з питань ШІ визначили пріоритетні напрямки реалізації Концепції, серед яких «впровадження технологій штучного інтелекту у сфері освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони та інших сферах для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності України на міжнародному ринку» і «підвищення рівня професійної підготовки спеціалістів для забезпечення сфери технологій штучного інтелекту кваліфікованими кадрами»¹.

Ідея відкритості й доступності знань, попри довгу історію, починаючи від винаходу книгодрукування, ще ніколи не була реалізованою так уповні, як сьогодні – в епоху цифрової конвергенції, генеративного ШІ та негайного доступу до мовних, наукових і культурних ресурсів у глобальному інформаційному просторі. Ще ніколи інформація не була настільки легкодоступною. Проте потоковий і надмірно візуалізований контент часто формує у здобувачів вищої освіти кліпове, а не системне мислення (див., наприклад, дослідження О. Пасічник²). Сьогоднішня освітня практика стикається з парадоксом: студенти лінгвістичних спеціальностей, які працюють із NLP-інструментами, часто не мають уявлення про фундаментальні закономірності мовної та мовленнєвої статистики, на яких ті базуються. У зв'язку з цим виникає потреба оновлення університетських курсів із квантитативної лінгвістики – із акцентом на інтерфейс із сучасними технологіями. Це передбачає синтез класичних моделей (наприклад, лексичної щільності, колокаційних профілів, n-грамних частот) із практиками обробки великих даних, машинного навчання, корпусної візуалізації тощо. Адже неможливо ані сформулювати ефективний промпт³, ані далі якісно проаналізувати відповідь на нього без логічного розуміння системи і базових категорій будь-якої дисципліни. Таким чином, завдання університетської дисципліни – сформувати у студентів чітку систему знань, розуміння фундаментальних понять і вміння критично оцінювати інформацію ШІ. У цьому контексті важливість обговорення змістового наповнення академічних дисциплін тільки набуває актуальності. Обговоренню якісного обсягу предметів спеціальності «прикладна лінгвістика» (та, зокрема, місцю серед них квантитативної

¹ Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, 2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (15.07.2025).

² О. Пасічник, *Шляхи інтеграції феномену кліпового мислення в процес навчання іноземної мови у ЗВО*, [у:] *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. 2023, вип. 42, с. 81–93.

³ Boonstra L. *Prompt Engineering*. Google, 2024. https://www.gptaiflow.com/assets/files/2025-01-18-pdf-1-TechAI-Goolge-whitepaper_Prompt%20Engineering_v4-af36dcc7a49bb7269a58b1c9b89a8ae1.pdf (15.07.2025).

лінгвістики) присвячено публікації С. Бук¹, Н. Дарчук², Є. Карпіловської³, Г. Ситар⁴, В. Широкова⁵ тощо.

Аналіз навчальних планів філологічних факультетів класичних закладів вищої освіти України спеціальності 0.35 «Філологія» ступеня освіти «бакалавр» показав, що освітній компонент «квантитативна лінгвістика» є у навчальних планах таких вишів, як Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Донецький національний університет імені Василя Стуса (з однаковим обсягом 90 год.)⁶, а також такі ж курси читають у Львівському національному університеті імені Івана Франка⁷, Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича⁸, Ужгородському національному університеті⁹, Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухолинського¹⁰ та ін. Також часто базову тематику кількісного й статистичного аналізу мови частково висвітлюють у таких предметах, як

¹ S. Buk, *Quantitative Linguistics as a Transdisciplinary Field on the Intersection of Scientific Traditions, and as a University Course*, [у:] *Інформація. Мова. Інтелект*: [колективна монографія] / за заг. редакцією В. А. Широкова, Київ–Варшава, 2023, т. 2, с. 6–33. (електронне видання); S. Buk, *Traditions and New Trends in Quantitative Linguistics: Navigating Challenges for the University Discipline*, [in:] *Innovative technologies in linguistics and translation*, Lviv, 2024, p. 52–55; С. Бук, *Курс «Основи статистичної лінгвістики» у системі освіти сучасного прикладного лінгвіста*, [у:] *Інформація. Мова. Інтелект. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 30–31. 10. 2023 р.), Київ–Варшава, 2023, с. 37–39; С. Бук, *Інноваційні стратегії вищої лінгвістичної освіти: концептуальні підходи та досвід реалізації курсу «Цифрові технології для української мови»*, [у:] *Strategic Innovation of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times*. II International Scientific and Practical Conference. Conference Proceedings (Sumy State University, Ukraine, 28. 05. 2025), p. 161–163; С. Бук, *Сучасні комп'ютерні інструменти опрацювання української мови в університетському курсі «Вступ до прикладної лінгвістики»*, [у:] *Перша міжнародна наукова конференція «Лінгвосфера учора, сьогодні, завтра», присвяченої вшануванню пам'яті професора Костянтина Тищенка* (Київ, 10-11. 10. 2024). Матеріали конференції, Київ, с. 291–295.

² Н. П. Дарчук, *Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту)*: підручник, Київ, 2008, 351 с.

³ Є. А. Карпіловська, *Вступ до прикладної лінгвістики*: підручник, Донецьк, 2006, 188 с.

⁴ Г. Ситар, *Прикладна лінгвістика у вишах України: специфіка наповнення навчальних планів ступеня освіти «Бакалавр»*, [у:] *Лінгвокомп'ютерні дослідження*: зб. наук. пр., Вінниця, 2020, с. 136–152.

⁵ В. А. Широков, А. А. Лучик, *Парадигмальні засади лінгвістики першої половини XXI століття*, «Мовознавство», 2021, № 5, с. 3.

⁶ Г. Ситар, *Прикладна лінгвістика у вишах України: специфіка наповнення навчальних планів ступеня освіти «Бакалавр»*, [у:] *Лінгвокомп'ютерні дослідження*: зб. наук. пр., Вінниця, 2020, с. 150.

⁷ С. Бук, *Основи статистичної лінгвістики: Навчально-методичний посібник*, Львів, 2008, с. 51.

⁸ В. І. Кушнерик, *Силабус обов'язкової навчальної дисципліни Квантитативні методи у лексичній семантиці*, [у:] *Освітньо-наукова програма «Германські мови»*. Спеціальність 035 Філологія. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

⁹ Ужгородський національний університет. *Пояснювальна записка до навчального плану спеціальності 035 Філологія. Спеціалізація Прикладна лінгвістика*. Освітня програма, с. 3–4, <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20536> (15. 07. 2025).

¹⁰ Ю. Б. Бабій, *Навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни «Прикладна лінгвістика» (Вступ до прикладної лінгвістики) для напряму 035.10. Прикладна лінгвістика*. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухолинського, Миколаїв, 2019, с. 8, 17.

«Сучасні методи мовознавчих досліджень», «Загальне мовознавство», а також у курсах «Комп'ютерна лексикографія», «Корпусна лінгвістика», «Вступ до прикладної лінгвістики», «Python для філологів» (див., наприклад, сучасні курси Цифрової лінгвістики для студентів із усієї України, які потерпіли від російсько-української війни (за підтримки Єнського університету імені Фрідріха Шиллера та німецької служби академічних обмінів / Digital Ukrainian Philology, supported by Friedrich Schiller University Jena and German Academic Exchange Service DAAD))¹ тощо. Зараз такий курс будуть викладати при Гельсінкському університеті (Фінляндія) у межах проекту цифрової гуманітаристики².

Також змінюється місце лінгвіста-аналітика у процесі розробки мовних моделей³. Якщо раніше лінгвіст виконував роль «консультанта» для ІТ-фахівців, то нині постає потреба у фахівцях нового типу – лінгвістах-аналітиках, здатних критично інтерпретувати статистичні закономірності, оцінювати обґрунтованість моделей, виявляти аномалії в поведінці ШІ-систем із позицій мовної норми та функціональної граматики. Це вимагає не лише міждисциплінарної освіченості, а й етичної та лінгвокультурної відповідальності.

2. Імовірнісна сутність мови та ВММ. Стохастичність мови виявляється у тому, що її використання не повністю передбачуване. Існують певні закономірності та правила, але реальні мовленнєві висловлення містять елементи випадковості й невизначеності. У самій основі генеративного ШІ – зокрема великих мовних моделей (ВММ), таких як GPT, PaLM чи LLaMA – лежить ідея стохастичної природи мови, яку розглядають як сукупність імовірнісних зв'язків між мовними одиницями на різних рівнях (лексичному, синтаксичному, семантичному, прагматичному). Відповідно до Словника термінів у сфері ШІ, мовна модель – це «модель машинного навчання, яка натренована оцінювати ймовірності послідовності слів чи символів. Після тренування вона може генерувати або закінчувати послідовності на основі вивчених закономірностей природної мови» і «Велика мовна модель – це клас мовних моделей (див. визначення), які використовують алгоритми

¹ С. Бук, *Вступ до прикладної лінгвістики*. Силабус. I семестр 2024–2025 н. р., [у:] *Проект «Мережа українських студій: курси цифрової української філології»*, Єнський університет імені Фрідріха Шиллера, ВМБФ, DAAD (Німеччина), програма «Україна цифрова: забезпечення академічного успіху під час кризи»; С. Бук, *Цифрові технології для української мови*. Силабус. II семестр 2024–2025 н. р., [у:] *Проект «Мережа українських студій: курси цифрової української філології»*, Єнський університет імені Фрідріха Шиллера, ВМБФ, DAAD (Німеччина), програма «Україна цифрова: забезпечення академічного успіху під час кризи».

² С. Бук, *Основи квантитативної лінгвістики: підходи, інструменти, кейси*, [у:] *Курси з цифрової філології*, Гельсінкський університет, 2025. <https://blogs.helsinki.fi/digihum-ua/квантитативні-методи-в-лінгвістиці/> (15. 07. 2025).

³ М. Vairetain et al. *Foundational Large Language Models & Text Generation*, Google, 2024. https://archive.org/details/whitepaper-foundational-large-language-models-text-generation/whitepaper_Foundational%20Large%20Language%20models%20%26%20text%20generation (15. 07. 2025).

глибокого навчання та навчаються на великих наборах даних, котрі можуть містити не тільки текст, але й інші модальності (зображення, аудіо тощо)»¹.

Із погляду сучасної лінгвістичної теорії та математичного моделювання, мовлення є не детермінованим, а ймовірнісним процесом, у межах якого реалізація мовної форми залежить від частотності, контекстуальних параметрів і комунікативної ситуації. Саме ця стохастичність дозволила перейти від формальних граматик до мовних моделей на базі марковських процесів, n-грам і трансформерної архітектури, де кожне наступне слово генерується на основі статистичного передбачення, вирахованого з попереднього контексту.

Що більше, концепція мовної ймовірності стала ключовою для трансформаційного переходу від статичних корпусів до динамічних генеративних систем. У трансформерних моделях, які є основою ВММ, розподіли ймовірностей над великими просторами слів визначаються складною нелінійною функцією, навченою на масивних корпусах даних із використанням стохастичних градієнтних методів оптимізації.

Таким чином, стохастична природа мови не лише не суперечить її когнітивній та комунікативній функціональності, але й слугує основою для алгоритмічного моделювання мовної поведінки. Генеративні ШІ-моделі натомість є статистичними інтерпретаторами мовної реальності, що дозволяє їм оперувати мовним значенням у межах складного багатовимірного простору, не спираючись на жорсткі формальні правила, а на м'які ймовірнісні залежності. У такому сенсі генеративні мовні моделі постають як втілення стохастичної парадигми лінгвістичного знання, що ґрунтується на інтеграції методів корпусної статистики, машинного навчання та прикладної семантики.

3. Нова парадигма дисципліни: мета, завдання і структура. Мета курсу з квантитативної лінгвістики полягає у формуванні цілісного уявлення про роль квантитативних (статистичних і математичних) методів у сучасному мовознавстві, літературознавстві та суміжних галузях гуманітарного знання; розвитку навичок обробки, інтерпретації й візуалізації великих мовних даних за допомогою корпусних технологій та генеративного ШІ; а також у підготовці студентів до застосування новітніх цифрових і ШІ-інструментів (LLM, RAG, NLP, TextAttributor, Sketch Engine, Stylo, Prompt Engineering) в академічних і прикладних лінгвістичних дослідженнях.

Завдання курсу:

Усвідомити масштаб і наслідки кількісного повороту в лінгвістиці² та гуманітаристиці загалом, зокрема в контексті зростання ролі цифрових даних, корпусної аналітики та генеративних моделей.

¹ *Словник термінів у сфері штучного інтелекту* / упорядники: Чумаченко Д. та ін., Київ, 2024, с. 7, 19.

² Kortmann В. *Reflecting on the Quantitative Turn in Linguistics*, [in:] *Linguistics*, 59 (5), p. 1207–1226.

Навчитися застосовувати ключові статистичні поняття – частоту, відносну частоту, розподіл, ключові слова, колокації, лексичну щільність – у поєднанні з інструментами ШІ для вдосконалення якості академічних досліджень і розвитку наукової конкурентоспроможності.

Опанувати корпусні інструменти й цифрові платформи, зокрема Sketch Engine, CQL, Excel, Stylo, TextAttributor, GPT-4 тощо; навчитися розробляти ефективні промпти та автоматизувати аналітичні запити з використанням LLM.

Інтерпретувати і візуалізувати мовні дані у вигляді таблиць, діаграм, графів та теплових карт; аналізувати стилістичні та частотні особливості текстів на основі лінгвостатистичних моделей.

Зрозуміти місце квантитативної лінгвістики в екосистемі цифрових гуманітарних наук та її роль у дослідженні ідіолектів, стилів, мовної варіативності, викладанні мов, атрибутів тексту та розробці навчальних матеріалів із урахуванням частотності.

Структура курсу:

Тема 1. *Кількісний поворот у лінгвістиці та цифрова трансформація дисципліни.*

Квантитативна лінгвістика: витоки, сучасні напрями, вплив LLM. Generative AI як інструмент і об'єкт аналізу.

Тема 2. *Що і як рахувати у мові?* Основні поняття квантитативної лінгвістики: одиниці аналізу, вибірка, частота, розподіли. Використання GPT-4 і RAG для зведення та аналізу статистичних даних.

Тема 3. *Частотні словники і машинне укладання корпусів.* Типологія словників, методи їх автоматичного створення, корпусні технології та Python-скрипти. Генерація таблиць частот за допомогою ШІ.

Тема 4. *Порівняльна лексикостатистика і глибинне навчання.* Параметри порівняння словників. Візуалізація частотних даних (Excel, Flourish, GenAI). Побудова запитів до LLM для автоматичного зіставлення корпусів.

Тема 5. *Стилеметрія й авторство тексту.* Кількісні методи атрибуції: словникова модель, метод головних компонентів, кластеризація. Інструменти: Stylo, TextAttributor, GPT для стилістичного аналізу.

Тема 6. *Ідіолект як лінгвостатистичний феномен: на прикладі текстів І. Франка.* Статистичний «профіль» автора, розпізнавання повторюваних патернів, глибокі стилеметричні ознаки. LLM як засіб моделювання авторських стилів.

Тема 7. *Мова як система частотних ядер: словники-мінімуми та навчальні моделі.* Частотність і мовна компресія. Генерація частотних словників для викладання української мови як іноземної. Визначення лексичного мінімуму з допомогою GPT.

Тема 8. *Лінгвометрія і математичне моделювання мови.* Закони Ципфа і Менцерата, варіативність у синтаксисі та морфології. Візуалізація великих даних,

стилістичні вектори, застосування генеративних моделей для моделювання варіантів української мови ХХ ст.

4. Квантитативна лінгвістика як фундаментальний напрям мовознавства нині набуває нового значення в контексті розробки та критики систем ШІ.

Попри зовнішню близькість завдань, між лінгвістичною статистикою та машинним моделюванням є принципові відмінності, які варто критично осмислити. Наприклад, класичний арсенал квантитативної лінгвістики – від закону Ципфа до інформаційних моделей Шеннона – має не лише описову, а й глибоку евристичну вартість. Ці закономірності не просто фіксують частотні розподіли – вони репрезентують універсальні принципи економії, редундантності та самоорганізації мовної системи. Проте в ШІ-практиках статистика часто редукується до евристичного інструментарію для оптимізації векторного простору, без теоретичної інтерпретації результатів у межах лінгвістичної онтології. Як наслідок – втрачається зв'язок із глибинними універсальними природної мови.

Нове світло падає й на **навчальні корпуси**: ключова проблема – несумісність підходів до корпусу в лінгвістичних і технічних практиках. У класичній квантитативній лінгвістиці текстовий корпус має бути збалансованим, маркованим, типологічно релевантним. У випадку ШІ – головну роль відіграє обсяг і статистична масивність, навіть на шкоду структурному розмаїттю. Така асиметрія породжує не лише методологічні розриви, а й ідеологічні: від репрезентативності мовних груп до дискримінаційних мовних моделей.

Також можна спостерегти **епістемологічний парадокс між передбачуваністю та інтерпретаційністю**. Статистичні моделі ШІ демонструють надзвичайну здатність до лінгвістичного передбачення – проте вкрай обмеженою залишається їхня інтерпретативна прозорість. Натомість квантитативна лінгвістика, попри нижчий рівень продуктивності у практичному моделюванні, пропонує епістемологічно осмислену й методологічно вивірену концептуалізацію мовних процесів. Постає питання: чи можливий синтез предиктивної потужності ШІ з концептуальною чіткістю лінгвістичних моделей?

Серед важливих питань для дискусії виділяємо також такі. (1) Проблема універсальності: мови світу в обмеженнях англоцентричної парадигми. Більшість сучасних мовних моделей тренуються переважно на англomовному корпусі, що зумовлює низку проблем з погляду типологічного й соціолінгвістичного охоплення. Такі обмеження знижують валідність узагальнень, зроблених на підставі ШІ-аналізу, та репрезентативність лінгвістичних висновків. Постає питання: чи здатні моделі, сконструйовані в межах англоцентричного простору, адекватно обробляти та інтерпретувати мови з радикально відмінною граматичною структурою (наприклад, полісинтетичні, ергативні чи тональні мови)? (2) Етична та ідеологічна інтерпретація лінгвістичних моделей у ШІ. Мовні моделі не є нейтральними артефактами – вони відображають (а подекуди й підсилюють) соціальні упередження, що імпліцитно наявні у тренувальних корпусах. Це створює виклики не лише

технічного характеру, але й фундаментально лінгвофілософського: яким чином забезпечити інклюзивність, плюралізм та культурну релевантність у процесі проектування лінгвістично обґрунтованих ШІ-систем?

Висновки. Квантитативна лінгвістика – як дисциплінарна парадигма, що досліджує мову на основі математично-статистичних методів – переживає ренесанс у зв'язку з експансією моделей ШІ, зокрема глибинного навчання. Вона, здавалося би, «консервативна» дисципліна ХХ століття, постає сьогодні як невід'ємна складова критичної рефлексії над ШІ і джерело глибокого лінгвістичного знання, здатного збагатити й уточнити архітектуру цифрових мовних інструментів. Успішний розвиток ШІ в мовній сфері не можливий без тісного діалогу з фундаментальним мовознавством. Ба більше, саме лінгвістична експертиза здатна надати теоретичну глибину й концептуальну чіткість інженерним інноваціям, що трансформують сучасний інформаційний ландшафт.

У контексті стрімкої цифрової трансформації гуманітарних наук, викладання курсу *квантитативної лінгвістики* набуває ваги як міст між традиційними лінгвістичними підходами та новітніми інструментами ШІ. Інтеграція корпусних технологій, генеративних мовних моделей, алгоритмів стилеметрії та промпт-інжинірингу не лише розширює методологічний арсенал студента, а й сприяє формуванню нового типу дослідника – кваліфікованого у сфері цифрової обробки тексту, критично мислячого, спроможного до трансдисциплінарного аналізу.

Запропонована навчальна парадигма не зводиться до прикладного оволодіння техніками підрахунку частот чи візуалізації корпусних даних. Вона передбачає глибоке філософське і методологічне переосмислення природи лінгвістичного знання в умовах інформаційного перенасичення та автоматизації мовного аналізу. Особлива увага до тем, як-от: стилеметрія, ідіолектна ідентифікація, лінгвоμετρία та частотна лексикографія, у поєднанні з аналітичним потенціалом генеративного ШІ (LLM, RAG, TextAttributor), дає змогу зробити курс відкритим до інновацій, міждисциплінарним за своєю сутністю та релевантним до викликів часу.

Університетська освіта прикладного лінгвіста у ХХІ столітті не може існувати без глибокого розуміння кількісних методів, що ґрунтуються на об'єктивних лінгвістичних даних, і без здатності взаємодіяти зі ШІ як аналітичним партнером.

References

- Babii Yu. B., *Navchalno-metodychnyi kompleks navchalnoyi dystsypliny „Prykladna lnhvistyka”* (Vstup do prykladnoyi lnhvistyky) dlia napriamu 035.10. Prykladna lnhvistyka. Mykolayivskiy natsionalnyi universytet imeni V. O. Sukhomlynskoho, Mykolayiv, 2019, s. 8, 17 // Бабій Ю. Б., *Навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни «Прикладна лінгвістика»* (Вступ до прикладної лінгвістики) для напрямку 035.10. Прикладна лінгвістика. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, 2019, с. 8, 17.
- Barektain M. et al, *Foundational Large Language Models & Text Generation*, Google, 2024. <https://archive.org/details/whitepaper-foundational-large-language-models->

- text-generation/whitepaper_Foundational%20Large%20Language%20models%20%26%20text%20generation (15.07.2025).
- Boonstra L., *Prompt Engineering*. Google, 2024. https://www.gptaiflow.com/assets/files/2025-01-18-pdf-1-TechAI-Goolge-whitepaper_Prompt%20Engineering_v4-af36dcc7a49bb7269a58b1c9b89a8ae1.pdf (15.07.2025).
- Buk S. *Innovatsiini stratehiyi vyshchoyi linhvistychnoyi osvity: kontseptualni pidkhody ta dosvid realizatsiyi kursu «Tsyfrovi tekhnolohiyi dlia ukrayinskoiy movy»*, [u:] *Strategic Innovation of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times*, II International Scientific and Practical Conference, Conference Proceedings (Sumy State University, Ukraine, 28.05.2025), p. 161–163 // Бук С., *Інноваційні стратегії вищої лінгвістичної освіти: концептуальні підходи та досвід реалізації курсу «Цифрові технології для української мови»*, [y:] *Strategic Innovation of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times*, II International Scientific and Practical Conference, Conference Proceedings (Sumy State University, Ukraine, 28.05.2025), p. 161–163.
- Buk S., *Kurs «Osnovy statystychnoyi linhvistyky» u systemi osvity suchasnoho prykladnoho linhvista*, [u:] *Informatsiya. Mova. Intelpekt: Tezy dopovidei Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi* (m. Kyuyiv, 30–31.10.2023 r.), Kyuyiv–Varshava, 2023, s. 37–39 // Бук С., *Курс «Основи статистичної лінгвістики» у системі освіти сучасного прикладного лінгвіста*, [y:] *Інформація. Мова. Інтелект: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 30–31.10.2023 р.), Київ – Варшава, 2023, с. 37–39.
- Buk S., *Osnovy kvantytatyvnoyi linhvistyky: pidkhody, instrumenty, keisy*, [u:] *Kursy z tsyvrovoyi filolohiyi*, Helsinkyi universytet, 2025. <https://blogs.helsinki.fi/digihum-ua/kvantytatyvni-metody-v-linhvistytsi/> (15.07.2025) // Бук С., *Основи квантитативної лінгвістики: підходи, інструменти, кейси*, [y:] *Курси з цифрової філології*, Гельсінкський університет, 2025. <https://blogs.helsinki.fi/digihum-ua/kvantytatyvni-metody-v-linhvistytsi/> (15.07.2025).
- Buk S., *Osnovy statystychnoyi linhvistyky: Navchalno-metodychnyi posibnyk*, Lviv, 2008, s. 51 // Бук С., *Основи статистичної лінгвістики: Навчально-методичний посібник*, Львів, 2008, с. 51.
- Buk S., *Quantitative Linguistics as a Transdisciplinary Field on the Intersection of Scientific Traditions, and as a University Course*, [u:] *Informatsiya. Mova. Intelpekt: [kolektyvna monohrafiia] za zah. redaktsiieiu V. A. Shyrokovy*. Kyuyiv–Varshava, 2023, t. 2, s. 6–33. (Elektronne vydannia) // Бук С., *Quantitative Linguistics as a Transdisciplinary Field on the Intersection of Scientific Traditions, and as a University Course*, [y:] *Інформація. Мова. Інтелект: [колективна монографія] за заг. редакцією В. А. Широкова*, Київ – Варшава, 2023, т. 2, с. 6–33. **(Електронне видання)**.
- Buk S., *Suchasni kompiuterni instrumenty opratsiuvannia ukraiynskoyi movy v universytetskomu kursy „Vstup do prykladnoyi linhistryky”*, [u:] *Persha mizhnarodna naukova konferentsiya «Linhvosfera uchora, sohodni, zavtra»*, prysviachenoyi vshanuvanniu pamiati profesora Kostiantyna Tyshchenka (Kyuyiv, 10-11.10.2024). *Materialy konferentsiyi*, Kyuyiv, 2024, s. 291–295 // Бук С., *Сучасні комп'ютерні інструменти опрацювання української мови в університетському курсі «Вступ до прикладної лінгвістики»*, [y:] *Перша міжнародна наукова конференція*

- «Лінгвосфера учора, сьогодні, завтра», присвяченої вшануванню пам'яті професора Костянтина Тищенка (Київ, 10-11.10.2024). Матеріали конференції, Київ, 2024, с. 291–295.
- Buk S., *Tsyfrovі tekhnolohiyi dlia ukrayinskoyi movy*. Sylabus. II semestr 2024–2025 n.r., [u:] *Proiekt „Merezha ukrayinskykh studii: kursy tsyfrovoyi ukrayinskoyi filolohiyi”*, Yenskyi universytet imeni Fridrikha Shyllera, BMBF, DAAD (Nimechchyna), prohrama «Ukrayina tsyfrova: zabezpechennia akademichnoho uspiyku pid chas kryzu» // Бук С., *Цифрові технології для української мови*. Силабус. II семестр 2024–2025 н.р., [у:] *Проект «Мережа українських студій: курси цифрової української філології»*, Єнський університет імені Фрідріха Шиллера, BMBF, DAAD (Німеччина), програма «Україна цифрова: забезпечення академічного успіху під час кризи».
- Buk S., *Traditions and New Trends in Quantitative Linguistics: Navigating Challenges for the University Discipline*, [in:] *Innovative technologies in linguistics and translation*, Lviv, 2024, p. 52–55.
- Buk S., *Vstup do prykladnoyi lnhvistyky*. Sylabus. I semestr 2024–2025 n.r., [u:] *Proiekt „Merezha ukrayinskykh studii: kursy tsyfrovoyi ukrayinskoyi filolohiyi”*, Yenskyi universytet imeni Fridrikha Shyllera, BMBF, DAAD (Nimechchyna), prohrama «Ukrayina tsyfrova: zabezpechennia akademichnoho uspiyku pid chas kryzu» // Бук С., *Вступ до прикладної лінгвістики*. Силабус. I семестр 2024–2025 н.р., [у:] *Проект «Мережа українських студій: курси цифрової української філології»*, Єнський університет імені Фрідріха Шиллера, BMBF, DAAD (Німеччина), програма «Україна цифрова: забезпечення академічного успіху під час кризи».
- Darchuk N. P., *Kompiuterna lnhvistyka (avtomatychnе opratsiuvannia tekstu): pidruchnyk*, Kyiv, 2008, 351 s. // Дарчук Н. П., *Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту): підручник*, Київ, 2008, 351 с.
- Karpilovska Ye. A. *Vstup do prykladnoyi lnhvistyky: pidruchnyk*, Donetsk, 2006, 188 s. // Карпіловська Є. А., *Вступ до прикладної лінгвістики: підручник*, Донецьк, 2006, 188 с.
- Kortmann В., *Reflecting on the Quantitative Turn in Linguistics*, „Linguistics”, 59 (5), p. 1207–1226.
- Kushneryk V. I., *Sylabus obov'язkovoyi navchalnoyi dystsypliny „Kvantytyatynni metody u leksychnii semantytsi”*. Osvitno-naukova prohrama „Hermanski movy”. Spetsialnist 035 Filolohiya, Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriya Fedkovycha // Кушнерик В.І., *Силабус обов'язкової навчальної дисципліни «Квантитативні методи у лексичній семантиці»*. Освітньо-наукова програма «Германські мови». Спеціальність 035 Філологія, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
- Pasichnyk O., *Shliakhy intehratsiyi fenomenu klipovoho myslennia v protses navchannia inozemnoyi movy u ZVO*, [u:] *Iykladannia mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv'язky*, 2023, vup. 42, s. 81–93 // Пасічник О., *Шляхи інтеграції феномену кліпового мислення в процес навчання іноземної мови у ЗВО*, [у:] *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*, 2023, вип. 42, с. 81–93.
- Pro skhvalennia Kontseptsiyi rozvytku штучного інтелекту v Ukrayini*, 2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-r#Text> (15.07.2025) // Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, 2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (15.07.2025).

- Shyrovkov V. A., Luchyk A. A., *Paradyhmalni zasady lnhvistyky pershoyi polovyny XX stolittia*, [u:] „Movoznnavstvo”, 2021, № 5, s. 3 // Широков В. А., Лучик А. А., *Парадигмальні засади лінгвістики першої половини XXI століття*, [y:] «Мовознавство», 2021, № 5, с. 3.
- Slovnnyk terminiv u sferi shtuchnoho intelektu / uporiadnyku*: Chumachenko D. ta in., Kyiv, 2024, s. 7, 19 // *Словник термінів у сфері штучного інтелекту / упорядники*: Чумаченко Д. та ін., Київ, 2024, с. 7, 19.
- Sytar H., *Prykladna lnhvistyka u vyshakh Ukrainy: spetsyfika napovnennia navchalnykh planiv stupenia osvity „Bakalavr”*, [u:] *Linhvokompiuterni doslidzhennia*: zb. nauk. pr., Vinnytsia, 2020, s. 136–152 // Ситар Г., *Прикладна лінгвістика у вишах України: специфіка наповнення навчальних планів ступеня освіти «Бакалавр»*, [y:] *Лінгвокомп'ютерні дослідження* : зб. наук. пр., Вінниця, 2020, с. 136–152.
- Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. *Poyasniuvalna zapyska do navchalnoho planu spetsialnosti 035 Filolohiya. Spetsializatsiya „Prykladna lnhvistyka”*. Osvitnia prohrama, s. 3–4. <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20536> (15.07.2025) // Ужгородський національний університет. *Пояснювальна записка до навчального плану спеціальності 035 Філологія. Спеціалізація «Прикладна лінгвістика»*. Освітня програма, с. 3–4. <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20536> (15.07.2025).

Соломія Бук – професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8026-3289>

Email: solomija@gmail.com

Наталія ХОРОЗ, Ольга СОРОКА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 811.161.2'373.7:811.163.1'373.7:578.834

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14006>

ІДЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЇ ПЕРІОДУ COVID-19 (НА УКРАЇНСЬКОМУ І БОЛГАРСЬКОМУ МАТЕРІАЛІ)

Резюме: Стаття присвячена порівняльній характеристиці оказіональних фразеологічних одиниць, співвідносних із темою коронавірусу COVID-19, в українській та болгарській мовах. Проаналізовано 144 українські та 57 болгарських трансформованих традиційних фразеологізмів та неофразем, серед яких і нові паремії, створені за зразком до існуючих. Здійснено ідеографічну класифікацію, за якою аналізовані фразеологізми об'єднані у фразеотематичну групу «Пандемія COVID-19» із фразеотематичними полями «Захворювання COVID-19» та «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19», у яких виокремлено одинадцять і шість фразеосемантичних груп відповідно, об'єднаних на основі інтегральних або диференційних ознак у фразеосемантичні поля та мікрополя. Виявлено, що деякі фразеосемантичні поля та мікрополя творять фраземи лише однієї з аналізованих мов, переважно української. Унаочнено широкую палітру фразеологічних найменувань та характеристик понять, явищ, ситуацій тощо, прямо чи опосередковано пов'язаних із захворюванням COVID-19 в українській та болгарській мовах. З'ясовано, що проаналізований фразеологічний матеріал української та болгарської мов має ситуативний характер; він здебільшого не набув статусу неологізмів та не увійшов у широкий вжиток, однак характеризує певний історичний період життя країн та світу засобами фразеології, своєрідну фразеологічну картину світу. Їх виявлення та опис важливі для розуміння лінгвальних процесів у синхронії у взаємозв'язку з екстралінгвальними чинниками.

Ключові слова: фразеологізми періоду covid-19, ідеографічна класифікація, мовна картина світу, українська мова, болгарська мова

IDEOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF PHRASEOLOGY OF THE COVID-19 PERIOD (BASED ON THE UKRAINIAN AND BULGARIAN MATERIAL)

Abstract: The article is devoted to the comparative characteristics of occasional phraseological units related to the topic of COVID-19 in the Ukrainian and the Bulgarian language. 144 Ukrainian and 57 Bulgarian transformed traditional phraseological units and neophrasems were analysed, including new paremias created on the model of existing ones. An ideographic classification was conducted, according to which the analysed phraseologisms were combined into the phraseo-thematic group “COVID-19 Pandemic” with the phrase-thematic fields “COVID-19 Disease” and “Human Life During the COVID-19 Pandemic”, in which eleven and six phrase-semantic groups respectively were distinguished, combined on the basis of integral or differential features into phraseo-semantic fields and microfields. It was found that some phrase-semantic

fields and microfields create phrasemes of only one of the analysed languages, mainly Ukrainian. A wide palette of phraseological names and characteristics of concepts, phenomena, situations, etc., directly or indirectly related to the COVID-19 disease in the Ukrainian and the Bulgarian language, was visualised. It was found that the analysed phraseological material of the Ukrainian and the Bulgarian language has a situational character; it has mostly not acquired the status of neologisms and has not entered wide use, however, it characterises a certain historical period of the life of the countries and the world by means of phraseology, a kind of phraseological picture of the world. Their identification and description are important for understanding linguistic processes in synchrony in interaction with extralinguistic factors.

Keywords: phraseological units of the covid-19 period, ideographic classification, linguistic picture of the world, Ukrainian language, Bulgarian language

Мовлення активно реагує на будь-які суспільні, політичні, економічні та інші події, які відбуваються в суспільстві. Так і світова пандемія COVID-19 залишила певний відбиток у лексиконі кожної з мов. Зокрема зафіксоване явище оказіонального фразеотворення та фразеотрансформування, яке полягає у пристосуванні традиційних фразеологізмів до конкретних мовленнєвих умов, унаслідок чого вони починають позначати поняття, безпосередньо співвідносні із темою коронавірусу COVID-19. Саме такі фразеологізми обрано **предметом** вивчення у цій статті, адже вони є своєрідним мовним феноменом і становлять мовну картину світу кризь прирзму кожної національної фразеології.

Аналіз досліджень. Українську «коронавірусну» фразеологію описала низка науковців: Н. Маторіна¹ проаналізувала способи творення та її функціонально-прагматичні особливості, О. Деркачова² описала зміни мовної картини світу українців коронавірусного періоду. У кількох своїх працях³ автори цього дослідження ґрунтовно вивчили прийоми трансформації «ковідних» фразеологічних одиниць (ФО) та їхній тематичний поділ. Окрім того, ми вивчили новітню болгарську фраземіку⁴ вказаного періоду, яка до того не була предметом спеціальних досліджень. Проте досі бракує зіставних праць, які би унаочнили тотожні, подібні чи відмінні процеси у слов'янських мовах. Цим і зумовлена **новизна роботи**. Для докладного аналізу обрано українські й болгарські ФО.

¹ О. Деркачова, *Мовна картина Covid-ного світу: український контекст*. „Język. Religia. Tożsamość” 2021, № 1 (23), с. 23–39.

² Н. Маторіна, *Теоретичні й прикладні проблеми «коронавірусної» лексики і фразеології в сучасній українській мові*. «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія» 2020, № 46, т. 2, с. 11–15.

³ Н. Хороз, О. Сорока, *Українська фразеологія «епохи» коронавірусу*. [у:] Българският език – исторически и съвременни аспекти: Сборник в чест на 140 години от рождението на акад. Стефан Младенов, София, 2020, с. 465–476.

⁴ Н. Хороз, О. Сорока, *Динамични процеси във фразеологията, повлияни от пандемията COVID-19 (върху материал на български език)* „Obris Linguarum” 2021, № 19, вип. 1, с. 9–15.

Метою статті є систематизація українських і болгарських фразеологізмів, дотичних до теми коронавірусу, із огляду на їх ідеографічні особливості; порівняння отриманих результатів.

Джерельною базою слугували українські та болгарські соціальні мережі й інтернет-сторінки.

Матеріали та методи. Застосований метод вибірки, прийом контекстового аналізу та трансформаційний метод для виявлення у текстах ФО, які позначають реалії періоду COVID-19, метод групування – для створення ідеографічної схеми «ковідної» фразеології.

Виклад основного матеріалу. Ідеографічні класифікації української фразеології розробила низка вітчизняних науковців: М. Алефіренко¹, Ю. Прадід², В. Ужченко та Д. Ужченко³ й інші. У нашій праці враховані попередні розробки українських мовознавців та використана дещо видозмінена ідеографічна класифікація, яка, на наш погляд, доречніша для систематизації «коронавірусної» фраземіки української та болгарської мов і має в роботі таку ієрархічну структуру: – фразеосемантичне мікрополе – фразеосемантичне поле – фразеосемантична група – фразеотематичне поле – фразеотематична група.

Фразеотематичну групу визначено як «Пандемія COVID-19». У ній виокремлено два фразеотематичних поля: «Захворювання COVID-19» і «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19». Слід зазначити, що не всі ФО однозначно можна внести до якоїсь конкретної групи, оскільки деякі з них позначають ширше явище, тому можуть належати до двох чи декількох фразеосемантичних полів і фразеосемантичних мікрополів.

І. У фразеотематичному полі «Захворювання COVID-19», своєю чергою, виокремлено одинадцять фразеосемантичних груп, які складають численні фразеосемантичні поля і фразеосемантичні мікрополя:

1) походження вірусу:

а) країна/місто походження: **укр.:** усі дороги ведуть в Ухань; уханському вірусові в зуби не заглядають; **болг.:** вятър го вее от Китай;

б) джерело походження: **укр.:** як кажан наплакав;

2) функціонування світової та вітчизняної медичної системи: **укр.:** баба вдома – медсистемі легше; де тонко, там і ковід; важка ти, короно легковажності; кожен Іван має свій карантин-план; **болг.:** бърз тест – срам за щабя; много генерали – хилава здравна система; с чужди респиратори болница вдига; на интубиран нож вади; респираторите още в Китай, той приготвил отделението;

3) ситуація щодо COVID-19 у країні та світі: **укр.:** усі дороги ведуть від Риму; усі під ковідом ходимо; хто на землю нашу з ковідом прийде, від ковіда й загине; в

¹ М. Алефіренко, *Теоретичні питання фразеології*, Харків: Вища школа, 1987, 136 с.

² Ю. Прадід, *Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)*, Київ: Сімферополь, 1997, 252 с.

³ В. Ужченко, Д. Ужченко, *Фразеологія сучасної української мови*, Луганськ, 2005, 400 с.

*сім'ї не без ковіда; не кажи «гоп», доки не перескочиш пандемію; не спадає; два віруси мої, два віруси¹; ковід з чумою обнялися; тяжка ти, корона вірусу; китайський ковід із вісною (чумою, холерою, іспанським грипом) один рід; ковід людей морить і по світу гонить; за ковідною бідною світові нема спокою; пандемія – не вовк, у ліс не втече; косо, криво, аби не ковід; **болг.:** от грип, та на COVID;*

4) основні характеристики хвороби COVID-19:

а) патогенність / вірулентність: **укр.:** не такий страшний вірус, як його малюють; коронавірусу батогом не переб'єш; той здоров'я не цинить, хто на ковід не хворів; **болг.:** малък коронавирус железни врати затваря: болен здрав не носи;

б) контагіозність: **укр.:** людина людині коронавірус; хто людей чіпає, той ковідку хапає; треба просто перестати заражатися; двом ковідам не бути, а одного не минути; ковід до ковіда не пристане; з ким поведешся, від того й ковід; знесені коронавірусом; ніхто не знає, де його коронавірус чекає; **болг.:** брат брата не храни, ама го заразява, да би мирно седяло, не би COVID видяло; да би мирно седяло, не би корона видяло; пред короната всички са равни;

в) резистентність: **укр.:** COVID ловив мене, та так і не впіймав; хто імунитет має, той ковід ламає; **болг.:** всяко чудо – за имунитет;

г) ускладнення / наслідки хвороби: **укр.:** ось і казці ковідець, а хто вижив – молодець; хто носить масочку, той буде їсти пасочку, а хто масочки не носить, того четверо виносять; не такий страшний коронавірус, як його ковідка; ковіда боятися, в реанімації не лежати; хто не ризикує, той не дихає через трубку; **болг.:** който с корона плаши, от корона умира, евтината маска излиза скъпо;

5) симптоматика COVID-19: **укр.:** добре тим живеться, де гуртом сухо не кашляється; **болг.:** по маска посрещат, по кашлица изпращат, кашляц човек – жив дявол;

б) видужання: **укр.:** останнім сміється той, хто вже перехворів;

7) шляхи поширення хвороби: **укр.:** ковід – не горобець, вилетить – не піймаєш; **болг.:** брат брата не храни, ама го заразява;

8) способи виявлення інфекції в організмі людини: **укр.:** добре сміється той, в кого тест негативний;

9) протиепідемічна безпека:

а) протиепідемічні заходи:

- використання засобів індивідуального захисту: **укр.:** на маску надійся, а сам не трать обережності; хто носить масочку, той буде їсти пасочку; хто носить захисну масочку, той буде їсти добру пасочку; хто не носить масочку той не буде їсти пасочку; ковід, ковід, ковідниця, добра з маски захисниця, а без маски не така, стійте, дядку, здалека; ковід, ковід, ковідниця, гарна в масці молодиця, а без маски не така, дайте антисептика; ковідую, повідую, антисептик носом чую, карантин очима бачу, дайте маску, бо заплачу; на Бога надійся, а сам носи маску; носи маску, небоже, то й Бог допоможе; **болг.:** приятел с маска се познава;

¹ Про штами коронавірусу і грипу.

на маската ластичките са къси; юнак без маска не може; в него маската, в него и шлемът; я маската, я ръкавиците; гледай му акъла, крой му маска;

- дотримання правил гігієни та дезінфекції: **укр.:** не все те антисептик, що спиртом пахне; видно пана по антисептику; дарованому антисептику в пулверизатор не заглядають; чим би дитя не тішилося, тільки б не до обличчя; ковід, ковід, ковідниця, гарна в масці молодиця, а без маски не така, дайте антисептика; на Бога надійся, а сам мий руки; ковідка – не тітка, антисептика не дасть; санітайзер – усьому голова; хворобливій кумі антисептик на умі; ковід, ковід, ковідин, я, аптекарю, один, мене батько послав, щоб антисептик (санітайзер) дістав; ковід, ковід, ковіда, баба в масці вигляда, а ми її за вухо, дай п'ятака, старухо, а п'ятак не такий, дай антисептик дорогий; **болг.:** ако ще е гарга – да е дезинфекцирана; един път режи, два пъти мий ръцете; на гол тумбак – чифте дезинфектанти;

б) правила протиепідемічної безпеки: **укр.:** на Бога надійся, а сам бережися; Богу молися, а сам коронавірусу стережися; хто людей чіпає, той ковідку хапає; паршива вівця всі протиепідемічні заходи псує; ковід, ковід, ковідниця, добра з маски захисниця, а без маски не така, стійте, дядьку, здалека; маска маскою, а мінімальна дистанція краще; друзі пізнаються на соціалній дистанції; соціальна дистанція – усьому голова; з антисептиком добре, а на мінімальній дистанції краще; **болг.:** гарван гарвану – на 2 метра разстояние; крушата да не пада на по-малко от 2 метра от дървото; всеки болен да си знае дома;

в) безпека літніх людей: **укр.:** сивина в бороду – вірус в ребро; старого коня на борозну не випускайте;

10) карантин та самоізоляція:

а) особливості дотримання карантинних обмежень: **укр.:** один у полі – дотримується карантину; на карантин надійся, а сам не гуляй; не кажи гоп, поки не відкарантиниши; згадала баба, як до карантину було; **болг.:** ако го боли, както го мързи, отдавна да е под карантина; ако не се изолираш сам, и Господ не може да те изолира; ако гониш двама, нарушили карантината – няма да хванеш нито един; всяка жаба, да си знае гьола и да не излиза; око да види, ръка да не пипа; глас народен – да не излиза; крушата да не пада на по-малко от 2 метра от дървото; луд умора няма – само да не излиза; всеки болен да си знае дома; на чужд гръб и сто дни карантина са малко;

б) ситуація з COVID-19 у країні як умова для введення карантинних обмежень: **укр.:** карантин так карантин; ковід прийде, карантин принесе; світло в кінці карантину¹; **болг.:** ако го боли, както го мързи, отдавна да е под карантина, ако не се изолираш сам, и Господ не може да те изолира, казана дума – удължена карантина, на чужд гръб и сто дни карантина са малко;

в) специфіка карантинних обмежень: **укр.:** один у полі – дотримується карантину; **болг.:** око да види, ръка да не пипа, луд умора няма – само да не излиза, градил Илия килия, да се изолира;

¹ Про послаблення карантину.

г) характеристика життєвого періоду, проведеного на карантині / самоізоляції: **укр.:** *не такий страшний карантин, як його малюють; самоізоляцію пережити – не поле перейти; болг.:* *накарай мързеливия на работа, па да те научи на самоизолация;*

г) карантин / самоізоляція як необхідний захід: **укр.:** *не впаде корона, якщо посидиши вдома; болг.:* *всеки болен да си знае дома;*

д) місце перебування на самоізоляції / карантині: **укр.:** *моя хата скраю, в ній карантин перечекаю; не впаде корона, якщо посидиши вдома; болг.:* *градил Илия килия, да се изолира;*

е) важливість дотримання карантинних обмежень: **укр.:** *ковід по осені рахують; або вдома бути, або ковід здобути; хто про карантин дбає, той здоров'я зберігає; посієш карантин – збереши здоров'я; який карантин, таке й здоров'я; карантин не в ліс веде, а з лісу виводить; карантин – усьому голова; сім раз посидь дома, а раз вийди погулять; болг.:* *в него маската, в него и шлемът;*

11) перспективи створення вакцини: **укр.:** *з миру по нитці – Україні вакцина; Європа «на голці»; обіцяної вакцини три роки ждуть; українська вакцина сама себе хвалить; українська вакцина хвалилась, ніби з американсько-німецьким імунітетом родилась; російська вакцина американському антивірусіві троюрідна Одарка; ковід, ковід, ковідин, я, аптекарю, один, мене батько послав, щоб вакцини дістав; болг.:* *една ваксина е добре, а две – по-добре.*

II. Фразеотематичне поле «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19» містить шість фразеосемантичних груп, які творять велику кількість фразеосемантичних полів:

1) вплив пандемії на життя людей: **укр.:** *не ковідом єдиним живе людина; болг.:* *от трън та на глог;*

2) робота / навчання під час пандемії:

а) дистанційна робота / навчання: **укр.:** *ні в зоот ногою; зумити ніколи не пізно; зуміння за плечима не носить; на Зоот надійся, а сесії бійся; на Зоот надійся, а ЗНО бійся; болг.:* *който се учи онлайн, той ще сполучи, петима Петко чакат само в чата;*

б) робота / навчання безпосередньо на робочому місці або за партою: **укр.:** *карантину боятися, та до школи готуватися; куй роботу, поки карантин; болг.:* *накарай мързеливия на работа, па да те научи на самоизолация;*

3) урядове врегулювання життєдіяльності громадян: **укр.:** *рада душа в рай, але кордони закриті; на городі бузина, а в Київ нічим не доїдеш; береженого Бог береже, а кордони санепідем стереже; бути [в держави] на короткому ковідку; болг.:* *бързата карантина – срам за щаба, за всеки влак си няма пътници, глас Мутафчийски – глас божси, щаб щаба око не вади; нов ден – нов брифтинг; денят се познава от сутрешня брифтинг;*

4) побут громадян під час карантину:

а) режим життя, харчування, зміна звичок: **укр.:** їж, молись, пристосовуйся; *сім раз посидь дома, а раз вийди погулять*; *ковід ковідом, а обід за розкладом*; **болг.:** *времето е калорши, гладна мечка маски ише*;

б) обмежена соціалізація: **укр.:** *нежданий гість гірше ковіда; коронавірусу боятися – в АТБ не ходити; ковіда боятися, на базар не ходити; друзі пізнаються на соціальній дистанції; непроханий гість гірше інфікованого*; **болг.:** *петима Петко чакат само в чата; неканеният гост е по-лош и от ковіда*;

в) функція тварин: **укр.:** *собака не розкіш, а засіб пересування; собака на годину; справжній друг пізнається в біді¹*; **болг.:** *храни куче да те разхожда*;

г) поведінкові реакції людей: **укр.:** *на Бога надійся, а гречку запасай; не такий страшний звір, коли є туалетний папір; у страху великі запаси; гречки, більше гречки*;

5) економічна ситуація в країні у час епідемії: **укр.:** *не такий страшний коронавірус, як те, що він зупинив²; карантин бізнесу не товариш; локдаун – усьому голова*; **болг.:** *залудо не работи, залудо стой, бели пари за карантинени дни, бели пари за черни дни – вече няма*;

б) політична ситуація в країні у час епідемії: **укр.:** *ковід перед виборами рахують; червоне – не любов³; корона спадає⁴; кожен Іван має свій карантин-план*; **Б:** *денят се познава от сутрешния брифинг*.

Висновки. Виявлено 144 українських та 57 болгарських трансформованих або нових оказіональних ФО, ідеографічно пов'язаних із COVID-19. Цікавим явищем української фразеології є створення нових паремій за зразком до існуючих.

Ідеографічна класифікація вибудована за парадигмою, за якою всі аналізовані ФО об'єднані у фразеотематичну групу «Пандемія COVID-19». У ній виділено фразеотематичні поля «Захворювання COVID-19» та «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19», у яких, своєю чергою, виокремлено одинадцять і шість фразеосемантичних груп відповідно, об'єднаних на основі інтегральних або диференційних ознак у фразеосемантичні поля та мікрополя. Деякі фразеосемантичні поля та мікрополя творять ФО лише однієї з аналізованих мов, переважно української. Ідеографічний аналіз виявив широку палітру фразеологічних найменувань та характеристики понять, явищ, ситуацій тощо, прямо чи опосередковано пов'язаних із захворюванням COVID-19 як усередині країни, так і за кордоном за весь час панування світової пандемії.

Проаналізований фразеологічний матеріал української та болгарської мов має ситуативний характер, здебільшого не набув статусу неологізмів та не увійшов у широкий вжиток. Однак він характеризує певний історичний період життя країн

¹ Стосується собак.

² Про стагнацію господарства, яку зумовили жорсткі карантинні обмеження.

³ Регіони в «червоних» зонах відмовляються виконувати вказівки центральної влади щодо карантинних обмежень.

⁴ Ситуація щодо коронавірусу оголила інституційні проблеми країни, авторитетність влади почала знижуватися.

та світу засобами фразеології, і їх виявлення й опис важливі для розуміння лінгвальних процесів у синхронії у взаємозв'язку з екстралінгвальними чинниками.

References

- Alefirenko M., *Teoretychni pytannia frazeolohiyi*, Kharkiv: Vyscha shkola, 1987
// Алефіренко М., *Теоретичні питання фразеології*, Харків: Вища школа, 1987.
- Derkachova O., *Movna kartyna Covid-noho svitu: ukrayinskyi kontekst*, „Język. Religia. Tożsamość” 2021, № 1 (23) // Деркачова О., *Мовна картина Covid-ного світу: український контекст*, „Język. Religia. Tożsamość” 2021, № 1 (23).
- Khoroz N., Soroka O., *Ukrayinska frazeolohiya „epokhy” koronavirusu*, [u:] *Bълharskiyat ezyk – ystorychesky u съvremenny aspektu: Sbornyk v chest na 140 hodyny ot rozhdenyeto na akad. Stefan Mladenov, Sofiya, 2020* // Хороз Н., Сорока О., *Українська фразеологія «епокси» коронавірусу*. [у:] *Българският език – исторически и съвременни аспекти: Сборник в чест на 140 години от рождението на акад. Стефан Младенов, София, 2020*.
- Khoroz N., Soroka O., *Dynamichny protsesy vъv frazeolohiyata, povlyuyany ot pandemyata COVID-19 (vъrkhu materyal na bълharsky ezyk)*, „Obri Linguarum” 2021, № 19, Vyp. 1 // Хороз Н., Сорока О., *Динамічні процеси вв фразеологіята, повліяні от пандеміята COVID-19 (върху материал на български език)*, „Obri Linguarum” 2021, № 19, Vyp. 1.
- Matorina N., *Teoretychni u prykladni problemy «koronavirusnoyi» leksyky i frazeolohiyi v suchasniy ukrayinskiiy movi*. „Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho univertsytetu. Seriya: Filolohiya” 2020, № 46, T. 2 // Маторіна Н., *Теоретичні й прикладні проблеми «коронавірусної» лексики і фразеології в сучасній українській мові*. «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія» 2020, № 46, Т. 2.
- Pradid Yu., *Frazeolohichna ideohrafiia (problematyka doslidzhen)*, Kyuiv; Simferopol, 1997 // Прадід Ю., *Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)*, Київ; Сімферополь, 1997.
- Uzhchenko V., Uzhchenko D., *Frazeolohiya suchasnoyi ukrayinskoyi movy*. Luhansk, 2005 // Ужченко В., Ужченко Д., *Фразеологія сучасної української мови*. Луганськ, 2005.

Хороз Наталія – доцент катедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5013-5817>
Email: nataliya.khoroz@lnu.edu.ua

Сорока Ольга – завідувач катедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9793-6863>
Email: olga.soroka@lnu.edu.ua

Юлія ЗАЗА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка
УДК 811.411.21'06'373.6:913(292.551):004.738.5

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14007>

LEVANT: ВІД ГЕОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ДО МУЛЬТИМОДАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В INSTAGRAM

Резюме. Стаття присвячена вивченню трансформації поняття *Levant* від геокультурного простору до мультимодальної репрезентації у соціальній мережі *Instagram*. На першому етапі дослідження було проаналізовано етимологію та історико-семантичні витoki терміна *Levant*, простежено зміну його конотацій – від колоніально забарвленого позначення «східного Середземномор'я» до нейтральної наукової категорії, що описує культурно-лінгвістичний ареал *Bilād al-Shām*. Метою статті є дослідити способи мультимодальної репрезентації поняття *Levant* у соціальній мережі Instagram та виявити компоненти значення цього поняття в цифровому середовищі. Методологія ґрунтується на поєднанні історико-семантичного та соціосеміотичного підходів (Kress & van Leeuwen, 2001; 2006; Iedema, 2003) із застосуванням описового й контент-аналітичного методів. Аналіз здійснено на матеріалі публікацій, позначених хештегом #Levant, у яких взаємодіють текстові, візуальні й звукові коди як складники мультимодального цифрового простору. Результати дослідження показують, що в соціальній мережі Instagram поняття *Levant* набуває рис культурного символу, який поєднує історичну пам'ять, регіональну ідентичність та сучасні візуальні практики. Висновки свідчать, що в цифровій культурі відбувається ресеміотизація Леванту – його перехід із площини географічного терміна у сферу мультимодального культурного коду, який відтворює соціосеміотичні механізми конструювання регіональної ідентичності.

Ключові слова: Левант, мультимодальність, соціосеміотика, ресеміотизація, Instagram, арабська мова, діалекти.

LEVANT: FROM GEOCULTURAL SPACE TO MULTIMODAL REPRESENTATION ON INSTAGRAM

Summary. The article explores the transformation of the concept of *Levant* from a geocultural space into its multimodal representation in the social network *Instagram*. The first part of the research examines the etymology and historical meanings of the term *Levant*, tracing how its connotations have changed over time – from a colonial and Eurocentric label for the «Eastern Mediterranean» to a neutral scholarly notion describing the cultural and linguistic area of *Bilād al-Shām*. This historical overview makes it possible to understand the Levant not only as a geographical term but as a cultural and linguistic continuum that reflects shared traditions, values, and identities. The purpose of the study is to explore how the concept of Levant is represented through different modes of communication on Instagram – text, image, sound, and color – and to identify the strategies of meaning-making that shape this concept in digital culture. The research applies a combination of historical-semantic and social semiotic approaches (Kress & van Leeuwen, 2001; 2006; Iedema, 2003), using descriptive and content analysis methods. The material includes Instagram posts tagged with #Levant, which function as multimodal texts integrating linguistic, visual, and auditory elements.

This approach makes it possible to observe how these elements interact to construct new meanings and how the traditional image of the Levant is reinterpreted in the digital environment. The results show that on Instagram, *the Levant* becomes a cultural symbol combining historical memory, regional identity, and global media aesthetics. The process of resemiotization transforms *the Levant* from a geographical notion into a dynamic digital representation – a space where local cultural codes and global visual practices merge. The study concludes that social media platforms play a crucial role in recontextualizing regional identity and cultural heritage, turning the *Levant* into an open and interactive field of multimodal communication.

Keywords: Levant, multimodality, social semiotics, resemiotization, Instagram, Arabic language, Levantine dialects.

Поняття *Levant* у сучасному гуманітарному знанні має багаторівневу структуру, що поєднує географічний, культурний і лінгвістичний виміри. Упродовж історії цей термін зазнавав семантичних трансформацій – від колоніального позначення “східного Середземномор’я” до нейтрального наукового концепта, який описує культурно-мовний ареал *Bilād al-Shām*. У сучасних арабознавчих студіях *Levant* трактується як регіон поширення левантійського діалекту (*Levantine Arabic*), що охоплює Сирію, Ліван, Йорданію та Палестину й формує єдиний лінгвістичний континуум. Розвиток цифрових комунікацій відкрив нові форми репрезентації цього регіону. У соціальних медіа поняття *Levant* функціонує як мультимодальний код, у якому поєднуються текстові, візуальні та аудіальні ресурси, що створюють новий рівень культурної інтерпретації. Згідно із соціосеміотичним підходом¹, *Levant* можна розглядати не лише як географічний топонім, а як динамічний семіотичний простір, у якому відбувається процес ресеміотизації – перенесення значень між різними модусами комунікації. **Метою** цього дослідження є виявлення способів мультимодальної репрезентації поняття *Levant* у соціальній мережі Instagram. Завдання полягають у: з’ясуванні історико-семантичних витоків терміна; окресленні його соціолінгвістичних меж; аналізі механізмів цифрової ресеміотизації *Levant* у віртуальному просторі.

Далі розглянемо, як поняття *Levant* формувалося в історичному, культурному та науковому контекстах. Його значення не є сталою категорією – воно змінювалося залежно від політичних, цивілізаційних і дискурсивних умов – від колоніальних уявлень про «Схід» до сучасного академічного опису як лінгвістичного й культурного ареалу *Bilād al-Shām*. Тому перший розділ статті присвячено еволюції поняття *Levant* – від етимологічних витоків і колоніальних конотацій до його сучасного наукового розуміння як простору історичної мовної взаємодії.

---

¹ G. Kress, & T. van Leeuwen, *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*, London: Arnold, 2001; G. Kress, T. van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, London: Routledge, 2006.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Теоретичну основу становить соціосеміотичний підхід¹, у межах якого значення розглядають як результат взаємодії різних семіотичних ресурсів – мовних, візуальних, звукових, просторових та графічних. У цій парадигмі ключовим є процес ресеміотизації (resemiotization) – перенесення смислів із одного модусу в інший, коли культурні, історичні чи соціальні значення набувають нових форм вираження в іншому комунікативному середовищі². У контексті цього дослідження ресеміотизація поняття *Levant* трактується як трансформація його історико-географічного та культурного змісту в нову, мультимодальну форму репрезентації у віртуальному середовищі Instagram. У цифровому просторі *Levant* перестає бути лише географічною чи лінгвістичною категорією й постає як візуально-вербальний знак соціокультурної ідентичності, створений у межах сучасного мультимодального дискурсу. Як зазначає Rick Iedema, «Resemiotization is meant to provide the analytical means for ... tracing how semiotics are translated from one into the other as social processes unfold»³. У нашому випадку *Levant* можна розглядати як «перекодований» із історико-географічної категорії у мультимодальний семіотичний знак у цифровому просторі. Методологічна основа дослідження поєднує два підходи – історико-семантичний і соціосеміотичний. Перший використано для аналізу етимології терміна *Levant*, вивчення його історичних нашарувань і трансформацій у науковій, енциклопедичній та лінгвістичній літературі. Другий – для інтерпретації сучасних репрезентацій *Levant* у віртуальному середовищі Instagram як мультимодального коду, що поєднує візуальні, мовні та звукові компоненти. У процесі роботи застосовано описовий, контент-аналітичний і соціосеміотичний методи, які взаємодоповнюють один одного. На першому етапі, присвяченому історико-семантичному аналізу, увага зосереджувалася на дослідженні джерел і реконструкції змістових змін поняття *Levant* у різні історичні періоди. Подальший етап передбачав вивчення вибірки публікацій у соціальній мережі Instagram, відібраних за хештегом #Levant, із застосуванням контент-аналізу для узагальнення тематичних напрямів і частотних характеристик. Соціосеміотичний мультимодальний аналіз дав змогу простежити, як поєднання мовного, візуального та аудіального модусів формує нові смисли, тобто як поняття *Levant* ресеміотизується у віртуальному просторі. Завершальний описовий етап допоміг узагальнити результати спостережень і визначити особливості переосмислення регіональної ідентичності Леванту в сучасному медійному контексті.

Levant у науковому та лінгвістичному дискурсі: етимологія, ідеологічні конотації та сучасна інтерпретація. Етимологічно термін *Levant* походить від

¹ G. Kress, & T. van Leeuwen, *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*, London: Arnold, 2001; G. Kress, T. van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, London: Routledge, 2006.

² R. Iedema, *Multimodality, Resemiotization: Extending the Analysis of Discourse as Multi-semiotic Practice*, „Visual Communication” 2003, № 2 (1), p. 29–57.

³ Ibidem, p. 29.

латинського *levare* – «піднімати» і, подібно до поняття *orient*, уживається для позначення «земель на сході» з європейської перспективи¹. В *Encyclopaedia Britannica* зазначено, що *Levant* (від французького *lever* – «сходити», «підніматися», як у виразі «схід сонця») історично означає регіон уздовж східних берегів Середземного моря, приблизно відповідний сучасним Ізраїлю, Йорданії, Лівану, Сирії та прилеглим територіям². У географічному сенсі цей термін охоплює землі східного узбережжя Середземного моря – сучасні Сирію, Ліван, Йорданію, Ізраїль, частково Туреччину та Єгипет.

Рис. «Карта Леванту»

У науковій традиції існує кілька рівнів розуміння поняття *Levant* – широке і вузьке. У широкому значенні ним позначають усе східне узбережжя Середземного моря – простір від Греції до Єгипту, який охоплює прибережні райони Анатолії, Сирії та Палестини. У звуженому тлумаченні *Levant* охоплює сучасні Ізраїль, Йорданію, Ліван, Сирію та прилеглі землі. За *Encyclopaedia Britannica*, до Леванту також належить Кіпр. У цьому дослідженні увагу зосереджено на розумінні *Levant* як арабомовного простору – ареалі формування та поширення левантійського діалекту арабської мови. Отже, *Levant* постає не лише географічним топонімом, а й міждисциплінарною категорією, що об'єднує історичний, мовний і культурний виміри регіону. Після Першої світової війни назва *Levant States* була офіційним позначенням французького мандату в Сирії та Лівані, що засвідчує європейське колоніальне походження терміна⁴. Як зазначає Т. Девіс (Т. Davis), слово *Levant* – це етніонім і географічна категорія, створена «ззовні» (exonym). Його вживання має подвійний характер: етимологічно нейтральне (від *soleil levant* – «земля сходу сонця»), але історично навантажене колоніальними конотаціями. У XIX–XX ст. у західному дискурсі термін *Levantine* набув

¹ *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East. Levant [Subject Reference]*, Oxford: Oxford University Press, 2011.

² *Encyclopaedia Britannica. Levant*, 2024. <https://www.britannica.com/place/Levant> (04.11.2025).

³ *Levant region, eastern Mediterranean Basin*, [in:] *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Levant> (22.10.2025).

⁴ *Encyclopaedia Britannica. Levant*, 2024. <https://www.britannica.com/place/Levant> (04.11.2025).

пейоративного відтінку, позначаючи «європейців Сходу», які «втратили західну ідентичність» або перейняли «орієнтальні» звичаї¹. Тож, поняття *Levant* виникло поза межами самого регіону – у французькому колоніальному дискурсі, де ним означували східне узбережжя Середземного моря. Дослідниця з Каліфорнійського університету Гала Галім (Gala Halim) (2010) наголошує, що термін *Levantineism* сформувався в європейському колоніальному дискурсі, який розглядав Східне Середземномор'я крізь призму гібридності та «іншості», наділяючи його негативним змістом. На її думку, «левантинізм – це європейський конструкт, що відображає страх перед культурною гібридністю»². Водночас у творчості александрійського поета і композитора Бернара де Зогеба це поняття набуває нового, самоіронічного змісту, позначаючи множинну ідентичність і відкритість до діалогу цивілізацій³. Така еволюція семантики терміна відображає колоніальне й етноцентричне забарвлення, що історично формувало європейське уявлення про *Levant* як «інший» простір – географічно близький, але культурно віддалений. У сучасній науці це поняття розглядають не лише як історичний топонім, а як мовно-культурний ареал. Його історія формувалася під впливом соціальних і релігійних чинників, які визначали міграційні й культурні процеси. Як зазначають М. Габер (M. Haber) та співавтори, «саме культурні й релігійні чинники, а не лише географія, відіграли центральну роль у формуванні генетичної та демографічної структури Леванту»⁴. На відміну від колоніальних уявлень про Левант як «інший» простір, сучасна лінгвістика трактує цей термін у нейтральному, регіонально-мовному значенні. Як зазначає К. Рамос (K. Ramos), «Левант пережив численні мовні контакти протягом століть, сформувавши континуум діалектів, які мають спільні структурні риси»⁵. У сучасній науковій традиції *Levant* визначається як простір східного Середземномор'я, який упродовж тисячоліть відігравав роль осередку цивілізаційного розвитку. Як пишуть М. Габер та співавтори, «Левант – це регіон Близького Сходу, що має вражаючу історію безперервного людського існування та значних культурних досягнень, починаючи з палеоліту»⁶. Отже, *Levant* стає позначенням реального діалектного ареалу, у межах якого мови й культури взаємодіяли природно, формуючи спільні соціолінгвістичні риси, що згодом відбилися в структурі

¹ T. W. Davis, *Levant*. In *The Oxford Companion to Archaeology* (2nd ed.), Oxford: Oxford University Press, 2012.

² H. Halim, *Latter-day Levantineism, or "Polypolis" in the Libretti of Bernard de Zogheb*, „California Italian Studies” 2010, № 1 (1), p. 6. University of California eScholarship. <https://escholarship.org/uc/item/4t31n9vc> (24.10.2025) (04.11.2025).

³ *Ibidem*, p. 7.

⁴ M. Haber, D. Gauguier, S. Youhanna et al., *Genome-Wide Diversity in the Levant Reveals Recent Structuring by Culture*, „PLOS Genetics” 2013, № 9 (2), p. 8. e1003316. <https://doi.org/10.1371/journal.pgen.1003316> (04.11.2025).

⁵ C. B. Ramos *Urban Levantine Dialectal Features and the Continuum of Arabic Varieties*, „Journal of Arabic Linguistics” 2019, № 45 (2), p. 54. <https://www.jstor.org/stable/26848723> (22.10.2025).

⁶ M. Haber, D. Gauguier, S. Youhanna et al., *Genome-Wide Diversity in the Levant Reveals Recent Structuring by Culture*, „PLOS Genetics” 2013, № 9 (2), p. 2. e1003316. <https://doi.org/10.1371/journal.pgen.1003316> (04.11.2025)

левантійського діалекту. У сучасній арабській лінгвістиці Levantine Arabic розглядають як єдину діалектну зону, що охоплює Сирію, Ліван, Йорданію та Палестину¹. У праці нідерландського арабіста Kees Versteegh (1997) термін Syro-Lebanese dialects уживається для позначення того самого ареалу, який у сучасній лінгвістиці описують як Levantine Arabic – мовного континууму Сирії, Лівану, Йорданії та Палестини. Versteegh виокремлює три підгрупи: Lebanese/Central Syrian, North Syrian і Palestinian/Jordanian². Автор згадує цей термін побіжно, без докладного аналізу, тому співвідношення понять *Levantine Arabic* і *Syro-Lebanese dialects* буде розглянуто детальніше в подальших публікаціях. Натомість у колективній монографії *Arabic Historical Dialectology* (Oxford University Press, 2018) за редакцією Кліва Голеса (Clive Holes) розділ *The Levant* окреслює Levantine Arabic як історично сформований ареал близьких діалектів *Bilād al-Shām*, що охоплює Сирію, Ліван, Йорданію та Палестину й становить єдину діалектну зону зі спільними структурними рисами³. Цей ареал є ядром східносередземноморського лінгвістичного континууму, у межах якого зберігається спорідненість граматичних, фонетичних і лексичних систем. Р. Маклоф (R. Makhlouf) визначає *Levantine Arabic* як «систему спільних граматичних норм, що відбиває мовну єдність населення Сирії, Лівану, Йорданії та Палестини»⁴. Тож, поняття *Levant* виходить за межі колоніальної ідеології й набуває об'єктивного лінгвістичного змісту, позначаючи спільність культурного та мовного простору східного Середземномор'я. *Levantine Arabic* у сучасній лінгвістиці постає як усталена назва східносередземноморського діалектного континууму. Левантійські діалекти становлять єдину мовну зону, що охоплює Сирію, Ліван, Йорданію та Палестину, всередині якої виділяють північний (Syrian–Lebanese) і південний (Palestinian–Jordanian) підтипи. Вони мають спільні фонетичні, морфологічні й синтаксичні риси, які відрізняють їх від інших груп арабських діалектів, зокрема єгипетських і магрибських. Ці відмінності зумовлені історичними контактами між народами Східного Середземномор'я та стійкістю спільного культурного ареалу⁵. Виходячи з розуміння *Levant* як цілісного культурно-географічного простору – території поширення левантійського діалекту, далі розглянемо, як репрезентовано *Levant* у соціальних медіа, зокрема в Instagram.

¹ R. Makhlouf, *The Complex Pattern in Levantine Arabic Sentences Using the Lām Letter*, „Open Journal of Modern Linguistics” 2023, № 13 (3), p. 233–246. <https://doi.org/10.4236/ojml.2023.133020> (22.10.2025); Holes C. (ed.), *Arabic Historical Dialectology*, Oxford: Oxford University Press, 2018 (розд. The Levant / J. Lentin).

² K. Versteegh, *The Arabic Language*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014, p. 198.

³ C. Holes (ed.), *Arabic Historical Dialectology*, Oxford: Oxford University Press, 2018 (розд. The Levant / J. Lentin).

⁴ R. Makhlouf, *The Complex Pattern in Levantine Arabic Sentences Using the Lām Letter*, „Open Journal of Modern Linguistics” 2023, № 13 (3), p. 234. <https://doi.org/10.4236/ojml.2023.133020> (22.10.2025).

⁵ K. El Haff, M. Jarrar, T. Hammouda, & F. Zaraket, *Curras + Baladi: Towards a Levantine Corpus*. *arXiv*, 2022, p. 3. <https://arxiv.org/abs/2205.09692> (22.10.2025).

Levant як мультимодальний семіотичний знак у цифровому просторі Instagram. З позицій соціосеміотики пости, візуальні матеріали та хештеги розглядаються як мультимодальні семіотичні знаки, що поєднують мовні, візуальні й культурні коди¹. У цьому дослідженні *Levant* трактується як мовний і культурний мультимодальний семіотичний код-знак, який у цифровому середовищі Instagram відтворює та транслює уявлення про сучасний східносередземноморський регіон через взаємодію тексту, зображення й символу. Такий підхід дає змогу аналізувати Instagram як простір соціокультурної ресеміотизації, у межах якого поняття *Levant* набуває нових значень і актуалізує свою культурну ідентичність. Для аналізу сучасних репрезентацій Леванту в цифровому просторі було проведено цільовий пошук у соціальній мережі Instagram за хештегом #Levant латиницею. Пошук кирилицею не здійснювався, оскільки населення регіону не використовує кириличне письмо, а отже, передбачалося, що релевантний контент буде позначено латинською графікою. Отримані результати охоплюють візуальні, мовні та культурні форми самопрезентації, що функціонують як складові глобального медіадискурсу. Пошук за хештегом #Levant (97,2 тис. публікацій) засвідчив значну присутність цього поняття у цифровому просторі. У межах соціосеміотичного підходу² хештег функціонує як інтертекстуальний вузол цифрової комунікації, який створює семіотичну зв'язаність між окремими мультимодальними повідомленнями, формуючи колективну репрезентацію поняття *Levant* у віртуальному просторі.

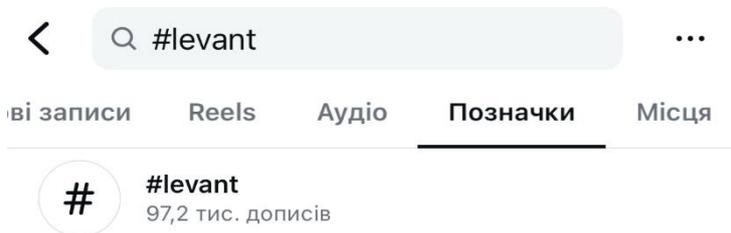

Рис. Хештег "Levant"
[Instagram]

Кількісний аспект (приблизно 97,2 тисячі позначень) свідчить про високу частотність використання цього хештегу як інтертекстуального маркера, що поєднує віртуальні дискурси, пов'язані з культурною, гастрономічною, мистецькою та регіональною ідентичністю. Тематичний аналіз показує, що пости під позначкою #Levant охоплюють різні рівні репрезентації – від етнографічних образів і кулінарної спадщини до музики, брендів і мистецьких практик, які символічно кодують уявлення про регіон. Аналіз публікацій здійснювався на основі соціосеміотичного

¹ G. Kress, T. van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, London : Routledge, 2006; C. Jewitt (Ed.), *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis* (2nd ed.), London: Routledge, 2014. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315638027_22.10.2025.

² G. Kress, & T. van Leeuwen, *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*, London: Arnold, 2001.

мультимодального аналізу тематичної репрезентації¹, який передбачає розгляд трьох рівнів: тематичного (що саме репрезентується), візуального (як подається зображення) та вербального (як зміст передається мовно). Такий підхід дає змогу виявити, як у віртуальному просторі Instagram формується образ *Levant* як культурно-семіотичного знака сучасності – простору, де поєднуються лінгвістичні, візуальні та соціокультурні коди східного Середземномор'я. Далі розглянемо, як *Levant* реалізується у візуально-вербальних репрезентаціях постів Instagram, що відображають різні аспекти культурного простору регіону.

Приклад 1²

Рис. «Levant maps. Apolitical Map of the Levant & Iraq»

Тематична сфера: політико-географічна репрезентація Леванту. Візуальний рівень: на зображенні подано карту регіону Леванту та Іраку з кольоровим виділенням країн – Сирії, Лівану, Йорданії, Палестини та Іраку. Використано теплі, насичені відтінки (зелений, червоний, помаранчевий, синій), які підкреслюють відмінність державних меж і водночас створюють ефект цілісності регіону. Напис *Apolitical*

Map of the Levant & Iraq (2025) акцентує на прагненні до нейтрального, позаполітичного бачення простору. Мовний код: текст *Apolitical Map of the Levant & Iraq*, доповнений зображеннями прапорів Лівану, Сирії, Палестини та Йорданії, формує символічне поле єдності країн Bilād al-Shām і відображає ідею позанаціонального культурного бачення регіону. Узагальнення: пост репрезентує Levant як уявну геокультурну єдність, у якій провідною є не політична, а культурно-історична ідентичність. Через поєднання візуального (карта, кольори, топоніми) та мовного (нейтральний підпис, символіка прапорів) кодів створюється мультимодальний знак Levant як простору спільного історичного коріння.

¹ G. Kress, & T. van Leeuwen, *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*, London: Arnold, 2001.

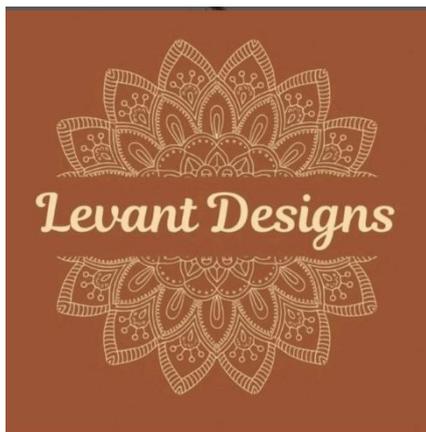
² *Levant maps. Apolitical Map of the Levant & Iraq LBSVPSJOIQ*. Instagram. [https://www.instagram.com/p/DMmyTR4M8M_/?hl= \(04.11.2025\)](https://www.instagram.com/p/DMmyTR4M8M_/?hl= (04.11.2025)).

Тематична сфера: гастрономічна репрезентація Леванту. Візуальний рівень: на зображенні представлено найпопулярніші страви ліванської кухні – салат tabbūle (تبولة), соус laban (لبان) та м'ясну страву šīš tāwūq (شيش طاووق), що є аналогом курячого шашлика. Композиція побудована з акцентом на яскравих кольорах і текстурах їжі, які викликають асоціації з домашнім затишком і гастрономічною традицією східного Середземномор'я. Мовний код: напис *Levant Mediterranean cuisine*¹ поєднує географічний і культурний маркери – Levant і Mediterranean, підкреслюючи культурну взаємопроникність і спільну кулінарну спадщину регіону. Текст під зображенням (Levant was packed last night!) передає позитивну оцінку й формує емоційний зв'язок між автентичністю кухні та сучасною гастрономічною культурою. Узагальнення: пост репрезентує *Levant* як простір гастрономічної спадщини та культурної єдності. Через поєднання візуального (страви, колірна гама, текстури) та мовного (назва, оцінна лексика) кодів створюється мультимодальний знак Levant як символу смаку, гостинності та культурної неперервності

Приклад 2

Рис. «Традиційна кухня Леванту»

Приклад 3²

Рис. «Реклама дизайнерської фірми»

Тематична сфера: естетична та культурно-релігійна репрезентація Леванту. Візуальний рівень: у центрі композиції розміщено симетричний орнамент, стилізований під арабеску, виконаний у теплих коричнево-золотавих тонах. Напис *Levant Designs* гармонійно інтегровано в декоративний мотив, який візуально асоціюється з традиційною ісламською каліграфією та мистецтвом східного орнаменту. Мовний код: у підписі зазначено мету сторінки – *to show the beauty of the Levantine and Islamic through different designs and products*. Вербальні маркери

¹ Royal Square District. *Levant was packed last night! So if you couldn't get in to try this limited time special, you get a second chance today! Limited quantities, so don't wait too long to get there!* Instagram. https://www.instagram.com/p/DOQ_1_KgJsU/?hl= (22.10.2025).

² Levant Chocolate. *Sweet beginnings at Levant. Every bite is a celebration of flavor, elegance, and indulgence. Come experience the magic!* Instagram. <https://www.instagram.com/p/DHoPojhNOw6/?hl=> (22.10.2025).

(#levantine, #arabiccalligraphy, #arabicdesigns, #quraan) поєднують естетику Леванту з духовною й художньою традицією арабсько-ісламського світу, формуючи семіотичне поле спільної культурної спадщини.

Узагальнення: пост репрезентує *Levant* як простір візуальної культури, у якому елементи дизайну стають засобом вираження колективної пам'яті та духовних цінностей. Через поєднання орнаментальної структури й вербальних маркерів створюється мультимодальний смисл *Levant* як естетичного й духовного коду, що об'єднує мистецтво, релігію та ідентичність східносередземноморського регіону.

Приклад 4¹

Рис. «Реклама кондитерської»

Тематична сфера: комерційно-естетична репрезентація Леванту. Візуальний рівень: на зображенні подано вхідну зону бренду *Levant Chocolate & More* з мінімалістичним оформленням, у якому домінують теплі бежево-золотисті тони. Логотип *Levant* виконано сучасним шрифтом із графічним елементом, що нагадує стилізований орнамент, поєднуючи модерність і алюзію на східну естетику. Мовний код: вербальний компонент *Levant Chocolate & More* створює асоціацію між топонімом *Levant* і концептами розкоші, смаку та естетичної вишуканості. Використання англійської мови в поєднанні з елементами близькосхідного дизайну формує ефект культурного синтезу – поєднання західної форми репре-

зентації зі східним змістом. Узагальнення: пост репрезентує *Levant* як бренд-категорію, у якій естетика східносередземноморської культури набуває комерційного втілення. Через поєднання візуального мінімалізму та семантичної символіки топоніма формується мультимодальний смисл *Levant* як маркера стилю, смаку й культурного престижу.

¹ *Levant Chocolate. Sweet beginnings at Levant. Every bite is a celebration of flavor, elegance, and indulgence. Come experience the magic!* Instagram. <https://www.instagram.com/p/DHoPojhNOw6/?hl=> (22.10.2025).

Приклад 5¹

Рис. «Рилс, що репрезентує Левант»

Тематична сфера: культурно-географічна репрезентація Леванту через аудіовізуальний контент. Візуальний рівень: Reels починається кадром із написом *This is the Levantine*, де зображено мальовничу вулицю з традиційною архітектурою й квітучою бугенвілією – символом південного Середземномор'я. У другому кадрі з'являється тарілка з інжиром (تین, تين), типовим плодом регіону, що підкреслює природне й побутове коріння левантійської культури. Мовний код: написи англійською – *This is the Levantine* та *Including countries: Palestine, Jordan, Lebanon and Syria* – не лише визначають межі регіону, а й створюють метасемантичну рамку, у якій *Levant* постає як єдиний культурний і семіотичний простір. Така формула репрезентації перегукується з науковим визначенням *Bilād al-Shām*, що охоплює ці чотири країни як історично пов'язану мовно-культурну зону. Паралінгвістичні засоби: емоційна музика супроводжує відео, підсилюючи ностальгійно-ідентифікаційний настрій. У коментарі *Lak eh* 🤗🍷 використано розмовний вигук, поширений у левантійському діалектному просторі, який виражає емоційне захоплення та підсилює ефект автентичності комунікації. Узагальнення: Reels створює мультимодальний соціосеміотичний образ *Levant* як символу єдності, де візуальний, вербальний і звуковий плани разом формують уявлення про неподільний культурно-історичний простір Палестини, Йорданії, Лівану й Сирії. Він не лише демонструє географічну суміжність цих країн, а й концептуалізує *Levantine identity* як спільну систему смаків, образів і мовної спорідненості – відтворюючи єдність,

¹ ra_jordan99. Levantine. Instagram. Retrieved from https://www.instagram.com/p/DHLkqgRI2s_/?hl= (04.11.2025).

описану в сучасній лінгвістичній літературі як діалектний і культурний континуум Леванту.

Примітно, що у цифровому просторі *Levant* функціонує також як нікнейм ідентичності – його використовують окремі медійні постаті та блогери, що підкреслює персоналізацію цього топоніма й перетворення його на маркер індивідуальної культурної приналежності

Приклад 6¹

Рис. «Офіційний профіль у Інстаграм співака Saintlevant»

¹ Saintlevant. Marwan. Marwan for @billboardarabia. went to cannes to celebrate the premiere of my brothers @tarzan.nasser @arab_nasser88 and my dad @rashidabdelhamid beautiful movie ONCE UPON A TIME IN GAZA. in a time where they are physically trying to eradicate us, tarzan and arab's work is crucial and revolutionary. congratulations to the whole crew and team for your amazing work , and congratulations to the @palfilminstitute. Instagram. Retrieved from <https://www.instagram.com/p/DGn8qQGC100/?hl=> (04.11.2025).

Приклад 7¹

Рис. «Аудіо за хештегом Levant»

Кількісний аспект: у розділі «Аудіо» за хештегом #Levant зафіксовано значну кількість аудіозаписів, серед яких помітне місце займають композиції палестинського виконавця Saint Levant (Marwan Abdelhamid), зокрема KALAMANTINA / كلمنتينا (понад 67 тис. відео Reels), Deira (понад 12 тис.), SAMRA / سمرة (понад 4,7 тис.) та From Gaza, With Love. Це свідчить, що музичний контент, пов'язаний із Levant, відіграє важливу роль у формуванні аудіовізуального виміру віртуального дискурсу Леванту. У межах соціосеміотичного аналізу такі композиції функціонують як мультимодальні репрезентації культурної ідентичності, у яких звуковий код (мелодія, мова, акцент, ритм) взаємодіє з візуальним та вербальним, створюючи інтегровану семіотичну структуру. У цифровому просторі музика Saint Levant стає знаком сучасного Леванту – голосом покоління, що поєднує культурну пам'ять регіону та глобальні коди

молодіжної культури. Як наголошують М. Голідей і Р. Хасан, текст – це «єдність значення в контексті»; його смислова цілісність виникає лише у взаємодії зі середовищем, у якому він існує². Тому хештег #Levant у соціосеміотичному розумінні можна розглядати як метатекстуальний інструмент, що поєднує окремі публікації в мережеву «текстуру значень», де кожен пост, зокрема музичний, є фрагментом колективного семіотичного поля Леванту.

Результати. Матеріал засвідчив, що в Instagram відбувається процес ресеміотизації поняття *Levant*: через взаємодію візуальних, мовних та звукових кодів формується нова форма його репрезентації в цифровому середовищі. У межах соціосеміотичного підходу³ цей процес можна визначити як перенесення смислів між різними модусами (візуальним, мовним, аудіальним), унаслідок чого постає новий комунікативний продукт – мультимодальний дискурс Леванту, у якому поєднуються локальні культурні коди та глобальні візуальні стратегії. Застосування соціосеміотичної парадигми Gunther Kress and Theo van Leeuwen до аналізу Instagram-дискурсу показує, що репрезентація *Levant* у соціальних мережах виходить за межі

¹ Instagram. <https://www.instagram.com/p/DJ7BUUp3IQM0/?hl=> (22.10.2025).

² M. A. K. Halliday & R. Hasan, *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 1989, p. 293.

³ G. Kress, & T. van Leeuwen, *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*, London: Arnold, 2001.

географічного позначення. Як зазначають дослідники, «візуальні образи, як і будь-які інші репрезентації, ніколи не є нейтральними відображеннями реальності... Вони не дзеркалять світ, а інтерпретують його»¹. У межах соціосеміотичного простору Instagram візуальний образ Леванту поєднується з діалектними елементами й емотивними маркерами, створюючи ефект колективної самоідентифікації, де *Levant* функціонує одночасно як топонім, культурний символ і засіб афективного зв'язку. Саме тому у віртуальному просторі *Levant* постає не як топонім, а як культурно-семіотичний конструкт, де значення формується через взаємодію кольору, композиції, тексту, музики та шрифту. Хештег #Levant у цьому контексті виконує роль контекстуального маркера – метасеміотичного інструмента, який поєднує візуальні, текстові та аудіальні елементи у спільне семантичне поле. Він не лише індексує публікації, пов'язані з певним регіоном, а й задає інтерпретаційну рамку для їхнього сприйняття. Отже, #Levant функціонує як культурний код, що організовує мультимодальний дискурс сучасного Сходу, у якому поєднуються гастрономічні, музичні, естетичні й історичні наративи. Особливої уваги заслуговує явище персоналізації *Levant* у цифровому просторі. Це поняття дедалі частіше набуває ознак індивідуальної ідентичності – воно використовується як нікнейм або частина творчого псевдоніма (як у випадку з палестинським виконавцем Saint Levant), перетворюючись на символ самопрезентації покоління, що поєднує локальні традиції та глобальні культурні коди. У такий спосіб *Levant* переходить зі сфери географічного у сферу особистісного й культурного маркування, що є показовим прикладом ресеміотизації в епоху цифрової комунікації.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що поняття *Levant* має комплексний характер і функціонує на перетині географічного, культурного та мовного вимірів. Його етимологічна історія – від лат. *levare* та фр. *lever* – демонструє європейське походження терміна, який поступово вийшов за межі географічної номінації й набув культурно-історичного та лінгвістичного змісту. У сучасному науковому дискурсі *Levant* розуміють як історико-культурний ареал східного Середземномор'я, що охоплює Сирію, Ліван, Йорданію та Палестину – території, об'єднані спільною історією, культурою та мовною системою, відомою як *Levantine Arabic* або *Syro-Lebanese dialect*.

На лінгвістичному рівні цей регіон постає як єдина діалектна зона – континуум, де зберігається структурна спорідненість фонетики, морфології та синтаксису. Левант у цьому контексті є не лише географічною одиницею, а простором взаємодії культур і мов, що формують спільну соціолінгвістичну ідентичність населення *Bilād al-Shām*.

---

¹ G. Kress, T. van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, London: Routledge, 2006, p. 2.

У межах соціосеміотичного підходу¹ цей культурно-мовний простір зазнає процесу ресеміотизації у цифровому середовищі. У соціальній мережі Instagram поняття *Levant* набуває рис мультимодального знака, у якому візуальні, мовні та звукові коди взаємодіють, створюючи нові форми репрезентації. Хештег #Levant виконує функцію контекстуального маркера, що не лише індексує публікації, пов'язані з регіоном, а й задає рамку інтерпретації, формуючи віртуальний дискурс Леванту.

Результати мультимодального аналізу показали, що образ Леванту репрезентується у кількох основних тематичних сферах – політико-географічній, гастрономічній, естетичній, комерційно-брендовій та музичній. У кожному випадку простежується взаємодія локальних культурних кодів із глобальними візуальними практиками: карти регіону, традиційні страви, елементи арабського дизайну, музичні бренди та комерційні позначення. Отже, *Levant* у цифровому просторі постає не як статична географічна реальність, а як динамічний комунікативний конструкт – результат соціосеміотичного процесу, у якому минуле, культура й сучасні медіа утворюють спільне символічне поле. В Instagram відбувається процес віртуальної ресеміотизації Леванту – перетворення регіону з історичного поняття на інтерактивний культурний код. Це свідчить, що *Levant* у сучасному медіапросторі функціонує як відкритий мультимодальний дискурс, у якому поєднуються історична пам'ять, лінгвістична тяглість і нові засоби цифрової самопрезентації.

Перспективи подальших досліджень. Подальший розвиток цього дослідження передбачає уточнення лінгвокультурного виміру поняття *Levant* через аналіз його арабомовних відповідників. Зокрема, наступним кроком стане розгляд термінів al-laḥḡa aš-Šāmiyya (اللهجة الشامية) – «левантійський (шамський) діалект» – та aš-Šām (الشام) як історико-географічного концепту, що поєднує мовний, культурний і символічний рівні. Такий аналіз допоможе простежити, як локальні арабські номінації ареалу корелюють із європейським терміном *Levant* і як відбувається їх ресеміотизація у сучасному віртуальному дискурсі.

Етичні аспекти дослідження. Усі етапи дослідження відповідали міжнародним стандартам академічної доброчесності та принципам публікаційної етики, визначеним у The Publishing Ethics Resource Kit (PERK) і Комітетом з етики публікацій (COPE). Використання матеріалів соціальної мережі Instagram здійснювалося з відкритих профілів і публічних джерел, що не порушує авторських прав чи приватності користувачів, відповідно до рекомендацій Британської соціологічної асоціації (BSA, 2017) щодо провадження цифрових досліджень. Збір, відбір та аналіз даних виконані з дотриманням етичних принципів дослідницької доброчесності, а інтерпретацію мультимодальних матеріалів здійснювали виключно з

---

¹ G. Kress, & T. van Leeuwen, *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*, London: Arnold, 2001; G. Kress, T. van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, London: Routledge, 2006.

академічною метою. Результати подано узагальнено, без персоналізації контенту чи згадування окремих користувачів.

References

- Al-Wer E., *Research focus: modern Arabic dialects, especially Levantine Arabic* (University of Essex).
- Barthélemy A., *Dictionnaire arabe-français (dialectes de Syrie: Alep, Damas, Liban, Jérusalem)*, Paris: Geuthner, 1935–1969.
- Boyi A. M., Yusuf M. B., & Isa M. M., *The Relevance of Arabic Dialects and Their Diversity Across the Arab World*. „African Scholar Publications” 2024, № 7 (1), p. 1–10. <https://africanscholarpub.com/ajsr/article/download/416/401/795> (22.10.2025).
- Davis T. W., *Levant*. In *The Oxford Companion to Archaeology* (2nd ed.), Oxford: Oxford University Press, 2012.
- El Haff K., Jarrar M., Hammouda T., & Zaraket F., *Curras + Baladi: Towards a Levantine Corpus*, „arXiv” 2022. <https://arxiv.org/abs/2205.09692> (22.10.2025).
- Encyclopaedia Britannica*. *Levant*, 2024. <https://www.britannica.com/place/Levant> (04.11.2025).
- Haber M., Gauguier D., Youhanna S. et al., *Genome-Wide Diversity in the Levant Reveals Recent Structuring by Culture*, „PLOS Genetics” 2013, № 9 (2), e1003316. <https://doi.org/10.1371/journal.pgen.1003316> (04.11.2025).
- Halim H., *Latter-day Levantinism, or „Polypolis” in the Libretti of Bernard de Zogheb*, „California Italian Studies” 2010, № 1 (1). University of California eScholarship. <https://escholarship.org/uc/item/4t31n9vc> (24.10.2025) (04.11.2025).
- Halliday M. A. K. & Hasan R., *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Holes C. (ed.), *Arabic Historical Dialectology*, Oxford: Oxford University Press, 2018 (розд.: The Levant / J. Lentin).
- Iedema R., *Multimodality, Resemiotization: Extending the Analysis of Discourse as Multi-semiotic Practice*, „Visual Communication” 2003, № 2 (1), p. 29–57. *Instagram*. <https://www.instagram.com/p/DJ7BUp3IQM0/?hl=> (22.10.2025).
- Jewitt C. (Ed.), *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis* (2nd ed.), London: Routledge, 2014. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315638027> (22.10.2025).
- Kress G., & van Leeuwen T., *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*, London: Arnold, 2001.
- Kress G., van Leeuwen T., *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, London: Routledge, 2006.
- Levant Chocolate*. *Sweet beginnings at Levant. Every bite is a celebration of flavor, elegance, and indulgence. Come experience the magic!* *Instagram*. <https://www.instagram.com/p/DHoPojhNOW6/?hl=> (22.10.2025).
- Levant.Designs*. *Welcome to Levant Designs. We are here to show the beauty of the Levantine and Islamic through different designs and products... Enjoy your time during your follow.* *Instagram*. <https://www.instagram.com/p/DLbaAILRfoK/?hl=> (22.10.2025).
- Levant maps*. *Apolitical Map of the Levant & Iraq LBSVPSJOIQ*. *Instagram*. <https://www.instagram.com/p/DMmyTR4M8M/?hl=> (04.11.2025).
- Levant region, eastern Mediterranean Basin*, [u:] *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Levant>] (22.10.2025).

- Makhlouf R., *The Complex Pattern in Levantine Arabic Sentences Using the Lām Letter*, „Open Journal of Modern Linguistics” 2023, № 13 (3), p. 233–246. <https://doi.org/10.4236/ojml.2023.133020> (22.10.2025).
- ra_jorrdan9€, *Levantine*. Instagram. Retrieved from <https://www.instagram.com/p/DHLkqgRI2s/?hl=> (04.11.2025).
- Ramos C. B., *Urban Levantine Dialectal Features and the Continuum of Arabic Varieties*, „Journal of Arabic Linguistics” 2019, № 45 (2), p. 49–62. <https://www.jstor.org/stable/26848723> (22.10.2025).
- Royal Square District. Levant was packed last night! So if you couldn't get in to try this limited time special, you get a second chance today! Limited quantities, so don't wait too long to get there!* Instagram. https://www.instagram.com/p/DOQ_1_KgJsU/?hl= (22.10.2025).
- Saintlevant. Marwan. Marwan for @billboardarabia. went to cannes to celebrate the premiere of my brothers @tarzan.nasser @arab.nasser88 and my dad @rashidabdelhamid beautiful movie ONCE UPON A TIME IN GAZA. in a time where they are physically trying to eradicate us, tarzan and arab's work is crucial and revolutionary. congratulations to the whole crew and team for your amazing work, and congratulations to the @palfilmstitute.* Instagram. Retrieved from <https://www.instagram.com/p/DGn8qQGCI00/?hl=> (04.11.2025).
- The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East. Levant [Subject Reference]*, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Versteegh K., *The Arabic Language*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014, p. 197–199, 219.
- Watson J. C. E., *The Phonology and Morphology of Arabic*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Zelinskyi A. L., *Livan i Syriia – „siamski blyzniuky” Levantu: stan rechei na suchasnomu etapi*, „Problemy vsesvitnoyi istoriyi” 2022, № 3 (19), s. 98–110. DOI: 10.46869/2707-6776-2022-19-6 // Зелінський А. Л., *Ліван і Сирія – «сіамські близнюки» Леванту: стан речей на сучасному етапі*. «Проблеми всесвітньої історії» 2022, № 3 (19), с. 98–110. DOI: 10.46869/2707-6776-2022-19-6.
- Zwartjes O., & Woidich M., *Damascus Arabic According to the Compendio of Lucas Caballero (1709)*, [in:] J. den Heijer et al. (Eds.), *Middle Arabic and Mixed Arabic: Diachrony and Synchrony*, Leiden–Boston: Brill, 2011, p. 293–315.

Юлія Заза – доцент катедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4837-1225>

Email: yuliya.zaza@lnu.edu.ua

Олеся СЛИВИНСЬКА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК: [811.162.1'272:321]:378.4-057.87(438):303.62

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14008>

КОНЦЕПТ *ВЛАДА* У СВІТЛІ АСОЦІАЦІЙ З ЛЮДЬМИ (НА МАТЕРІАЛІ АНКЕТУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ СТУДЕНТІВ)

Резюме. У статті досліджено отримані шляхом анкетування студентів польських університетів асоціації зі словом *władza*, що є назвами людей (1348 од.). Найширше в анкетах представлені уявлення про владу в політичному аспекті, наприклад, асоціації з президентом (237), політиками (114), прем'єр-міністром (79) – усього 660 одиниць (48,96%). На другому місці – суспільний аспект влади, у межах якого студенти найчастіше наводили асоціації з директорами (38), батьками (30) та шефом (25) – загалом 336 одиниць (24,93%). Історичний аспект влади розкривають 314 асоціацій (23,29%), із яких найчастішими є згадки про короля (185) й королеву (25). Релігійний аспект формують 18 назв релігійних посад (1,34%), мілітарний – 10 асоціацій із військовими посадами та званнями (0,74%). Фізичний аспект влади простежуємо в шести асоціаціях із чоловіками (0,45%). Чотири приклади залічуємо до психічного аспекту (0,29%), серед яких дві асоціації влади з персонажами серіалів.

Ключові слова: польська мова, концепт, анкета, асоціації, аспекти.

THE CONCEPT OF *POWER* IN THE LIGHT OF ASSOCIATIONS WITH PEOPLE (BASED ON A SURVEY OF POLISH STUDENTS)

Abstract. Associations with the word *władza* which are names of people (1348 units) obtained through a survey of students at Polish universities are examined in the article. The most common associations in the questionnaires were related to power in the political aspect, for example, associations with the president (237), politicians (114), prime minister (79) – a total of 660 units (48.96%). In second place is the social aspect of power, within which students most often cited associations with directors (38), parents (30) and boss (25) – a total of 336 units (24.93%). The historical aspect of power is revealed by 314 associations (23.29%), of which the most frequent are mentions of the king (185) and queen (25). The religious aspect is presented by 18 names of religious positions (1.34%), and the military aspect by 10 associations with military positions and ranks (0.74%). The physical aspect of power can be traced in six associations with men (0.45%). Four examples are attributed to the mental aspect (0.29%), including two associations of power with characters from TV series.

Keywords: Polish language, concept, questionnaire, associations, aspects.

У сучасній філологічній науці концепт вивчають із різних дослідницьких перспектив: у межах філософії мови, антропоцентричної лінгвістики, соціолінгвістики, лексичної та ситуативної семантики¹. Концепт прийнято розуміти «як

---

¹ Ф. Бацевич, *Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень*, Київ: Академія, 2008, с. 221.

одиночку свідомості (колективної або індивідуальної), яка акумулює в собі інформацію різного виду і різного ступеня узагальнення»¹. За визначенням Ф. Бацевича, у концепті «втїлилися певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ»².

Концепт «влада» у польській мові раніше вже ставав предметом дослідження, зокрема, у працях У. Маєр-Барановської та І. Лаппо³, Є. Бартмінського і М. Гжещак⁴. Однак на сучасному хронологічному зрізі мовознавці не вивчали наповнення концепту «влада», що відкриває перспективу зіставлення теперішніх уявлень про владу з давнішими. Що важливо, попередні дослідження концептів також провадили в студентському середовищі Польщі, а саме міста Любліна⁵. В українській мові концепт «влада» представлений, зокрема, в Українському асоціативному словнику С. Мартінек⁶.

Мета статті – проаналізувати асоціації з владою, що є назвами людей, зібрані в результаті анкетування, здійсненого в період з жовтня 2021 р. до травня 2022 р. у середовищі студентів закладів вищої освіти Польщі. В анкетуванні взяли участь 804 студенти семи польських університетів: Вармінсько-Мазурського (175 респондентів), Лодзького (116 респондентів), Ягеллонського (97 респондентів), Варшавського (36 респондентів), Сілезького університету в Катовіцах (111 респондентів), Університету імені Адама Міцкевича в Познані (73 респонденти), Університету Миколая Коперника в Торуні (196 респондентів). У статті аналізуємо студентські відповіді на запитання «З чим або ким (якими предметами, явищами, людьми) Вам асоціюється влада?». Згідно з методологією Люблінської етнолінгвістичної школи, «характеристики, отримані під час анкетування, формуються у блоки, які називають або фасетами [...], або аспектами (фізичний, біологічний, побутовий, локативний, психічний, суспільний, психо-суспільний, політичний, ідеологічний, національний, культурний, релігійний, мілітарний, історичний, естетичний, етичний)»⁷.

Під час аналізу 1348 асоціацій із людьми простежено реалізацію семи аспектів влади: політичного, суспільного, історичного, релігійного, мілітарного, фізичного та психічного. При визначенні обсягу аспектів опираємося на класифікацію

¹ І. Гажева, *Концепт і символ у сучасній філологічній науці*, «Львівський філологічний часопис» 2021, № 9, с. 58.

² Ф. Бацевич, *Філософія мови ...*, с. 221.

³ U. Majer-Baranowska, I. Lappo, *WŁADZA*, [w:] *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006, s. 475–480.

⁴ J. Bartmiński, M. Grzeszczak, *Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?* „Etnolingwistyka” 2014, t. 26, s. 21–44.

⁵ J. Bartmiński (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006, 632 s.

⁶ С. Мартінек, *Український асоціативний словник: у 2 т., т. 2. Від реакції до стимулу*, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007, с. 72–73.

⁷ S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, s. 206.

М. Бжозовської¹ з певними змінами, зумовленими особливостями дослідження концепту «влада». Політичний аспект уміщує поняття зі сфери політики, назви представників державної адміністрації. Суспільний аспект охоплює різноманітні суспільні явища, родинні зв'язки та суспільну ієрархію, історичний – згадки про діячів історії й історичні події. Релігійний аспект стосується Бога та релігійних цінностей, психічний – емоційної сфери й особливостей характеру. Фізичний аспект пов'язаний із поняттями зі сфери фізіології людини, мілітарний – із війнами, військом і зброєю. У межах аспектів виділяємо центральні й периферійні зони, причому периферії різних аспектів можуть частково накладатися (наприклад, історичного й політичного, політичного та суспільного аспектів).

Найширше в анкетах представлені уявлення студентів про владу в **політичному аспекті** (660 од., 48,96%). Серед цих одиниць трапляються, зокрема, власні назви людей (89 од.), назви посад (547 од.) і функцій (7 од.).

З-поміж імен діячів, наведених респондентами у відповідях на запитання про асоціації з владою, найчастіше повторюється *Jarosław Kaczyński* (29)², один раз прізвище *Kaczyńscy* подано у формі множини. Дві асоціації влади з Ярославом Качинським розширено негативною оцінкою: *Jarosław Kaczyński – kojarzy się z negatywną władzą; J. Kaczyński → bezczelność*. Тринадцятьом опитаним влада асоціюється з путіним – *Władimir Putin* (13). Одинадцять осіб асоціюють владу з королевою Єлизаветою II (*królowa Elżbieta II* (10) / *królowa Anglii*). Цю відповідь уміщуємо в політичному аспекті, адже анкетування студентів польських університетів було проведено у 2021 – 2022 роках, коли Єлизавета II виконувала королівські обов'язки. Сім разів респонденти подають у своїх відповідях ім'я тодішнього Президента Польщі – *Andrzej Duda* (7). До політичного аспекту зараховуємо й асоціації *Mateusz Morawiecki* (5), *Łukaszenko* (4). Один раз до асоціації влади з Лукашенком додано пояснення, згідно з яким, на думку респондента, він має цілковиту владу над людьми: *Władza kojarzy mi się z ludźmi którzy mieli kompletną władzę nad ludźmi np. Stalin, Łukaszenko*.

Серед згадок про сучасників респонденти подають також імена таких політичних діячів Польщі: *Donald Tusk* (2); *Przemysław Czarnek* (2); *Korwin*; *Ziobro*; *posłanka Urszula Zielińska*; *Piotr Sak*. В анкетних реакціях з'являються й імена сучасних політиків інших держав, зокрема *Kim Jong Un* (3); *Angela Merkel* (2); *Macron*; *Xi Jinping*; *Obama*; *J. Biden*; *Trump*. До групи власних назв включаємо теж таку асоціацію з політичного аспекту, як *konkretne twarze z nią [polityką] kojarzone*.

У контексті керівних політичних посад влада асоціюється польським студентам передусім із президентом (237): *prezydent* (227) / *prezydenci* (10) та політиками (114): *politycy*³ (105) / *wysoko postawieni politycy* / *polityk* (7) / *ludzie polityki*. Із посадою прем'єр-міністра владу асоціює 79 респондентів (*premier* (75) / *premierzy* (4)).

¹ Ibidem, s. 114–115.

² У дужках (тут і далі) після назви асоціації подаємо кількість згадок про неї в анкетах.

³ Один респондент додав у відповіді негативну оцінку власної асоціації: *z politykami (niestety)*.

З особою диктатора владу пов'язує 26 опитаних, наводячи відповіді *dyktator* (19) / *dyktatorzy* (6) / *dyktatorzy współcześnie*. Один респондент уточнив, що саме зараз влада асоціюється йому з диктаторами: *współcześnie – dyktatorzy*. Із міністрами владу асоціюють 22 респонденти (*ministrowie* (16) / *minister* (6)).

Згадки про главу держави pojawiaються в анкетах 9 разів – *głowa państwa* (3) / *głowa królestwa* / *głowy państwa* (3) / *głowy państw / z najwyższymi głowami świata*. Із лідером керівної партії владу асоціює шестеро респондентів, подаючи такі відповіді, як *prezes partii rządzącej* (2) / *prezes partii* (3) / *prezydent na czele partii rządzącej*. Одна зі студентських реакцій доповнена коментарем про те, що влада асоціюється респонденту з лідером керівної партії, а не з президентом: *prezes partii (bo nie prezydent)*. До політичного аспекту зараховуємо й асоціацію влади з посадою маршалка (5): *marszałek* (2) / *marszałek sejmu* (2) / *marszałek senatu*. Одному респонденту влада асоціюється з особою, яка перебуває на найвищій посаді в державі: *z osobą najwyżej postawioną w państwie, taką która ma zwolenników i przeciwników*.

До політичного аспекту увійшло вісім асоціацій з очільниками держав: *przewódca państw* (3); *rządzący państwem* (3); *rządzący krajami demokratycznymi; osoby rządzące w sposób autorytarny / totalitarny* й одна негативно маркована асоціація з високопоставленими особами (маркер *niestety* – «на жаль»): *Ludźmi sprawującymi wysokie stanowiska w rządzie (niestety)*. Політичний аспект доповнюють асоціації влади з депутатами (*posłowie* (6) / *poseł* (6)), сенаторами (*senator* (5) / *senatorzy* (2)), канцлером (*kanclerz* (2)). До політичного аспекту також зараховуємо подану чотири рази асоціацію з тираном: *tyran* (3) / *tyrani*.

Влада асоціюється студентам із її представниками, про що свідчать анкетні реакції *reprezentant; przedstawiciele władzy; przedstawiciele kraju na stopniu lokalnym, krajowym i międzynarodowym; głowami państwa i ich współpracownikami*. У межах політичного аспекту вміщуємо дві негативні характеристики людей, що здійснюють владу: *Władza najbardziej kojarzy mi się z różnymi partiami politycznymi, a w niej zawsze znajdzie się jakiś “lider”, który manipuluje, kłamie itp.; Z ludźmi którzy niekiedy niestety nie są stworzeni do tego stanowiska, źle rządzą!*. Важливо звернути увагу й на те, що студенти можуть пов'язувати владу і зі звичайними громадянами держави, підлеглими, що відображено в таких асоціаціях: *obywatele* (4); *poddani* (4); *podwładni* (2); *lud* (2); *naród*.

Про прийняття представниками влади важливих рішень і можливість керувати країною ідеться в таких відповідях: *Władza kojarzy mi się z grupą osób wybraną przez resztę społeczeństwa, według których te osoby będą odpowiednio do decydowania w najbliższych latach o naszym życiu (wg. ich rozumowania – zmieniać na lepsze); Ludźmi, którzy mają możliwość rządzić w kraju*. Про розуміння влади в політичному аспекті свідчить асоціація *bliźniak*. Таку асоціацію респондент супроводжує уточненням: *aktualna władza – bliźniak*. Припускаємо, що ця відповідь стосується Ярослава Качинського, лідера політичної партії «Закон і справедливість» (пол. PiS),

який є братом-близнюком Леха Качинського. Ще дві студентські асоціації з політичною владою містять негативні конотації: *Niestety, ludzie, z którymi kojarzy mi się władza, to zwykle bandyci i złodzieje (z których największym jest pan D. Tusk) nie mający na celu dobra ojczyzny, a własne dobro; Władza (niestety) kojarzy mi się z ludźmi, którzy kompletnie nie znają się na temacie, nie rozumieją potrzeb obywateli.* У периферійній зоні політичного аспекту, яка межує із суспільним аспектом, розташовуємо асоціації *przywódcą (5) / przywódca charyzmatyczny / przywódcy (4); rządzący (4).*

На другому місці за частотою згадок в асоціаціях розташувався **суспільний аспект** влади (336 од., 24,93%). До нього увійшли назви посад (244 од.) і функцій осіб (52 од.), інші назви людей, як наприклад: знаменитості, впливові авторитети, олігархи та ін. (39 од.), а також одна власна назва.

Із директорами владу асоціюють 38 студентів, про що свідчать відповіді *dyrektor (25) / dyrektor szkoły (2) / placówki (2) / szpitala / dyrektorzy (6) / dyrektorzy firm / różnego rodzaju dyrektorzy.* 25 респондентам влада асоціюється із шефом: *szef (23) / szefowie (2).* Одна студентська асоціація доповнена поясненням: *Szef jakiejś firmy też sprawuje nad nią jakąś władzę, kieruje nią.* 21 особа подала в анкетах відповідь 'начальник' (*prezes (16) / prezesi (2) / prezesi firm (3).*)

Відповідь 'керівник' подано в анкетах 15 разів: *kierownik (11) / kierownicy (3) / kierownicy różnych jednostek (np. w miejscach pracy).* Один раз у студентських реакціях з'являється асоціація *przywódcy globalnych koncernów.* 13 разів владу асоціюють із високопоставленими особами, наприклад: *ludzie wysoko postawieni (3) / ludzie na wysokim stanowisku (3) / osoby na najwyższym stanowisku (2) / ludzie będący na najwyższych szczeblach / osoby zajmujące wysokie stanowiska w danej pracy* та ін. До суспільного аспекту влади також належать відповіді *przewodniczący (5); właściciel firmy / właściciele dużych firm / właściciele korporacji; przełożeni (2); zarządca; naczelnik.*

Слово «суддя» як асоціацію до влади навело 12 студентів: *sędzia (11) / sędziowie.* Одну відповідь доповнено поясненням, яке наголошує, що суддя може засудити вбивцю до довічного ув'язнення, що буде мати вплив на все життя цієї людини, незалежно від того, винна вона чи ні: *Sędzia ma taką władzę, by skazać np. mordercę na dożywocie, co ma wpływ na całe życie takiego człowieka, nieważne czy jest winny lub nie.*

Із посадою ректора владу асоціюють 9 разів (*rektor (8) / rektorzy*). Із деканом влада асоціюється шістьом респондентам: *dziekan (6).* Ще один раз в анкеті подана відповідь *dziekanka.* П'ятеро студентів пов'язують владу з посадою поліцейського (*policjant (3) / policjanci (2)*), один респондент наводить асоціацію *milicjant.* Чотири рази владу асоціюють із роботодавцем (*pracodawca (3) / pracodawcy*), менеджером (*menadżer (3) / menadżerzy*) та бізнесменами (*biznesmeni (3) / biznesmen*). Один раз наведено відповідь *przedsiębiorcy.*

Із учителями влада асоціюється 17 опитаним: *nauczyciele (9) / nauczyciel (8).* Асоціація влади з викладачами появляється в анкетних реакціях чотири рази:

wykladowcy (3) / *wykladowca*. Окрім того, респонденти подають такі відповіді, як *kierownik katedry; profesorzy; egzaminator*. Одна асоціація влади з керівництвом університету доповнена його характеристикою. У ній респондент пояснює, що представники університету мають подавати приклад, але буває по-різному: *Władza kojarzy mi się z ludźmi, którzy reprezentują np. uczelnię tj. władze uczelni. Z reguły mają to być osoby świecące przykładem, ale bywa różnie*.

У суспільному аспекті вміщуємо відповіді *wychowawca* (2); *trener* (2); *prokurator; przewodnik; dyrygent; dziennikarze; influencerzy*. Один респондент у своїй відповіді уточнює, що владу мають люди, не наділені відповідними повноваженнями: *Władzę posiadają ludzie nieupoważnieni do tego – influencerzy, aktorzy*. Суспільний аспект влади простежуємо й у таких асоціаціях, як „*biale kołnierzyki*”; *sekretarz; asystenci*.

На думку 30 опитаних студентів, влада пов'язана з батьками: *rodzice* (22) / *rodzic* (7) / *rodziciel*. Один респондент наводить асоціацію з батьками, тому що вони були першими, хто мав над нами владу: *Władza, kojarzy mi się z rodzicami, to oni mieli ją nad nami, jako pierwsi*. Доповнена характеристикою й інша асоціація: *Pod względem psychologicznym kojarzy mi się z (...) rodzicami, którzy chcą „rządzić” swoim dzieckiem*. В анкетях трапляються також позитивні асоціації влади з батьками, наприклад: *z nauczycielami, dyrekcją, rodzicami – w tym dobrym znaczeniu*. Нейтральне забарвлення має відповідь: *Również rodzice sprawują władzę nad swoimi dziećmi*. По одному разу в анкетних відповідях з'являються асоціації *ojciec; babcia; tata; matka*.

В анкетних відповідях польські студенти наводять асоціації з міськими головами (*burmistrz* (10) / *burmistrzowie* (3)), а також із іншими адміністративними посадами, як наприклад: *gubernator* (2); *doradcy* (3); *wójt* (2) / *wójtowie; wódz* (2); *prezydent miasta / prezydenci miast; wojewodowie*. Респонденти асоціюють владу з людьми, які нею наділені: *Władza kojarzy mi się z osobami, które ją pełnią / ludzie ją sprawujący* (2); *Ludźmi, którzy mają możliwość rządzić w społeczeństwie; Osoby, które zarządzają jednostkami ludzkimi w pracy, domu lub instytucjach publicznych; Każdy komu należy się podporządkować*. В анкетях також pojawiaються асоціації з лідерами (*lider* (5) / *liderzy / liderzy organizacji / liderzy grup*). До суспільного аспекту влади залічуємо й асоціації з інвесторами та опікунами, наприклад: *inwestorzy; opiekunowie / opiekunowie prawni dzieci / opiekun zwierząt*.

У межах суспільного аспекту вміщуємо подану 6 разів асоціацію з багатими людьми: *bogaci* (3) / *uzyskujący wysokie zarobki / osoby zamożne / ludźmi bogatymi, którzy niekiedy są w stanie kupić władzę*. Асоціації влади із заможними людьми відображають і такі одиниці, як: *oligarcha / oligarchowie; osoby majątne; z ludźmi z bogatymi rodzicami*. Суспільний аспект влади простежуємо також в асоціаціях із впливовими авторитетами (*autorytety* (2); *wplywowi ludzie* (2); *ważni ludzie*) та привілейованими особами (*ludzie uprzywilejowani; Najbardziej kojarzy mi się z uprzywilejowanymi w społeczeństwie tzw. elitami symbolicznymi → prominentnymi dziennikarzami, politykami, bogaczami*). Про зв'язок влади з публічністю свідчать

асоціації *osoba publiczna* (3); *celebryci* (3); *działacz społeczny*. Суспільний аспект влади в контексті власних назв людей розкриває одна згадка про польську активістку – *Kaja Godek*.

Асоціації з людьми, причетними до таких негативних суспільних явищ, як схеми збагачення, відображені в студентських асоціаціях: *U władzy chcą być ci, którzy liczą na duże pieniądze. Wprowadzają zmiany zgodne z ich poglądem świata, a nie z tym, czego chce społeczeństwo; Ludzie których interesują układy; Osoby, które zostały powołane na nią złą drogą*. Негативне забарвлення має також відповідь *patologicznym elektoratem wierzącym w każde kłamstwo oraz populizm*, яка показує надмірну довірливість виборців.

Польські студенти асоціюють владу з сім'єю (*rodzina* (2) / *instytucja rodziny*), освіченими особами (*osoby wykształcone z "pozycją" zawodową*), великим скупченням людей (*mrowisko*). Один раз в анкетах появляються асоціації з антивакцинологами (*antyszczepionkowcy*) та прихильниками влади (*zwolennicy władzy*). На периферії суспільного аспекту, що межує з політичним аспектом, уміщуємо асоціації влади з державними службовцями: *urzędnicy* (4) / *urzędnicy państwowi* (2) / *urzędnicy publiczni* / *osoby pełniące służbę państwową* / *nadmiar urzędników*. Асоціації зі старшими людьми – *starszymi osobami* (2) / *starszymi ludźmi z elit* – розташовуємо в периферійній зоні суспільного аспекту, яка частково накладається з периферією фізичного аспекту. Уважаємо, що респонденти в подібних асоціаціях мають на увазі не лише вік людей, а також (а може, й передусім) їх авторитетність і суспільні ролі.

Розуміння влади в історичному аспекті розкриває 314 одиниць – 23,29% від загальної кількості асоціацій із людьми. Серед них основну частину становлять асоціації з посадами (270 од.), сорок разів владу асоціюють з історичними діячами, двічі – з династією (*dynastia* (2)) та історичними постатями (*postacie historyczne* (2)).

Історична влада асоціюється студентам передусім із королями (185): *król*¹ (153) / *królowie* (32). На асоціацію влади з королевою натрапляємо в анкетах 25 разів: *królowa* (24) / *królowe*. Одна зі студентських відповідей має такий вигляд: *Władza kojarzy mi się przede wszystkim z monarchią. Królem i królową, którzy wspólnie władają nad państwem*. Асоціації влади з володарем, як наприклад: *władca plemienia* / *historyczni władcy* / *dawni władcy* / *władcy z przeszłości*, зараховуємо до історичного аспекту розуміння влади. Одну з асоціацій розширено коментарем, який свідчить про те, що образ володаря респондентом сприймається як застарілий: *Władza kojarzy mi się automatycznie z postacią monarchy, z koroną, z przestarzałym już obrazem władcy*. Натомість такі асоціації з володарем, як *władca* (8) / *władca ludu* / *narodu* / *władca w kraju, wszędzie tam gdzie ustalana jest hierarchia* / *władcy* (4) / *władcy autorytarni*, розміщуємо на периферії історичного аспекту, що межує з політичним.

¹ Деякі відповіді містять уточнення: *Władza kojarzy mi się ze średniowiecznym królem; z królami rządzącymi w Polsce kiedyś; królowie (najczęściej angielscy)*.

П'ятнадцять респондентів наводять в анкетах відповідь «імператор» (*cesarz* (11) / *cesarzowie* (4)), один раз натрапляємо на асоціацію *dawni monarchowie* – подані приклади належать до історичного аспекту влади. Асоціації влади з монархом – *monarcha* (8) / *monarchowie* (3) – розташовуємо в периферійній зоні історичного аспекту, яка перетинається з політичним аспектом влади.

Про королівську родину в контексті асоціацій із владою згадують чотири респонденти, наводячи відповіді *rodzina królewska* (2) / *rodziny królewskie* / *członkowie rodziny królewskiej*. Рідше студенти наводять такі асоціації з керівними політичними посадами в історичному аспекті, як *car* (2); *książe* (2); *kniaź*; *faraon*; *imperator*; *cesarzowa*. До історичного аспекту влади зараховуємо також асоціацію *rycerze*. З-поміж асоціацій – власних назв людей в історичному аспекті вміщуємо вісім асоціацій зі Сталіним (*Stalin* (8)) і сім – із Адольфом Гітлером (*Adolf Hitler* (7)). Рідше в анкетних реакціях студенти наводять асоціації з такими постатями з історії Польщі: *Mieszko I* (3); *Pilsudski* (3); *Bolesław Chrobry*; *król Kazimierz Wielki*; *W. Jagiello*; *Jan III Sobieski*, а також історичними діячами інших країн: *Juliusz Cezar* (2); *Napoleon* (2); *Winston Churchill* (2); *Karol Wielki*; *francuski Król Słońce*¹; *Otto von Bismarck*; *królowa Wiktoria*; *car Mikołaj*; *Lenin*; *Roosevelt*; *Truman*; *JFK*².

Релігійний аспект формують 18 наведених в анкетах асоціацій (1,34%). Це сім асоціацій із єпископом (*biskup* (4) / *biskupi* (3)), п'ять – з папою (*papież* (5)), три асоціації зі священниками (*księża* (2) / *ksiądz*). Двічі в анкетах подано відповідь «церковні ієрархи» – *hierarchowie kościelni* (2). До релігійного аспекту зараховуємо й асоціацію *przywódcy sekty*. 10 асоціацій із людьми зараховуємо до **мілітарного аспекту** влади (0,74%): *generał* (3); *przywódcy armii* / *przywódcy wojenni*; *wojskowi*; *żołnierze*; *kapral*; *kapitan*; *admiral*.

Шість разів у студентських відповідях представлений **фізичний аспект** влади (0,45%), до якого увійшли асоціації влади з чоловіками – *mężczyźni* (3) / *mężczyzna* (3). Один раз ця асоціація супроводжується коментарем «на жаль»: *mężczyzna (niestety)*. Чотири асоціації з владою формують її **психічний аспект**, що складає 0,29% від загальної кількості асоціацій – назв людей. У межах психічного аспекту ми розмістили дві асоціації з персонажами серіалів: це представник британської аристократії початку ХХ ст., що дотримується консервативних поглядів, лорд Грентем (*Jaśnie Pan z serialu Downton Abbey*), а також рід Ланістерів (*Lanisterowie*), яких називають «амбїтними й хитрими інтриганамі»³.

У психічному аспекті розглядаємо й асоціацію влади з дитиною, яка зриває листок і грається ним: *Dziecko, urywające liść, miażdżące go w palcach i wyrzucające bez celu*. Ще одним прикладом розуміння влади в психічному аспекті є відповідь,

¹ Ця відповідь містить додаткову інформацію, яка уточнює наведену асоціацію: *władza absolutna – francuski Król Słońce*.

² John Fitzgerald Kennedy. – О. С.

³ *Гра престолів: чому варто прочитати книги Джорджа Мартіна, навіть якщо ви бачили серіал*, [y:] Polonews. Січень 2025. <https://polonews.in.ua/gra-prestoliv-chomu-varto-prochitati-knigi-dzhordzha-martina-navit-jakshho-vi-bachili-serial/> (10.10.2025).

у якій респондент пише про те, що владу має кожен із нас: *Również każdy z nas skupia w swoich rękach władzę, np. mamy władzę rozporządzać naszymi dobrami, różnymi przedmiotami / rzeczami.*

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що найбільш репрезентативними одиницями, що належать до політичного аспекту, є асоціації влади з президентом (237), політиками (114), прем'єр-міністром (79), Ярославом Качинським (29), а також з особою диктатора (26). У межах суспільного аспекту найбільш численні групи складають асоціації з директорами (38), батьками (30) та шефом (25). Найпоширенішими асоціаціями, які характеризують владу в історичному аспекті, стали згадки в анкетах про короля (185) і королеву (25). Рідше польські студенти наводили асоціації з людьми, які ми зарахували до релігійного, мілітарного, фізичного та психічного аспектів влади. Найчастіше в релігійному аспекті з'являються асоціації з єпископом (7) і папою (5), у мілітарному – з генералом (3). Фізичний аспект влади формують асоціації з чоловіками (6). У межах психічного аспекту розташувалися асоціації з героями серіалів, такими як лорд Грентем і Ланістери. На рисунках зображуємо кількісне співвідношення асоціацій – назв людей, що належать до різних аспектів влади.

Рис. 1. Асоціації влади з людьми – політичний, суспільний, історичний аспекти

Рис. 2. Асоціації влади з людьми – релігійний, мілітарний, фізичний і психічний аспекти

References

- Bartmiński J., Grzeszczak M., *Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?* „Etnolingwistyka” 2014, t. 26, s. 21–44.
- Bartmiński J. (red.), *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006, 632 s.
- Batsevych F., *Filosofiya movy: Istoriya lnhvofilosofskykh uchen*, Kyiv: Akademiya, 2008, 240 s. // Бацевич Ф., *Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень*, Київ: Академія, 2008, 240 с.
- Hazheva I., *Kontsept i symvol u suchasniy filolohichniy nauksi*, «Lvivskyi filolohichniy chasopys» 2021, № 9, s. 56–62 // Гажева І., *Концепт і символ у сучасній філологічній науці*, «Львівський філологічний часопис» 2021, № 9, с. 56–62.
- Hra prestoliv: chomu varto prochytaty knyhy Dzhordzha Martina, navit yakshcho vy bachyly serial.* <https://polonews.in.ua/gra-prestoliv-chomu-var-to-prochitati-knigi-dzhordzha-martina-navit-jakshho-vi-bachili-serial/> // *Гра престолів: чому варто прочитати книги Джорджа Мартіна, навіть якщо ви бачили серіал*, [у:] Polonews. Січень 2025. <https://polonews.in.ua/gra-prestoliv-chomu-var-to-prochitati-knigi-dzhordzha-martina-navit-jakshho-vi-bachili-serial/> (10.10.2025).
- Majer-Baranowska U., Lappo I., *WŁADZA*, [w:] *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006, s. 475–480.
- Martinek S., *Ukrayinskyi asotsiatyvnyi slovnyk: u 2 t., t. 2. Vid reaktsiyi do stymulu*, Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2007, 468 s. // Мартінек С.,

Український асоціативний словник: у 2 т., т. 2. Від реакції до стимулу, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007, 468 с.

Niebrzegowska-Bartmińska S., *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, 547 s.

Олеся Сливинська – асистентка кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1070-0866>

Email: olesya.slyvynska@lnu.edu.ua

Тарас ОЗАРКО

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК [78.01.03.071.1:[801.6:81'342]](477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14009>

МУЗИКА І СЛОВО

Резюме. Пропонована проблема не нова у науці. До неї зверталися вчені від сивої давнини до сьогодення: філософи, філологи, музикознавці. І кожен по-своєму підходив до цього питання, шукав точки дотику між цими поняттями. Чи кожне слово співзвучне з музикальним ладом? Що об'єднує і що роз'єднує побут і мистецтво? Осмислити окреслені завдання спробуємо в цій публікації.

Музика в різні часи й різним чином взаємодіяла зі словом, і характер такого взаємозв'язку визначав різні історичні стилі. Важко уявити собі «чисту музику», яка не зверталася б у той чи інший спосіб до засобів інших видів мистецтва. В епоху бароко взаємодію музики і слова сприймали через емоційність слова і символіку звуків. У період класицизму та романтизму поетичні образи переносили в музичний текст. Сьогодні слово і музика стали засобом музичної виразності.

Ключові слова: поетичне слово, музика, українські композитори, історичні екскурси.

MUSIC AND WORD

Abstract. The proposed problem is not new in science. Scientists from ancient times to the present have addressed it: philosophers, philologists, musicologists. And each approached this issue in his own way, looking for points of contact between these concepts. Is every word consonant with a musical system? What unites and what separates everyday life and art? We will try to touch on the outlined tasks in this publication.

Music at different times interacted with the word in different ways, and the nature of such an interaction determined different historical styles. It is difficult to imagine “pure music” that would not turn in one way or another to the means of other types of art. In the Baroque era, the interaction of music and the word was perceived through the emotionality of the word and the symbolism of sounds. During the period of classicism and romanticism, poetic images were transferred to a musical text. Today, the word and music have become a means of musical expression.

Keywords: poetic word, music, Ukrainian composers, historical excursions.

Що спільного між словом і музикою? У довідкових джерелах натрапляємо на різні визначення цього поняття. Зокрема стверджується, що слово – це найменша самостійна й значуща одиниця мови, що має *звукове* і буквене вираження... Отож перша спільна ознака – звучання. Домінує корінь **звук** – тобто фізичне явище у вигляді механічних коливань частинок середовища (газу, рідини, твердого тіла), що поширюються як хвилі і сприймаються слухом. Із погляду фізики – це коливальний рух. Звук виникає, коли тіло здійснює коливання, створюючи хвилі в навколишньому середовищі. Гучність звуку залежить від амплітуди хвилі, а

висота (тон) – від частоти коливань. Із погляду мовознавства – це найменша неподільна одиниця мови й мовлення, яку людина чує та вимовляє. Людина чує звукові коливання в діапазоні від 16–20 Гц до 15–20 кГц.

Одним з перших філософів, який зацікавився особливостями звуку й почав роздумувати на тему природи звуків, був грецький філософ і математик Піфагор у VI ст. до н.е. Він намагався знайти відповідь на питання, чому одні поєднання звуків є більш гармонійні, ніж інші, а також виявити закономірності гармонії за допомогою спостережень звучання струни в створеному ним монохорді. Музичну думку античності, яка формувалася у Давній Греції протягом двох століть, представляє піфагорійська школа (VI – IV ст. до н. е.).

Відомий музикознавець, автор першої наукової праці «Історія української музики» Микола Грінченко виводить свою концепцію походження музики: *«Одна група вчених пояснює походження музики наслідуванням людським голосом звуків природи, друга – в своїх дослідках і висновках має на увазі людину з її людською організацією і, базуючись на цьому, виводить музику з крику, виклику, вигуку людини; вважаючи, що виклик є найелементарніший вислів почувань людини, а із перетворення тих почувань в ту чи іншу конкретну форму виростає мистецтво, крик, вигук людський рахують вони за початок музики...»*. Автор віддає перевагу другій концепції: *«Ця теорія вже тим більше має під собою ґрунту, що головним положенням її є жива людина, за допомогою якої ми й пояснюємо собі походження мистецтва у всій його цілокупності, а тому і мистецтва музики...»*¹.

Згідно з античною піфагорійською концепцією, музика є прихованою мовою (гармонією) світу, зрештою, музику як вид мистецтва пов'язували з тогочасними засадами буття – порядку, ладу й гармонії. Передовсім піфагорійські наукові принципи і бачення базувалися на раціональному методі пізнання. Пануючу у всесвіті гармонію тлумачили в математичний спосіб, а тому аксіомою, що визначала гармонію, були співвідношення міри, пропорції, числа. Музика була широким поняттям, яке охоплювало насамперед знання, відтак витвір і вміння².

Окремою гілкою античної школи були вчення, які, крім піфагорійського раціонального у пізнанні, в основі мали музично-естетичне начало. Яскравими представниками цього напрямку в грецькій класиці були учень Піфагора Арістоксен, який допускав можливість «судження слуху», а також Геракліт, Демокріт, та Аріхт, які, як і Піфагор, вивчали принципи поширення і сприйняття звуку. Вони алегорично порівнювали орган слуху з глечиком³, маючи на увазі, що гучні звуки не

¹ М. Грінченко, *Історія української музики*, Нью-Йорк, 1961, с. 13.

² Там само, с.12–13.

³ Патер А., *Виконавські виміри української сакральної музики*, Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії, 025 – музичне мистецтво, 02 – культура і мистецтво, Львів, 2021, с. 37

проходять через наш слух, як і велика кількість води не може влитися в глечик із вузьким горлом¹.

Отже, звук – це коливання частинок середовища, у якому він поширюється у вигляді хвиль і сприймається слухом. Тіла, предмети, що коливаються й продовжують звукову хвилю, яку ми можемо чути, називають джерелами звуку. Звуки можуть мати різну характеристику: за гучністю (голосно, тихо), тон (високий, низький)...

Музичний звук – це фізичне явище, яке має чітко визначену висоту (частоту коливань), що дозволяє його проспівати або відтворити на музичному інструменті. Він є основним матеріалом для створення музичних творів, на відміну від немусичних звуків, які мають невизначену висоту, як-от стукіт чи шурхіт. Музичні звуки теж бувають довгі (їх ще називають ТА і позначають І) і короткі (ТІ – ТІ, позначають П). Для них характерний ще й тембр – якість, яка дозволяє розрізнити джерела звуку, наприклад, різні музичні інструменти.

Музичним звуком може бути будь-який звук з певними акустичними характеристиками, що використовуються в музичній практиці та відповідають естетиці певної епохи. Йому має бути притаманний певний лад, основу якого складає набір звуків, розташованих за висотою.

Слово також може мати різну характеристику. Воно може бути грубе і лагідне, побутове, фахове і художнє (поетичне). Поетичне слово – це художнє слово в особливій формі звучання, яке передає емоції, настрої, має вплив на слухача. Поетія (*грец.* ποιησις – «творчість» від ποιέω – «роблю», «творю») є мовним мистецтвом. Слово багатозначне й означає насамперед мистецтво [слова](#), а також [ритмічно](#) організоване мовлення.

Му́зика (від грец. μουσική – мистецтво муз) – мистецтво організації музичних звуків, насамперед у часовій (ритмічній), звуковисотній та тембровій шкалі. Вона виражає емоції, формує настрої, допомагає виражати почуття, які важко передати словами, збагачує духовний світ людини. Музика може викликати широкий спектр почуттів – від радості й щастя до смутку і неспокою. Музика здатна торкатися найглибших струн людської душі, наповнюючи життя змістом та відчуттям прекрасного.

Як відомо, кожна нація здебільшого має свою мову і свою музику. Скажімо, для німецької мови характерна чеканність, її фонетика має умляути та дифтонги, особливу вимову приголосних, довгих і коротких, напружених і ненапружених голосних. Польська мова має носові голосні, специфічні шиплячі, диграфи, двознаки, що не притаманно для української. Адже її вважають мелодійною, співочною, бо ж основна її ознака – милозвучність, що досягається чіткою вимовою голосних,

¹ Turowski R., *Myśl na temat muzyki w dziełach Platona i Arystotelesa i jej wpływ na późniejszą estetykę muzyczną*, Науковий журнал «Українська полоністика», Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка; Bydgoszcz, 2015, вип. 12, с. 141–152; див. також: Патер А., *Виконавські виміри...*, с. 36–37.

асиміляцією в групах приголосних, спрощення у вимові приголосних тощо. Тому саме в нашій мові і нашому мовленні слово й музика чітко між собою переплітаються. У музики та мовлення є спільна риса – наявність інтонації. Обидва види мистецтва використовують ритм, інтонацію та емоційне вираження для створення образів і передачі почуттів. В українській мові також деякі буквосполучення звучать гостро, дразливо.

Учення про евфонію звуків мови знаходимо ще у творі Діонісія Галікарнаського «Про поєднання слів». Мислитель стверджував, що букви не однаково впливають на слух. Наприклад, *лямбда* – ніжна, солодка, *ро* – дратівлива для слуху, вимовлені через ніс букви *мі* і *ні* – звучать на кшталт рогу, неприємна – *сигма*. При поєднанні і сплетенні складів, які містять властивості кожної букви зокрема, виникають «ніжні і тверді звуки, гладкі і шорсткі, солодкі для слуху і неприємні, різкі і розпливчасті [...], викликаючи різного виду інші фізичні відчуття»¹.

Поетичне слово і музику об'єднує ритм. Як зазначає М. Грінченко, «в нашому оточенні ми досить часто натрапляємо на явище ритмічності: тупіт коня, що швидко перебігає десь по степовому просторі, рівномірне падання крапель дощу, ритмічно закінчені моменти в співах птаства і т. у. – це все приклади природньої ритмічності. Ритм в природі був уже тоді, коли ще не існувало людини на землі; та й будівництво світу йшло за великою допомогою ритму»². Як пояснено у словниках, ритм – це рівномірне чергування елементів (звуків, рухів, зображень) у певній послідовності та з певною періодичністю, що надає чомусь розміреності та злагодженості. Таке явище спостерігаємо в музиці, поезії, мовленні. Віршована мова має ритм і риму, вона розмірена паузами, інтонацією, темпом. Ритм у музиці – це організація звуків та пауз у часі, що проявляється як закономірне чергування звуків різної тривалості та акцентованих (сильних) і неакцентованих (слабких) долей, формуючи музичний час і структуру твору³. У розумінні Платона музика не лише є предметом почуттів, а й може становити знання чи об'єкт розуму. У такому сенсі музика стає наближеною до мудрості, навіть може ототожнюватися з філософією як мудрістю. Платон також уважав, що в музиці може ідеально поєднуватися краса й мудрість, які матимуть вплив на слухача.

Поезія й музика найчастіше поєднуються у вокальних жанрах. Пісня – найдавніша форма взаємодії слова й музики, це словесно-музичний твір, призначений для співу. Текст поезії набуває музичного вираження, а музика посилює емоційний вплив слова. Цей тандем помітив свого часу і Ф. Ніцше. Він зазначав: «У сиву давнину, багато тисячоліть до нашої ери народився союз слова і музики, а наші далекі предки заспівали пісню. З того часу жоден народ на землі не живе без пісні.

¹ Turowski R., *Myśl na temat muzyki w dziełach Platona i Arystotelesa i jej wpływ na późniejszą estetykę muzyczną*, Науковий журнал «Українська полоністика», Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка; Wydgoszcz, 2015, вип. 12, с. 146.

² Див.: М. Грінченко, *Історія української музики*, Нью-Йорк, 1961, с. 18–19.

³ Див. докладніше: <https://www.google.com/search?q=ритм%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BC>.

У пісні відображаються душа народу, його характер, думки, почуття, його звичаї, історія»¹.

Взаємодію цих обох видів мистецтва досить докладно описав І. Франко у праці «Із секретів поетичної творчості», де знаходимо такі міркування: «Які ж взаємини добачаємо між сими двома творчостями? В чім вони сходяться, чим різняться одна від одної? Ми вже зазначили, що початок обох був спільний [...]. У давніх людей поезія і музика довго йшли рука об руку, поезія була піснею, переходила з уст до уст не тільки в певній ритмічній, але також в певній невідлучній від ритму музикальній формі. Розділ поезії від музики dokonувався звільна, в міру того як чоловік винаходив різні музикальні інструменти, – що позволяли репродукувати і продукувати тони і мелодії механічним способом, незалежно від людського голосу. Та на тім спільнім походженні майже й кінчиться схожість між поезією і музикою...»²

Чимало поетичних творів українських письменників стали народними піснями, завдяки таким композиторам, як Микола Лисенко, який написав музику до багатьох пісень на слова Тараса Шевченка. Цикл творів під назвою «Музика до Кобзаря» охоплює близько 100 композицій, серед них «Наш отаман Гамалія», «Пливе човен», «Садок вишневий коло хати», «Реве та стогне», «По діброві вітер віє», «Доля» та ін. Народна творчість стала життєдайним джерелом натхнення українського композитора. Українська пісня завжди привертала увагу композитора, який займався обробкою народних пісень. Ця праця охопила 5 томів, які до сьогодні мають наукову й художню цінність. До речі, М. Лисенко – перший український композитор, який писав твори в різних жанрах музичного мистецтва на основі українського фольклору.

Його послідовник – Микола Леонтович – збирав та обробляв козацькі пісні, створюючи високохудожні пісні. Більшість творів М. Леонтовича це обробки народних пісень (близько 150), які переростали межі цього жанру і стали оригінальними хоровими мініатюрами. Цей жанр композитор збагатив новими формами, розвиваючи принципи варіативності, користуючись голосами хору не як гармонійним тлом мелодії, але як рядом самостійних музичних виразів, часто трактуючи голосові партії в інструментальному стилі. Зразки його творів: «Щедрик», «Дударик», «Пряля», «Мала мати одну дочку», «Зашуміла ліщинонька», «Ой з-за гори кам'яної», «Із-за гори сніжок летить», «Піють півні», «Коза», «Гра в зайчика» та ін.³ Здебільшого композиторів приваблював фонізм самого слова та його образний і асоціативний ряд

Одні й ті ж тексти привертали увагу багатьох композиторів. Так, наприклад, до «Заповіту» Т. Шевченка зверталися різні композитори: М. Вербицький,

¹ Ніцше Ф., *Про музику та слово* (1871). <https://www.nietzsche.ru/works/other/music-word/>

² Франко І., *Із секретів поетичної творчості*.

http://ukrlit.org/faily/avtor/franko_ivan_yakovych/frankoiz_sekretiv_poetychnoi_tvorchosti.pdf.

³ Дитиняк М., *Українські композитори: Біо-бібліографічний довідник*, Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, Едмонтон, 1986, с. 35–36.

Б. Лятошинський, І. Гладкий-Гордій та багато інших, причому в кожного своє сприйняття твору, своє його трактування.

Як писав І. Франко, *«поезія має дуже мало чисто музикальних засобів. Людська мова вживає дуже мало чистих тонів, інтервал її дуже невеликий, а притім чисті тони (самозвуки) підмішані скомплікованими шелестами. Віршова і строфічна будова тільки дуже недокладно може змінити музикальну мелодію. Та зате поезія тим вища від музики, що при помочі мови може панувати над цілим запасом змислових образів, які тільки є в нашій душі, може при помочі тих образів викликати безмірно більшу кількість і різnorodність зворушень, ніж музика»*¹.

Цікаво, що в історії українського мистецтва були особистості, які поєднували талант композитора й письменника. Серед них Сидір Воробкевич (1836 – 1903) – автор музики і текстів мистецьких творів: «Гори Карпати», «Гнат Приблуда» (1875), «Над Прутом у лузі» (1870), «Задзвенімо разом, браття» (1878), «На чужині загигаю» (1891) та ін.²; Філарет Колесса (1894-1946) композитор і письменник; як літературознавець, написав низку праць «Ритміка українських народних пісень» (1907), «Мелодії українських народних дум» (1969), «Українські народні думи. Перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами й знімками кобзарів» (1920)³; Роман Купчинський (1894–1976) – автор близько 60 пісень, переважно стрілецької тематики, серед яких: «Засумуй, трембіто», «Ой та зажурились», «Ми йдемо в бій» («Повний збірник пісень Романа Купчинського», Нью-Йорк, 1977)⁴; Степан Сабадаш (1920), самодіяльний композитор, автор ліричних пісень «Марічка», «Пісня з полонини», «Очі волошкові» та ін.; звичайно і Володимир Івасюк (1949–1979) автор творів «Червона рута», «Водограй», «Я піду в далекі гори», «Пісня буде поміж нас», «Колискова» та ін.⁵.

Чимало українських композиторів писали музику на твори українських письменників-класиків, чії поезії за ритмом і звучанням нагадували народні пісні. Так, Станіслав Людкевич озвучував твори Т. Шевченка «Кавказ» і «Заповіт», І. Франка – «Вічний революціонер», «Мойсей», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня»⁶, Д. Лятошинський писав музику на слова Т. Шевченка «Тече вода в синє море», «Із-за гаю сонце сходить», «Карії очі», а за творами І. Франка «Безмежне поле» та оперу «Золотий обруч» (за повістю «Захар Беркут»)⁷; Ю. Мейтус – оперу «Гайдамаки» за поемою Т. Шевченка, баладу «Украдене щастя» за І. Франком⁸. І цей перелік може бути продовжений.

¹ Франко І., *Із секретів поетичної творчості*. http://ukrlit.org/faily/avtor/franko_ivan_yakovych/frankoiz_sekretiv_poetychnoi_tvorchosti.pdf.

² Дитиняк М., *Українські композитори: Біо-бібліографічний довідник...*, с. 35–36.

³ Там само, с. 67.

⁴ Там само, с. 78.

⁵ Там само, с. 57.

⁶ Дитиняк М., *Українські композитори: Біо-бібліографічний довідник...*, с. 91.

⁷ Там само, с. 93.

⁸ Там само, с. 97.

На думку Платона, саме музика була найбільш наближена до порухів душі людини, що зумовлювало її естетично-виховну функцію. Всупереч строго раціональному, числовому вченню про музичну будову, філософ знаходить в музиці елементи, які не піддаються жодному розрахунку. Він знаходить у музиці вищу форму краси – істину. Особливістю музики у Платона може бути насолода, позбавлена будь-яких елементів страждання чи невдоволення, і в цьому відношенні вона така ж чудова, як і правильні геометричні тіла; він дійшов до розуміння музики як «чистої, безпредметної і досконалої ірраціональної насолоди»¹.

Як стверджує О. Приходько, в роботі композиторів з вербальними текстами спостерігаємо дві тенденції: семантичне та сонористичне трактування слова. «Семантичне трактування слова, – додає він, – пов'язане, в першу чергу, з відтворенням в музичній композиції зовнішнього та внутрішнього змісту вербального тексту. Слово трактується як носій певної семантики, змісту, образу та ін. Звучання та значення слова невід'ємні одне від одного. Сонористичне трактування слова зосереджене на використанні слова (складу, фонем) як технічного прийому – спосіб звуковидобування. Слово (склад, фонема) цікаве своїм фонізмом і відокремлюється від асоціативного ряду та конкретних образів, призводить до абстракції, позапредметності»².

Музика має свою мову, і слова бувають безсилі там, де «говорить» музика. Вона здатна висловити те, що слова неспроможні, розкрити найглибші, найтонші відтінки людських почуттів, думок, настроїв, може допомогти викликати до життя сокровенні думки, віднести в далеке минуле, зазирнути в майбутнє. Їй одній під силу передати одночасно почуття різних людей: і того, хто говорить, і того, хто слухає.

На думку музикознавця й композитора О. Козаренка (1963–2023), слово і музику поєднує також інтонування і стиль. Він уважав, що саме в стилі, як другому після жанру рівні системи функціонування музичної інтонаційності, яскраво виявляється національна сутність музичного мистецтва. Олександр Козаренко наголошував, що «при цілісному підході до явищ національної культури симбіотична єдність мови і стилю дозволяє окремим дослідникам говорити про існування “українського мовостилу” [...], сенс якого не піддається перекладові»³. Важливим складником є також процес живого виконання (музичне мовлення), протягом якого відбувається коригування значень, випробування їхнього змісту етнохарактерним інтонуванням і мірою відповідності національному звуковому ідеалу.

Таким чином, можемо констатувати, що слово і музика мають чимало точок дотичності. Їх об'єднують ритм, образність, настрої. Однак не всі слова –

¹ Патер А., *Виконавські виміри...*, с. 38.

² Приходько О., *Слово в музиці і музика в слові: експерименти в сучасній хоровій музиці*. <http://hdl.handle.net/11089/27504>.

³ Козаренко О., *Феномен національної музичної мови* [відп. ред.: І. Пяковський, О. Купчинський], Львів, 2000, с. 54.

поетичні. Мова має й багато інших призначень, виконує чимало інших функцій. Так, слово в науковому стилі відзначається чіткістю, нейтральністю щодо емоцій, певною уривчастістю інтонації всього мовлення, навіть складу. У публіцистичному стилі слово, окрім усього іншого, повинно мати мелодику інформативності, переконливості, сили, інколи – нищівної критики залежно від жанру й мети публікації. У діловому або офіційно-діловому стилі мелодика слова, інтонаційний лад виявляються найменше, тому що тут потрібні не образи, не емоції, не мелодійна окраса слова, а точність, чіткість слів, термінів, висловів.

References

- Dytniak M., *Ukrayinski kompozytory: Bio-bibliografichniy dovidnyk*, Kanadskyi instytut ukrayinskykh studiy, Albertskyi universytet, Edmonton, 1986, 162 s. // Дитиняк М., *Українські композитори: Біо-бібліографічний довідник*, Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, Едмонтон, 1986, 162 с.
- Franko I., *Iz sekretiv poetychnoyi tvorchosti*. http://ukrlit.org/faily/avtor/franko_ivan_yakovych/frankoiz_sekretiv_poetychnoi_tvorchosti.pdf // Франко І., *Із секретів поетичної творчості*. http://ukrlit.org/faily/avtor/franko_ivan_yakovych/frankoiz_sekretiv_poetychnoi_tvorchosti.pdf.
- Hrinchenko M., *Istoriya ukrayinskoyi muzyky*, New-York, 1961 // Грінченко М., *Історія української музики*, Нью-Йорк, 1961. [https://www.google.com/search?q=shcho take zvuk...](https://www.google.com/search?q=shcho+take+zvuk...) // [https://www.google.com/search?q=що + take+ звук %D1%89%D0%BE+%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5+%D0%B7%D0%B2%D1%83%D0%BA%D0%B8\)](https://www.google.com/search?q=що+take+zvuk+%D1%89%D0%BE+%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5+%D0%B7%D0%B2%D1%83%D0%BA%D0%B8)
- Komenda O., *Muzyka movy i movlennia v kontseptsii ukrayinskoho natsionalnogo movostyliu Oleksandra Kozarenka*, «Yarovytsia», Lutsk, 2014, № 1–2 (3–4) // Коменда О., *Музика мови і мовлення в концепції українського національного мовостиллю Олександра Козаренка*, «Яровиця», Луцьк, 2014, №1–2 (3–4).
- Kozarenko O., *Fenomen natsionalnoyi muzychnoyi movy* [vidp. red.: I. Piaskovskiy, O. Kupchynskiy], Lviv, 2000, 284 s. // Козаренко О., *Феномен національної музичної мови* [відп. ред.: І. Пяковський, О. Купчинський], Львів, 2000, 284 с.
- Nitsshe F., *Pro muzyku ta slovo* (1871). <https://www.nietzsche.ru/works/other/music-word/> // Ніцше Ф., *Про музику та слово* (1871). <https://www.nietzsche.ru/works/other/music-word/>
- Pater A., *Vkonavski vymiry ukrayinskoyi sakralnoyi muzyky*, Dysertatsiya na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofiyi, 025 – muzychne mystetstvo, 02 – kultura i mystetstvo, Lviv, 2021, 237 s. // Патер А., *Виконавські виміри української сакральної музики*, Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії, 025 – музичне мистецтво, 02 – культура і мистецтво, Львів, 2021, 237 с.
- Prykhodko O., *Slovo v muzytsi i muzyka v slovi: eksperymenty v suchasniy khoroviy muzytsi*. <http://hdl.handle.net/11089/27504> // Приходько О., *Слово в музиці і музика в слові: експерименти в сучасній хоровій музиці*. <http://hdl.handle.net/11089/27504>.
- Turowski R., *Myśl na temat muzyki w dziełach Platona i Arystotelesa i jej wpływ na różnięszą estetykę muzyczną*, Naukovi zhurnal «Ukrayinska polonistyka», Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. universytet im. I. Franka; Bydgoszcz, 2015, vyp. 12, s. 141–152 // Turowski R., *Myśl na temat muzyki w dziełach Platona i Arystotelesa i jej wpływ na*

różniejszą estetykę muzyczną, Науковий журнал «Українська полоністика», Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка; Bydgoszcz, 2015, вип. 12, с. 141–152.

Tvorchi portrety ukrajinskykh kompozytoriv, Київ, 1974 // *Творчі портрети українських композиторів*, Київ, 1974.

Тарас Озарко – аспірант катедри *музикознавства та хорового мистецтва* Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0991-4181>

Email: Taras-Yaroslav.Ozarko@lnu.edu.ua

Андрій ЧУЛАЄВСЬКИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 81'373.21:656(477)“19/20”

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14010>

СЛОВНИКИ ТРАНСПОРТНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Резюме. У сучасному суспільстві людина не обходиться без транспортних засобів, які досліджували не лише фахівці, а й філологи. Вони описували їх становлення й розвиток, структуру, словотворення, тематичну класифікацію, історичні етапи формування. Однак термінографія транспортної мегасистеми донедавна ще не була в активному полі зору наукових зацікавлень. У цій статті здійснено спробу розглянути сучасні словники транспортних засобів, що з'явилися в українській мові впродовж XX–XXI століть, охарактеризувати їх щодо конкретного виду транспорту, особливостей подання матеріалу, кількості мов.

З'ясовано, що особливо в останні десятиліття спостерігаємо інтенсивний розвиток української транспортної лексики й термінології, що відбито в численних наукових публікаціях і транспортних словниках. Серед них виділяємо одномовні, зазвичай тлумачного характеру, двомовні й багатомовні (перекладні або комбінованого типу). Численні з них мають суто навчальну мету й охоплюють один вид транспорту, інші – наукову й охоплюють усі види транспорту. Робота над укладанням таких термінографічних праць активно триває й щоразу вдосконалюється.

Ключові слова: транспорт, види транспорту, спосіб опису матеріалу, види словників, українська мова.

DICTIONARIES OF TRANSPORT TERMS IN UKRAINIAN LINGUISTICS

Abstract. In modern society, a person cannot do without means of transport, which were studied not only by specialists, but also by philologists. They described their formation and development, structure, word formation, thematic classification, historical stages of formation. However, the terminology of the transport megasystem was not yet in their field of interest. This article attempts to examine modern dictionaries of means of transport that appeared in the Ukrainian language during the 20th and 21st centuries, to characterize them in relation to a specific type of transport, the features of the presentation of the material, and the number of languages.

It has been found that, especially in recent decades, we have observed an intensive development of Ukrainian transport vocabulary and terminology, which is reflected in numerous scientific publications and transport dictionaries. Among them, we distinguish monolingual, usually explanatory, bilingual and multilingual (translated or combined type). Many of them have a purely educational purpose and cover one type of transport, others - scientific and cover all types of transport. Work on compiling such terminographic works is actively ongoing and is being improved each time.

Keywords: transport, the types of transport, the method of describing of the material, types of dictionaries, Ukrainian language.

Транспорт (від лат. *transporto* – переносу, переміщую) – 1) галузь народного господарства, що здійснює перевезення пасажирів і вантажів; 2) перевізні засоби; 3) партія товарів, припасів, що доставляється одночасно, у т. ч. військових вантажів; 4) перенесення сум із однієї сторінки бухгалтерської книги на іншу¹. Як відомо, транспортними засобами є автомобілі, автобуси, тролейбуси, трамваї, метро, потяги, літаки, водні засоби, вози, велосипеди. Н. Нікуліна іменує їх усіх транспортною мегасистемою.

Транспортна лексика здавна привертала до себе увагу численних науковців, причому і фахівців-транспортників, і лінгвістів. Так, зокрема лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування здійснила Неля Нікуліна. Вона детально описала основні аспекти становлення й розвитку цього термінологічного напрямку, окреслила особливості його термінотворення, лексико-тематичну організацію, міжнародну співпрацю у створенні стандартів. У її працях чітко подано історичні етапи формування і становлення автомобільної терміносистеми. Але, окрім автотранспортної, існують ще повітряний, водний (підводний), космічний та інші засоби переміщення у просторі.

Серед них виділяємо узагальнені лексикографічні праці транспортної лексики та словники конкретного виду транспорту. Дослідження транспортної лексики, опис її інвентаря сягають 20-30 рр. ХХ ст.

Словники транспортної лексики – це специфічні термінологічні словники, які збирають та систематизують терміни, які стосуються транспорту. Наразі немає одного загальнодоступного «Словника транспортної лексики», але такі словники можуть бути галузевими, охоплювати різні види транспорту (автомобільний, залізничний, повітряний, водний), а також можуть бути перекладними, тлумачними чи іншими видами словників.

Одним із перших був російсько-український транспортний словник, якого уклав В. Жуковський 1926 р. у Харкові, а через 2 роки вийшов «Словник технічної термінології» (1928) М. Дармороса, який містив багато термінів із різних технічних сфер, у тому числі й пов'язаних із транспортом.

Привернув до себе увагу і «Словник транспортної термінології» (Київ, 1932). Укладач: Комісія, сформована в період українізації у 1920–1930-х роках. Це один із перших україномовних систематизованих словників, що містить терміни з різних видів транспорту.

Як було зазначено в «Передньому слові», «реєстр словника виготовлений, щоб ОХОПИТИ всі галузі техніки, з якими має справу транспорт, який надмірно розрісся і частково застарів, бо від початку роботи над словником уже минуло чимало часу і словник мав вийти кілька років тому; так само й розв'язання коло чималого числа термінів не відповідали вимогам часу, а філологічне оформлення було не скрізь дотримане за однаковими нормами, бо коло словника різного часу

¹ С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута, *Словник іноземних слів*, Київ: Словники України, 2000, с. 584.

працювало кілька філологів. Показника до словника зовсім не було [...]. Сектор термінології та номенклатури свідомо обмежився тільки на виправленні помічених, тобто чимало скоротив, а також частково підновив та поповнив реєстр словника, критично переглянувши українські та вилучивши з них застарілі або надто вже переукраїнізовані...¹

У сучасному своєму стані словник містив терміни з таких розділів техніки:

Авто, Авіо (назви головних частин: *аеропорти, анр'ари, аеродроми, гаражі...*)

Залізниця: *звичайна, гірська, надземна, підземна.*

Річкові водні шляхи.. Штучні споруди. Фарватер. Типи переважно річкових суден. Гавані й порти.

Шляхи безрейкові. Будова. Ремонт. Експлуатація.

Технологія. Основні технологічні матеріали та вироби, уживані на транспорті.

З дотичних наук узято термінологію тільки ту, що безпосередньо ближче стоїть до транспорту. Словник укладено як російсько-український з українським показником. До кожного російського терміна подано тільки одно українське розв'язання, укладене у відповідних органах Інституту².

Того ж таки року у Нью-Йорку побачив світ словник «Технічна термінологія (включно з транспортною)» (Проект) Том IV.

2013 р. з'явився «Словник основних транспортних і суміжних термінів», який уклав Б. І. Торопов. Праця містить понад 2000 термінів, яких уживають у галузі залізничного транспорту. Словник побудований на основі законодавчих і нормативно-правових документів, що регламентують проектування, будівництво та експлуатацію залізничного транспорту. Окрім того, у ньому наведені визначення понять, які запропонували інші автори в галузевій літературі. Цей словник рекомендований для фахівців, діяльність яких пов'язана з проектуванням, будівництвом та експлуатацією залізничного транспорту.

Відтак у хронологічному порядку виходять словники: 2015 р. – Нікуліної Н.В. «Російсько-український словник автотранспортної термінології і номенклатури» (Харків: Вид-во ХНАДУ, 528 с.), а в 2016–2018 рр. – Н. Нікуліна, Л. Шулякова, О. Борзенко подарували науці «Російсько-українсько-англійський словник термінології і номенклатури автомобільного транспорту» у 2-х тт. (Харків: Харківський національний автомобільно-дорожній університет). Як зазначено в передмові, досягнення сучасного транспортного машинобудування є колосальний розвиток й істотне ускладнення всіх вузлів, механізмів і систем автомобіля. Зросли швидкості, підвищилася потужність, економічність, дизайн автомобілів, комфортабельність, розширилася номенклатура застосовуваних деталей і збільшилася їхня кількість. Усе зазначене вплинуло і на розвиток

¹ Словник транспортної термінології, Київ, 1932, с. V–X.

² Там само, с. V–X.

термінотворення в галузі автомобільного транспорту, тому оновлення словникової бази галузі на часі. Запропонований спеціалізований російсько-український словник наукових термінів і номенів галузі автомобілебудування та ремонту автотранспортних засобів, що мало на меті уніфікувати застосування галузевої лексики у сфері науки і техніки. 2018 року вийшов другий том цієї праці, який мав на меті уніфікувати застосування галузевих терміносистем у сфері науки і техніки для викладання відповідних дисциплін.

У 2018 році в Запоріжжі побачив світ «**Термінологічний словник-довідник з експлуатації транспортних засобів. Автомобілі і трактори**». Видання містить понад 350 термінів, які використовують під час організації та впровадження заходів експлуатації колісних, гусеничних транспортних засобів різного призначення та побудований на основі законодавчих і нормативно-правових документів, які регламентують експлуатаційні документи, типаж, правила експлуатації, технічний стан транспортних засобів та їх складових частин.

Головною метою цього видання було впорядкування термінів, які використовують у галузях знань механічної інженерії, транспорту і транспортної інфраструктури фахівців, готують молодь у навчальних закладах I-IV рівнів акредитації та здійснюють експлуатацію колісних та гусеничних транспортних засобів різного призначення під час своєї професійної діяльності. При розробленні видання ставилося завдання систематизувати терміни та пояснення до них, що відображають сучасний рівень розвитку питань, які супроводжують експлуатацію транспортних засобів, і показати наявність неоднозначного тлумачення деяких понять. Так, у словнику підібрані терміни, що наведені у різних джерелах інформації: *автомобіль; автомобільний транспортний засіб; введення в експлуатацію; граничний стан; експлуатація; технічний стан; транспортування* та інші¹. Також за наведеним переліком термінів передбачено встановити їх вживання та розуміння при виданні науково-технічних і навчальних матеріалів та ін. Під час відбору та систематизації термінів враховано належність до таких сфер експлуатації машин: типи та категорії автомобілів, тракторів, причепів; документальне супроводження використання за призначенням – облік планування, контроль, звіт; умови експлуатації; надійність; технічне обслуговування; ремонт; зберігання; транспортування; питання класифікації та експлуатації акумуляторних батарей та автомобільних шин. Приклади словникових статей:

Автомобіль (грецьк. *auto* – сам, лат. *mobiles* – рухливий):

– самохідна машина з двигуном внутрішнього згорання, призначена для перевезення пасажирів та вантажів безрейковими шляхами

– дорожній транспортний засіб, який приводиться в рух джерелом енергії мас не менш ніж 4 колеса, призначений для руху по безрейкових дорогах і

¹ Термінологічний словник-довідник з експлуатації транспортних засобів. Автомобілі і трактори, Запоріжжя, 2018, с. 26–27.

використовується для [с. 26]¹: перевезення людей та (або) вантажів; буксирування транспортних засобів, призначених для перевезення людей та (або) вантажів; виконання спеціальних робіт. (Примітка. Цей термін поширюється також на: транспортні засоби, двигуни яких живляться постійним електричним струмом через підвісну контактну мережу (тролейбуси); триколісні транспортні засоби, споряджена маса яких становить понад 400кг); **автомобіль-будинок** – транспортний засіб спеціального призначення категорії М1, сконструйований так, що він включає житловий відсік, в якому є щонайменше наступне обладнання: сидіння і стіл; спальні місця, які можуть бути влаштовані з сидінь; кухонного обладнання; обладнання та пристосування для зберігання майна [с. 32]; **а. вантажний** – автомобіль, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення вантажів; *вантажопасажирський* – *автомобіль*, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення як пасажирів, так і вантажів; *вантажний загального призначення* – вантажний автомобіль з бортовою платформою відкритого або закритого типу, який не обладнаний засобами самонавантаження/саморозвантаження або іншим спеціальним устаткуванням; *вантажний спеціалізований* – вантажний автомобіль, обладнаний засобами самонавантаження-саморозвантаження або іншим спеціальним устаткуванням, призначений для перевезення вантажів певних категорій [с. 27]; *для ритуальних послуг (катафалк)* – автотранспортний засіб, призначений для перевезення померлих і оснащений спеціальним обладнанням; *легковий* – *автомобіль*, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення пасажирів з кількістю місць для сидіння не більше ніж дев'ять з місцем водія включно [с. 20]; **легковий загального призначення** – *легковий автомобіль*, який не має спеціального обладнання; **легковий спеціалізований** – *легковий автомобіль*, який має спеціальне обладнання (лічильник, пульт зв'язку, броню тощо); ~, *пасажирський* – *автомобіль*, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення пасажирів та їхнього багажу з забезпеченням необхідного комфорту та безпеки; *самоскид* – спеціалізована транспортна машина з перекидним кузовом, що базується на шасі **вантажного автомобіля**. Призначений для перевезення сипких (гравій, пісок, щебінь, глина, ґрунт), брилоподібних (бутовий камінь, скельний ґрунт) і напіврідких (розчин, товарний бетон) вантажів. Вивантажування може здійснюватися механічно (за рахунок використання маси вантажу) або примусово (скидання вантажу) [с. 27]; спеціальний – автомобіль, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для виконання спеціальних робочих функцій; **спеціалізований – автомобіль**, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення пасажирів або вантажів певних категорій [с. 27]; тягач – автомобіль, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений виключно для буксирування транспорт- 8 них засобів, за

¹ Тут і надалі в дужках зазначено сторінки аналізованого словника, до прикладу: Термінологічний словник-довідник з експлуатації транспортних засобів. Автомобілі і трактори, Запоріжжя, 2018.

винятком напівпричепа; **тягач-сідельний – автомобіль**, який за своєю конструкцією і обладнанням призначений для буксирування напівпричепа [с. 6].

Автомобільна дорога – дорога (шлях), споруджена для руху автомобільного транспорту, яка складається із земляного полотна, проїжджої частини з узбіччям, дорожнього покриття та штучних споруд (мости, тунелі тощо) [с. 27]. **Автомобільна дорога, вулиця (дорога)** – частина території, зокрема в населеному пункті, з усіма розташованими на ній спорудами (мостами, шляхопроводами, естакадами, надземними і підземними пішохідними переходами) та засобами організації дорожнього руху, призначена для руху транспортних засобів і пішоходів та обмежена по ширині зовнішнім краєм тротуарів чи краєм смуги відводу. Цей термін включає також спеціально побудовані тимчасові дороги, крім довільно накатаних доріг (колій) [с. 16]. **Автомобільна магістраль**, автомагістраль – автомобільний шлях для високоінтенсивного та швидкісного руху автомобільного транспорту [с. 27]. **Автомобільний кран**, автокран – вантажно-розвантажувальний самохідний пристрій, з монтований на автомобільному шасі [с. 27]. **Автобус**: – автомобіль з кількістю місць для сидіння більш як дев'ять з місцем водія включно, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення пасажирів та їхнього багажу із забезпеченням необхідного комфорту та безпеки [с. 16]; – транспортний засіб, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення пасажирів з кількістю місць для сидіння більше ніж дев'ять з місцем водія включно [с. 20]; – *пасажирський автомобіль* з кількістю місць для сидіння більше дев'яти з місцем водія включно [с. 26]; далекого прямування – **автобус загального призначення**, який за своєю конструкцією та обладнанням пристосований для перевезення тільки сидячих пасажирів на далекі відстані з необхідним рівнем комфортабельності; загального призначення – автобус, призначений для перевезення пасажирів як громадським транспортом (за маршрутами). Розрізняють такі класи [с. 43]: – клас А: автобус місткістю від 9 до 22 пасажирів включно, обладнаний місцями для сидіння та може мати місця для стоячих пасажирів; – клас В: автобус місткістю від 9 до 22 сидячих пасажирів включно і без місць для стоячих пасажирів; – клас С: автобус з повною конструктивною масою не більше 3,5 т та пасажиромісткістю від 9 до 12 сидячих пасажирів включно і без місць для стоячих пасажирів; зчленований – автобус, що складається з двох або більше жорстких секцій, шарнірно з'єднаних між собою; пасажирські салони всіх секцій з'єднані таким чином, що пасажирів можуть вільно переходити з однієї секції в іншу; жорсткі секції постійно з'єднані між собою так, що їх можна роз'єднати тільки за допомогою спеціальних засобів, зазвичай наявних тільки на спеціалізованому підприємстві [с. 32]. **міський – автобус загального призначення**, який за своєю конструкцією та обладнанням пристосований для міських і приміських перевезень; має місця для сидіння та спеціальні місця поза проходом для стояння і забезпечує можливість переміщення пасажирів всередині автобуса; **міжміський** – автобус загального призначення, який за своєю конструкцією та обладнанням пристосований для

міжміських перевезень, поза проходом немає місць для стояння, в автобусі можна перевозити пасажирів, які стоять у проході, на короткі відстані; **спеціалізований** – автобус, який за своїми характеристиками не відповідає жодному з вище зазначених типів, має спеціальне обладнання і призначений, в основному, для перевезення пасажирів певних категорій або певних професій. **Автомобільний поїзд** – автотранспортний засіб (автомобіль чи спеціальний тягач) з одним або кількома причепами чи з одним напівприцепом. В англійській мові для його позначення іноді використовується термін «drawbar-trailer combination» – «тягач із причепом» [с. 27].

2019 року у Львові побачив світ *«Короткий англійсько-український словник термінів автомобільного транспорту»*, який уклали Б. Шуневич та Г. Олексів. Це навчально-перекладний словник з найуживанішою терміною лексикою, де вихідною мовою є англійська. Через 2 роки з'явився також і *«Короткий українсько-англійський словник термінів автомобільного транспорту»*; у ньому поповнився авторський колектив: Шуневич Б., Олексів Г., Шийка Ю. (Львів – Дубляни). Обсяг кожного з цих двох словників становить близько 7000 термінів і термінологічних сполучень. У словники введені деякі загальнотехнічні, загальнонаукові терміни, а також загальнонавчальні слова, що є ядрами термінологічних сполучень і часто використовуються в літературі з цієї тематики. Особливістю укладання словників полягала в тому, що укладачі поряд із традиційними, стандартними врахували сучасні українські еквіваленти термінів із цієї тематики, якими послуговуються науковці та спеціалісти українських закладів вищої освіти, підприємств та інших установ.

2021 року в Одесі вийшов з друку *«Короткий словник основних термінів і понять загального курсу транспорту»*. Укладач словника – Решетник Д. М., канд. техн. наук кафедри експлуатації морського транспорту; у словнику на 76 с. подано трактування термінів транспорту різних видів.

Повітряний транспорт. Це вид транспорту, коли для перевезення пасажирів, пошти і вантажів використовують повітряні судна, важчі за повітря.

1997 року видавництво Дніпропетровського університету видало *«Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки»* за редакцією Д. Х. Баранника та В. Ф. Пріснякова. Словник містить 40 тис. технічних термінів і терміносполук, які стосуються авіаційно-ракетної та космічної науки й техніки, а також суміжних з ними наук, що мають безпосереднє відношення до зазначених технічних галузей. За структурою це перекладна двомовна праця гніздового типу, матеріалом для якої послужили спеціальна технічна література: підручники, монографії, наукові статті, праці науково-дослідних інститутів, державні стандарти...¹

---

¹ Див.: *Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки* / за редакцією Д. Х. Баранника та В. Ф. Пріснякова, Дніпропетровськ, 1997, с. 32–33.

Так, термін **аеродинаміка** у своєму гнізді охопив понад 30 термінів (подаю лише українську частину): *а. великих швидкостей; а. вертольота; а. зовнішня; а. внутрішня; а. обчислювальна; а. гіперзвукова; а. крила; а. літальних апаратів; а. літака; а. теоретична; а. технічна* ...[с. 32], а термін **аеродром** – близько 40: *а. армійської авіації, а. аеропорту, а. анустрішній; а. військовий; а. тимчасовий; а. допоміжний; а. вильоту; а. високогірний; а. головний; а. гірський; а. цивільної авіації; а. для вертольотів; а. для обслеговування регулярних рейсів; а. заводський; а. запасний; а. випробний; а. клубно-спортивний; а. комбінований; а. несправжній (фальшивий); а. багатосмуговий; а. призначення; а. односмуговий; а. основний; а. протиповітряної оборони (ППО); а. підземний; а. підскоку; а. посадки; а. постійний; а. проміжний; а. резервний а. з дерновим покривом; а. зі штучним покриттям; а. спеціального призначення; а. сухопутний; а. трасовий; а. навчальний; а. шкільний* ...[с. 32–33].

Надзвичайно поширена словникова стаття зі словом **літак** (від 318 до 324 с.): *л. аварійно-рятувальної служби; л. адміністративний; л. армійської авіації; л. аеродромного базування; л. аерофлоту; л. аерознімальний; б. баражувальний; л. безпілотний; л. безхвостовий; л. близької дії; л. бойовий; л. великих надзвукових швидкостей; л. бортовий; л. броньований; л. вертикального зльоту і посадки; л. військовий; літак ворожий; л. висотний; л. газотурбінний; л. гіперзвуковий; л. цивільної авіації; літак вантажний; л. вантажно-пасажирський; л. гоночний; л. двобалеовий; л. дводвигунний; л. двомісний; л. навчально-тренувальний; л. двопаливний; л. двофюзеляжний о. демонстраційний; л. десантно-транспортний; л. для безпосадкового десантування вантажів; л. для евакуації поранених; дозвуковий пасажирський літак; літак командира; легкий транспортний літак; багатомісний л.; л. модифікований; л., що знаходиться в експлуатації; багатодвигунний літак; л. масового виробництва; л. легкий реактивний; л. нерозпізнаваний; л. нествановленої державної належності; літак нового типу; л. загального призначення; л. однодвигунний; л. одномісний л. експериментальний; л. палубний; л. пасажирський внутрішніх авіаліній; л. пасажирський середньої дальності, патрульний літак; л. пожежний; л. пошуково-рятувальної служби; л. поштової; л. протитанковий; л. радіокерований; л. реактивний; літак-носії крилатих ракет та ін.*

Звичайно, не всі терміни відповідають нинішнім орфографічно-стилістичним нормам, але кількість зібраного й ретельно поданого фахового матеріалу вражає.

Цього ж таки року – 1998 – світ побачила ще одна праця-«посібник» – **«Російсько-українсько-англійська авіаційна термінологія»** Д. Г. Бабійчука (Київ: «Дієслово»). У посібнику близько чотирьох тисяч термінів, що стосуються авіаційного транспорту, радіотехнічного, аеронавігаційного обслуговування повітряного руху та використання повітряного простору¹. Українську частину приведено у відповідність до «Українського правопису» й рукопису «Російсько-українського

¹ Д. Г. Бабійчук, *Російсько-українсько-англійська авіаційна термінологія*, Київ, 1998, с. 138.

словника наукової термінології. Технічні науки». При укладанні словника автори керувалися такими положеннями: терміни та словосполучення повинні відбивати сучасний рівень розвитку авіаційної галузі; закріпити сучасну практику вживання нормативних термінів у науковій та навчальній літературі; упорядкувати вживання термінів у практичній діяльності. До посібника введено й деякі загально-вживані слова, що обслуговують цю галузь, а також поширені синоніми до них. Наприклад: *точка спалаху; температура спалаху; точка виміру пролітного шуму; точка виміру шуму при зльоті; точка виміру шуму при заході (заходженні) на посадку* [с. 138].

Водний транспорт – це вид транспорту, що використовує водні шляхи (річки, озера, моря, океани) для перевезення вантажів і пасажирів за допомогою плаваючих засобів, таких як судна, кораблі та човни. Він поділяється на морський та річковий і є найдавнішим, а також найдешевшим (після трубопровідного) видом транспорту для масових перевезень.

Розвиток української **морської** термінології пов'язаний із історією формування термінологічної діяльності в Україні. Іван Огієнко зауважував, що «термінологія не постає відразу, а зазвичай відтворюється самим життям упродовж віків духовного та суспільного життя народу»¹. Вагомий внесок у вивчення української морської термінології зробили О. Т. Горбач (Горбач, 1958; Горбач, 1968), Б.В. Юрківський (Юрківський, 1928), А. А. Берлізов (Берлізов, 1959), Т. Л. Жавжарова, 1999), Б. Л. Богородський (Богородский, 1958), Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк (Панько, Кочан, Мацюк, 1994)² та ін.

До морського транспорту належить будь-яке судно, здатне пересуватися водною поверхнею (морів, океанів і прилеглих акваторій), а також просто перебувати на плаву і виконувати при цьому певні функції, пов'язані з перевезенням, зберіганням, обробкою різних вантажів; перевезенням та обслуговуванням пасажирів³. Серед них виділяють: *лінійні* судна – судна, які курсують за певним маршрутом між кількома портами за розкладом. *Трампові* судна (англ. *tramp* – бродяга) складають половину одиниць світового флоту, займаються вільним перевезенням випадкових, попутних вантажів. Вони не прив'язані до певних географічних точок і не обтяжені довгостроковими контрактами на перевезення. За призначенням – на пасажирський (*лайнери, пороми, яхти*) і вантажний (*танкери, контейнеровози, балкери*), кораблі, човни, судна на повітряній подушці та підводні човни. Специфіка польової організації водотранспортної та юридичної термінології були в центрі уваги Е. В. Боевої, Л. В. Ярової), етимологічне дослідження суднобудівних

¹ Цит. за: Варинська А.М., Корнодудова Н.М., *Становлення української морської термінології*, «Термінологічний вісник», 2021, вип. 6, с. 296.

² Див. докладніше там само, с. 296–297.

³ Див.: <https://navy.mil.gov.ua/slovník-terminiv/>

термінів на позначення плавзасобів здійснила І. В. Єфименко. Історичні аспекти назв суден, зокрема в козацьку добу, аналізувала Т. Л. Жавжарова¹.

Водний транспорт представлений дисертацією О.Я. Андріянової «Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика» (2011 р.). У роботі описано лексико-семантичні явища, притаманні українській військово-морській термінології. З'ясовано специфіку дериваційних процесів і продуктивність словотвірних моделей. Охарактеризовано структурні типи непередикативних неоднослівних і передикативних термінологічних одиниць української військово-морської термінології. Водний транспорт поділяють на морський і річковий, кожен із яких має свої плавзасоби.

Словники термінів **водного** транспорту доступні на веб-сайтах, зокрема, Міністерства оборони України, де подано терміни Військово-Морських Сил, а також на сторінках Вікіпедії та Енциклопедії Сучасної України. Ці ресурси містять визначення, що охоплюють різні аспекти, від типів суден (наприклад, *галеон*, *баржі*) та їх частин (*кормá*, *ілюмінатор*) до явищ (*дрейф*) і супутнього обладнання. Наприклад: **Абордаж** (*фр.*, *борт судна*) – 1. Спосіб ведення морського бою що полягає у зчепленні бортами суден для рукопашної сутички їхніх екіпажів; застосовувався за часів гребного й вітрильного флоту. 2. Зчеплення суден бортами для передачі вантажів або пасажирів. **Адміралтейство** (араб.) – 1. Місце будівництва, лагодження та озброєння кораблів. 2. В Англії, у царській Росії – орган управління флотом; морське відомство. **Баркас** (гол.) – 1. Найбільша корабельна шлюпка. 2. Самохідне дерев'яне судно; різновид річкових барж. **Бухта (1)** (*нім.*, *від гнути, згинати*) – затока, що заходить у сушу. З обох боків Б. захищають від хвиль острови або миси. **Бухта (2)** (*гол.*) – канат (снасть), укладений кругами або вісімками поруч і один над одним (у формі циліндра). **Гідроплан** (гр.) – літак, пристосований підійматися з водної поверхні і опускатися на неї. **Глісер** (*фр.*, *від ковзати*) – легке швидкохідне судно з днищем спеціальної форми, внаслідок чого воно ковзає по поверхні води. **Десантний катер** — підклас бойових катерів у Військово-Морських Флотах і Військово-Морських силах багатьох країн.

Десантний корабель — клас бойових кораблів, призначених для транспорт **Надводний корабель** — узагальнювальна назва для багатьох типів військових кораблів, що мають власне озброєння і здатні вести військові (бойові) дії на поверхні води в океанах, морях, річках тощо. ування (перевезення, доставки) особового складу та військової техніки. **Патрульний катер** — катер для патрулювання прибережної зони, судноплавних річок та інших водних шляхів, охорони державного кордону, несення сторожової і дозорної служби в прибережній зоні.

У 2018 році побачив світ «Тлумачний словник морської термінології», у якому «морську термінологію подано українською мовою з перекладом на

¹ Т. Л. Жавжарова, *Назви річково-морських суден запорозьких козаків*, «Вісник Запорізького державного університету», 1999, вип. 1, с. 44–48.

англійську» (Ляшкевич & Бабишена, 2018). До видання увійшла судноплавна термінологія наших предків. Незважаючи на те, що за походженням морські терміни переважно слов'янські, але в період становлення і розвитку зазнали впливів інших мов: грецької, голландської, англійської, французької, німецької та скандинавських.

«Словник морських термінів» М. В. Кіріакіди та В. В. Староселець (2024). Словник містить 3875 широко розповсюджених морських термінів, що надаються у підручниках, методичних посібниках і комп'ютерних довідкових системах із зазначенням їхніх англійських перекладних еквівалентів (за винятком окремих термінів місцевого та застарілого ужитку). Тлумачення термінів здійснено з урахуванням чинних нормативно-правових документів і стандартів у галузі мореплавства та наукової і практичної літератури. Для зручності читача та в інтересах однозначності розуміння тлумачення термінів наведені у словнику сталі термінологічні одиниці виділені курсивом¹.

Залізничний транспорт. Залізниця – статутне територіально-галузеве об'єднання, до складу якого входять підприємства, установи та організації залізничного транспорту і яке при централізованому управлінні здійснює перевезення пасажирів та вантажів у визначеному регіоні транспортної мережі (за статтею 1 Закону України «Про залізничний транспорт» від 4 липня 1996 року № 273/96-ВР).

Публікації за тематикою залізничного транспорту стосувалися розв'язання таких нагальних лінгвістичних проблем: О. Т. Жукова досліджувала семантико-прагматичні та логіко-граматичні засади розвитку термінології залізничного транспорту і польову структуру залізничної термінології української мови; В. В. Рибенюк визначила особливості граматичної структури багатолексемних залізничних термінів в українській мові й проаналізувала продуктивні типи творення залізничної термінології; Е. Г. Ганиш та С. А. Ісаєнко осмислювали загальну проблематику формування української залізничної термінології; О. М. Сірик здійснила частковий аналіз складу та структури української термінологічної лексики залізничної галузі й запропонувала шляхи кодифікації термінології; О. П. Мосьпан дослідила синонімію сучасної української залізничної термінології; Г. П. Величко опікувалася термінологічним забезпеченням навчального процесу для студентів ВНЗ залізничного профілю. Словник **залізничних** термінів укладено для того, щоби фахівці залізничного транспорту і транспортного будівництва опанували україномовний спосіб мислення, професійне й ділове спілкування; головне завдання словника – бути посібником при перекладі українською мовою галузевої термінології та широкоживаної лексики і фразеології різноманітного змісту.

При укладенні словника були використані фахові лексикографічні картотеки кандидатів технічних наук І. Я. Возненка, О. М. Даренського, В. М. Запари (Харківська державна академія залізничного транспорту). Матеріал для словника

---

¹ Див.: <https://oldiplus.ua/slovník-morskih-terminiv/?fbclid=IwY2>

добирався з таким розрахунком, щоби якнайширше охопити сучасну галузеву лексику та фразеологію, а також створити правописний довідник.

Словникові статті побудовано за алфавітно-гніздовим принципом, незалежно від способу утворення терміна. Частина основного реєстрового слова, яке утворює гніздо, повністю Повторюється в усіх похідних словах гнізда. Напр.: (подаємо лише українську частину: - безпека, -и, безпечність, -ності, ж; безпека руху поїздів; безпека пасажирів; – безпека перевезень; техніка – техніка безпеки [с. 17].

У перше десятиліття незалежності виходять здебільшого словники термінів конкретних видів транспорту. Наприклад, «Російсько-український словник залізничних термінів», який уклали Л. П. Ватуля та В. С. Фоменко й видали у Київському видавництві «Транспорт України» (словник мав 2 видання – 1997 та 2000 року) слугував важливим джерелом для стандартизації мовного вжитку в залізничній галузі. При укладенні словника були використані фахові лексикографічні картотеки кандидатів технічних наук І. Я. Возненка, О. М. Даренського, В. М. Запари (Харківська державна академія залізничного транспорту).

Матеріал для словника добирався з таким розрахунком, щоб якнайширше охопити сучасну галузеву лексику та фразеологію, а також створити правописний довідник. Словник має нормативний характер, виконує завдання розкрити справжні значення слова, вказати коло його вживання, відтінки його виразів, правопис. Словникові статті побудовано за алфавітно-гніздовим принципом, незалежно від способу утворення терміна. Частина основного реєстрового слова, яке утворює гніздо, повністю повторюється в усіх похідних словах гнізда.

2018 року вийшов «Словник ключових слів за темою «Залізничний транспорт» за відомостями міжнародної бази даних науково-технічної інформації», який уклали Т. О. Колеснікова, В. В. Юнаковська у м. Дніпрі (214 с.).

Як бачимо, у цілому в останні десятиліття спостерігаємо інтенсивний розвиток транспортної лексики й термінології, що відбито в численних наукових публікаціях і транспортних словниках. Серед яких виділяємо одномовні, зазвичай тлумачного характеру, двомовні і багатомовні – або суто перекладні, або комбінованого типу. Одні з них є суто навчального призначення й охоплюють один вид транспорту, інші – наукового й охоплюють усі види транспорту. Словники мають різний обсяг і призначення.

Робота над укладанням таких термінографічних праць триває, удосконалюється і виходить на міжнародний рівень.

References

- Babiychuk D. H., *Rosiyisko-ukrayinsko-anhliyska aviatsiyna terminolohiya*, Kyiv, 1998 // Бабійчук Д. Г., *Російсько-українсько-англійська авіаційна термінологія*, Київ, 1998.
- Chekalovets V. I. ta in., *Tlumachnyi anhlo-rosiyisko-ukrayinskyi slovnyk transportnykh terminiv*, Odesa: ONMU, 2007 // Чекаловець В. І. та ін., *Тлумачний англо-російсько-український словник транспортних термінів*, Одеса: ОНМУ, 2007.

- Horbach O., *Ukrayinska morskа i sudnoplavna terminolohiya*, Miunkhen, 1958 // Горбач О., *Українська морська й судноплавна термінологія*, Мюнхен, 1958.
- Korotkui anhliysko-ukrayinskiy slovnyk terminiv avtomobilnoho transportu / Shunevych V., Oleksiv H., Lviv: SPOLOM, 2019, 168 s. // *Короткий англійсько-український словник термінів автомобільного транспорту* / Шуневич В., Олексів Г., Львів: СПОЛОМ, 2019, 168 с.
- Liashkevych A. I., Babyshena M. I., *Tlumachnyi slovnyk morskoyi terminolohiyi*, Kherson: KhDMA, 2018 // Ляшкевич А. І., Бабишена М. І., *Тлумачний словник морської термінології*, Херсон: ХДМА, 2018.
- Morozov S. M., Shkaraputa L. M., *Slovnyk inshomovnykh sliv*, Kyiv: Slovnyky Ukrainy, 2000 // Морозов С. М., Шкарапута Л. М., *Словник іношомовних слів*, Київ: Словники України, 2000.
- Nerovnia N. M., *Slovnyk morskoyi terminolohiyi: rosiysko-ukrayinskiy z anhliyskymy vidpovidnykamy*, Kyiv: Vydavnychiy dim «Academia», 2000 // Неровня Н. М., *Словник морської термінології: російсько-український з англійськими відповідниками*, Київ: Видавничий дім «Academia», 2000.
- Nikulina N. V., Shuliakova L. V., Borzenko O. P., *Rosiyisko-ukrayinsko-anhliyskiy slovnyk terminolohiyi i nomenklatury avtomobilnoho transportu* / Kharkivskiy natsionalnyi avtomobilno-dorozhniy universytet, Kharkiv: KhNADU, 2016 // Нікуліна Н. В., Шулякова Л. В., Борзенко О. П., *Російсько-українсько-англійський словник термінології і номенклатури автомобільного транспорту* / Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків: ХНАДУ, 2016.
- Nikulina N. V. ta in., *Rosiyisko-ukrayinsko-anhliyskiy slovnyk terminolohiyi i nomenklatury avtomobilnoho transportu*, Kharkiv, 2018, 513 s. // Нікуліна Н. В. та ін., *Російсько-українсько-англійський словник термінології і номенклатури автомобільного транспорту*, Харків, 2018, 513 с.
- Rosiyisko-ukrayinskiy slovnyk zaliznychnykh terminiv* / blyzko 15 tysiach sliv; ukladachi: L. P. Vatulia, V. S. Fomenko; za red. Yu. V. Sobolieva, Kyiv: «Transport Ukrainy», 1997, 504 s. // *Російсько-український словник залізничних термінів* / близько 15 тисяч слів; укладачі: Л. П. Ватуля, В. С. Фоменко; за ред. Ю. В. Соболева, Київ: «Транспорт України», 1997, 504 с.
- Rosiyisko-ukrayinskiy slovnyk z aviatsiynoyi ta raketno-kosmichnoyi tekhniky* / za redaktsiyeyu D. Kh. Varannyka ta V. F. Prisiakova, Dnipropetrovsk, 1997 // *Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки* / за редакцією Д. Х. Баранника та В. Ф. Пріснякова, Дніпропетровськ, 1997.
- Sharyhina O., *Stvorennia ta rozvytok naukovo-tekhnichnoyi bazy morskoho transportu (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia)*, «Ukrayinoznavstvo», 2009, vyp. 2, s. 63–66 // Шаригіна О., *Створення та розвиток науково-технічної бази морського транспорту (друга половина XIX – початок XX століття)*, «Українознавство», 2009, вип. 2, с. 63–66.
- Slovnyk kliuchovykh sliv za temoyu «Zaliznychnyi transport» za vidomostiamy mizhnarodnoyi bazy danykh naukovo-tekhnichnoyi informatsiyi* / ukladachi: T. O. Kolesnikova, V. V. Yunakovska, Dnipro: DNUZT, 2018, 214 s. // *Словник ключових слів за темою «Залізничний транспорт» за відомостями міжнародної бази даних науково-технічної інформації* / укладачі: Т. О. Колеснікова, В. В. Юнаковська, Дніпро: ДНУЗТ, 2018, 214 с.
- Slovnyk osnovnykh transportnykh i sumizhnykh terminiv* / ukladach V. I. Toropov, Kyiv: Derzhavnyi ekonomiko-tekhnologichnyi universytet transportu, NVO HIPROTRANS, 2013, 200 s. // *Словник основних транспортних і суміжних термінів* / укладач

- Б. І. Торопов, Київ: Державний економіко-технологічний університет транспорту, НВО ГППРОТРАНС, 2013, 200 с.
- Slovník transportovoyi terminolohiyi, *Kyiv, 1932* // *Словник транспортної термінології, Київ, 1932.*
- Terminolohichniy slovník-dovidnyk z ekspluatatsiyi transportnykh zasobiv. Avtomobili i traktory.* Zaporizhzhia, 2018 // Термінологічний словник-довідник з експлуатації транспортних засобів. Автомобілі і трактори. *Запоріжжя, 2018.*
- Varynska A. M., Hnot V. H., Polupanova N. V., *Ukrayinska mova: terminoznavstvo morskoyi haluzi*, Odesa: ONMA, 2004 // Варинська А. М., Гнот В. Г., Полупанова Н. В., *Українська мова: термінознавство морської галузі*, Оdesa: ONMA, 2004.
- Varynska A. M., Kornodudova N. M., *Stanovlennia ukrayinskoyi morskoyi terminolohiyi*, «Terminolohichniy visnyk», 2021, вур. 6, s. 296–308 // Варинська А. М., Корнодудова Н. М., *Становлення української морської термінології*, «Термінологічний вісник», 2021, вип. 6, с. 296–308.
- Zhavzharova T. L., *Nazvy richkovo-morskykh suden zaporozkykh kozakiv*, «Visnyk Zaporizkooho derzhavnoho universytetu», 1999, вур. 1, s. 44–48 // Жавжарова Т. Л., *Назви річково-морських суден запорозьких козаків*, «Вісник Запорізького державного університету», 1999, вип. 1, с. 44–48.

Чулаєвський Андрій – аспірант кафедри Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5851-0455>

Email: chulaievskia@gmail.com

Клавдія ПАНАСЮК

Львів, Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
УДК 808.5:355.233

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14011>

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКА – ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОГО ЗВО

Резюме: Стаття присвячена актуальній проблемі необхідності набуття риторичних компетентностей здобувачами вищої освіти усіх спеціальностей. Доводиться, що риторика – класична наука, затребувана в наші дні як інструмент управління та впорядкування життя суспільства, формування особистості через слово. Обґрунтовується ідея, що риторика як навчальна дисципліна, яка зараз належить до переліку вибіркових, має стати обов'язковою для вивчення. Пропонується як один із прикладів для наслідування вивчення риторики у сучасних вищих військових закладах України. Тут навчання основ риторики, питань ораторського мистецтва, впливають із тих завдань, які мають виконувати офіцери у військах.

Риторика формує й розвиває в людині систему духовно-моральних цінностей, культуру мислення, культуру мовлення, культуру поведінки та спілкування, а тому знаходить усе більше поширення у світі. Отже, риторика має бути першорядною з гуманітарних дисциплін для вивчення в кожному закладі вищої освіти України.

Ключові слова: риторика, риторична компетентність, комунікативна культура, ефективне мовлення, толерантне спілкування, переконання.

FORMATION GRADUATES' RHETORICAL SKILLS IS A PRIORITY FOR MODERN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract: The article is focused on the actual problem for the students of all specialties to obtain rhetorical competencies. It is proved that rhetoric is a classical science that is in demand today as a tool for managing and organizing the life of society and forming a personality through words.

It is substantiated that rhetoric as the academic discipline, which is currently included in the list of elective subjects, should become compulsory. The study of rhetoric in modern higher military educational institutions in Ukraine is offered as one of the examples to follow. Teaching the fundamentals of rhetoric and oratory originates from the tasks that officers perform in the army.

Rhetoric creates and develops a person's spiritual and moral values system, thinking culture, speech culture, behavior and communication culture. In this case, it is becoming widespread around the world. Therefore, it should be a primary humanitarian discipline to be studied in every higher education institution in Ukraine.

Keywords: rhetoric, rhetorical competence, communicative culture, effective speech, tolerant communication, persuasion.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності випускника кожного вищого навчального закладу залежить від багатьох чинників. Поряд з якісною базовою освітою зі свого фаху він повинен мати необхідні ділові та моральні якості, певні організаторські здібності, визначатися загальною культурою, вмінням працювати з людьми.

Самоактуалізуватися у професійній сфері та досягти результативності у своїй спеціалізації кожному індивідові допоможе риторична компетентність, над удосконаленням якої потрібно системно працювати впродовж усього життя. А набуті основні теоретичні знання, сформувані базові і практичні вміння комунікувати, майбутні фахівці можуть під час вивчення навчальної дисципліни риторика.

Аналіз нових досліджень проблеми. Проблема формування риторичної компетентності особистості є багатоаспектною і становить предмет дослідження філософських, психологічних, педагогічних, лінгвістичних наук. Так, у новітньому науково-педагогічному інформаційному просторі представлені різні підходи до трактування поняття «риторична компетентність»: у філософському (В. Вандишев, М. Кащей, О. Марченко, С. Шкіль), педагогічному (Н. Голуб, З. Куньч, Г. Сагач, Л. Ткаченко), політичному (Ю. Харченко), філологічному (А. Артюхова, К. Ушакова), культурологічному (О. Гончарова), юридичному (С. Володіна, Н. Загребельна, О. Олійник). Питання риторичної культури досліджують Л. Горобець, О. Залюбінська, О. Кучерук. Окремі аспекти військової риторики висвітлюють Ч. Далецький, С. Зверев, О. Красицька.

Однак, доводиться констатувати, що поза увагою дослідників залишається проблема необхідності повернення навчальної дисципліни «Риторика» до обов'язкових для вивчення в усіх вищих навчальних закладах.

Мета статті. Обґрунтувати ідею про необхідність повернення риторики до числа дисциплін обов'язкових до вивчення під час здобуття вищої освіти.

Методи дослідження. У даній статті застосовані елементи теоретичного, дидактичного аналітико-описового та оглядового методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Риторика як навчальна дисципліна в Європі увійшла в освітню систему ще в Давній Греції (V-IV ст. до н.е.). Коли Горгій, один із найяскравіших ораторів усієї історії людства, відкрив в Афінах 427 р. до н.е. школу, де навчав красномовству юнаків з багатьох родин. Згодом заняття риторикою тут набуває масового характеру. Формуються школи, методологію і методику яких використовують і сьогодні у практиці вивчення риторики.

Розглянемо найбільш знакові, до яких належить школа Сократа, що ставив за мету навчити своїх учнів шукати істину. Його учень Платон заснував поблизу Афін свою школу Академію, названу на честь грека – героя Академа. Проіснувала ця Академія дев'ять століть, до 523 року нашої ери. Свої навчальні ідеї він відобразив у таких афоризмах: «Риторика – найбільше для людей добро», «Покажи мені зараз свою небагатослівність, а багатослівність покажеш іншим разом», «Людина – єдина з істот, сприйнятлива до знання, яке ґрунтується на роздумах». Узагальнив

риторичні досягнення попередників Аристотель. Після смерті Платона він заснував власну школу біля храму Аполлона Лікейського, яка називалася лікей (пізніше ліцей). З погляду розвивальної освіти вартісним у досвіді Аристотеля є те, що головним у риториці він вважав пошук доказів, способів переконання.

Учителі красномовства як у давньогрецьких школах, так і згодом у школах давнього Риму, приділяли увагу переконувальній методиці. Так, у той час у Римі тривалий час очолював риторику школу Марк Фабій Квінтіліан (бл. 35 – 100 р. н. е.), який обстоював ідею, що для освіченої людини обов'язковим і необхідним є навчатися красномовству.

Педагоги ранньовізантійських риторичних шкіл у своїй практиці продовжували класичні традиції античного красномовства, але вже на основі синтезу язичницької культури й християнського вчення. Цим визначалася риторику школа в Газі, де візантійці здобували вищу освіту. З XIII ст. в Європі почали діяти університети, де риторика була однією з обов'язкових навчальних дисциплін. А в епоху Відродження риторику почали викладати у спеціалізованих навчальних закладах: зокрема в лицарських і гільдійських школах.

Інтерес до риторики у різні епохи і у різних спільнотах не завжди був високим. Спостерігалися її злети і падіння. Проте риторика завжди відроджувалася на якісно новому рівні там, де суспільні еліти розуміли її розвивальне й культуротворче значення, там, де продовжувалося її вивчення у школах різного рівня.

У цьому сенсі виняток не становить й Україна. Вже укінці X ст. в Київській Русі започаткувалися «школи книжного вчення», де викладали діалектику, риторику, граматику переважно для князів, бояр, духовенства.

Біля витоків української риторики був один з високо освічених красномовних церковних учителів Кирило Туровський (XII ст.). За Л. Мацько й О. Мацько, «він був не тільки оратором та письменником, а й учителем риторики, радив бути уважним до слова, шукати відповідні слова у рідній мові»¹.

З настанням доби Відродження (друга половина XVI – XVII ст.) у культурно-освітньому житті українців сталися помітні зміни: з'явилися середні навчальні заклади. Як зазначають автори *Педагогічної риторики*, однією з перших була козацька школа на Січі. «Тут поряд з іншими предметами вивчали уміння закликати до бою. Виступати з промовами про козацький устрій, козацькі чесноти, військові наміри, звертатися до православних українців за підтримкою»².

Велику роль у розвитку освітньої системи зіграла слов'яно-греко-латинська школа, яку відкрив у м. Острозі князь Костянтин Острозький, братські школи, Києво-Могилянська колегія, яка у 1701 р. стала академією. У цих закладах першорядною була навчальна дисципліна риторика, здобутками якої послуговуємося і в наші дні.

¹ Л. Мацько, О. Мацько, *Риторика*: навчальний посібник, Київ: Вища школа, 2003, с. 60.

² *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика*: монографія / за ред. О. А. Кучерук, Київ: КНТ, 2016, с. 50.

Акцентуючи на значенні риторики у вітчизняній освітній системі, маємо пам'ятати про негативний вплив, які справляли на розвиток утиснення української мови та школи у XVIII-XIX століттях. Як зазначає Г. Сагач, «у період з 1850 по 1917 рр. зі шкіл, ВНЗ виганялася риторика, усі види промов (ділові, наукові), що тяжко відбилося на якості освіти»¹. На українських землях не стало сприятливих суспільно-політичних та освітніх умов для розвитку красномовства на українськомовній основі. Цей період національної освіти справедливо визначають як кризовий.

А 20-30 роки XX ст. для нашого народу стали трагічною епохою. За М. Фенко та З. Мацюк, «з одного боку, це пора піднесення національної самосвідомості українців, а з іншого – цей ренесанс був приречений на загибель плановою русифікацією України»². У таких умовах марно було сподіватися на розвиток українського красномовства.

Не залишили надій на поступ вільного українського слова і події Другої світової війни та післявоєнні репресії. У 50-60 рр. XX ст. актуальними були тільки окремі проблеми культури мовлення. Риторика повністю випала з навчальних програм ВНЗ. Тільки зі 70-х років XX ст. її почали впроваджувати у програми факультетів міжнародних відносин. Компартійній владі не були потрібні фахівці з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням. На думку З. Куньч, «всі проблеми ораторського мистецтва практично зводили до вивчення ораторської майстерності партійних вождів»³.

Справжній ренесанс для української риторики настав у 90-ті роки XX ст. у незалежній Україні. Повернулася із фактичного забуття і навчальна дисципліна «Риторика». Спочатку в програмах філологічних, юридичних, педагогічних і філософських спеціальностей з'явилися нові навчальні дисципліни, започатковувалися різноманітні за обсягом й етапами навчання освітні курси з риторики на кшталт основи риторики, загальної риторики, культури мови і риторики.

Трохи пізніше, з урахуванням постійно зростаючого запиту менеджменту великих промислових підприємств і потреби реагування на затребуваність приватного сектору в риторичних знаннях та вміннях випускників вишів, риторика викладалася вже і для студентів різних економічних спеціальностей та навіть здобувачам інженерних фахів.

Розроблялися і впроваджувалися в освітній процес авторські програми прикладної риторики для забезпечення ефективної комунікації в публічній сфері, в органах місцевого самоврядування. Адже ж на часі постала проблема підготовки управлінців нового зразка з лідерським потенціалом для служіння громадянам. У навчальні плани більшості спеціальностей у закладах вищої освіти риторика

¹ Г. М. Сагач, *Риторика*: навчальний посібник / вид. 2-е переробл., Київ: Ін Юре, 2000, с. 44.

² М. Фенко, З. Мацюк, *Красномовство*: навчальний посібник, Луцьк: Вежа Друк, 2015, с. 102.

³ З. Куньч, *Українська риторика: історія становлення і розвитку*: навчальний посібник, Львів: Видавництво «Львівської політехніки», 2011, с. 8.

включалася як комплексна дисципліна. Завдяки цього активно формувався важливий і обов'язковий складник інтегральної професійної компетентності – мовнокомунікативний.

Останніми роками з різних об'єктивних та інших причин, якщо не у всіх ЗВО, то в більшості з них спостерігається ущільнення навчальних програм з усіх напрямів вищої освіти. Першими були ущільнені гуманітарні дисципліни, і серед них риторика. Хоча в багатьох галузях інтелектуальної діяльності: юстиції, дипломатії, журналістиці, культурології тощо риторична компетентність є однією з визначальних умов професійного успіху та обов'язковим маркером іміджу інтелегентної, кваліфікованої, комунікативно компетентної особистості, що здатна продукувати своє мовлення в координатах інформаційної гігієни, добропорядності й професійної чесності у вербальному переконуванні, спростуванні та висновкуванні.

Реально риторика втратила свої позиції у ЗВО. А це дисципліна апіорі необхідна, безпосередньо спрямована на формування у здобувачів освітніх знань риторичного канону. Зокрема основ ораторії, засад і нюансів еристики у форматах публічної дискусії, дебатів, перемовин, круглого столу, особливостей етнориторики, практично необхідних у соціумі в цілому та в кожній професії зокрема. Тож випускники бакалаврату і магістратури тепер позбавлені можливостей в комплексі опанувати той фундаментальний освітній ресурс, без якого ефективно й переконливе спілкування стає важко досяжним для індивіда, якщо не сказати недосяжним.

Риторика переведена до блоку навчальних дисциплін вибіркових. Це надає лише певні шанси зберегти в закладі її потенційні дидактичні можливості. Але більше доля риторики залежить від гарантів, їх персональних позицій. Це робить риторичну вразливою, бо щороку є ризик, що її буде вилучено з навчального процесу. Позиція будь-якої дисципліни, що «на вибір» завжди хитка, бо далеко не всі здобувачі вищої освіти, особливо перших курсів, свідомі того, що той чи інший предмет сприятиме їм у професійній практичній діяльності. Як стверджують, зокрема, наші вихованці «на вибір» створює враження певної другорядності навчальної дисципліни.

Щодо риторики, то тільки в процесі вивчення ті, хто навчається, переконуються, що вона розвиває в людині систему якостей: культуру мислення (глибину, ерудицію, швидкість мислення), культуру мови (правильність, виразність, ясність, точність), культуру поведінки (ввічливість, тактовність, коректність), культуру спілкування (увагу до співрозмовника, вміння слухати та чути. У наш час риторика – це наука переконувальної комунікації. Оскільки ми живемо в суспільстві, нам необхідно враховувати думки інших людей, радитися з ними. Бо переконати іншого – значить обґрунтовувати свої ідеї таким чином, щоб ті, хто бере участь і долучилися до них, стали нашими союзниками.

Що стосується перспектив викладання риторики в українських ВНЗ, то сучасний консенсус провідних вітчизняних філологів зводиться до наступного: доцільно було б наповнити освітню вертикаль спецкурсами «Еристика», «Академічна

риторика», «Службове мовлення» тощо задля формування повноцінної риторичної компетентності. Або ж перейняти практику військових закладів вищої освіти, де риторика входить як складова до навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Програма її побудована за кредитно-модульною системою, де виокремлено чотири змістові модулі: «Основи фахового мовлення», «Сучасний діловий документ», «Основи риторики», «Ораторське мистецтво». Останні два охоплюють усі найважливіші аспекти загальної і прикладної риторики.

Адже офіцер-військовик має вміти виголошувати промови різних типів, а перед цим їх укладати. Бути обізнаним з різноманітними формами ділового спілкування. Знати, як результативно провести службову нараду чи бесіду з підлеглими. Знати, як із користю для справи та іміджу своєї установи бути дієвим учасником зустрічі із представниками ЗМІ, володіти коректними навичками ведення розмови зі стаціонарного чи мобільного телефонів, гідно поводитися під час суперечок, грамотно і толерантно критикувати точку зору опонентів. Саме ці компетенції здобувають майбутні офіцери-військовики під час вивчення риторики.

Учасники війни Росії проти України, які зараз навчаються у ВВНЗ, свідчать, що бойовий дух вселяє і підтримує у своїх підлеглих той офіцер-командир, який уміє налагодити особистісні стосунки зі своїм підрозділом. Той, хто вміє побачити в кожному з воїнів особистість, доброзичливо до них ставиться.

Командир будь-якої військової ланки має вміти обрати й підтримати для досягнення професійної мети найбільш адекватний у конкретній ситуації стиль спілкування. Тобто бути не просто мовцем, а володіти належною мовною та мовленнєвою культурою, тобто володіти словом.

Риторика як наука і навчальна дисципліна здобуває у світі все більшу й більшу популярність. Сьогодні риторика – це розуміння про ефективне та перспективне спілкування у всіх можливих життєвих ситуаціях та професійних комунікаціях. У сучасній філософії та лінгвофілософії з'явився напрям комунікативна філософія. Його ідея – так звана ідеальна комунікація або трансцендентна прагматика і трансцендентна риторика. Представники цього напрямку (Юрген Габермас, Вітторіо Геске та ін.) стверджують, що гармонійне суспільство може існувати тільки тоді, коли воно послуговується ідеальною риторикою. Сутність її полягає в тому, щоб якнайбільше членів суспільства були озброєні риторичними знаннями, спілкуючись між собою, доводили це суспільство до гармонії. Тобто комунікація між різноманітними осередками, організаціями, установами, колективами має бути не конфронтативною, а толерантною та ефективною. А ідея толерантності спілкування ґрунтується на багатьох чинниках, найважливішими з яких є засвоєння риторичних умінь і навичок.

Висновки. Риторика навчить аргументувати, переконувати, обстоювати свою позицію, запалювати й надихати слухачів, вчить думати, слухати і чути, а отже, зумовлює потребу її вивчення під час здобуття всіх спеціальностей вищої

освіти. Риторика має стати обов'язковою навчальною гуманітарною дисципліною у закладах вищої освіти України.

References

- Kunch Z., *Ukrayinska rytoryka: istoriy stanovlennia i rozvytku: navchalnyi posibnyk*, Lviv: Vydavnytstvo «Lvivskoyi politekhniky», 2011, . // Куньч З., *Українська риторика: історія становлення і розвитку: навчальний посібник*, Львів: Видавництво «Львівської політехніки», 2011, 248 с.
- Matsko L., Matsko O., *Rytoryka: navchalnyi posibnyk*, Kyiv: Vyshcha shkola, 2003, 311 s. // Мацько Л., Мацько О., *Риторика: навчальний посібник*, Київ: Вища школа, 2003, 311 с.
- Pedahohichna rytoryka: istoriya, teoriya, praktyka: monohrafiia* / za red. O. A. Kucheruk, Kyiv: KNT, 2016, 258 s. // *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія* / за ред. О. А. Кучерук, Київ: КНТ, 2016, 258 с.
- Sahach H.M., *Rytoryka: navchalnyi posibnyk* / vyd. 2-e pererobl., Kyiv: In Yure, 2000, 68 s. // Сагач Г.М., *Риторика: навчальний посібник* / вид. 2-е переробл., Київ: Ін Юре, 2000, 68 с.
- Fenko M., Matsiuk Z., *Krasnomovstvo: navchalnyi posibnyk*, Lutsk: Vezha Druk, 2015, 212 s. // Фенко М., Мацюк З., *Красномовство: навчальний посібник*, Луцьк: Вежа Друк, 2015, 212 с.

Клавдія Панасюк – доцент кафедри Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1452-6743>
Email: panasiuk_kv@ukr.net

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Роман КРОХМАЛЬНИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 004.9:81'42:82(477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14012>

КОГЕРЕНТНІСТЬ ФІЛОЛОГІЧНОГО ТА МЕРЕЖЕВОГО ПРОСТОРІВ В УМОВАХ ВПЛИВУ ІНСТРУМЕНТІВ ІІІ

Резюме: Автор статті поставив собі за мету поглянути на вплив процесів цифровізації на гуманітаристику, на мистецтво, на науку про Слово та, зокрема, на мову, літературу, літературознавство, лінгвістику, явища літературного процесу, особливості процесу сучасної наукової комунікації. В основі тексту – спостереження над науковим дискурсом, філологічними явищами, які зазнають технологічного впливу в умовах розгортання інформаційного суспільства з його динамікою та мережевою логікою.

Два аспекти поняття «цифрова українська філологія»: оцифрування т. зв. «аналогового» контенту, створення е-бібліотек формують, на думку автора, технологічну компетентність як ознаку цифрової культури сучасних українських філологів та активне поширення в інформаційному просторі здобутків сучасної наукової думки про Слово. Обидва аспекти взаємопов'язані і взаємодоповнюють один одного. У статті є розгляд версії, яка постала внаслідок комунікації з інструментом ІІІ, де інтелектуальний помічник вказав на цілий перелік різних функціональних впливів цифрових інструментів на літературознавчі, лінгвістичні явища, структуру можливостей і алгоритми доступу. Окремо – погляд на вектор **устремління** інтелектуального спостереження, який став своєрідним вказівником на майбутнє крізь призму віртуально створеної проекції з зазначенням особливостей домінування технологій над контентом і розгляд питання когерентності педагогічного філологічного дискурсу та інструментарію ІІІ, які мають велику цікаву практику, технологічні та соціокультурні виклики. Такі підходи дають змогу системно забезпечувати стійкі засоби охорони національного інформаційного простору від маніпулятивних конструкцій.

У висновку автор дійшов до думки про поступову адаптацію наукової спільноти до нових реалій, про активне функціонування нового мережевого способу наукової комунікації, швидкість, якість і глибина якого вказує на новий етап розвитку наукових гуманітарних досліджень, новий тип когерентності філологічного й мережевого просторів у поєднанні з ІІІ.

Ключові слова: цифрова українська філологія, наукова комунікація, мережеве мислення, когерентність образу, методологія гуманітаристики, цифровізація науки та освіти, цифрове літературознавство, цифрова лінгвістика.

COHERENCE OF PHILOLOGICAL AND NETWORK SPACES UNDER THE INFLUENCE OF AI TOOLS

Abstract: The author of the article set out to examine the impact of digitalization processes on the humanities, on art, on the science of the Word, and, in particular, on language, literature, literary studies, linguistics, the phenomena of the literary process, and the peculiarities of modern scientific communication. The text is based on observations of scientific discourse and philological phenomena that undergo technological influence in the context of the unfolding information society with its dynamics and network logic.

Two aspects of the concept of “digital Ukrainian philology” are highlighted: the digitization of so-called “analog” content and the creation of e-libraries, which, in the author’s opinion, shape technological competence as a feature of the digital culture of contemporary Ukrainian philologists, as well as the active dissemination in the information space of the achievements of modern scholarly thought about the Word. Both aspects are interrelated and mutually complementary. The article also considers a version that emerged as a result of communication with an AI tool, where the intellectual assistant pointed out an entire list of various functional influences of digital tools on literary and linguistic phenomena, the structure of opportunities, and algorithms of access.

Separately, attention is given to the vector of intellectual observation, which has become a kind of indicator of the future through the prism of a virtually created projection, with reference to the peculiarities of the dominance of technologies over content. The issue of coherence between pedagogical philological discourse and AI tools is also discussed, as they offer valuable practice, technological, and socio-cultural challenges. Such approaches make it possible to systematically ensure sustainable means of protecting the national information space from manipulative constructions.

In conclusion, the author comes to the view of the gradual adaptation of the scholarly community to new realities, to the active functioning of a new network-based mode of scientific communication, whose speed, quality, and depth indicate a new stage in the development of humanities research, a new type of coherence between philological and network spaces in combination with AI.

Keywords: digital Ukrainian philology, scientific communication, networked thinking, image coherence, methodology of the humanities, digitalization of science and education, digital literary studies, digital linguistics.

Проблема, яку ставимо в центр цієї розвідки має в сучасному науковому методологічному дискурсі багатоваріантні підходи. Учені розглядають цілу низку до- тичних до (як правило!) освітньо-наукової проблеми методологічних питань: ана- ліз впливу цифрових методів наукового дослідження, навчання і видозміна тради- ційних¹, формують візію поняття «цифровізація» у широкому та вузькому зна- ченні², проте цікавим є те, що цифровізація як глобальний методологічний виклик

¹ В. А. Чубенко, Л. П. Боть, Г. В. Лиходєєва, *Еволюція методів навчання в контексті цифрової трансформації освіти*, «Педагогічна Академія: наукові записки», 2024, № 9. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13224247>.

² М. Хаустова запропонувала своє розуміння проблеми: «...У період сьогодення термін «цифро- візація» використовується у вузькому та широкому значеннях. Під цифровізацією у вузькому сен- сі розуміється перетворення інформації в цифрову форму, яке у більшості випадків призводить

проявляється у ще більш широкому (справді глобальному) і водночас багатьох «вузьких» (похідних), конкретно-предметних вимірах у кожній фаховій ділянці, які періодично зазнають значних динамічних трансформацій.

Цілком закономірне запитання: як і наскільки впливають процеси цифровізації на гуманітаристику, на мистецтво, на науку про Слово та, зокрема, на мову, літературу, літературознавство, лінгвістику, явища літературного процесу, процесу наукової комунікації? Останнім часом у науковому дискурсі є низка дослідників, які фокусують свої пошуки саме в цьому напрямі¹. Наскільки змінюється літературний образ у цифровому середовищі? Адже, за твердженням учених, цифровізація передбачає не лише зміну технологій², вона глибоко проникає у різні сфери життєдіяльності людини й суспільства, вносить зміни у світогляд, культуру, спосіб взаємодії, управління взаємодією тощо. Проблема й питання, які її означають, масштабна й динамічна, безперечно, у жанрі наукової статті ми можемо окреслити лише окремі явища, спробувати осмислити їхню природу і, якщо вдасться, встановити закономірні властивості. Можливо, саме залучення «цифрових помічників» дасть змогу для «поглибленого наукового вивчення»³ у різних царинах гуманітарного всесвіту, який навіть на рівні досягнення найбільших велетів часто має певні фрагментарні ознаки, які, мов проміння смолоскипа, виривають постаті з часового простору. Згадуємо добрим словом світлої пам'яті професора Івана Денисюка і його заквітчані наукові метафори, які давали змогу вченому трансформувати традиційну академічну поважну бесіду й створити особливий фантастичний її вимір («набір хромосом» жанрового генотипу не стає перешкодою авторському

до зниження витрат і появи нових можливостей тощо. Велика кількість конкретних перетворень інформації в цифрову форму призводить до суттєвих позитивних наслідків, які обумовлюють застосування терміну «цифровізація» у широкому сенсі»; «Цифровізацію у широкому сенсі можливо розглядати як тренд ефективного світового розвитку тільки в тому випадку, якщо цифрова трансформація відповідає наступним вимогам: вона охоплює виробництво, бізнес, науку, соціальну сферу та звичайне життя громадян; супроводжується тільки ефективним використанням її результатів; її результати доступні користувачам перетвореної інформації; її результатами користуються не тільки фахівці, але й пересічні громадяни, а користувачі цифрової інформації мають навички роботи з нею» Див.: М. Г. Хаустова, *Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи*, «Право та інновації», 2022, № 2 (38), с. 9. <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/2cf09751-22a8-4b1e-b4ad-05ac036d49f3/content>.

¹ Наприклад, Н. М. Бандрівська, І. В. Холод, Н. С. Осіпенко, *Модернізація філологічної освіти та науки в Україні в контексті діджиталізації*, «Академічні Візії», вип. 17 (30, Березень 2023). <https://doi.org/10.5281/zenodo.7759245>.

² По суті, «цифровізація не обмежується виключним використанням технологій; вона характеризується зміною культури, інтегрованої в усі сфери роботи, та трансформацією в управлінні різними командами» Див.: М. Г. Хаустова, *Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи*, «Право та інновації», 2022, № 2 (38), с. 14. <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/2cf09751-22a8-4b1e-b4ad-05ac036d49f3/content>.

³ Див.: В. М. Івашків, *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*: [монографія], Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009, с. 7–8.

новаторству»¹). Цей метафоричний науковий світ формував окремий цікавий спосіб наукової комунікації з елементами творчо-художньої уяви, опертої на конкретні реалії та абстрактні явища суспільного інтелектуального континууму.

Прогресивним видається утворення та функціональне вдосконалення поняття «цифрова культура», яке вносить зміни у світоглядні методологічні основи гуманітаристики². На нашу думку, поєднання реального та віртуального світів виводить особистість на межу цих світів, змушує потрапити у своєрідну «лімінальну зону»³, яка виходить із природи художньої комунікації, сприяє якісному образотворенню і образочитанню. Сучасне суспільство, справді, перебуває одночасно щонайменше у двох перехрещених вимірах – реальному та віртуальному. Свідченням цього є численні наукові заходи комунікації онлайн-, змішаного формату⁴, які

¹ І. Денисюк, «*Не спитавши броду*» як роман виховання, [у:] Денисюк І., *Літературознавчі та фольклористичні праці*: у 3 томах, 4 книгах, т. 2: Франкознавчі дослідження, Львів 2005, с. 178.

² «З одного боку, розвиток цифрових технологій оцінюється як прогресивний крок до відкритого глобального суспільства, що спирається на спільність цілей та цінностей. З іншого боку, нині існує критика процесів цифровізації, що ведуть до втрати людиною свободи, маніпуляцій її свідомістю, кризи ідентичності та гуманізму. Цифровізація насамперед передбачає трансформацію значущої інформації в цифрову форму для забезпечення її ефективного використання в різних галузях людської діяльності та формування нових комунікативних та пізнавальних можливостей. Глобальна цифровізація формує новий тип культури сучасного суспільства – цифрова культура, що потребує модернізації та розвитку системи професійної освіти у напрямку готовності адекватного використання можливостей технологічних новацій та формування актуальних професійно значущих якостей. Цифровізацію, на наш погляд, доцільно трактувати як тренд ефективного світового розвитку лише в тому випадку, якщо вона супроводжується лише ефективним використанням її результатів. Найважливіше завдання сучасної науки – визначити позитивні сторони цього явища, які не такі очевидні, як видається на перший погляд». Див.: М. Дем'янчук, І. Боднарук, *Цифровізація освіти як вектор підготовки фахівців XXI століття*, с. 75. DOI: <https://doi.org/10.15804/ve.2022.04.09> www.czasopisma.marszalek.com.pl/10-15804/v.

³ Докладніше див.: Р. Крохмальний, *Езотеричність метаморфози і лімінальна зона у романтичному тексті*, [у:] «З його духа печаттю...» (Збірник наукових праць на пошану професора Івана Денисюка): у 2-х т., Т. II, Львів, 2001, с. 51–58.

⁴ Звернімо увагу на загальну інформацію, адресовану до майбутніх слухачів – здобувачів освіти різних рівнів, із якої справді чітко видно траєкторію освітнього простору, заломлену у віртуальному курсі, але й реалізовану для визнання в курсі реального навчання («Програма розрахована на студентів українських університетів — бакалаврів і магістрів, які цікавляться прикладними аспектами лінгвістики та сучасними проблемами літературознавства. Аспіранти можуть бути вільними слухачами, але не можуть подаватися на стипендію. Ви можете обрати 1-2 курси. Щоб подати заявку на участь, необхідно заповнити аплікаційну форму, долучивши мотиваційний лист та документ, що підтверджує Ваш статус студента: студентський квиток або в разі його відсутності (якщо ви ВПО із зони бойових дій) довідку з деканату. Кожний курс оцінюється в кредитах ECTS. Після успішного завершення курсу Ви отримаєте сертифікат одного з провідних вишів України або Єнського університету, що може бути підставою для перезарахування дисципліни у Вашому університеті. Перерву в навчанні чи канікули не передбачено. Ви можете відмовитися від одного з двох обраних курсів протягом перших двох тижнів навчання»). Цит. за: *Онлайн-курси з цифрової філології. Весняний семестр 2025*. <https://www.ukr.uni-jena.de/uk/550/onlaynovi-kursi-z-cifrovoi-filologii-vesna-2025> чи події, ініційовані співпрацею різних ЗВО, як от: *Воркшоп «Курси з цифрової української філології 2022–2024: виклики, результати, перспективи» як проект програми „Ukraine digital: Ensuring academic success in times of crisis”, фінансованої DAAD*. <https://philology.ucu.edu.ua/vorkshop-kursy-z-tsyfrovoi-ukrains-koi-filologii-2022-2024-vyklyky-rezul-taty-perspektyvy-2/>

стали завдяки постковідному цифровому досвіду вседоступними й певною мірою комфортними та гнучкими в різних потребах.

Синхронно із розвитком технологій у нашому суспільстві виникла і функціонує ціла низка явищ і параметрів, які цілком відповідають поняттю «цифрова українська філологія». Окреслимо два аспекти цього поняття.

Перший аспект – збереження традиції, яке полягає в оцифруванні аналогового контенту і створенні е-бібліотек (стало предметом аналізу у працях українських учених – Н. Заболотна, Г. Ковальчук, К. Лобузін, Л. Приходько, В. Спрінсян, М. Шевченко, М. Коленко, О. Анісімова, Ю. Ребренюк та ін.), яке значно (якщо не зовсім) змінило не тільки цілком очевидний показник – швидкість опрацювання, але й змінило принципи використання та швидкість поширення й активного функціонування наукових матеріалів галузі. Саме цей аспект впливає на технологічну компетентність як ознаку цифрової культури українських філологів, але він же, оскільки залежить від науково-технічного прогресу, тому має власну динаміку завоювання, поширення і не завжди однозначного «прийняття» у науковому середовищі гуманітаріїв. М. Шевченко звертає увагу на критерії відбору документів для оцифрування історико-культурної спадщини України¹, перераховує відповідні категорії видань, які потребують відповідного опрацювання й уведення у цифровий простір. М. Коленко окреслює правові проблеми й особливості явища оцифрування як дієвого інструменту збереження та захисту книжкових пам'яток². Таким чином, традиційна аналогова інформація набуває статусу цифрової в сучасному інформаційному просторі.

У часі 200-річного ювілею Тараса Шевченка академік Микола Жулинський виступив перед науковою спільнотою України про здобутки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, де серед інших важливих чинів відзначив те, що

¹ «Одним із найважливіших завдань бібліотек в умовах інформатизації суспільства є збереження історико-культурного надбання народу та поширення культурних цінностей у суспільстві. У національному сегменті мережі Інтернет наявні цифрові колекції, але реалізація бібліотеками проєктів такого типу є несистемною, локальною та фрагментарною, здійснюється в недостатніх обсягах, характеризується відсутністю координаційної роботи між бібліотеками. В організації цифрового фонду культурного надбання та історичної спадщини України загальнонаціонального рівня першочергового значення набуває проблема визначення чітких критеріїв відбору різних видів документів для оцифрування» Див.: М. О. Шевченко, *Критерії відбору документів для оцифрування історико-культурної спадщини України*, «Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації», 2019, вип. 54, с. 79. http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2019_54_9.

1. ² Учений стверджує, що «створення та використання цифрових копій книжкових пам'яток має як юридичні, так і організаційні обмеження, має здійснюватися з дотриманням вимог та нормативів, закріплених у чинному законодавстві. В ході дослідження проаналізовані закони України, постанови Кабінету Міністрів України та накази Міністерства культури та інформаційної політики України. Встановлено, що наявна нормативно-правова база закладає правове підґрунтя для оцифрування книжкових пам'яток, втім, потребує доопрацювання з огляду на доцільність залучення новітніх цифрових технологій до роботи з рідкісними виданнями». Див.: М. Колеко, *Нормативно-правові основи оцифрування книжкових пам'яток України*, «Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук», 2023, № 12, с. 49. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293570>.

«оцифровано і внесено в електронну базу всі рукописи Шевченка, весь його живопис»¹. Розуміння важливої ролі цифрового контенту (його доступності та динамічної активності задля створення нового виміру гуманітарного простору і його когерентності з широкою спільнотою) саме творить нову за якістю соціокультурну комунікацію.

Другий аспект цифрового виміру філологічної науки – поширення в інформаційному просторі здобутків сучасної наукової думки про Слово. Більшість досліджень, які так чи інакше можемо виокремити як ті, що вийшли з цифрового виміру сучасної інформації, пов'язані з активним впливом Слова. Іде мова насамперед про педагогічні, навчальні застосування цифрового філологічного контенту.

Активним в освітньому дискурсі є термін «smart-технології»², який сучасні дослідники означають як перехід до нової форми навчання, до прикладу, «в природному мовному середовищі»³. Л. Овсієнко зазначає цілу когорту українських учених, які працюють над «темою використання smart-технологій для фахової підготовки філологів-україністів (А. Кушнір, К. Юзефович, Ю. Кекало, Т. Макарова, Л. Скрипник)»⁴, що як методологічний інструмент чинить прямий вплив не лише

¹ М. Г. Жулинський, *Про заходи НАН України з відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка*, «Вісник Національної академії наук України», 2014, № 5, с. 27–30. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2014_5_7.

² Л. М. Овсієнко, *Smart-технології у процесі підготовки сучасного філолога*, «Перспективи та інновації науки», 2023, 15 (33), С. 367–377. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/49036/1/L_Ovsienko_PIN_15_IS_FUFKM.pdf.

³ Де мова про таке твердження: «найактуальнішими інноваційними інформаційними технологіями в освіті є smart-технології. Застосування їх в освітньому процесі надає більше можливостей для всіх суб'єктів навчання, а також модернізує заняття, що робить навчальне середовище одночасно комфортним і для студентів, і для викладачів. Використання smart-технологій підвищує ефективність і стимулює інтерес студентів до вивчення матеріалу. Застосування означених технологій у викладанні філологічних дисциплін означає перехід від старої схеми репродуктивного передавання знань до нової творчої форми навчання в природному мовному середовищі, яке формується за допомогою релевантного контенту». Див. докладніше: Л. Овсієнко, *Smart-технології у процесі підготовки сучасного філолога*, [у:] *Перспективи та інновації науки*, 2023, 15 (33), с. 369. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/49036/1/L_Ovsienko_PIN_15_IS_FUFKM.pdf.

⁴ Докладніше: Ю. Кекало, Т. Макарова, *Застосування в системі загальної середньої освіти steamtехнологій у процесі вивчення філологічних дисциплін: теоретико-практичний підхід*, «Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка», 2023, вип. 48, с. 117–122; А. С. Кушнір, *Критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх учителів філологічних спеціальностей до застосування SMART-технологій у професійній діяльності*, [у:] «Педагогічні науки». Збірник наукових праць, 2018, вип. 1 (85), с. 119–123; А. С. Кушнір, *Підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей до застосування Smart-технологій у професійній діяльності*: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 01 Освіта: [спец.] 015; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2020, 295 с.; Л. Г. Скрипник, *Впровадження новітніх технологій у викладанні дисциплін філологічного циклу*, [у:] *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*, Матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції (07 липня 2022 року, у м. Любляна (Словенія), с. 417–421; К. А. Юзефович, *Рівень сформованості професійної компетентності майбутніх філологів засобами smart технологій*, [у:] «Актуальні питання освіти і науки», Збірник наукових статей, 2016, С. 481–485). Див. також: Л. Овсієнко, *Smart-технології у процесі підготовки сучасного філолога*, [у:] *Перспективи та інновації науки*, 2023, 15 (33), с. 370. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/49036/1/L_Ovsienko_PIN_15_IS_FUFKM.pdf.

на формування філологічних знань, умінь і навичок, але й сприяє розвитку технологічного мережевого мислення.

Так, широко розрекламований і доступний інструмент ШІ – OPEN AI чат GPT – на наше звернення запропонував власну версію, яка передбачає різні функціональні впливи цифрових інструментів на літературознавчі явища, структура можливостей і алгоритми доступу (у науковому вимірі йде мова про нові можливості аналізу текстів, створення інтерактивних текстів, цифрові платформи для колективних літературознавчих досліджень; нові можливості для навчальної комунікації передбачають залучення інтерактивних ресурсів, формування можливостей для гнучкого вивчення літератури та навчального контенту, доступ до цифрових версій бібліотек, залучення широкої аудиторії в соціальних мережах, поширення інформації в цільових мережевих групах і у відкритому доступі для всіх зацікавлених, популяризація літературних явищ онлайн; цифрові інструменти на рівні онлайн-платформ і програмного забезпечення тощо)¹.

Можливості «цифрової модернізації» з позиції того ж інструменту ШІ в царині української лінгвістики мають широченний діапазон, що вказує на більшу розвиненість цієї освітньо-наукової галузі («Цифрові інструменти в українській лінгвістиці відіграють дедалі важливішу роль, особливо в контексті мовознавчих

---

¹ ШІ пропонує таке розуміння проблеми: «Цифрові інструменти суттєво впливають на літературознавство, відкриваючи нові можливості для дослідження, вивчення та викладання літератури. Вони дозволяють аналізувати великі обсяги текстів, створювати інтерактивні навчальні ресурси та поширювати знання про літературу у цифровому середовищі. Цифрові інструменти та їх вплив на літературознавство: Дослідження: Аналіз текстів: Цифрові інструменти, такі як програмне забезпечення для текстового аналізу (наприклад, AntConc), дозволяють дослідникам виявляти закономірності у великих корпусах текстів, аналізувати частоту вживання слів, вивчати мовні стилі та виявляти інші лінгвістичні особливості. Гіпертекст та цифровий наратив: Розвиток гіпертексту та цифрового наративу відкриває нові можливості для створення нелінійних, інтерактивних літературних творів, а також для аналізу цих творів за допомогою цифрових інструментів. Колективні дослідження: Цифрові платформи та інструменти полегшують спільну роботу дослідників з різних країн та установ, дозволяючи їм обмінюватися даними, обговорювати результати та створювати спільні проекти. Навчання: Інтерактивні ресурси: Цифрові інструменти дозволяють створювати інтерактивні презентації, віртуальні екскурсії, відеоуроки, онлайн-тести та інші навчальні ресурси, які роблять вивчення літератури більш захопливим та ефективним. Онлайн-курси та платформи: Платформи для онлайн-навчання, такі як Coursera, edX та інші, дозволяють вивчати літературу у зручний час та в зручному темпі, отримуючи доступ до широкого спектру курсів та матеріалів. Електронні бібліотеки та архіви: Електронні бібліотеки та архіви надають доступ до великої кількості літературних творів, що сприяє швидкому та зручному дослідженню та вивченню. Поширення знань: Блоги, соціальні мережі та подкасти: Літературні критики та дослідники використовують блоги, соціальні мережі та подкасти для поширення своїх знань та думок про літературу, залучаючи широку аудиторію. Цифрові журнали та видання: Цифрові журнали та видання дозволяють публікувати наукові статті та рецензії у відкритому доступі, роблячи їх доступними для всіх зацікавлених. Приклади цифрових інструментів: Програмне забезпечення для текстового аналізу: AntConc, Voyant Tools. Онлайн-платформи для створення презентацій: Google Slides, Prezi. Онлайн-платформи для навчання: Coursera, edX. Електронні бібліотеки та архіви: Project Gutenberg, Internet Archive. Соціальні мережі та блоги: Twitter, Facebook, блоги літературних критиків. Цифрові інструменти стали невід'ємною частиною сучасного літературознавства, сприяючи його розвитку та поширенню знань про літературу» <https://chatgpt.com/g/g-69HnvSsrn-ukrainian-voice>.

досліджень, освіти, збереження та розвитку української мови»¹). Відзначимо ске-
рованість цього інструменту на ряд аспектів, які з такого погляду мають ознаки
векторного впливу на розвиток лінгвістичних явищ (OPEN AI чат GPT вказує на
такі напрями наукової та навчальної комунікації: «міжнародна видимість і популя-
ризація української мови», «автоматизація мовних досліджень», «освіта: нові ме-
тоди викладання»²). Якщо для наукової комунікації надають технічні засоби

---

¹ Інструмент запропонував цілий перелік прикладів: «...основні напрямки використання: 1. Кор-
пусна лінгвістика (Це напрям, що працює з електронними корпусами текстів – великими базами
даних, що містять зібрані та розмічені українські тексти. Приклади: Національний корпус укра-
їнської мови (НКУМ) – дозволяє шукати слова в різних контекстах, аналізувати граматичні фо-
рми, вивчати мовні зміни. Мова.Інфо – проєкт для лексико-граматичного аналізу сучасної укра-
їнської. Це дає змогу: досліджувати лексику, морфологію, синтаксис; простежувати зміни в мові
в часі; вивчати мову в реальних контекстах (газети, література, інтернет).

2. Обробка природної мови (NLP). Це автоматична робота комп'ютера з текстом українською.
Сюди входить: автоматичний переклад; морфологічний аналіз; розпізнавання частин мови; ана-
ліз синтаксису; семантичний аналіз (значення слів у контексті). Приклади інструментів: Lang-uk
– лінгвістичні інструменти для української (морфологічний аналізатор, словники). Stanza від
Stanford NLP – має українську модель аналізу тексту. R2U (Run to Ukrainian) – штучний інтелект,
навчений на українських даних для обробки мови. 3. Лексикографія та електронні словники. Ба-
гато сучасних словників створюються або трансформуються в електронні версії. Наприклад:
Словopedia – інтерактивна база різних словників (тлумачні, фразеологічні, синонімічні тощо).
Linguabook – цифровий підручник української мови для іноземців. 4. Освіта та цифрове мовне
середовище. Використання цифрових інструментів у школах і ВНЗ: граматичні тренажери (напр.
LanguageTool, онлайн-тести з правопису); аналітичні інструменти для стилістики та мовного
аналізу; платформи для викладання української мови як іноземної (e.g., Duolingo, Promova). 5.
Моніторинг мови в медіа та соцмережах. Цифрові платформи аналізують, як змінюється мова в
онлайн-просторі: які нові слова з'являються; як поширюються діалектизми; як росіянізми виті-
сняються новими українськими формами. Штучний інтелект і мова. В Україні вже створюються
AI-моделі, які працюють винятково з українською мовою, щоб зберегти її специфіку й уникати
калькування з інших мов». Цит. за: <https://chatgpt.com/g/g-69HnvSsrn-ukrainian-voice>.

² Повна версія запропонованої відповіді містить структуроване пояснення «1. Міжнародна ви-
димість і популяризація української мови. Цифрові платформи (від Duolingo до Google Translate)
почали активніше включати українську мову, і це: робить її доступнішою для іноземців; сприяє
вивченню української як другої/іноземної; підтримує статус української в інформаційному про-
сторі. Результат: українська мова стає більш глобальною, доступною і конкурентоспроможною.
2. Автоматизація мовних досліджень. Цифрові інструменти, зокрема штучний інтелект і ма-
шинне навчання, дозволяють: обробляти великі обсяги текстів за секунди; виявляти закономір-
ності (морфологічні, семантичні, синтаксичні); створювати автоматизовані системи перекладу,
розпізнавання мовлення, аналізу тону й стилю. Це значно розширює можливості дослідника, до-
зволяє ставити нові запитання до мови та швидше знаходити відповіді. 3. Освіта: нові методи
викладання. Цифрові платформи відкривають: інтерактивні вправи з граматики й стилістики;
системи перевірки мови (LanguageTool, Grammarly); ігрові форми навчання, що підвищують мо-
тивацію учнів. Учителі та викладачі отримують нові засоби, щоб навчати цікаво, а не лише «за
книжкою». 4. Збереження та цифрова архівація мовної спадщини. Цифрові технології дозволя-
ють: оцифрувати давні словники, тексти, рукописи; створювати великі корпуси мови (з різних
історичних періодів); зберігати діалекти, фольклор, регіональні мовні особливості. Це особливо
важливо для збереження національної ідентичності, оскільки мова – це не лише комунікація, а
й культурна пам'ять. 5. Розвиток нових напрямів у лінгвістиці. З'являються нові міждисциплі-
нарні галузі, де українська лінгвістика стикається з IT: комп'ютерна лінгвістика; цифрова гума-
нітаристика; лексикографія майбутнього (де словник інтегрований з AI, прикладами, візуаліза-
цією); диджитал-наративи та аналіз мови в соцмережах. Але є і виклики: небезпека калькування

підвищення ефективності пошуку й обробки інформації, опрацювання значних текстових масивів, виконання однотипних завдань у великих обсягах, збереження та цифрова архівація мовної спадщини тощо, то для освітнього простору акцент ставиться головним чином на підвищенні «мотивації учнів/студентів», застосуванні «ігрових форм навчання». Парадоксально, але ШІ протиставляє сучасні методики навчання «за книжкою». При цьому вказівка на «розвиток нових напрямів у лінгвістиці» (а йде мова про «комп'ютерну лінгвістику; цифрову гуманітаристику; лексикографію майбутнього (де словник інтегрований з AI, прикладами, візуалізацією); диджитал-нарлативи та аналіз мови в соцмережах») поєднана з викладом можливих викликів («небезпека калькування й втрати автентичних форм через автоматичні переклади; недостатнє фінансування українських мовних IT-розробок; брак кадрів, які поєднують знання мови й програмування»¹).

Чи можлива літературознавча футурологія в умовах ШІ? Чи літературознавство приречене на вивчення історії і вектор руху наукового дослідження завжди має бути скерованим у минуле з теперішнього, чи можна зазирнути в майбутнє? Напевно, кожен літературознавчий проект, аналіз чи художнього тексту, чи верифікація літературного образу мають елементи омріяного/фантастичного/віртуального світу (виходячи із великого досвіду різних епох, стилів і напрямів). Водночас ми не повинні забувати про роль мистецтва як своєрідного генератора художнього світу з усіма його властивостями².

Одна із перших верифікованих пошукових відповідей про футурологію в літературознавчому дискурсі стосується постаті Станіслава Лема, особливо заходи до 100-річчя від його народження, плід колективного інтелекту зокрема³. Постать С. Лема, його становлення і джерела творення іншого світу⁴ – цілком чітко

й втрати автентичних форм через автоматичні переклади; недостатнє фінансування українських мовних IT-розробок; брак кадрів, які поєднують знання мови й програмування. Тому важливо підтримувати українські ініціативи в галузі цифрової лінгвістики та освіти! Підсумок: Цифрові технології – це вікно можливостей для української лінгвістики. Вони: пришвидшують дослідження; розширюють аудиторію; допомагають зберігати спадщину; творять мову майбутнього». Цит. за: <https://chatgpt.com/g/g-69HnvSsrn-ukrainian-voice>.

¹ Цит. за: <https://chatgpt.com/g/g-69HnvSsrn-ukrainian-voice>.

² Опираючись на думку А. Дахнія про Р. Інгардена: «Інгарден перейшов від суперечки про існування реального світу до мистецтва як генератора ідей образів, сенсів, але намагався рухатися радше від епістемологічних до онтологічних питань, причому онтологічна проблематика перепліталася з літературознавством». Див: *Філософія Романа Інгардена і сучасність*: колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021, с. 69. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8501/1/8F.pdf>.

³ *Футурологічний конгрес. Фантастичні світи Станіслава Лема*: колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука та Олександри Вісич, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 260 с. https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8712/1/Fantastychni%20svity_Stanislava%20Lema_monografia.pdf.

⁴ Іде мова про думки Д. Шевчука: «...протягом усього життя Станіслав Лем здобував знання із різних дисциплін, прагнучи мати цілісний погляд на світ. [...] книжки з етнології, астрофізики, космології, астрономії, філософії» сприяли «високому рівню наукової фантастики»; «У його

означають вектор устремлень інтелектуального спостереження своєрідним вказівником за майбутнім крізь призму віртуально створеної проєкції. Полемічні думки про стан гуманітаристики, впливи технологій, гаджетів, мереж і Людину в світі ШІ в наш час мають широке поле для роздумів¹. Слушними бачимо зауваги щодо впливу технологій на інтелектуальне формування молоді (яке ж старше покоління не «бурчало» про «не тАкість» попередніх, молодих?), але ж саморозвиток кожного покоління має свої історичні умови, інформаційні джерела й неформальні фактори впливу і нові вектори, суспільні цінності та світоглядні орієнтири.

Педагогічне поле Слова та інструментарій ШІ мають велику функціонально цікаву практику, технологічні й соціокультурні виклики. Дослідники вказують на один із «найбільших викликів для викладача» – це те, що здобувачі освіти широко використовують у навчанні інструменти ШІ². Швидке виконання навчальних завдань, «багатоформатне» навчання,³ створення індивідуальних освітніх траєкторій⁴ в царині особливо гуманітаристики дає змогу здобувачеві освіти ледь не миттєво досягати цілком прийнятної для середньостатистичної оцінки результату

фантастиці, мабуть, більше реального, аніж фантастичного, в тому сенсі, що за допомогою «подорожей» до уявних світів ми краще розуміємо наш власний світ. Сам Станіслав Лем не раз підкреслював, що вважає себе реалістичним письменником. Зауважував, що займається реальними речами й ніколи не цікавився властивостями світу, яких той не має». Див.: *Футурологічний конгрес. Фантастичні світи Станіслава Лема: колективна монографія* / за ред. Дмитра Шевчука та Олександри Вісич, Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022, с. 13–15

¹ Наукові дослідження і публіцистичні виступи мають багато спільного – тривога за теперішнє і майбутнє Людини. «Останнім часом ми спостерігаємо тривожні процеси – стрімке зниження рівня когнітивних здібностей людей, зокрема таких, як розуміння, пізнання, навчання, усвідомлення, сприйняття та здатність обробляти зовнішню інформацію» і «...ми стаємо свідками бурхливого наступу попультуризму в політиці, примітивної поп-культури у сфері мистецтва, різкого падіння рівня освіти аж до повного її зникання, та й просто зниження фізичної здатності людей сприймати інформацію чи самостійно мислити. Ми починаємо думати, наче риби в акваріумі, втрачаючи можливість зосереджуватися на довгих чи складних текстах. Повідомлення зводяться до формату коротких Twitter-дописів. Ми вже не можемо додивитися до кінця навіть трохи довший відеоряд, адже звикли до кліпового бачення світу», до вкрай сумних футурологічних прогнозів: «Машини вже давно стали інвалідними знаряддями для людства. Окуляри стали продовженням очей, автомобілі замінили наші ноги, телефони витончили слух, а соціальні мережі непомітно редукували нашу здатність ухвалювати суверенні рішення... Правда, рішення калькулятивні. Тепер штучний інтелект може зробити і наступний крок – «інвалідний» пристрій, який мав би підсилити наші розумові спроможності. Але цей пристрій, який тепер називається штучним інтелектом, має всі шанси автономізуватися і відмовитися від інваліда, якого має обслуговувати (тобто людини – нас з вами)...». Див. докладніше: Т. Возняк, *Остання людина?*, «Збруч», 14.03.2025. <https://zbruc.eu/node/120926>.

² І. Л. Рижко, С. П. Гвозд'їй, *Штучний інтелект в роботі сучасного викладача*, «Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»», 2025, № 5, с. 1246. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2025_5_110.

³ М. А. Гладун, М. А. Сабліна, *Сучасні онлайн інструменти інтерактивного навчання як технологія співробітництва*, „Open Educational E-environment of modern university”, 2018, № 4, с. 33–43.

⁴ Є. О. Черновол, А. В. Чепелюк, Ф. Ф. Куртяк, *Щодо цифровізації освітнього процесу у закладах вищої освіти України: нові можливості та перспективи*, «Академічні візії», 2023, № 15. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/132>.

(звернімо увагу на пошук шляху ефективного й швидкого виконання навчального завдання). Дослідники вказують на певні умови, які би мали «протидіяти невідповідному використанню технологій ШІ» збоку здобувачів освіти¹. Безперечно, в умовах динамічних змін зазначені рекомендації та запобіжники як окремі засоби мають певну тимчасову дію, проте варто би попрацювати над упровадженням виконання завдань саме з мотивованим використанням інструментів ШІ², які би не просто створювали певні результати роботи (не підміняли людську думку, не формували її, не генерували відповідь як текст), а були засобом і підставою для навчальної комунікації.

Щодо впровадження ШІ на лінгвістичному полі – є переконливі, розлогі і вже витримані у часі (десятиліття – це багато як для динаміки мережевого суспільства) дослідження³, навчальні матеріали, сучасні силабуси навчальних дисциплін⁴. Відзначимо певні маркери навчальної комунікації (зосередження уваги на «розшифруванні текстів давно втрачених мов», «мовні моделі, малоресурсні мови та дегуманізація в текстах», «застосування штучного інтелекту у викладанні дисциплін гуманітарного циклу», «ШІ та літературне редагування текстів», «ШІ та поняття мовленнєвої творчості й авторського права» тощо)⁵, які дають підстави до несміливих роздумів і висновків про поступову адаптацію до нових мережевих реалій.

2. ¹ Іде мова про «чітке пояснення «правил гри» щодо академічної доброчесності та особливостей використання штучного інтелекту. Перш за все необхідно обговорювати умови, коли використання ШІ неприпустиме, пояснювати етичні аспекти використання сучасних технологій. Під час проведення контрольних заходів в режимі онлайн обов'язковою умовою має бути ввімкнена камера та обмеження часу на виконання завдань. Бажано не використовувати елементарні запитання з простою відповіддю» – поради, які є, на нашу скромну думку, радше вимушеними «запобіжниками», але не стратегічними маркерами якісного навчального процесу. Докладніше див.: І. Л. Рижко, С. П. Гвозд'ї, *Штучний інтелект в роботі сучасного викладача*, «Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»), 2025, № 5, с. 1246. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2025_5_110.

² Учені вважають, що «сучасний викладач може перетворити штучний інтелект на активного помічника у взаємодії зі студентами. Адже можливо створювати завдання, які дозволяють використання ШІ. Слід зауважити, штучний інтелект вимагає активної участі студентів, а створення якісного контенту з використанням технологій ШІ потребує певного часу та зусиль, тож не варто знецінювати роботу здобувачів освіти. Однак важливо не забувати про етичні принципи використання ШІ – прозорість та підконтрольність, безпека, захищеність та конфіденційність, надійність, справедливість і рівність, відповідальність, академічна доброчесність». Див. про це: І. Л. Рижко, С. П. Гвозд'ї, *Штучний інтелект в роботі сучасного викладача*, «Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»), 2025, № 5, с. 1247. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2025_5_110.

³ А. Левчук, *Штучний інтелект: лінгвістичні аспекти*, «Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство» 2015, № 4, с. 203–207. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufm_2015_4_41.

⁴ Т. Єщенко, *Штучний інтелект і гуманітаристика*, ЛНУ імені Івана Франка, 2024, 20 с. https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/SHtuchnyy_intelekt_i_humanitarystyka_2024_vybirkova.pdf

⁵ Там само.

Дискусії¹ про національні мовні моделі² мають значення і для вивчення літературних явищ, адже, якщо інструмент ШІ буде мати доступ до української національної мовної моделі, його ефективність буде мати не просто справді вражаючі результати і прекрасну якість, але й здатність верифікувати певні норми та константи, що дає підстави творити дуже серйозний аргумент впливу на гуманітарний простір. У вмілих руках саме такі інструменти мали би стати прямим засобом охорони національного інформаційного простору від маніпулятивних конструкцій.

Пилип Селігей у праці з лінгвофутурології³ красномовно звертає увагу⁴ на потребу долати постколоніальні стереотипи й популяризувати українську мову в дидактичному вимірі (та й інших!) як мову сучасну і мову цікавого цифрового сучасного та престижного майбутнього. Це важлива думка про вектор проєкції наукового дослідження, який дає змогу багато що зрозуміти і змінити на

¹ Див: <https://zbruc.eu/node/121707>.

² «Найкраще, що сьогодні ми можемо зробити, – це тестувати моделі на основі багатомовних бенчмарків або ж шукати подібні мови, наприклад польську чи російську, і намагатися екстраполювати результати на українську. Це явно не оптимальний підхід. Однак тут є й інша сторона – ризики, які виникають, коли ми переходимо до національних моделей. Ми швидко впираємось у необхідність сертифікації, визначення критеріїв якості та безпеки. І ось тут виникає питання, що саме і як ми сертифікуємо. Якщо ми будемо сертифікувати модель за стандартами підручника з української історії – це одне. Але що, коли критерії сертифікації почнуть залежати від політичних поглядів чинної влади?» Див. про це: *Національна мовна модель: чи потрібна вона Україні?*, «Збруч», 19.06.2025. <https://zbruc.eu/node/121707>.

³ П. О. Селігей, *Українська мова у 2222 році. Вступ до лінгвофутурології*: [монографія] / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ: Академперіодика, 2023, 450 с.

⁴ «Важко дотягнути, чим керуються ті, хто укладає, ілюструє і затверджує такі підручники. Віримо, шкідницьких замірів у них не було. Та погодьмося: ситуація абсурдна. Адже наші лінгводидакти — сучасні містяни. Живуть у багатоповерхівках з ліфтами. Їздять на метро, на власних автівках. Уміють орядувати банкоматами й терміналами. Скуповуються в супермаркетах. У домівках мають пральну машину, кондиціонер, кавоварку, мікрохвильовку, плазмовий телевізор. Працюють за комп'ютером. Користуються смартфонами. Новини читають в інтернеті. Ведуть сторінки в соцмережах. Тим часом плоди їхньої праці наштовхують на думку, що підручники пишуть не вони, а зовсім інші люди. Ті, що живуть у похилених хатах. Їздять на рипучих возах. Гроші тримають у калитці за поясом. Закупи роблять на...» С.429 і далі - «Важко дотягнути, чим керуються ті, хто укладає, ілюструє і затверджує такі підручники. Віримо, шкідницьких замірів у них не було. Та погодьмося: ситуація абсурдна. Адже наші лінгводидакти — сучасні містяни. Живуть у багатоповерхівках з ліфтами. Їздять на метро, на власних автівках. Уміють орядувати банкоматами й терміналами. Скуповуються в супермаркетах. У домівках мають пральну машину, кондиціонер, кавоварку, мікрохвильовку, плазмовий телевізор. Працюють за комп'ютером. Користуються смартфонами. Новини читають в інтернеті. Ведуть сторінки в соцмережах. Тим часом плоди їхньої праці наштовхують на думку, що підручники пишуть не вони, а зовсім інші люди. Ті, що живуть у похилених хатах. Їздять на рипучих возах. Гроші тримають у калитці за поясом. Закупи роблять на базарі. Білизну перуть у ночвах. Страви варять у печі. Про новини узнають на майдані коло церкви. А самі підручники скребуть при свічках на жовклому пергаменті гусиним пером, умочивши його в каламар. На щастя, сказане стосується не всіх підручників. Популяризація української мови як суто селянської, властива навчальній літературі радянської доби, інерційно тривала ще два постколоніальні десятиліття, а нині вже пішла на спад. Підручники останнього періоду значно більш наближені до сучасності. Проблеми цієї й можна було б і не згадувати, якби закладений школярам попередніх поколінь стереотип не виявився аж надто живучим. Викоринювати його – ще той клопіт». Див.: П. О. Селігей, *Українська мова у 2222 році. Вступ до лінгвофутурології...*, с. 430.

світоглядному рівні. Саме вживання тривимірного у часі і просторі методологічного інструменту дасть змогу досягнути нові цілісні наукові реалії. Флорій Бацевич представив¹ спробу лінгвонаративного реконструктивного аналізу рецензій на «неіснуючі тексти»². Сама постановка проблеми і коло явищ, які лягають в основу наукового пошуку, дають підстави для прояву інструментарію нового типу. Означене зводить воєдино літературознавчу й лінгвістичну проєкції та творить єдиний науковий комунікат знаного вченого.

Вивчення і розвиток явища, яке окреслюємо як «цифрова українська філологія», набуває щоразу більш точних виразних рис. Іде мова уже не лише про оцифрування пам'яток української культурної спадщини, літературних артефактів, мистецьких образів, але й про новий спосіб наукової комунікації, швидкість, якість і глибина якого вказує на новий етап розвитку наукових гуманітарних досліджень, новий тип когерентності філологічного та мережевого просторів у поєднанні з ШІ, який відкриває межу реального та віртуального, дає вченому нові інструменти пізнання та осмислення.

References

- Bandrivska N. M., Kholod I. V., Osipenko N. S., *Modernizatsiya filolohichnoyi osvity ta nauky v Ukraini v konteksti didzhytalizatsiyi*, «Akademichni Viziyi», вип. 17 (30, Березень 2023). <https://doi.org/10.5281/zenodo.7759245> // Бандрівська Н. М., Холод І. В., Осіпенко Н. С., *Модернізація філологічної освіти та науки в Україні в контексті діджіталізації*, «Академічні Візії», вип. 17 (30, Березень 2023). <https://doi.org/10.5281/zenodo.7759245>.
- Batsevych F., Hryhoruk S., *Parateksty do neisnuuyuchykh tekstiv (na materialy zbirky opovidan Stanislava Lema «Absoliutna porozhnecha»)*, [у:] Мовні і концептуальні картини світу, 2025, вип. 1, с. 125–141. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2025_1_9 // Бацевич Ф., Григорук С., *Паратексти до неіснуючих текстів (на матеріалі збірки оповідань Станіслава Лема «Абсолютна порожнеча»)*, [у:] Мовні і концептуальні картини світу, 2025, вип. 1, с. 125–141. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2025_1_9.
- Hladun M. A., Sablina M. A., *Suchasni onlain instrumenty interaktyvnoho navchannia yak tekhnolohiya spivrobotnytstva*, „Open Educational E-environment of modern university”, 2018, № 4, с. 33–43 // Гладун М. А., Сабліна М. А., *Сучасні онлайн інструменти інтерактивного навчання як технологія співробітництва*, „Open Educational E-environment of modern university”, 2018, № 4, с. 33–43.
- Demianchuk M., Bodnaruk I., *Tsyfrovizatsiya osvity yak vektor pidhotovky fakhivtsiv XXI stolittia*. DOI: <https://doi.org/10.15804/ve.2022.04.09>

¹ Ф. Бацевич, С. Григорук, *Паратексти до неіснуючих текстів (на матеріалі збірки оповідань Станіслава Лема «Абсолютна порожнеча»)*, [у:] Мовні і концептуальні картини світу, 2025, вип. 1, с. 125–141. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2025_1_9.

² Іде мова про тексти все того ж С. Лема і про «лінгвальні принципи формування такого різновиду паратекстових утворень, якими є рецензії на художні та наукові тексти. Особливості досліджуваного різновиду мовленнєвих жанрів полягають у тому, що це рецензії на неіснуючі тексти». Див. докладніше: Ф. Бацевич, С. Григорук, *Паратексти до неіснуючих текстів (на матеріалі збірки оповідань Станіслава Лема «Абсолютна порожнеча»)*, [у:] Мовні і концептуальні картини світу, 2025, вип. 1, с. 126. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2025_1_9.

- www.czasopisma.marszalek.com.pl/10-15804/v // Демянчук М., Боднарук І., *Цифрова візація освіти як вектор підготовки фахівців XXI століття*. DOI: <https://doi.org/10.15804/ve.2022.04.09> www.czasopisma.marszalek.com.pl/10-15804/v.
- Denysiuk I., „*Ne spytavshy brodu*” *yak roman vykhovannia*, [u:] Denysiuk I., *Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi*: u 3 tomakh, 4 knyhakh, t. 2: Frankoznavchi doslidzhennia, Lviv 2005 // Денисюк І., «*Не спитавши броду*» *yak roman vykhovannia*, [у:] Денисюк І., *Літературознавчі та фольклористичні праці*: у 3 томах, 4 книгах, т. 2: Франкознавчі дослідження, Львів 2005.
- Yeshchenko T., *Shtuchnyi intelekt i humanitarystyka*, LNU imeni Ivana Franka, 2024, 20 s. https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/Shtuchnyi_intelekt_i_humanitarystyka_2024_vybirnova.pdf // Єщенко Т., *Штучний інтелект і гуманітаристика*, ЛНУ імені Івана Франка, 2024, 20 с. https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/Shtuchnyi_intelekt_i_humanitarystyka_2024_vybirnova.pdf
- Zhulynskyi M. H., *Pro zakhody NAN Ukrayiny z vidznachennia 200-richchia vid dnia narodzhennia T. H. Shevchenka*, „*Visnyk Natsionalnoyi akademii nauk Ukrayiny*” 2014, № 5, s. 27–30. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2014_5_7 // Жулинський М. Г., *Про заходи НАН України з відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка*, «*Вісник Національної академії наук України*» 2014, № 5, с. 27–30. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2014_5_7.
- Ivashkiv V. M., *Khudozhnia, literaturoznavcha i folklorystychna paradyhma rannoyi tvorchosti Panteleimona Kulisha*: [monohrafiia], Lviv: Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2009, 448 s. // Івашків В. М., *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*: [монографія], Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009, 448 с.
- Koleko M., *Normatyvno-pravovi osnovy otsyfruvannia knyzhkovykh pamiatok Ukrayiny*, «*Ukrayinskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiynykh nauk*», 2023, № 12, s. 39–54. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293570> // Колеко М., *Нормативно-правові основи оцифрування книжкових пам'яток України*, «*Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*», 2023, № 12, с. 39–54. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293570>.
- Krokhmalnyi R., *Ezoterychnist metamorfozy i liminalna zona u romantychnomu teksti*, [u:] „*Z yoho dukha pechattiu...*” (*Zbirnyk naukovykh prats na poshamu profesora Ivana Denysiuka*): u 2-kh t., t. II, Lviv, 2001, s. 51–58 // Крохмальний Р., *Езотеричність метаморфози і лімінальна зона у романтичному тексті*, [у:] «*З його духа печаттю...*» (Збірник наукових праць на пошану професора Івана Денисюка): у 2-х т., т. II, Львів, 2001, с. 51–58.
- Levchuk A., *Shtuchnyi intelekt: lnhvistychni aspekty*, „*Naukovyi visnyk Skhidnoyeuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*” 2015, № 4, s. 203–207. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufm_2015_4_41 // Левчук А., *Штучний інтелект: лінгвістичні аспекти*, «*Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*» 2015, № 4, с. 203–207. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufm_2015_4_41.
- Natsionalna movna model: chy potrebna вона Ukrayini?, «*Zbruch*», 19.06.2025. <https://zbruc.eu/node/121707> // *Національна мовна модель: чи потрібна вона Україні?*, «*Збруч*», 19.06.2025. <https://zbruc.eu/node/121707>.
- Ovsiienko L. M., *Smart-tekhnohohiyi u protsesi pidhotovky suchasnoho filoloha*, „*Perspektyvy ta innovatsiyi nauky*”, 2023, 15 (33), s. 367–377. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/49036/1/L_Ovsiienko_PIN_15_IS_FUFKM.pdf //

- Овсієнко Л. М., *Smart-технології у процесі підготовки сучасного філолога*, «Перспективи та інновації науки», 2023, 15 (33), с. 367–377. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/49036/1/L_Ovsiienko_PIN_15_IS_FUFKM.pdf.
- Ryzhko I. L., Hvozdiy S. P., *Shtuchnyi intelekt v roboti suchasnoho vykladacha*, „Perspektyvy ta innovatsiyi nauky (Seriya „Pedahohika”, Seriya „Psykhohohiya”, Seriya „Medytsyna”», 2025, № 5, s. 1240–1248. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2025_5_110 // Рижко І. Л., Гвоздій С. П., *Штучний інтелект в роботі сучасного викладача*, «Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»», 2025, № 5, с. 1240–1248. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2025_5_110.
- Selihei P. O., *Ukrayinska mova u 2222 rotsi. Vstup do linhvofuturolohiyi*: [monohrafiya] / NAN Ukrayiny, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrayiny, Kyuyiv: Akademperiodyka, 2023, 450 s. // Селігей П. О., *Українська мова у 2222 році. Вступ до лінгвофутурології*: [монографія] / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ: Академперіодика, 2023, 450 с.
- Filosofiya Romana Ingardena i suchasnist*: kolektyvna monohrafiya / za red. Dmytra Shevchuka, Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu „Ostrozka akademiya”, 2021, 232 s. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8501/1/8F.pdf> // *Філософія Романа Інгардена і сучасність*: колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука, Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2021, 232 с. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8501/1/8F.pdf>.
- Futurolohichniy konhres. Fantastychni svity Stanislava Lema*: kolektyvna monohrafiya / za red. Dmytra Shevchuka ta Oleksandry Visych, Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu „Ostrozka akademiya”, 2022, 260 s. https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8712/1/Fantastychni_svity_Stanislava_Lema_monografiia.pdf // *Футурологічний конгрес. Фантастичні світи Станіслава Лема*: колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука та Олександрі Вісич, Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2022, 260 с. https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8712/1/Fantastychni%20svity_Stanislava%20Lema_monografiia.pdf.
- Khaustova M. H., *Poniattia tsyvrovizatsiyi: natsionalni ta mizhnarodni pidkhody*, «Pravo ta innovatsii», 2022, № 2 (38), s. 7–18. <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/2cf09751-22a8-4b1e-b4ad-05ac036d49f3/content> // Хаустова М. Г., *Поняття цифровізації: національні та міжнародні підходи*, «Право та інновації», 2022, № 2 (38), с. 7–18. <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/2cf09751-22a8-4b1e-b4ad-05ac036d49f3/content>.
- Chernovol Ye. O., Chepeliuk A. V., Kurtyak F. F., *Shchodo tsyvrovizatsiyi osvithnioho protsesu u zakladakh vyshchoyi osvity Ukrayiny: novi mozhlyvosti ta perspektyvy*, „Akademichni viziyi”, 2023, № 15. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/132> // Черново́л Є. О., Чепелюк А. В., Куртяк Ф. Ф., *Щодо цифровізації освітнього процесу у закладах вищої освіти України: нові можливості та перспективи*, «Академічні візії», 2023, № 15. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/132>.
- Chubenko V. A., Bot L. P., Lykhodieieva H. V., *Evolutsiya metodiv navchannia v konteksti tsyvrovoyi transformatsiyi osvity*, „Pedahohichna Akademiia: naukovy zapysky”, 2024, № 9. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13224247> // Чубенко В. А., Боть Л. П., Лиходеєва Г. В., *Еволюція методів навчання в контексті цифрової трансформації освіти*, «Педагогічна Академія: наукові записки», 2024, № 9. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13224247>.

Shevchenko M. O., *Kryteriyi vidboru dokumentiv dlia otsyfruvannya istoryko-kulturnoyi spadshchyny Ukrainy*, „Visnyk Kharkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kultury. Seriya: Sotsialni komunikatsiyi”, 2019, vup. 54, s. 73–81. http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2019_54_9 // Шевченко М. О., *Критерії відбору документів для оцифрування історико-культурної спадщини України*, «Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації», 2019, вип. 54, с. 73–81. http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2019_54_9.

Yuzefovych K. A., *Riven sformovanosti profesiynoyi kompetentnosti maibutnikh filolohiv zasobamy smart tekhnolohiy*, [v:] Aktualni pytannia osvity i nauky. Zbirnyk naukovykh statei, 2016, s. 481–485 // Юзефович К. А., *Рівень сформованості професійної компетентності майбутніх філологів засобами smart технологій*, [в:] Актуальні питання освіти і науки. Збірник наукових статей, 2016, с. 481–485. <https://chatgpt.com/g/g-69HnvSsrn-ukrainian-voice>.

Роман Крохмальний – декан філологічного факультету, доцент катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5993-9632>
Email: roman.krokhmalnyy@lnu.edu.ua

Назар ФЕДОРАК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2'04.09(045)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14013>

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА МЕДІЄВІСТИЧНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ СТАТЕЙ ІВАНА ФРАНКА В ЗАПИСКАХ НТШ

Резюме: Розвідку присвячено розгляду проблемних літературознавчо-медієвістичних статей Івана Франка, друкованих на сторінках «Записок НТШ», в контексті концепції «довгого українського Середньовіччя». Специфікою цієї групи наукових публікацій у «Записках НТШ» є те, що об'єктом аналізу в окресленому корпусі статей щоразу виявлявся новий чи принаймні маловідомий літературний матеріал, відкривачем якого найчастіше був сам І. Франко. Відтак у пропонованій тут студії зроблено спробу окреслити і систематизувати наукову проблематику Франкових медієвістичних досліджень, які не були апробаціями майбутніх монографічних проєктів ученого, локальними причинковими публікаціями чи рецензіями. Детальний розгляд ідей і висновків таких статей І. Франка, як *Забутий український віршописець XVII віку, Хмельницина 1648–1649 років у сучасних віршах; Слово о Лазаревь воскресені. Староруська поема на апокріфічні теми; Апокріфічне євангеліє псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руськiм письменстві; Пісня про Правду і Неправду. Історично-літературна розвідка; Слово про збуренє некла. Українська пасійна драма; Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богогласником», дозволив простежити їхню трансформацію в контексті подальшого розвитку української літературознавчої медієвістики.*

Ключові слова: українська літературознавча медієвістика, Іван Франко, «Записки НТШ», довге Середньовіччя, жанрова свідомість, концепція розвитку української літератури.

LITERARY PROBLEMS IN MEDIEVAL RESEARCH ARTICLES BY IVAN FRANKO IN THE “NOTES OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY”

Abstract: This study is devoted to the examination of Ivan Franko's problematic literary-medievalistic articles, published in the pages of “Notes of the Shevchenko Scientific Society,” in the context of the concept of the “long Ukrainian Middle Ages.” The specificity of this group of scientific publications in the “Notes of the Shevchenko Scientific Society” is that the object of analysis in the outlined corpus of articles was always new or at least little-known literary material, most often discovered by I. Franko himself. Therefore, this study attempts to outline and systematize the scientific issues of Franko's medieval studies, which were not trials of the scholar's future monographic projects, local causal publications, or reviews. A detailed examination of the ideas and conclusions of such articles by I. Franko as *The Forgotten Ukrainian Poet of the 17th Century; Khmelnychchyna 1648–1649 in Contemporary Poetry; A Word About Lazarus' Resurrection. An Old Rus' Poem on Apocryphal*

Themes; The Apocryphal Gospel of Pseudo-Matthew and Its Traces in Ukrainian-Rus' Literature; The Song of Truth and Falsehood. A Historical and Literary Study; A Word About the Turmoil of Hell. A Ukrainian Passion Drama; Spiritual and Church Poetry in the East and West. An introduction to studies on the "Bohohlasnyk" allowed us to trace their transformation in the context of the further development of Ukrainian literary medieval studies.

Keywords: Ukrainian literary medieval studies, Ivan Franko, "Notes of the Shevchenko Scientific Society," the Long Middle Ages, genre consciousness, the concept of the development of Ukrainian literature.

Історія видання «Записок Наукового товариства імені Шевченка» (ЗНТШ) яскраво віддзеркалює динаміку розвитку української гуманітарної наукової думки від кінця XIX до початку XXI століття. Матеріали, присвячені українській (руській) літературі зрілого та пізнього Середньовіччя, а також епохам, які нині визначають як ранньомодерну й барокову і які логічно вписуються в контекст «довгого Середньовіччя» українського письменства XI–XVIII ст., – включно зі статтями, рецензіями й оглядами – у ЗНТШ демонструють поступове формування літературознавчої медієвістики як окремого наукового напрямку в межах національної гуманітаристики.

Значний внесок у розвиток цього напрямку зробив Іван Франко, який упродовж 1895–1913 років опублікував у ЗНТШ близько сотні досліджень, рецензій і критичних статей, присвячених творам, явищам, авторським постатям української літературної медієвістики. Як літературознавець і керівник Філологічної секції НТШ з 1898 року І. Франко істотно сприяв зміцненню Наукового товариства імені Шевченка як своєрідної альтернативи офіційній Академії наук в Україні, а також активно розгортав власну дослідницьку діяльність, регулярно публікуючи результати своїх студій у виданнях Товариства, з-поміж яких найпрестижнішими завжди залишалися томи ЗНТШ.

Франкові медієвістичні розвідки на сторінках ЗНТШ можна умовно згрупувати за типами. Першу групу становлять великі фундаментальні праці, у яких поєднано культурно-історичні та порівняльно-історичні підходи. Ці роботи зазвичай публікувалися частинами протягом кількох томів ЗНТШ, а згодом з'являлися як окремі монографії. До таких належать розширений варіант докторської дисертації *Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія*¹; праця *Карпаторуська література XVII–XVIII віків*² із додатковою

¹ І. Франко, *Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. VIII, Львів, 1895, с. 1–28 (з окремою студією-додатком: І. Франко, *Варлаам і Йоасаф. Рисунок і проби тексту із крехівського рукопису XVI в. Додаток до розвідки «Варлаам і Йоасаф»*, [у:] *Там само*, с. I–XVI + 10 іл.); т. X, Львів, 1896, с. 29–80; т. XVIII, Львів, 1897, с. 81–134; т. XX, Львів, 1897, с. 135–202 + табл.

² І. Франко, *Карпаторуська література XVII–XVIII віків; Додаток: I. Другий лист небесний; II. Данилівське (уєроруське) Учительне євангеліє; III. Староміський рукопис; IV. Рукопис*

статтею *Студії на полі Карпаторуського письменства XVII–XVIII в.*¹; дослідження *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди*², що продовжувало ранішу Франкову статтю *Пяницьке чудо в Корсуні. Причинок до історії староруської легенди*³; розвідка *До історії українського*

---

*Ст. Теслевцьового; V. Унгарський рукопис; VI. Рукопис із с. Літманової А.; VII. Рукопис із с. Літманової Б.; VIII. Рукопис о. Теодора Поповича Тухлянського; IX. Рукопис Павла Кузкевича; X. Пісня про Віденцину 1683 р.; XI. Дві карпаторуські перерібки «Александрії» з XVIII в. [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. XXXVII, Львів, 1900, с. 1–91 + 1 іл. (з попередньою публікацією реферату: І. Франко, *Карпаторуська література XVII–XVIII віків*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XXXV–XXXVI [Томи містять реферати, призначені на Київський археологічний зїзд. Друга половина: язик і історія літератури]. Львів, 1900, с. 13–14); І. Франко, *Карпаторуська література XVII–XVIII віків. [Продовження]. Додаток: XII. Рукопис Степана Самборини; XIII. Рукопис о. Івана Прислопського; XIV. Калуський збірник; XV. Іспаський рукопис; XVI. Рукопис о. Іллі Яремецького Білашевича; XVII. Вѣчність пекельная; XVIII. Сокольський рукопис; XIX. Дрогобицький збірник; XX. Кам'янський Богогласник 1734 р.; XXI. Угорський співанник А; XXII. Угор[уський] співанник Б. Митра Дочинця; XXIII. Калуський співанник XVIII в.; XXIV. Вірші о. Василя Ферлевіча; XXV. Супліка селян із Залуча з р. 1840; Доповнення та Зміст, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XXXVIII, Львів, 1900, с. 91–162.**

¹ І. Франко, *Студії на полі Карпаторуського письменства XVII–XVIII в.: Вступ; I. Піп Іван, Половець Іван Смера і відкрите Тибету*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XLI, Львів, 1901, с. 1–50.

² І. Франко, *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди: I. Вступ; II. Що ми знаємо про дійсного св[ятого] Климента?; III. Повість Псевдо-Климента*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XLVI, Львів, 1902, с. 1–44; І. Франко, *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: IV. Розбір Псевдо-Климентової повісти; V. Відгуки Псевдо-Климентин у пізнійшій християнській літературі; VI. Климент папою. Легенда про Теодору й Сісінія; VII. Климентове мучеництво*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XLVIII, Львів, 1902, с. 45–144; І. Франко, *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: VIII. Легенди про корсунських мучеників; IX. Чудо св[ятого] Климента з хлопцем*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LVI, Львів, 1903, с. 145–180; І. Франко, *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: X. Віднайдене моцний св[ятого] Климента*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LIX, Львів, 1904, с. 181–208; І. Франко, *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: [X. Віднайдене моцний св[ятого] Климента]; Додаток до розділу X: Слово на пренесеніе моцней св. Климента*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LX, Львів, 1904, с. 209–256; І. Франко, *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: XI. Культ св[ятого] Климента в Мораві й на Русі*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LXVI, Львів, 1905, с. 257–281; І. Франко, *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: XII. Память про св[ятого] Климента в західній Європі; Додатки*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LXVIII, Львів, 1905, с. 281–310.

³ І. Франко, *Пяницьке чудо в Корсуні. Причинок до історії староруської легенди*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XLIV, Львів, 1901, с. 1–14.

вертепа XVIII в. Історично-літературні студії й матеріали¹ з доповненням *Нові матеріали до історії українського вертепа*²; а також наукова публікація «*Жарт непотребний*». Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі³. Аналітичний огляд цього корпусу студій див. у моїй статті у ССLXXVI томі ЗНТШ за 2023 рік⁴.

До другої групи належать концептуальні дослідницькі статті Івана Франка, що ґрунтуються на вивченні нового чи маловідомого літературного матеріалу, відкривачем якого часто був сам автор відповідних студій у ЗНТШ. Пропоновану тут статтю присвячено огляду й аналізу Франкових праць саме цієї групи, до якої належать такі дослідження, як *Забутий український віршописець XVII віку* (про отця Віталія з Дубна)⁵; *Хмельницина 1648–1649 років у сучасних* (власне, «того-часних», за усталеним сьогодні означенням. – Н. Ф.) *віршах*⁶; *Слово о Лазаревь воскресеніи. Староруська поема на апокріфічні теми*⁷; *Апокріфічне евангеліє псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руським письменстві*⁸; *Пісня про Правду і Неправду. Історично-літературна розвідка*⁹ (щоправда, всупереч назві ця студія має майже всуціль фольклористичний характер); *Слово про збуренє пекла*.

¹ І. Франко, *До історії українського вертепа XVIII в. Історично-літературні студії й матеріали*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LXXI, Львів, 1906, с. 22–43; т. LXXII, Львів, 1906, с. 9–79; т. LXXIII, Львів, 1906, с. 5–64.

² І. Франко, *Нові матеріали до історії українського вертепа: I. Райок; II. Лазарь; III. Доброгос-тівський вертеп; IV. Різдвяний «Бетлегем» в с. Верхня Апша, Мараморош*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LXXXII [«Памяти Володимира Антоновича [який помер] 8 (21).III.1908»], Львів, 1908, с. 30–52 + 1 іл.

³ І. Франко, «*Жарт непотребний*». *Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. CVII, Львів, 1912, с. 10–38; т. CVIII, Львів, 1912, с. 39–56.

⁴ Н. Федорак, *Проблеми української літературознавчої медієвістики у працях Івана Франка на сторінках «Записок НТШ»*, [у:] *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. ССLXXVI: *Праці Філологічної секції*, Львів, 2023, с. 70–83.

⁵ І. Франко, *Забутий український віршописець XVII віку*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XXII, Львів, 1898, с. 1–16.

⁶ І. Франко, *Хмельницина 1648–1649 років у сучасних віршах. [Додаток]: Тексти віршів, переважно з рукописів XVII в.*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XXIII–XXIV, Львів, 1898, с. 1–114.

⁷ І. Франко, *Слово о Лазаревь воскресеніи. Староруська поема на апокріфічні теми: [Праця]; I. [Табл.]: Порівнанє текстів «Слова о Лазаревь воскресеніи»; II. «Слово о Лазаревь воскресеніи» в ритмічній формі; Поправка*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XXXV–XXXVI [Томи містять реферати, призначені на Київський археологічний зїзд. Друга половина: *язик і історія літератури*], Львів, 1900, с. 1–57.

⁸ І. Франко, *Апокріфічне евангеліє псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руським письменстві*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XXXV–XXXVI [Томи містять реферати, призначені на Київський археологічний зїзд. Друга половина: *язик і історія літератури*], Львів, 1900, с. 1–32.

⁹ І. Франко, *Пісня про Правду і Неправду. Історично-літературна розвідка*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LXX, Львів, 1906, с. 5–70 + табл.

*Українська пасійна драма*¹; *Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богогласником»*².

Тим часом третю і четверту умовні групи літературознавчо-медієвістичних виступів І. Франка на сторінках ЗНТШ становлять, із одного боку, умовні причинкові повідомлення, в яких дослідник аналізував окремі аспекти конкретних текстів, їхні авторські особливості чи біографічні обставини появи в літературному обігу, а з другого – рецензії, які ставали інструментом оперативного реагування на нові публікації, формою полеміки з іншими науковими позиціями, трибуною обстоювання власної Франкової концепції історії української літератури тощо. Детально зміст і критично-полемічне спрямування цих публікацій буде розглянуто в моїй підготовленій до друку монографії *Становлення і розвиток української літературознавчої медієвістики (за матеріалами «Записок НТШ»)*.

Отже, у своїх дослідницьких статтях літературознавчо-медієвістичної проблематики, регулярно друківаних на сторінках ЗНТШ, І. Франко здебільшого заглиблювався в історію творів, збірників, їх видань, а також окремих сюжетів і мотивів. Інша прикметна риса чи не всіх студій цього гатунку на конкретні концептуальні теми з історії української літератури – принципове прагнення відкрити нові чи добряче забуті пласти нашого письменства, показати, де і наскільки те було можливо, їхні генеалогію та відлуння в подальшій літературі й, звичайно, дати певну естетичну оцінку. Ця остання часто була в І. Франка невисокою, і, з позицій сучасної літературознавчої медієвістики, може дивувати, як чільний представник культурно-історичної школи, неперевершений у своїх ерудиції та аналітичному хисті, переважно виводив «культуру» (у вигляді літературних творів, їхніх тем та ідей) поза межі властивої їй «історії».

Уже в першій відкривавчо-дослідницькій студії цього типу (про «забутого віршописця» початку XVII ст. отця Віталія з Дубна) яскраво проявилася Франкова метода: від викладу історії тексту, його бібліографічних варіантів через окреслення ближнього тематичного кола в імовірно доступних для взаємовпливів мовних і географічних масштабах до аналізу безпосередньої знахідки у вигляді книги чи рукопису з повною чи частковою публікацією, збагаченою різноманітними коментарями. У випадку зі збіркою отця Віталія *Діонтра*, виданою 1612 року в Єв'ю, І. Франко вказав на деякі недогляди бібліографів, котрі найчастіше звертали увагу на пізніші видозмінені перевидання збірки, а також на її перекладний (у

¹ І. Франко, *Слово про збурене пекла. Українська пасійна драма*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LXXXI, Львів, 1908, с. 5–50.

² І. Франко, *Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богогласником»: [Вступ]; [1.] Пісні церковні в християнській церкві, їх початок і розвій. Гимни грецькі та латинські, національні пісні церковні, стихири, акафісти, минеї і т. ін. Посереднє становище «Богогласника»*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. CXIII, Львів, 1913, с. 5–22.

специфічних параметрах уявлень про переклад у XVII ст.) характер. З цієї останньої позиції дослідник, зокрема, зазначив, що

Діоптра о. Віталія цікава для нас не з одного погляду. Одно те, що є грецький оригінал доси незвісний. У візантійській літературі було кілька книжок під таким титулом, та одинока друкована (тільки в латинському перекладі) Діоптра Филипа Солітарія (ум. коло 1118) очевидно не є та сама, що Віталієва, бо Филипова Діоптра є діяльог, а Віталієва має форму «поученій»¹.

Однак жанрове розрізнення двох *Діоптр* у цьому випадку не є, за І. Франком, надто важливим, адже «змістом і напрямом обі ті книги богато де в чому подібні»². Різницю становить те, що «Филипова Діоптра, здається, призначена виключно для монахів, отже має й зміст тіснійший, виключно аскетичний; натомість Віталієва Діоптра, особливо в другій частині, обіймає ширший обсяг людського життя, обертається не тільки до монахів, а й до сьвіцьких людей»³. Саме змістова і, сказати б, адресатна розбіжність обох збірок важила для І. Франка більше, ніж їхня «різниця літературної форми», тобто те, що «Филипова Діоптра [...] була написана віршами, коли тимчасом Віталієва написана прозою і має тільки віршовані вставки»⁴, – а надто з огляду на те, «що й Филипові вірші у нас були перекладені на церковно-словянську прозу»⁵. Зате саме віршовані вставки Віталієвого авторства викликають найбільший інтерес до «його» *Діоптри* в контексті розвитку українського віршування ранньобарокового (за сучасною термінологією) періоду, і саме на них звертав увагу читачів І. Франко. Цікаво, що при, фактично, нищівній оцінці поетичного хисту отця Віталія, а відтак і його віршів («вони не виявляють у їх авторі поетичного таланту ані оригінальності, не підіймають ся ніде понад рівень шабльонової аскетичної моралізації»⁶, – на жаль, типовий Франків «присуд» для книжної віршованої «продукції» українського бароко) вчений закликав не забувати про них «як про одну з найдавніших (перед 1612 роком!) проб українського віршованя, а надто як пробу висказуваня в короткій віршовій формі певних моральних правил, житєвих обсерваций або упімнень...»⁷ Позитивними рисами Віталієвих віршованих вставок визнано їхню суголосність зі «складаннями» навіть «найвидніших поетів» польської літератури XVI – поч. XVII ст.⁸, як і те, що в «моральних віршах о. Віталія знайдемо також відгомони нашої народньої мудрости»⁹. Під цим оглядом І. Франко, дещо узагальнюючи, спробував упровадити отця Віталія в коло найвідоміших авторів його періоду, мовляв, «наші писателі XVI–XVII віку стояли ще так близько народа, що народні приповідки в писанях Вишенського,

¹ І. Франко, *Забутий український вірописець XVII віку*, с. 2.

² Там само, с. 3.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само, с. 3–4.

⁷ Там само, с. 4.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

Копистенського, Потія і інших трапляють ся досить часто»¹. Лише згодом і дуже поступово дослідник відступав од заявленого (зокрема, тут) переконання щодо апіорної естетичної вищости фольклорної творчости і її жанрів над книжними.

Зрештою, трохи далі в цій самій студії І. Франко – сливе непомітно для самого себе – поступово пом'якшив оцінки віршів отця Віталія. Так, з одного боку, вчений і далі стверджував, що «о. Віталій не вмів своїм думкам дати закінченої, кристалової форми, яку вони мають у ліпших народніх приповідках або в творах чільних писателів»², одначе з іншого – дедалі більше проймаючись духом цих творів (а властиво, духом їхнього часу та його естетики) – зі симпатією зазначав, що «про те він висловляє погляди здорові а іноді такі, яких ми й не ждали би в устах скромного монаха»; що «особливо в тих віршах, що своїм змістом виходять поза рамки монастирського “назиданія”, ми частенько чуємо хоч далекий відгомін тих суспільних та політичних порядків, серед яких жив автор, тої боротьби українсько-руського народу за свою віру і національність, яка вела ся тоді»³. Окремим питанням І. Франко виніс проблему перекладености, «позичености» чи оригінальности віршів отця Віталія. Попри те, що вчений визнав: «... не маю спромоги сконстатувати, на скільки Віталієві вірші оригінальні, а на скільки їх треба вважати позиченими чи може навіть перекладеними – і з відки» (тут, очевидно, сильною була ще авторська «несвідомість», підживлювана пріоритетом канону і традиції у сфері середньовічної книжности), – він змушений був заявити, що «здасть ся, що дещо свого, оригінального, українського о. Віталій таки в них вложив» і що «ми маємо деяке право вважати їх його духовим добром і виказані в них погляди вважати його поглядами»⁴.

Публікуючи вірш за віршем із *Діонтри*, І. Франко супроводжував кожен із них більшим чи меншим коментарем, намагаючись виокремлювати головні теми аскетичного українського поета початку XVII ст. Цей тематичний набір виявився доволі широким і – в очах дослідника – загалом репрезентативним, якщо спробувати визначити найбільш актуальні для тогочасної літератури мотиви. Наприклад, «о. Віталій кілька разів показує пальцем на одну з фатальних хиб польської і української вдачі – охоту до старшинування, до проводу, а нехить до послуху, до підпорядкованя своєї волі інтересам загалу»⁵; «Сьвітові почести кінчать ся в найліпшій разі в хвилі смерти чоловіка, а що по них лишаєть ся?»⁶; «як монаха його дивує охота сьвітських людей – тратити своє жите на послугах у панів, у таких же людей»⁷; «найбільше обурює його гордість панів, тих “кумирів істуканних”, що в

¹ Там само.

² Там само, с. 9.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само, с. 11.

безсоромній писі робили себе рівними богам»¹; «різко осуджує наш мораліст також лихварство і хабарництво»²; «перша умова щасливого життя – чистота»³; «хто живе нечесно, хто заплямлений поганими поступками, той не може й інших навчати, бо всі згордують його наукою»⁴; «тема відносин чоловіка до ворогів порушена у о. Віталія кілька разів і з різних боків ..., та супроти переслідування ворогів він бачить одну раду – терпіне і покору»⁵; «він, як правдивий християнський аскет, бачить у переслідуваннях яесь добро, що його треба любити»⁶; «ворогом не треба гордувати, бо він хитрий і готов занівечити чоловіка тоді, коли сей не надієть ся»⁷; «з лихим чоловіком не дружи ніколи, але з добрими слід дружити»⁸; «по його приятелях найлекше пізнати чоловіка»⁹;

смерть для о. Віталія не страшна. Противно, думка про неї, се для чесного чоловіка найкращий компас у життю¹⁰;

«щасливий той, хто дожидаючи смерти кожного дня заповнює своє жите добрими ділами»¹¹. На завершення Іван Франко навіть порівняв два рядки одного з віршів отця Віталія (про смерть-косаря) з подібним (але «прегарним» супроти «недотепного» Віталієвого) образом у Тараса Шевченка¹². Насправді ж акцентовані мотиви віршів *Діонтри* знаходять адекватніші аналогії та перегуки насамперед у поезії наших ранньобарокових авторів: Дем'яна Наливайка, Мелетія Смотрицького та Кирила Транквіліона Ставровецького – особливо в метафізичній площині розмислів про смирення, час, смерть і вічність.

Уже в наступному томі ЗНТШ (т. XXIII–XXIV) І. Франко виступив із розлогою публікацією про відлуння Хмельниччини у віршах II половини XVII ст., тобто в тих творах, які з'явилися «за гарячими слідами» подій 1648–1654 років і яким пощастило в писаному чи друкованому вигляді дотримати до кінця XIX ст., коли дослідник їх зібрав (очевидно, не всі) й вирішив простудіювати, а також оприлюднити тексти у вигляді широкої тематичної добірки. Глибинною проблемою, що зацікавила вченого, був, як видається, частий контраст між «історією фактів» та «історією думок» (за Пантелеймоном Кулішем) – феномен, коли важливі для стратегічного розвитку нації події й історичні постаті залишаються поза увагою словесности (усної та писемної), а натомість народна «історія думок» вивисує в поетичній формі тих діячів і ті події, які на магістральному історичному шляху нації

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само, с. 12.

⁵ Там само, с. 12–13.

⁶ Там само, с. 13.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само, с. 14.

¹¹ Там само.

¹² Там само, с. 14–15.

залишаються локальними чи маргінальними. У випадку з Хмельниччиною жодної розбіжності між «історією фактів» та «історією думок», навпаки, не зафіксовано, хоча, на думку І. Франка, багато творів цієї тематики незворотно втрачено. Власне, в контексті вивчення Хмельниччини крізь призму написаних безпосередньо в той час віршів учений зробив висновок, що «найліпше ще пощастило ся руським віршам, тим що зберегли ся в записках Єрлича (тобто т. зв. “четвертого козацького літопису”», написаного польською мовою, авторства Якіма (Йоахима) Єрлича. – *Н. Ф.*) і в “Історії о презільной брани” (тобто у творі, який традиційно знаємо як Літопис Григорія Граб’янки. – *Н. Ф.*)»¹. Принагідно зазначу, що більш як через тридцять років у ЗНТШ (т. СЛІ за 1931 рік) з’явиться окреме невелике дослідження представника Франкової методологічної школи, Михайла Возняка, про вірші в Літописі Єрлича². «Але ті руські вірші, – продовжував І. Франко, – се тільки частина тої великої маси віршів, яку сплodiла Хмельницщина»³. Тож дослідник зібрав ті з них, які виявилися йому доступні, й надрукував у межах аналізованої публікації – «загалом 42 осібних творів, а з них 13 написано латинською, 28 польською, а один українсько-руською мовою...»⁴ Жодних, наприклад, жанрових коментарів до опублікованих текстів І. Франко не подав, а наведена статистика дивує лише на перший погляд. Річ у тому, що коли взяти до уваги один-єдиний текст «українсько-руською мовою», тоді дійсно може скластися враження, що визначальна для майбутнього України «історія фактів», пов’язана з подіями Хмельниччини, майже цілковито пройшла повз увагу суспільної «історії думок». Але латинсько- та польськомовний матеріал істотно «виправляє» загальну картину, причому, по-перше, авторами принаймні частини «чужомовних» віршів цілком могли бути українці (як-от польських віршів із того-таки Літопису Єрлича), а по-друге, головний масив поетичних творів про події 1648–1654 років в українській літературі виник після кількадесятилітнього осмислення тих подій у суспільній свідомості, оприявнившись уже наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст. (аж до анонімної драми *Милость Божія* та навіть знаменитого вірша *De libertate* Григорія Сковороди).

Відразу дві концептуальні статті (обидві пов’язані з однією з найулюбленіших Франкових тем – апокрифічною) вміщено в чи не найцікавішому – в контексті саме літературознавчо-медієвістичної проблематики – «спареному» томі (XXXV–XXXVI) ЗНТШ, присвяченому матеріалам «Київського археологічного зїзду»⁵. Студію І. Франка про *Слово о Лазаревім воскресенні*, назване в автора «староруською поемою на апокрифічні теми»⁶, можна вважати зразковим прикладом

¹ І. Франко, *Хмельницщина 1648–1649 років у сучасних віршах*, с. 1.

² М. Возняк, *Українські пісні й польські вірші з «Літописця» Єрлича*, [у:] *Записки Наукового товариства імени Шевченка*, т. СЛІ: Праці Історично-філософської секції, Львів, 1931, с. 195–205.

³ І. Франко, *Хмельницщина 1648–1649 років у сучасних віршах*, с. 1.

⁴ Там само, с. 6.

⁵ *Записки Наукового товариства імени Шевченка*, т. XXXV–XXXVI [Томи містять реферати, призначені на Київський археологічний зїзд. Друга половина: язик і історія літератури], Львів, 1900, кн. III–IV, 394 + [7] с., іл.

⁶ І. Франко, *Слово о Лазаревім воскресенні. Староруська поема на апокрифічні теми*, с. 1–57.

застосування широкої літературознавчої методології дослідника, в якій поєднано елементи генологічного, текстологічного, лінгвістичного, поетикального та порівняльно-історичного аналізу. Саме крізь призму цієї студії найзручніше простежити механізми дії Франкової дослідницької «лабораторії», кожен із яких (а також їх поєднання та послідовність) залишається корисним і повчальним для сучасного медієвіста не меншою мірою, ніж для сучасного франкознавця.

Отже, аналіз твору І. Франко вирішив почати з жанрово-родових особливостей *Слова о Лазаревім воскресенні*. Можуть виникнути питання щодо доцільності такого рішення, бо, логічніше, здавалося би, розпочати з висвітлення загальної проблеми часового та просторового походження тексту, а вже опісля переходити до розгляду часткових змістових і формальних його особливостей. Але, як з'ясуємо при уважному прочитанні студії, саме уточнення жанрових аспектів твору відкриває шлях до ширшої перспективи його походження – так би мовити, шлях від генології то генеалогії. Тому для дослідника було важливо насамперед наголосити, що «замість оповідання тут маємо форму не то епічну, не то драматичну», причому «в промовах осіб із поза риторики, яку можна би вважати копією візантійських вірців, прозирає сильне та щире чуте, а ухо розрізняє якусь правильну каденцію, якусь поетичну форму подібну до тої, яку читач відчуває прочитавши хоч би лиш кілька рядків “Слова о полку Игоревѣ”...»¹ Тож, за оцінкою І. Франка, «маємо тут перед собою не прозу, не шумну риторику, а поему і то зложену не тим холодним, схолястичним ладом, яким складали ся у нас вірші в XVI–XVII в., а якось зовсім инакше»².

Оці Франкові висновки потребують певних коментарів. По-перше, бачимо, що вже в дослідженні 1900 року він упритул наблизився до розуміння синкретичної природи самої форми давньоруського літературного письма: і не прозової в сучасному розумінні (незважаючи на зовнішній вигляд тексту), і не поетичної. Очевидно, тут не йшлося і про чергування прозових та віршованих фрагментів (зрештою, про це І. Франко й не писав). Це чуття «правильної каденції» в давньоруських творах різних жанрів урешт-решт привело дослідника (а водночас і поета) до кардинальних спроб «реконструювати» т. зв. початкову віршовану основу «найдавнішого київського літопису»³, до яких І. Франко систематично повертався впродовж 1907–1916 років, але так і не встиг надати їм завершеного вигляду. По-друге, вже в цих вступних концептуальних заувагах учений промовисто натякнув на *Слово о полку Игоревім* як на своєрідний еталон художності в межах середньовічної української літератури. Проте, як побачимо далі, цей твір «потрібний» йому також і для безпосередньої розмови про історію та поетику тексту *Слова о Лазаревім воскресенні*. По-третє, попри глибину та прозорливість висновків щодо родової природи

¹ Там само, с. 2.

² Там само.

³ І. Франко, *Студії над найдавнішим київським літописом*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., т. 6, Київ, 1976, с. 7–190.

давньоруських творів, І. Франко так і не зумів подолати своєрідний поріг у розумінні подальшого розвитку українського письменства, де – зокрема, в поезії XVI–XVII ст. – бачив майже винятково «шумну риторичку» та «холодний, схолястичний лад». Мимоволі виникає враження, що літературну спадщину княжих часів («на чолі», звичайно, зі *Словом о полку Ігоревім*) він ставив вище за здобутки барокового (за сучасною термінологією) українського письменства, світоглядних та естетичних витоків якого серйозно не сприймав, а результатів, за рідкісними винятками, не цінував. Чомусь при наближенні до художньої тканини тих творів, які ми сьогодні визначаємо як барокові, намагаючись адекватно сприймати їх в особливій риторично-поетичній парадигмі, Франків культурно-історичний інструментарій починав «збоїти»...

Але повернімося до студії про *Слово о Лазаревім воскресенні*. На умовному другому етапі аналізу цього твору вчений вирішив за доцільне для поглиблення літературознавчого розгляду звернутися до текстології. Власне, далі у праці вміщено детальний текстологічний аналіз трьох «копій» твору: у виданні Александра Пипіна, з одного Соловецького рукопису та з рукопису Київської духовної академії¹ (з останнього джерела *Слово о Лазаревім воскресенні* під заголовком *Повѣсти святих апостоль о Лазаревѣ воскресеніи, иже отъ Адама къ Лазарю четверодневному* роком раніше передрукував сам І. Франко у II томі своїх *Апокріфів і легенд з українських рукописів*²). Зіставивши тексти трьох «копій», дослідник досить переконливо показав, що «Київська копія має виразний південно-руський, Пипінова не так виразний білоруський, а Соловецька дуже виразний великоруський відтінок»³, – насамперед коли звертати увагу на мовні особливості трьох списків-варіантів. Так до суто текстологічних зіставлень було долучено філологічні спостереження з мовознавчої царини. А саме звернення до текстології та лінгвістики було потрібне І. Франкові, щоби різнобічно довести статус київської «копії», порівняно з двома іншими, як найбільш вірогідного найдавнішого зі збережених варіанта перекладу твору з авторитетного іншомовного джерела. Останнім пластом аргументації, що його вчений залучив для доведення «першости» київської «копії», став уже поетикальний, зокрема в аспектах метрики і техніки віршування. На цьому зрізі аналізу *Слова о Лазаревім воскресенні*, зафіксованого у трьох «копіях», І. Франко знайшов «ще один важний доказ на те, що й Пипінів текст дальший від оригінала, ніж Київський»⁴. Цей доказ, за спостереженням дослідника, «дають ті відміни (між текстами трьох “копій”. – Н. Ф.), що не порушують значіння речень, але порушують віршовий розмір, про якого істнує всі три копії певно й

¹ І. Франко, *Слово о Лазаревѣ воскресеніи. Староруська поема на апокріфічні теми*, с. 2–3.

² *Апокріфи і легенди з українських рукописів* / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко, т. II. Апокріфи новозавітні. А. Апокріфічні євангелія: Репринт видання 1899 року, Львів, 2006, с. 315–317.

³ І. Франко, *Слово о Лазаревѣ воскресеніи. Староруська поема на апокріфічні теми*, с. 3.

⁴ Там само, с. 8.

не догадували ся»¹. Очевидно, тут ідеться не про якийсь силабо-тонічний розмір віршування, а про відчутний ритм тексту, виражений у певній тривалості й мелодії логічних фраз-уступів і притаманний, зокрема, літургійній поезії візантійського походження.

Важливо, що, довівши з допомогою текстологічного, лінгвістичного та поетикального інструментарію первинність київської – «південноруської» – «копії» *Слова о Лазаревім воскресенні*, І. Франко в такий спосіб відкрив для себе та для свого читача доступ до «маршрутів» цього сюжету як засвоєного саме в київській давньоруській літературній традиції, а згодом і в ранньомодерній українській літературі, що стала «законною» спадкоємицею середньовічного киеворуського письменства. Таких «маршрутів» у межах і оригінальної, й перекладної «запозиченої» літератури на часовому проміжку від XII й аж до XVII століття вчений аргументовано простежив принаймні чотири. Найголовнішим із них для І. Франка-компаративіста видався той, що, на його думку, пов'язав *Слово о Лазаревім воскресенні* зі *Словом о полку Игоревім*. До цього зв'язку дослідник апелював кілька разів. Навівши й зіставивши близькі, на його думку, за поетичною формою та образністю фрази зі *Слова о Лазаревім воскресенні* й зі *Слова о полку Игоревім*², І. Франко зробив базований також на попередніх доведеннях висновок, мовляв, «видаєть ся певним, що наше Слово (тобто *Слово о Лазаревім воскресенні*. – Н. Ф.) повстало в часі князівсько-дружиннім, коли ще живою була традиція дружинної поезії, якої зразок заховав ся нам у *Словѣ о полку Игоревѣ*»³. Висновок, звичайно, дуже сміливий, навіть коли взяти до уваги подальший натяк автора на не просто «дружинний», а, так би мовити, «пізньодружинний» період постання київського перекладу-обробки *Слова о Лазаревім воскресенні*, – бо чомусь, за І. Франком, «той факт, що дружинно-лицарську поетичну форму приложено до оспівання духовної а радше апокріфічної теми, можна би вияснити як признак певного упадку дружинного життя і дружинної поезії...»⁴ Цікаво, що, накинувши обом творам хронологічну синхронність (через мовні, жанрово-поетикальні та «віршувальницькі» ознаки київської літературної традиції), дослідник своєрідним «рикошетом» завдяки власноруч створеному історико-літературному контексту *Слова о Лазаревім воскресенні* в такий особливий спосіб утвердив автентичність *Слова о полку Игоревім*. На переконання І. Франка, висловлене ближче до кінця аналізованої студії, «від тепер годі буде сказати, що Слово о полку Игоревѣ підозрене (як літературна підробка-містифікація. – Н. Ф.) вже хоч би для того, що стоїть ізольоване (від усіх інших давньоруських творів з огляду на нібито унікальність своєї словесної образотворчості й авторської манери письма, що не раз було стверджувано в літературознавстві й до, і після І. Франка. – Н. Ф.) [...] тепер ми можемо сказати, що тій

¹ Там само.

² Там само, с. 11–12.

³ Там само, с. 14.

⁴ Там само.

дружинній поезії не чужі були й духовні, церковно-апокрифічні теми...»¹ «Вічна» тема автентичности чи «підроблености» *Слова о полку Ігоревім* спорадично виринатиме у Франкових публікаціях на сторінках ЗНТШ і надалі. Сам учений завжди залишався палким прихильником версії про автентичність твору, шукаючи щоразу нових аргументів для її доведення.

Другий простежений у студії «маршрут» *Слова о Лазаревім воскресенні* в межах української середньовічної літератури можна окреслити як «екскурсійний», що охоплює головно XII–XIV ст. розвитку нашого письменства. Оглянувши цю доволі широку літературну панораму, І. Франко визначив, що до однієї традиції зі *Словом о Лазаревім воскресенні* належали, крім *Слова о полку Ігоревім*, іще перекладне *Дьяніе Девгенія* та оригінальне *Слово о погібелі землі русскія*²; у XIII ст. – *Слово о Романъ* та легенда про євшан-зілля³ з першої, «галицької», частини Галицько-Волинського літопису (в тексті студії фігурує чомусь під назвою *Волинська літопись*⁴), а також фрагмент «літописного року 1251» (із того самого твору) про «пѣсьнь славу пояху има...»⁵ Окрім того, на думку І. Франка, «подекуди поетичну форму подібну до форми нашого “Слова” (тобто *Слова о Лазаревім воскресенні*. – Н. Ф.) має переклад візантійської поеми Георгія Пісіда “Шестодневъ” або “Похвала къ Богу о сотвореніи всея твари”»⁶, датований уже 1385 роком. Добачивши «дружинні» перегуки *Слова о Лазаревім воскресенні* з фрагментами Галицько-Волинського літопису, дослідник спробував пошукати продовження цих перегуків у наступних століттях, але був змушений із прикрістю констатувати їхню відсутність просто через те, що «в XIV і XV віках руських літописей нема...»⁷ Проте пошуки було продовжено ще на одне століття – і потрібний (хай невеликий) матеріал знайшовся: виявилось, що «ще в початку XVI в. в т[ак] зв[аній] Київській скороченій літописи ... літописець впадає в тон подібний до старої дружинної поезії»⁸.

Нарешті, ще два «маршрути» *Слова о Лазаревім воскресенні* пролягли, за І. Франком, у століття XVII. «Маршрут» третій допровадив дослідника до проповідницької творчости Кирила Транквіліона Ставровецького. Автор студії в ЗНТШ вважав, що «правдоподібно сим “Словом” користувався Кирило Транквіліон у своїм Євангелію учительнім, виданім, як звісно, 1619 р., в Слові на Лазареву суботу»⁹. За Франковими спостереженнями, саме «із нашого Слова, а не з грецьких гомілій Епіфанія та Евсевія взяв Транквіліон той мотив, що старозавітні отці в Аді

¹ Там само, с. 37.

² Там само, с. 14.

³ Там само, с. 14–15.

⁴ Там само, с. 14.

⁵ Там само, с. 16.

⁶ Там само.

⁷ Там само, с. 17.

⁸ Там само.

⁹ Там само, с. 13.

промовляють до Лазаря перед його воскресенням; навіть форма тих промов держана в таких самім тоні...»¹

А вже згадка про «Ад» (і у *Слові о Лазаревім воскресенні*, й у проповіді Кирила Ставровецького) логічно спонукала вченого простежити четвертий «маршрут» – до славнозвісної анонімної драми того-таки XVII ст. *Слово про збуренє пекла*. Мине вісім років – і в LXXXI т. ЗНТШ І. Франко опублікує окреме – зразкове з філологічного погляду – дослідження, присвячене саме цій драмі², першовідкривачем і першим дослідником якої був він сам. Трохи далі ми зупинимося на цій новаторській і відкривавчій Франковій студії. Наразі ж учений, уже володіючи певним матеріалом щодо *Слова про збуренє пекла*, звернув увагу на той епізод зі *Слова о Лазаревім воскресенні*, де «Ісус говорить Лазареви, що коли зійде до Ада, то хиба задля Давида, бо Соломон не варт того, йогоб варто “искоренити” в Аді»³, – добачивши в Ісусовій настанові, щоби Соломон самотужки «виборсувався» з аду, паралелі зі *Словом про збуренє пекла*⁴, де цей старозавітний персонаж, власне, так і робить завдяки не стільки підкресленій у Святому Письмі неймовірній мудрості, скільки кмітливості й хитрості.

Для того етапу розвитку української літературознавчої медієвістики, на якому вона перебувала на межі XIX–XX ст. і який яскраво репрезентує аналізована Франкова студія, прикметною є відсутність деяких, здавалося б, очевидних ідей (зокрема, генологічного спрямування), поширених у сучасній медієвістиці. Маю на увазі насамперед те, що, регулярно та досить обґрунтовано зіставляючи *Слово о Лазаревім воскресенні* з такими творами, як *Слово о полку Ігоревім*, *Слово о погибелі землі руської*, умовне *Слово про Романа* (у складі Галицько-Волинського літопису), *Слово на Лазареву суботу* Кирила Ставровецького, *Слово про збуренє пекла*, – Іван Франко жодного разу не поставив питання про ймовірну генологічну спорідненість усіх цих творів у межах широкої парадигми слова як окремого жанру середньовічної української літератури. Ця заувага потрібна тут зовсім не як закид самому І. Франкові чи вченим-літературознавцям його епохи загалом – вона важлива як один із прикладів еволюціонування наукових ідей, які визрівають поступово завдяки розгортанню в часі своєрідного «колективного наукового розуму», перш ніж викристалізуються до того стану, щоби бути озвученими бодай у статусі гіпотез.

Що ж до того літературознавчого аналізу, який запропонував І. Франко у студії *Слово о Лазаревім воскресенні. Староруська поема на апокріфічні теми*, то його високий рівень забезпечило передовсім комплексне застосування різних філологічних підходів і продуктивне поєднання різного інструментарію (історико-літературного, текстологічного, компаративістського, поетикального тощо). Наприклад,

¹ Там само.

² І. Франко, *Слово про збуренє пекла. Українська пасійна драма*, с. 5–50.

³ І. Франко, *Слово о Лазаревім воскресенні. Староруська поема на апокріфічні теми*, с. 28.

⁴ Там само.

безпосередньо досліджуючи зміст *Слова о Лазаревім воскресенні*, вчений як великий знавець апокрифічної літератури доводив, що «першим і головним жерелом нашого Слова був апокріф званий Нікодимовим євангелиєм»¹ – дуже популярний і «розпорошений» у вигляді запозичених із нього мотивів у багатьох різножанрових текстах різних часів і авторів. Одним із текстів-посередників для *Слова о Лазаревім воскресенні* могло бути т. зв. *Слово Епіфанія Кіпрського IV – поч. V ст.* Для аргументації І. Франко звернувся, зокрема, до такого пласту художнього твору, як композиційний. Отож, на думку дослідника, «зближення в тексті і композиції обох творів занадто великі, щоб можна було пояснити їх випадковою коінциденцією і являють ся достаточним мотивом для твердження, що автор Слова о Лазарі мав у руках Слово Епіфанія і користувався ним»². Але, з іншого боку, досліджуючи ту ж таки композицію твору та долучаючи до цього дослідження аналіз головного персонажа, вчений завдяки такому поєднанню зробив, фактично, окреме літературознавче відкриття щодо творчого внеску невідомого перекладача-адаптора, піднісши його принаймні до рівня співавтора. І. Франко побачив, що «особа Лазаря поставлена тут (у *Слові о Лазаревім воскресенні*. – Н. Ф.) як вісь, довкола котрої обертається акція, і се зовсім оригінальна і, на скільки можемо судити з захованих відривків, гарно і симетрично переведена композиція нашого автора»³. Тож і тут учений уприпул наблизився до розуміння феномену авторства в середньовічному письменстві, який полягав не в «негативному» новаторстві подолання канону, а в «позитивному» новаторстві його продовження.

Деяко скромнішими можна визнати результати другої концептуальної Франкової статті на теми апокрифічного матеріалу з того-таки XXXV–XXXVI тому ЗНТШ, – хоча головне своє завдання, сформульоване в її назві⁴, ця студія, безперечно виконала. Вчений висвітлив доволі широкий спектр і відомих, і маловідомих творів української літератури (здебільшого XVII–XVIII ст.), які зазнали впливів апокрифічного Євангелія псевдо-Матвія та деяких його переробок. На думку І. Франка, «се поперед усього поема “Сказаніе о зачатіи и рождестви пресвятия Богородици”, знайдена д. Гнатюком (ідеться про академіка Володимира Гнатюка. – Н. Ф.) у Керестурі в двох копіях, із XVIII і XIX в., на жаль у обох без кінця ... і збірка “Чудесь которыи ся стали, гды Христось передь Іродомъ до Єгипту уходиль”; сі чудеса знайдено в відписах як на Угорщині так і в Києві...»⁵ Тут варто наголосити сміливе окреслення, так би мовити, літературної території України, до якої І. Франко без жодних застережень долучав, зокрема, «русинські» культурні землі, які в той час (а подекуди і сьогодні) належать до складу іноземних держав (як от Керестур Руський у Сербії). Таке бачення було питомою рисою

¹ Там само, с. 17.

² Там само, с. 23.

³ Там само, с. 24.

⁴ І. Франко, *Апокрифічне євангеліє псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руськiм письменстві*, с. 1–32.

⁵ Там само, с. 1.

літературознавчого інтелекту дослідника, котрий немовби крізь століття реконструював і розбудовував українську «державу слова» (за Михайлом Орестом) саме тоді, коли на політичній мапі не було самої України як державного утворення! Якщо ж повернутися до подальшого переліку творів, які, за спостереженнями вченого, зазнали впливу Матвієвого псевдоевангелія, то серед них в Івана Франка фігурує життє Йоакима й Анни в *Четьїх Мінеях* Дмитра Туптала («Ростовського»¹), а також «і в інших київських писателів XVII в. стрічаємо сю саму традицію (нібито Йоаким знайшов Анну в Єрусалимі, у церкві, знаючи, що вона має породити Божу Матір, а знав те від ангела. – Н. Ф.); прим[іром] у “Небі новім” Галятовського...»²

Окремим прикладом «соборної компаративістики» І. Франка стала його вже хрестоматійна студія *Слово про збуренє некла. Українська пасійна драма*, надрукована 1908 року у LXXXI томі ЗНТШ³. Ця публікація мала тривалу передісторію поступового знайомства читачів зі сюжетом драми в різних періодичних виданнях. Ще 1862 року в липневому числі журналу «Основа» «була надрукована пасхальна вірша, записана із уст народа в Ізюмськїм повіті харківської губ[ернії]»⁴. У 1893 році повніший і, за Франковою оцінкою, «значно кращий» текст цієї «вірші», записаний теж на Слобожанщині (в Куп'янську й у Старобільському повіті тодішньої Харківської губернії), з'явився друком в одному з чисел московського журналу «Этнографическое обозрѣніе»⁵. А вже наступного – 1894-го – року І. Франкові пощастило натрапити на «невеличкий рукописний зошитець»⁶ із одного села тодішнього Калуського повіту на Прикарпатті. Серед різних текстів, записаних у тому зшитку, був і текст відомої тепер завдяки саме І. Франкові драми *Слово о збуреню некла... славнаго Его воскресенія тридневнаго*⁷ – твору, тісно пов'язаного за змістом зі згаданими пасхальними віршами слобожанського походження. З'ясуванню гатунку цієї пов'язаності (генетичної чи типологічної) і присвятив І. Франко 1896 року окреме дослідження *Південноруська пасхальна драма*⁸, а 1908-го – друге: *Слово про збуренє некла. Українська пасійна драма*.

Ще раніше, 1891 року, публікуючи в «Київській минувшині» текст драматичного *Dialogus de passione Christi*, І. Франко вже в назві своєї супровідної розвідки дав власну жанрову дефініцію цього твору – «Мистерія страстей Христовыхъ». У тому, за М. Возняком, була певна рація, бо ця «драма складається з прологу й п'яти сцен, з яких три перші можна уважати за містерію, а дві останні переходять у рід

¹ Там само, с. 17.

² Там само.

³ І. Франко, *Слово про збуренє некла. Українська пасійна драма*, с. 5–50.

⁴ Там само, с. 6.

⁵ Там само.

⁶ Там само, с. 10.

⁷ Там само, с. 11.

⁸ Мирон, *Южнорусская пасхальная драма*, [у:] *Кіевская старина*, 1896, кн. 6, с. 380–412; кн. 7, с. 1–29.

мораліте»¹. Втім, у пролозі до *Dialogus de passione Christi*, очевидно, сам невідомий автор назвав свій твір «трагедією»², тоді як назва подає ще одне жанрове визначення – діалог. З одного боку, така розбіжність викликана аморфністю самого твору з його серединно-«нерішучим» становищем між теоретичними приписами та практичною функцією («в поетиках писали про жанри світські: комедію, трагедію, трагедокомедію, а на шкільних сценах ставили п'єси сакрального характеру: містерії та мораліте»³); з другого ж, стосовно конкретного твору, очевидно, вже в часи І. Франка панівним був погляд на діалог як на жанр недраматичний. Не випадково Дмитро Антонович, видаючи в 1919 році свою працю, назвав її *Триста років українського театру* – тобто відштовхувався від того відомого факту, що 29 серпня 1619 року в Кам'янці-Струмиловій на Львівщині (нині – Кам'янка-Бузька) було поставлено перші з відомих нам українських інтермедій. І лишень у 1991 році Ростислав Пилипчук у своєрідній статті-відповіді *Українському театрові – 400 років!* як свідчення повноцінного існування українського театру наприкінці XVI ст. навіть видання *Просфонема* – панегірика від імені молодших і старших учнів Львівської братської школи на честь митрополита Київського та Галицького Михайла Рогози – 1591 року⁴. І річ тут зовсім не в даті, а у включенні чи невключенні до системи театру таких жанрів, як діалог і декламація (*Просфонема* – приклад останньої).

Власне, з театрознавчого погляду, це дискусія на тему, з чого починається театр: із прилюдно виголошеного художнього слова чи з дії. І от, пишучи про драматичність «ізюмської вірші», І. Франко мовби нехотючи – не вживаючи термінів «декламація» чи інших – подав власну жанрову дефініцію цього та подібних творів. Очевидно, саме термін «вірша» (називний відмінок жіночого роду) слід уважати назвою такої віршового твору, проте з явно театральним спрямуванням – на відміну від того, чим є традиційний «вірш» (називний відмінок чоловічого роду). Відтак вибудовується контекстуально синонімічний ряд: «вірша» – «орация» – «декламація». Зрештою, сам І. Франко безапеляційно заявив: «В тому, що першообраз чи радше джерело Ізюмської вірші було драмою, не можна і сумніватися»⁵. Що більше, за І. Франком, «детальне порівняння вірші з драмою дуже повчальне, бо воно наочно ілюструє процес переходу духовної драми у віршу, а з другого боку, може, при несправності тексту драми, дати нам деякі вказівки для відновлення її первісної цілісності»⁶. Тобто дослідник був переконаний не лише в теоретичній можливості, а й у практичному результаті жанрового переходу, в нашому випадку – від драми до декламації.

¹ М. Возняк, *Історія української літератури*: у 2 кн., кн. 2, Львів, 1994, с. 173.

² Л. Софронова, *Старовинний український театр* / Переклад з рос. Н. Федорака, Львів, 2004, с. 46.

³ Там само.

⁴ Р. Пилипчук, *Українському театрові – 400 років!* [у:] *Український театр*, 1991, № 6, с. 6–8.

⁵ Мирон, *Южнорусская пасхальная драма*, кн. 6, с. 402.

⁶ Там само.

Утім, на умовній координатній прямій жанрової структури шкільного театру драма як більш складний і повноцінний (із погляду театру) твір, безумовно, стоїть далі, ніж декламація, «вірша». *Слово про збуренє пекла*, про яке йдеться, прикметне вже не самою присутністю важливих і символічних персонажів та не тільки їхніми розмовами, а насамперед сценічною активністю, яскраво вираженими засобами впливу на глядача / слухача. Наприклад, після того як у драмі Христос «рече і биєт короговою, і биєть тако, сокрушишася врата»¹, – в самому тексті настає помітна павза, під час якої легко припустити «справжнє» ламання на сцені воріт і ланцюгів пекла, виведення з царства мертвих праведних душ і заковування в ланцюги Люципера. Крім цього ефектного сценічного місця (одного з багатьох у п'єсі), *Слово про збуренє пекла* привертає увагу тим, що, як писав Д. Антонович,

під взглядом сценічним п'єсу скомпоновано з витонченою і удосконаленою майстерністю [...]. Автор тексту п'єси незвичайно уміло умотивовує поступенну напруженість сподівання, майстерно згущує фарби: спочатку неясні чутки, потім неприсміні пророкування Івана Хрестителя, потім один за другим прибігають посли все з тривожнішими вістями, настрій все більше напружується, і нарешті, коли напруження доходить до кульмінаційної точки, дія переноситься на сцену і тут розв'язується: являється Христос, і сили небесні торжествують над пеклом [...]. Щоб так збудувати п'єсу, – зробив висновок Д. Антонович, – для того мало тільки літературного талану, а ще треба солідно опанувати законами сценічності².

З цього погляду, «ізіумська вірша», зрозуміло, програє *Слову про збуренє пекла*. І хоч І. Франко й був тієї думки, що «вірша» – це трансформована драма, проте він навів і аргументи проти можливого «спадкового» зв'язку «вірші» з драмою.

Найсерйознішим доказом у цьому плані, – зазначив учений, – можна вважати зміст однієї та другої. Порівнюючи зміст вірші зі змістом драми, ми з першого погляду схильні зробити висновок, що маємо справу з двома різними композиціями, які мають, звичайно, спільну тему й належать одній і тій самій літературній школі, та цілком різні за виконанням у подробицях. Епізоди, наявні у вірші, відсутні у драмі й навпаки; дійові особи у драмі не зовсім ті, які діють у вірші³.

Як бачимо, тут І. Франко акцентував моменти, характерні саме для сцени, а не для літератури, звернувши увагу на відсутність епізодів і дійових осіб. А найголовніше, що поєднує два твори, – це фабула, яку, зазначив дослідник, «базовано на відомому апокрифічному євангелії Никодима»⁴.

Можливо, десь у цій площині приховано ключ до вирішення проблеми т. зв. перетворення драми на декламацію. Привертає увагу жанрове визначення, яке дав своєму твору анонімний автор: не драма («трагедокомедія») чи комедія (комічними рисами наділені тут насамперед Люципер і Соломон), а по-давньому – «слово».

¹ Д. Антонович, *Триста років українського театру. 1619–1919*, Львів, 2001, с. 16.

² Там само, с. 19.

³ Мирон, *Южнорусская пасхальная драма*, кн. 6, с. 403–404.

⁴ Там само, с. 380.

Відтак маємо справу з літературною «рівноправністю» «слово» – «вірш», але з театральною ієрархічністю (від вищого до нижчого) «драма» – «вірша».

Зміст Ізюмської вірші в тій формі, як ми надрукували її вище, – писав І. Франко, – складається з восьми епізодів і заключного двовірша – звичного привітання зі святом; що свідчить про те, що віршу виголошували юнаки, можливо, школярі, котрі ходили від двору до двору й одержували за це частування чи якийсь подаяння. Немає сумніву, що саме для цієї мети її й було складено...¹

Супроти цього функціонального аспекту перший рецензент Франкової студії в ЗНТШ, Іван Кревецький, наголосив формально-змістову жанрову унікальність *Слова про збуреня пекла* як драми-містерії: «Вагу сеї ново-опублікованої драми Ів. Франком пасійної драми, – писав критик в одному з вересневих чисел газети “Діло” за 1908 рік, – оцінимо як слід тільки тоді, коли пригадаємо собі, що дотепер *одиноким взірцем української містерії* була містерія страстей Христових, опублікована тим самим автором у “Кіевській Старині”, ново-знайдене “Слово о збуреню пекла” – се *другий* з ряду взірців української містерії»². Також цікаво, що, крім жанрової різноплановості і театральної самостійності, «містерія» *Dialogus de passione Christi*, пасійна драма-містерія *Слово про збуренє пекла* та декламація з умовною назвою «ізюмська вірша» належать до трьох різних барокових стильових рівнів. Загалом традиційно вирізняють лише два рівні бароко: високий і низький. За такою класифікацією, до першого потрапляють і *Dialogus de passione Christi*, і *Слово про збуренє пекла*, а вже до другого – «ізюмська вірша». Проте особливістю саме великодньої поезії можна вважати «присутність у ній, крім високого й низького, ще й середнього регістру»³. І хоч у *Слові про збуренє пекла* мінімально представлено «соціальну практику», характерну для цього серединного рівня⁴, зате яскраве «трагедокомічне» (врочисто-веселе) начало пронизує цю п'єсу наскрізь.

Віднайшовши й у певний спосіб пов'язавши між собою попарно *Dialogus de passione Christi* й *Слово про збуренє пекла* та «ізюмську віршу» з тим-таки *Словом...*, І. Франко зробив неоціненну послугу дослідникам українських барокових літератури і театру. Хоч учений зосередив увагу на висвітленні тематичної спорідненості цих творів, на з'ясуванні часу їхнього написання та на можливих (для нього – певних) взаємовпливах цих текстів, а проте його знахідки виявилися продуктивними і для жанрово-стильової класифікації цих літературних творів та для визначення їхнього можливого місця в системі українського барокового театру.

¹ Там само, с. 404.

² І. Кревецький, [Рец. на публ.:] *Записки Наукового Тов. ім. Шевченка, наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, фіольології й етнографії, виходить у Львові що два місяці під редакцією проф. Михайла Грушевського, тт. LXXXI–LXXXIII, 1908 р., кн. I–III; 240 + 240 + 240 с., [у:] Діло, 1908, ч. 198 (4 вересня), с. 1.*

³ Б. Криса, *Різдвяні та великодні вірші в українській поезії XVII–XVIII ст.*, [у:] *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*, т. ССXXI: Праці філологічної секції, Львів, 1990, с. 42.

⁴ Там само.

Власне, Франкова популяризація цього твору дуже швидко далася взнаки у студіях молодших авторів, зокрема й на сторінках ЗНТШ. У ХСVII томі за 1910 рік, тобто менш як через два роки після появи ґрунтовної праці Івана Франка про *Слово о збуреню некла*, з'явилася публікація Ярослава Гординського: *Слово про збуренне некла по Старунському рукопису XVIII в.* – з додатком у вигляді передруку відповідного тексту¹.

Мені пощастило, – інформував Я. Гординський читачів ЗНТШ, – знайти ще один текст сеї драми у рукописі XVIII ст. Тому що він подає важні відміни (порівняно з тими чотирма різними рукописами, які мав під руками І. Франко. – Н. Ф.), я оголошую його на сїм місці².

Особливостями тексту, який відшукав і презентував Я. Гординський, було те, що, з одного боку, «супроти тексту д[окто]ра Франка представляє Старунський рукопис скорочену редакцію драми», та з другого – «за се є ту цілі частини, не відомі ще досї, і в сьому головна вага Старунського рукопису»³. Крім того, автор публікації висловив припущення, що в його знахідці «драму транскрибовано латинкою з церковного письма», доказом чого, на думку Я. Гординського, були «часті й очевидні помилки переписчика...»⁴. Найголовніше ж, що старунський варіант *Слова про збуренне некла* засвідчив іще більшу популярність драми в різних частинах українських земель, аніж те показав у своїх дослідженнях І. Франко.

Заклучна з умовних дослідницько-концептуальних медієвістичних Франкових статей на сторінках ЗНТШ, як і більшість попередніх, стосувалася проблематики української літератури XVII–XVIII ст. Цього разу (у СХIII томі ЗНТШ за 1913 рік) – після моралізаторських та історичних віршів XVII ст., апокрифів і драматургії барокової доби українського письменства – дослідник звернув прискіпливу увагу на духовну та церковну поезію і на знаменитий збірник творів цього гатунку, почаївський *Богогласник*⁵. Ця тема не була новою для тогочасної літературознавчої медієвістики. Лише на сторінках ЗНТШ сам Іван Франко попередньо надрукував дві ґрунтовні рецензії на праці Володимира Перетца та Василя Щурата, в яких автори в різний спосіб висвітлювали проблематику *Богогласника*⁶.

¹ Я. Гординський, *Слово про збуренне некла по Старунському рукопису XVIII в.*, [у:] *Записки Наукового товариства імени Шевченка: наукова часопись, присвячена перед усім українській історії, фіольогії й етнографії*, т. ХСVII, Львів, 1910, с. 155–174.

² Там само, с. 155.

³ Там само, с. 171.

⁴ Там само, с. 168.

⁵ І. Франко, *Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богогласником»: [Вступ]; [1.] Пісні церковні в християнській церкві, їх початок і розвій. Гимни грецькі та латинські, національні пісні церковні, стихирини, акафісти, минеї і т. ін. Посереднє становище «Богогласника»*, с. 5–22.

⁶ І. Франко, [Рец. на публ.:] Перетць В. Н., *Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали, С[анктъ-]П[етер]б[ургъ]*, 1900, томъ I: *Изъ исторіи русской пѣсни, часть I: Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніи малорусской вишевой и народной поэзіи XVI–XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника, 425 с.; часть II: Приложєнія. Описанія*

Щоправда, у двотомній студії В. Перетца почаївський збірник був далеко не головним об'єктом аналізу, тож і в рецензії І. Франко зосередився на найважливішій для тієї праці проблематиці – самого феномену українського віршування та його історії.

Тут, до речі, рецензент вступив у рішучу полеміку з В. Перетцом, адже науковці мали різне розуміння природи давнього віршування, об'єднання чи розділення поезії фольклорної та літературної, а відтак і різні погляди на історію українського віршування загалом. Наприклад, В. Перетц писав (як зазначив у тексті рецензії І. Франко), «що штука віршованя в старій Русі була незвісна і сам факт істнованя віршів у Сборнику (тут – в *Ізборнику* Святослава 1073 року. – Н. Ф.) забувся»¹. Маючи власний погляд на особливості середньовічної поезії та на внутрішньо-літературне усвідомлення такого способу письма (на противагу прозовому), І. Франко вважав наведений висновок В. Перетца «занадто поспішним»². Рецензент писав щодо цього: «...все таки я не сумніваюся, що дальші досліди над ритмікою “Слова о полку Игоревъ”, “Похвали Богу” Пізида (йдеться про давньоруський переклад поеми *Шестоднев*, або *Світотворення*, одного з низки середньовічних *Шестодневів*, авторства візантійського письменника I половини VII ст. Георгія Пісиди. – Н. Ф.) і інших таких творів покажуть нам істноване в старій Русі ритмічних, віршованих творів, будованих не по правилу політичного вірша»³. Тож І. Франко виступив категорично проти того, щоби починати історію українського версифікаторства аж зі середини XVI ст. Утім, його підхід, як виглядає, передбачав об'єднання фольклорної та літературної спадщини, тоді як В. Перетц у своїй історичній схемі, ймовірно, зосереджувався суто на книжній поезії. Щодо *Богогласника* як повноцінної антології української духовної поезії XVIII ст., то він перебував, звичайно, поза полем описаних дискусій. Утім, концепція В. Перетца та принципова незгода з нею І. Франка, без сумніву, стали принаймні однією з інспірацій студії про *Богогласник* останнього, розпочатої зі з'ясування засадничих процесів постання й еволюції християнської церковної поезії. На це вказує розлога назва-план першої частини Франкової праці: «Пісні церковні в християнській церкві, їх початок і розвій. Гимни грецькі та латинські, національні пісні церковні, стихири,

---

сборниковъ псалмъ, кантовъ и пѣсень. Вириши изъ старопечатныхъ изданій. Малорусскія пѣсни изъ рукописей XVIII в. Указатели, 210 с., [у:] Записки Наукового товариства імени Шевченка, т. XLI, Львів, 1901, с. 24–28; І. Франко, [Рец. на публ.:] Щурат В., Изъ студій над Почаївським «Богогласником». Квестіи авторства і часу повстаня деяких пісень, Львів: накладом редакції «Ниви», 1908, 48 с., [у:] Записки Наукового товариства імени Шевченка: наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, філльології й етнографії, т. LXXXV, Львів, 1908, с. 214–219.

¹ І. Франко, [Рец. на публ.:] Перетць В. Н., *Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы...*, с. 26.

² Там само.

³ Там само.

акафісти, минеї і т. ін. ...»¹. Щоправда, саме ця частина, як легко зрозуміти, не має безпосереднього стосунку до української літературознавчої медієвістики.

Друга рецензія, що передувала Франковій студії 1913 року про *Богогласник*, містила значно менше полеміки, ніж перша, бо і предмет дослідження самої рецензованої книжки, автором якої був В. Щурат, істотно різнився від спроби панорамного огляду В. Перетца. Власне, І. Франко здебільшого хвалив В. Щурата, особливо за конкретні досягнуті наукові результати. Рецензент наголосив, що

д[окторові] Щурату належить ся заслуга, що йому пощастило на підставі архівних матеріалів знайдених у Василянських бібліотеках довести се питане (авторства низки пісень *Богогласника*. – Н. Ф.) майже до повного вичерпаня. Замість 19 імен авторів вичислених д[октором] Перетцом (очевидно, в тій самій праці, яку попередньо рецензував І. Франко. – Н. Ф.), маємо у д[октора] Щурата назви 33 авторів, яким належить 54 пісень «Богогласника»².

Крім того, як велике досягнення рецензент акцентував те, що «подав д[октор] Щурат деякі пісні в повній, первісній формі, які в “Богогласнику” знаходимо в пізнійшій, скороченій і значно попсованій формі»³. Остання заувага може вказувати на те, що на час написання рецензії І. Франко сам уже глибоко досліджував текстову структуру *Богогласника*.

Таким було науково-критичне підґрунтя – причому лише на сторінках ЗНТШ – Франкової концептуальної статті про почаївський збірник XVIII ст. Можна майже впевнено припустити, що, «закроюючи» свою студію про *Богогласник* так широко, декларуючи як першу частину дослідження цитовану вище її назву-план, І. Франко мав намір (і, мабуть, матеріал) запропонувати читачеві велику ґрунтовну працю – можливо, навіть монографію-відповідь В. Перетцові на його *Изследования о влиянии малорусской виршевой и народной поэзии XVI–XVIII в. на великорусскую*. На жаль, публікація в ЗНТШ базової частини ймовірної культурно-історичної студії не отримала подальшого продовження, а у звуженому ракурсі української літературознавчої медієвістики опиняються хіба кілька важливих тез із цієї вступної частини.

Наприклад, І. Франко дивився на *Богогласник* і на той конкретний асортимент поетичних творів, що ввійшли до складу збірника, як на результат тривалої (принаймні двохсотлітньої) селекції, головним критерієм якої, на його думку, був світогляд українського духовенства XVII–XVIII ст. – основи тодішньої верстви нашої інтелігенції. Відтак сьогодні саме цей асортимент, на переконання автора статті, можна вважати свосереднім дзеркалом, що зберегло для нас образ тієї верстви. Тож коли «пісні церковно-релігійні, що ввійшли в склад “Богогласника”, можна

¹ І. Франко, *Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богогласником»: [Вступ]; [1.] Пісні церковні в християнській церкві, їх початок і розвій. Гімни грецькі та латинські, національні пісні церковні, стихири, акафісти, минеї і т. ін. Посереднє становище «Богогласника», с. 5.*

² І. Франко, [Рец. на публ.:] Щурат В., *Из студій над Почаївським «Богогласником»...*, с. 215.

³ Там само.

вважати вірним образом того стану, в якому найшла ся наша інтелігенція, а особливо наше духовенство в XVII і XVIII вв.»¹, то, за І. Франком, «схарактеризуємо найліпше становище “Богогласника” і поміщених у нім або належних до його круга пісень церковно-релігійних, коли скажемо, що се в головній мірі твір уніяцький»². Цей акцент «уніяцькості» *Богогласника* важливий, як виявиться далі, не стільки в конфесійному, скільки в розширеному загальнокультурному сенсі. «Уніяцький» тут – це насамперед відкритий до якнайрізноманітніших контактів і культурних пропозицій, не табуованих ані географічно, ні часово. Така відкритість забезпечила й особливу якість *Богогласника*, і його унікальність на тлі поетичної, а також антологічної книжності XVIII ст. У «такім творі» не просто «треба шукати сумішки впливів західних і традицій східних», а «і справді, мішане та перехрещуване тих супротивних течій бачимо тут на кожному кроці»³. На відміну від усіх інших (і наявних, і гіпотетично можливих) пропозицій такого збірничового кшталту в українській літературі XVIII ст., «твори письменників православних містяться тут сумирно обік творів єзуїтських; фрази та звороти із стихир, акафістів і житій перелито тут у форму західно-європейського *Meistergesang*’а або латинських гимнів»⁴. Таке багатство сюжетних, жанрових і формальних утворень та переплетень захопило дослідника, й можна тільки шкодувати, що Франків проект дослідження *Богогласника* як фінальної в українській ранньомодерній літературі точки перетину стількох різночасових і належних до різних культурних традицій поетичних течій, переплавлених у національний церковно-духовний поетичний скарб, не отримав аналітичного продовження та синтетичного вивершення.

Що ж до загальної картини Франкових концептуальних статей на теми української літератури XVII–XVIII ст., друкованих на сторінках ЗНТШ, то вони, звернені переважно до маловідомих творів і явищ барокового періоду, формують певну цілісність. Щоразу відкриваючи щось нове для себе, дослідник не просто «домонтовував» свої знахідки до усталеної в його часі та в його власній науковій свідомості літературознавчої конструкції, а намагався через віднайдене дошукуватися джерел і механізмів (передусім культурно-історичних) збагачення живої картини українського літературного життя. Так аналізований твір часто ставав не тільки об’єктом вивчення, але й новою призмою для подальших студій.

References

- Antonovych D., *Trysta rokiv ukrayinskoho teatru. 1619–1919*. Lviv, 2001, 272 s. // Антонович Д. *Триста років українського театру. 1619–1919*. Львів, 2001, 272 с.

¹ І. Франко, І. *Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богогласником»: [Вступ]; [1.] Пісні церковні в християнській церкві, їх початок і розвій. Гимни грецькі та латинські, національні пісні церковні, стихир, акафісти, минеї і т. ін. Посереднє становище «Богогласника»*, с. 21.

² Там само, с. 22.

³ Там само.

⁴ Там само.

- Apokrifu i liegendy z ukrajinskykh rukopysiv / Zibrav, uporiadkuvav i pojasnyv dr. Ivan Franko, t. II. Apokrifu novozavitni. A. Apokrifichni yevanheliya: Reprint vydannia 1899 roku, Lviv, 2006, 532 s. // Apokrifu i legendy z ukrajinskykh rukopysiv / Zibrav, uporiadkuvav i pojasnyv dr. Ivan Franko, t. II. Apokrifu novozavitni. A. Apokrifichni evanğelija: Reprint vydannia 1899 roku, Lviv, 2006, 532 s.*
- Fedorak N., *Problemy ukrajynskoyi literaturoznavchoyi mediyevistyky u pratsiakh Ivana Franka na storinkakh «Zapysok NTSh», [u:] Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, t. CCLXXVI: Pratsi Filolohichnoyi sektsiyi, Lviv, 2023, s. 70–83 // Федорак Н., Проблеми української літературознавчої медієвістики у працях Івана Франка на сторінках «Записок НТШ», [у:] Записки Наукового товариства імені Шевченка, т. CCLXXVI: Праці Філологічної секції, Львів, 2023, с. 70–83.*
- Franko I., *Apokrifichne yevanhelyie psevdо-Matviya i yoho slidy v ukrajynsko-ruskim pysmenstvi, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauzi i pysmenstvu ukrajynsko-ruskoho narodu, t. XXXV–XXXVI [Tomy mistiat referaty, pryznachenі na Kyivskyi arkhеologichnyi zyzd. Druha polovyna: yazyk i istoriya literatury], Lviv, 1900, s. 1–32 // Франко І., Apokrifichne evanğelie psevdо-Matviya i його сліди в українсько-руськiм письменствi, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. XXXV–XXXVI [Томи містять реферати, призначені на Київський археологічний зїзд. Друга половина: язик і історія літератури], Львів, 1900, с. 1–32.*
- Franko I., *Do istoriyi ukrajynskoho vertepa XVIII v. Istorychno-literaturni studiyi y materiyaly, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauzi i pysmenstvu ukrajynsko-ruskoho narodu, t. LXXI, Lviv, 1906, s. 22–43; t. LXXII, Lviv, 1906, s. 9–79; t. LXXIII, Lviv, 1906, s. 5–64 // Франко І., До історії українського вертепа XVIII в. Історично-літературні студії й матеріали, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. LXXI, Львів, 1906, с. 22–43; т. LXXII, Львів, 1906, с. 9–79; т. LXXIII, Львів, 1906, с. 5–64.*
- Franko I., *Dukhovna y tserkovna poeziya na Skhodi y na Zakhodi. Vstup do studii nad „Bohohlasnykom”: [Vstup]; [I.] Pисni tserkovni v khrystiyanskiy tserkvi, yikh pochatok i rozvii. Hymny hretski ta latynski, natsionalni pисni tserkovni, stykhyry, akafisty, myneyi i t. in. Poserednie stanovishche „Bohohlasnyka”, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauzi i pysmenstvu ukrajynsko-ruskoho narodu, t. CXIII, Lviv, 1913, s. 5–22 // Франко І., Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над «Богогласником»: [Вступ]; [I.] Пісні церковні в християнській церкві, їх початок і розвій. Гимни грецькі та латинські, національні пісні церковні, стихири, акафісти, миней і т. ін. Посереднє становище «Богогласника», [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. CXIII, Львів, 1913, с. 5–22.*
- Franko I., *Karpatoruska literatura XVII–XVIII vikiv, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauzi i pysmenstvu ukrajynsko-ruskoho narodu, t. XXXV–XXXVI [Tomy mistiat referaty, pryznachenі na Kyivskyi arkhеologichnyi zyzd. Druha polovyna: yazyk i istoriya literatury]. Lviv, 1900, s. 13–14 // Франко І., Карпаторуська література XVII–XVIII віків, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. XXXV–XXXVI [Томи містять реферати, призначені на Київський археологічний зїзд. Друга половина: язик і історія літератури], Львів, 1900, с. 13–14.*
- Franko I., *Karpatoruska literatura XVII–XVIII vikiv; Dodatok: I. Druhyi lyst nebesnyi; II. Danylivske (uhroruske) Uchytelne yevanhelyie; III. Staromisky rukopys; IV. Rukopys*

- St. Teslevtsovoho; V. Ungvarskyi rukopys; VI. Rukopys iz s. Litmanovoi A.; VII. Rukopys iz s. Litmanovoi B.; VIII. Rukopys o. Teodora Popovycha Tukhlianskoho; IX. Rukopys Pavla Kuzykevycha; X. Pisnia pro Videnshchynu 1683 r.; XI. Dvi karpatoruski pereribky «Aleksandriyi» z XVIII v., [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukrayinsko-ruskoho narodu, t. XXXVII. Lviv, 1900, s. 1–91 + 1 il. // Франко І., Карпаторуська література XVII–XVIII віків; Додаток: I. Другий лист небесний; II. Данилівське (угоруське) Учительне євангеліє; III. Староміський рукопис; IV. Рукопис Ст. Теслецьового; V. Унгварський рукопис; VI. Рукопис із с. Літманової А.; VII. Рукопис із с. Літманової Б.; VIII. Рукопис о. Теодора Поповича Тухлянського; IX. Рукопис Павла Кузикевича; X. Пісня про Віденщину 1683 р.; XI. Дві карпаторуські перерібки «Александрії» з XVIII в., [y:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. XXXVII, Львів, 1900, с. 1–91 + 1 іл.*
- Franko I., *Karpatoruska literatura XVII–XVIII vikiv. [Prodovzhennia]. Dodatok: XII. Rukopys Stepana Samborynu; XIII. Rukopys o. Ivana Pryslopskoho; XIV. Kaluskyi zbirnyk; XV. Ispaskyi rukopys; XVI. Rukopys o. Illi Yaremetskoho Bilakhevycha; XVII. Vichnost pekelnaiia; XVIII. Sokolskyi rukopys; XIX. Drohobytskyi zbirnyk; XX. Kamianskyi Bohohlasnyk 1734 r.; XXI. Uhoruskyi spivannyk A; XXII. Uhor[uskyi] spivannyk B. Mytra Dochyntsia; XXIII. Kaluskyi spivannyk XVIII v.; XXIV. Virshi o. Vasylia Ferleyevycha; XXV. Suplika selian iz Zalucha z r. 1840; Dopovnennia ta Zmist, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukrayinsko-ruskoho narodu, t. XXXVIII. Lviv, 1900, s. 91–162 // Франко І., Карпаторуська література XVII–XVIII віків. [Продовження]. Додаток: XII. Рукопис Степана Самборини; XIII. Рукопис о. Івана Прислопського; XIV. Калуський збірник; XV. Іспаський рукопис; XVI. Рукопис о. Іллі Яремецького Білашевича; XVII. Вѣчність пекельная; XVIII. Сокольський рукопис; XIX. Дрогобицький збірник; XX. Кам'янський Богогласник 1734 р.; XXI. Угоруський співанник А; XXII. Угор[уський] співанник Б. Митра Дочинця; XXIII. Калуський співанник XVIII в.; XXIV. Вірші о. Василя Ферлеєвича; XXV. Супліка селян із Залуча з р. 1840; Доповнення та Зміст, [y:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. XXXVIII, Львів, 1900, с. 91–162.*
- Franko I., *Khmelnyschyna 1648–1649 rokov u suchasnykh virshakh. [Dodatok]: Teksty virshiv, perevazhno z rukopysiv XVII v., [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukrayinsko-ruskoho narodu, t. XXIII–XXIV, Lviv, 1898, s. 1–114 // Франко І., Хмельницька 1648–1649 років у сучасних віршах. [Додаток]: Тексти віршів, переважно з рукописів XVII в., [y:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. XXIII–XXIV, Львів, 1898, с. 1–114.*
- Franko I., *Novi materiyaly do istoriyi ukrayinskoho vertepa: I. Rayok; II. Lazar; III. Dobrohostivskyi vertep; IV. Rizdvianyі «Betlehem» v s. Verkhnia Apsha, Maramorosh, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukrayinsko-ruskoho narodu, t. LXXXII [«Pamiaty Volodymyra Antonovycha [iakyi pomer] 8 (21).III.1908»], Lviv, 1908, s. 30–52 + 1 il. // Франко І., Нові матеріали до історії українського вертепа: I. Райок; II. Лазарь; III. Доброгостівський вертеп; IV. Різдва́ний «Бетлегем» в с. Верхня Апша, Мараморош, [y:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. LXXXII [«Памяти Володимира Антоновича [який помер] 8 (21).III.1908»], Львів, 1908, с. 30–52 + 1 іл.*

- Franko I., *Pianytske chudo v Korsuni. Prychynok do istoriyi staroruskoyi liegundy*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho narodu*, t. XLIV, Lviv, 1901, s. 1–14. // Франко І., *Пяницьке чудо в Корсуні. Причинок до історії староруської легенди*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XLIV, Львів, 1901, с. 1–14.
- Franko I., *Pisnia pro Pravdu i Nepravdu. Istorychno-literaturna rozvidka*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho narodu*, t. LXX, Lviv, 1906, s. 5–70 + tabl. // Франко І., *Пісня про Правду і Неправду. Історично-літературна розвідка*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LXX, Львів, 1906, с. 5–70 + табл.
- Franko I., [Rets. na publ.:] *Peretts V. N., Istoriko-literaturnyia yzslidovaniia i materialy, S[ankt-]P[eter]b[urg]*, 1900, Tom I: *Iz istorii russkoi piesni, Chast I: Nachalo iskusstvennoi poezii v Rossii. Izslidovaniia o vliianii maloruskoi virshevoi i narodnoi poezii XVI–XVIII v. na vielikoruskuiu. K istorii Bogoglasnika, 425 s.; Chast II: Prilozheniia. Opisaniia sbornikov psalm, kantov i piesien. Virshy iz staropiechatnykh izdaniia. Maloruskii piesni iz rukopisiei XVIII v. Ukazatieli, 210 s.*, [u:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, t. XLI, Lviv, 1901, s. 24–28 // Франко І., [Рец. на публ.:] *Перетць В. Н., Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы, С[анктъ-]П[етер]б[ургъ]*, 1900, Томъ I: *Изъ исторіи русской пѣсни, Часть I: Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніи малорусской виршевой и народной поэзіи XVI–XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника, 425 с.; Часть II: Приложенія. Описанія сборниковъ псалмъ, кантовъ и пѣсень. Вириши изъ старопечатныхъ изданій. Малорусскія пѣсни изъ рукописей XVIII в. Указатели, 210 с.*, [у:] *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. XLI, Львів, 1901, с. 24–28.
- Franko I., [Rets. na publ.:] *Shchurat V., Iz studiy nad Pochayivskym «Bohohlasnykom». Kvestyi avtorstva i chasu povstania deyakykh pisen, Lviv: nakladom redaktsyyi «Nyuu», 1908, 48 s.*, [u:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka: naukova chasopys, prysviachena peredovsim ukraiyinskiy istoriyi, filologiyi y etnografiyi*, t. LXXXV, Lviv, 1908, s. 214–219 // Франко І., [Рец. на публ.:] *Щурат В., Из студій над Почайвським «Богогласником». Квестіи авторства і часу повстаня деяких пісень*, Львів: накладом редакції «Ниви», 1908, 48 с., [у:] *Записки Наукового товариства імені Шевченка: наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, фільольогії й етнографії*, т. LXXXV, Львів, 1908, с. 214–219.
- Franko I., *Slovo o Lazarevi voskreseniy. Staroruska poeta na apokrifichni temu: [Pratsia]; I. [Tabl.]: Porivnanie tekstiv «Slova o Lazarevi voskresenii»; II. «Slovo o Lazarevi voskresenii» v rytlichnii formi; Popravka*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho narodu*, t. XXXV–XXXVI [Tomy mistiat referaty, pryznacheni na Kyivskiy arkheologichnyi ziyzd. Druha polovyna: yazyk i istoriya literatury], Lviv, 1900, s. 1–57 // Франко І., *Слово о Лазаревъ воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми: [Праця]; I. [Табл.]: Порівнанє текстів «Слова о Лазаревъ воскресеніи»; II. «Слово о Лазаревъ воскресеніи» в ритмічній формі; Поправка*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XXXV–XXXVI [Томи містять реферати, призначені на Київський археологічний зїзд. Друга половина: язык і історія літератури], Львів, 1900, с. 1–57.
- Franko I., *Slovo pro zburenie pekla. Ukraiyinska pasiyna drama*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho*

- narodu*, t. LXXXI, Lviv, 1908, s. 5–50. // Франко І., *Слово про збуренє пекла. Українська пасійна драма*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LXXXI, Львів, 1908, с. 5–50.
- Franko I., *Stydiyi nad naidavnishym kyivskym litopysom*, [u:] I. Franko, *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, t. 6, Kyiv, 1976, s. 7–190 // Франко І., *Студії над найдавнішим київським літописом*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 6, Київ, 1976, с. 7–190.
- Franko I., *Stydiyi na poli Karpatoruskooho pysmenstva XVII–XVIII v.: Vstup; I. Pip Ivan, Polovets Ivan Smera i vidkrytie Tybetu*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho narodu*, t. XLI, Lviv, 1901, s. 1–50 // Франко І., *Студії на полі Карпаторуського письменства XVII–XVIII в.: Вступ; І. Піп Іван, Половець Іван Смера і відкрите Тибету*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XLI, Львів, 1901, с. 1–50.
- Franko I., *Sviatyi Klyment u Korsuni. Prychynky do istoriyi staroruskoyi liegendy: I. Vstup; II. Shcho my znaiemo pro diysnoho sv[iatoho] Klymenta?; III. Povist Psevdo-Klymenta*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho narodu*, t. XLVI, Lviv, 1902, s. 1–44 // Франко І., *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди: І. Вступ; II. Що ми знаємо про дійсного св[ятого] Климента?; III. Повість Псевдо-Климента*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XLVI, Львів, 1902, с. 1–44.
- Franko I., *Sviatyi Klyment u Korsuni. Prychynky do istoriyi staroruskoyi liegendy. [Prodovzhennia]: IV. Rozbir Psevdo-Klymentovoyi povisty; V. Vidhuky Psevdo-Klymentyn u pizniyshiy khrystyuyanskiy literaturi; VI. Klyment papouy. Liegenda pro Teodoru u Sisiniya; VII. Klymentove muchenyistvo*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho narodu*, t. XLVIII, Lviv, 1902, s. 45–144 // Франко І., *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: IV. Розбір Псевдо-Климентової повісти; V. Відгуки Псевдо-Климентин у пізнійшій християнській літературі; VI. Климент папою. Легенда про Теодору й Сісінія; VII. Климентове мучеництво*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. XLVIII, Львів, 1902, с. 45–144.
- Franko I., *Sviatyi Klyment u Korsuni. Prychynky do istoriyi staroruskoyi liegendy. [Prodovzhennia]: VIII. Liegenda pro korsunskykh muchenykiv; IX. Chudo sv[iatoho] Klymenta z khloptsem*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho narodu*, t. LVI, Lviv, 1903, s. 145–180 // Франко І., *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: VIII. Легенди про корсунських мучеників; IX. Чудо св[ятого] Климента з хлопцем*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LVI, Львів, 1903, с. 145–180.
- Franko I., *Sviatyi Klyment u Korsuni. Prychynky do istoriyi staroruskoyi liegendy. [Prodovzhennia]: X. Vidnaidenie moshchy sv[iatoho] Klymenta*, [u:] *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nauksi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskooho narodu*, t. LIX, Lviv, 1904, s. 181–208. // Франко І., *Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: X. Віднайдене мощий св[ятого] Климента*, [у:] *Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу*, т. LIX, Львів, 1904, с. 181–208.

- Franko I., *Sviatyi Klyment u Korsuni. Prychynky do istoriyi staroruskoyi liegendy. [Prodovzhennia]: [X. Vidnaidenie moshchy sv[iatoho] Klymenta]; Dodatok do rozdilu X: Slovo na prenesenie moshchei sv. Klymenta, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskoho narodu, t. LX, Lviv, 1904, s. 209–256 // Франко І., Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: [X. Віднайдене моцій св[ятого] Климента]; Додаток до розділу X: Слово на пренесеніє моцей св. Климента, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. LX, Львів, 1904, с. 209–256.*
- Franko I., *Sviatyi Klyment u Korsuni. Prychynky do istoriyi staroruskoyi liegendy. [Prodovzhennia]: XI. Kult sv[iatoho] Klymenta v Moravi u na Rusy, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskoho narodu, t. LXVI, Lviv, 1905, s. 257–281 // Франко І., Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: XI. Культ св[ятого] Климента в Мораві й на Русі, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. LXVI, Львів, 1905, с. 257–281.*
- Franko I., *Sviatyi Klyment u Korsuni. Prychynky do istoriyi staroruskoyi liegendy. [Prodovzhennia]: XII. Pamiat pro sv[iatoho] Klymenta v zakhidnii Evropi; Dodatky [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskoho narodu, t. LXVIII, Lviv, 1905, s. 281–310 // Франко І., Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. [Продовження]: XII. Память про св[ятого] Климента в західній Європі; Додатки, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. LXVIII, Львів, 1905, с. 281–310.*
- Franko I., *Varlaam i Yoasaf, starokhrystyianskyi dukhovnyi roman i yeho literaturna istoriya, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskoho narodu, t. VIII, Lviv, 1895, s. 1–28 // Франко І., Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і его літературна історія, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. VIII, Львів, 1895, с. 1–28.*
- Franko I., *Varlaam i Yoasaf. Rysunky i probe tekstu iz krekhivskoho rukopysu XVI v. Dodatok do rozvidky «Varlaam i Yoasaf», [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskoho narodu, t. VIII, Lviv, 1895, s. 1–XVI + 10 il.; t. X, Lviv, 1896, s. 29–80; t. XVIII, Lviv, 1897, s. 81–134; t. XX, Lviv, 1897, s. 135–202 + tabl. // Франко І., Варлаам і Йоасаф. Рисунки і проби тексту із крехівського рукопису XVI в. Додаток до розвідки «Варлаам і Йоасаф», [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. VIII, Львів, 1895, с. I–XVI + 10 іл.; т. X, Львів, 1896, с. 29–80; т. XVIII, Львів, 1897, с. 81–134; т. XX, Львів, 1897, с. 135–202 + табл.*
- Franko I., *Zabutyi ukraiyinskyi virshopysets XVII viku, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskoho narodu, t. XXII, Lviv, 1898, s. 1–16 // Франко І., Забутий український віршописець XVII віку, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу, т. XXII, Львів, 1898, с. 1–16.*
- Franko I., *„Zhart nepotrebnii”, Istorychna virsha z r. 1702 na istorychnim tli, [u:] Zapysky tovarystva imeni Shevchenka: vydavnytstvo, prysviachene nautsi i pysmenstvu ukraiyinsko-ruskoho narodu, t. CVII, Lviv, 1912, s. 10–38; t. CVIII, Lviv, 1912, s. 39–56 // Франко І., «Жарт непотребний», Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі, [у:] Записки товариства імені Шевченка: видавництво, присвячене науці і*

- письменству українсько-руського народу*, т. CVII, Львів, 1912, с. 10–38; т. CVIII, Львів, 1912, с. 39–56.
- Hordynskiy Ya., *Slovo pro zburenne pekla po Starunskomu rukopysu XVIII v.*, [u:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka: naukova chasopys, prysviachena pered usim ukrayinskiy istoriyi, filologiyi y etnografiyi*, т. ХСVII, Lviv, 1910, s. 155–174 // Гординський Я., *Слово про збурення пекла по Старунському рукопису XVIII в.*, [у:] *Записки Наукового товариства імені Шевченка: наукова часопись, присвячена перед усім українській історії, філології й етнографії*, т. ХСVII, Львів, 1910, с. 155–174.
- Krevetskiy I., [Rets. na publ.:] *Zapysky Naukovoho Tov. im. Shevchenka, naukova chasopys, prysviachena peredovsim ukraïnskiy istoriyi, filologiyi y etnografiyi, vykhodyt u Lvovi shcho dva misiatsi pid redaktsiyeyu prof. Mykhaila Hrushevskoho, tt. LXXXI–LXXXIII, 1908 r., kn. I–III; 240 + 240 + 240 s.*, [u:] *Dilo*, 1908, ch. 198 (4 veresnia), s. 1–2 // Кревецький І., [Рец. на публ.:] *Записки Наукового Тов. ім. Шевченка, наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, філології й етнографії, виходить у Львові що два місяці під редакцією проф. Михайла Грушевського, тт. LXXXI–LXXXIII, 1908 р., кн. I–III; 240 + 240 + 240 с.*, [у:] *Діло*, 1908, ч. 198 (4 вересня), с. 1–2.
- Krysa B., *Rizdviani ta velykodni virshi v ukraïnskiy poeziyi XVII–XVIII st.*, [u:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka*, т. ССXXI, Pratsi filolohichnoy sektsiyi, Lviv, 1990, s. 33–46 // Криса Б., *Різдвяні та великодні вірші в українській поезії XVII–XVIII ст.*, [у:] *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*, т. ССXXI, Праці філологічної секції, Львів, 1990, с. 33–46.
- Muron, *Yuzhnorusskaya paskhálnaya drama*, [u:] *Kievskaya staryna*, 1896, kn. 6, s. 380–412; kn. 7, s. 1–29 // Мирон, *Южнорусская пасхальная драма*, [у:] *Кієвская старина*, 1896, кн. 6, с. 380–412; кн. 7, с. 1–29.
- Pylurchuk R., *Ukrayinskoti teatrovi – 400 roktiv!* [u:] *Ukrayinskiy teatr*, 1991, № 6, s. 6–8 // Пилипчук Р., *Українському театрові – 400 років!* [у:] *Український театр*, 1991, № 6, с. 6–8.
- Sofronova L., *Starovynnyi ukraïnskiy teatr / Pereklad z ros. N. Fedoraka*, Lviv, 2004, 336 s. // Софронова Л., *Старовинний український театр / Переклад з рос. Н. Федорака*, Львів, 2004, 336 с.
- Vozniak M., *Istoriya ukraïnskoï literatury*: u 2 kn., kn. 2, Lviv, 1994, 560 s. // Возняк М., *Історія української літератури*: у 2 кн., кн. 2, Львів, 1994, 560 с.
- Vozniak M., *Ukrayinski pisni y polski virshi z «Litopystsia» Yerlycha*, [u:] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, т. CLI: Pratsi Istorychno-filosofichnoy sektsiyi, Lviv, 1931, s. 195–205 // Возняк М., *Українські пісні й польські вірші з «Літописця» Єрлича*, [у:] *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. CLI: Праці Історично-філософської секції, Львів, 1931, с. 195–205.
- Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, т. XXXV–XXXVI [Tomu mistiat referaty, pryznacheni na Kyuivskiy arkhеoliogichnyi zyzid. Druha polovyna: yazyk i istoriya literatury], Lviv, 1900, kn. III–IV, 394 + [7] s., il. // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. XXXV–XXXVI [Томи містять реферати, призначені на Київський археологічний зїзд. Друга половина: язик і історія літератури], Львів, 1900, кн. III–IV, 394 + [7] с., іл.

Назар Федорак – доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
 ORCID: 0000-0002-9243-1515
 Email: nfedorak@ukr.net

Валерій КОРНІЙЧУК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2.09П.Карманський"19":821.161.2.09І.ФРАНКО

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14014>

**«САМОВБІЙСТВА НАЧЕ ГРАД!»
(«З ТЕКИ САМОУБИЙЦЯ» ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО)**

Резюме: Проаналізовано вплив ліричної драми «Зів'яле листя» І. Франка на концепцію й художню організацію збірки «З теки самоубийця» П. Карманського. Звернено увагу на перегуки реальної й фіктивної передмов до обох видань, на жанрово-композиційні паралелі, способи літературної містифікації, спільні мотиви й ремінісценції в окремих творах, на амплітуду любовних пристрастей і переживань ліричних героїв. З'ясовано інші джерела, що зумовили песимістичний настрій молодого автора, зокрема захоплення романами Й. В. Гете та Уго Фосколо. Проаналізовано зміст і форму ліро-епічного щоденника вигаданого самовбивці, простежено кардіограму його почувань у порівнянні з протагоністом «Зів'ялого листя». Підсумовано, що, незважаючи на заперечення П. Карманського, що він намагався створити виключно вертерівський тип свого героя, сліди перечитання книжки інтимної лірики І. Франка прозора вказують на її безпосереднє наслідування.

Ключові слова: поезія, Іван Франко, Петро Карманський, «Зів'яле листя», «З теки самоубийця», лірична драма, ліричний герой, передмова, вертеризм.

**«SUICIDES LIKE HAIL!»
(«FROM THE SUICIDE FOLDER» BY PETRO KARMANSKY)**

Abstract: The influence of I. Franko's lyrical drama "Withered Leaves" on the idea and artistic organization of the collection "From the suicide folder" by P. Karmansky is analyzed. Attention is paid to the echoes of real and fictional prefaces to both editions, to genre-compositional parallels, methods of literary mystification, common motifs and reminiscences in individual works, to the amplitude of love passions and experiences of lyrical heroes. Other sources that caused the young author's pessimistic mood are also identified, in particular, his fascination with the novels of J. W. Goethe and Ugo Foscolo. The content and form of the lyrical-epic diary of the fictional suicide is analyzed, and the cardiogram of his feelings is traced in comparison with the hero of "Withered Leaves." It is concluded that, despite P. Karmansky's assurances that he tried to create an exclusively Wertherian type of his hero, traces of rereading the book of intimate lyrics by I. Franko clearly indicate its direct imitation.

Keywords: poetry, Ivan Franko, Petro Karmansky, "Withered Leaves", "From the suicide folder", lyrical drama, lyrical hero, preface, Wertherism.

Сенсаційна збірка Івана Франка «Зів'яле листя» (1896) викликала хвилю наслідування в українській поезії, зокрема моду на фіктивні передмови. Першим, хто скопіював прийом знайденого щоденника, був Петро Карманський, який у серпні 1899 року опублікував у газеті «Руслан» свої перші твори під промовисто

епігонською назвою «З теки самоубийця. Психологічний образок у замітках і поезіях». Наприкінці того ж таки року Антін Хойнацький без відома автора перевидав їх окремою відбиткою. Іван Франко тоді скупю відгукнувся на появу цієї книжечки, зауваживши, що молодий поет не виявив у ній «особливого і витонченого характеру»¹. Загальний настрій віршових проб недавнього гімназиста узагальнює лаконічна оцінка Сергія Єфремова, який іронізував в «Історії українського письменства»: «Пошарпане обличчя нервового інтелігента ХХ ст. визирає з розпачливого квиління Петра Карманського»². Невисокої думки про «нарис, переплетений стихами», був Микола Євшан: «Слабим голосом, що виходив зі слабкої груди, взявся поет співати ще раз про Вертера. Але, поза схопленням зверхніх прикмет вертеризму, не дав правдивої трагедії душі людської, яка мусить скінчити самовбивством»³. Володимир Коряк в «Нарисі історії української літератури» також різко висловився про дебют П. Карманського: «Настрій його поезій – безнадійний песимізм, світова туга. Почав друкуватися року 1899 в “Руслану” – нарис мішма з віршами “З теки самоубийця” – друге видання на гіршому папері гетевого “Вертера”. Занадто багато пекельних проклять і накопичення жаху»⁴.

Правда, літературознавці пізнішої доби звертали увагу, що, крім Гете, поштовхом до появи «Теки самоубийця» слугувало й «Зів’яле листя» Івана Франка. Так, Петро Колесник назвав збірку П. Карманського «ще одним невдалим поповненням нескінченної літературної “вертеріани”», але водночас і «невмілою літературною містифікацією, яку чотири роки перед тим проробив Франко своєю геніальною ліричною драмою “Зів’яле листя”»⁵. «Твір Карманського, – вважав дослідник, – виявився маловдалим наслідуванням Франкового твору, хоч Франко з певних мотивів і заперечував це. Впадає в око трагічна похмурість тону, яка видавала хворобливу неврівноваженість натури молодого поета і ту лектуру, якою він захоплювався»⁶. Петро Орлик також зазначав, що П. Карманський, «формально наслідуючи Й. В. Гете та І. Франка, витворює незначну по своїй суті, художньо і психологічно неглибоку драму хворої людини, далекої від будь-яких поривань часу»⁷. Трохи пізніше й Микола Ільницький стверджував, що «перша збірка “З теки самоубивці” була блідим наслідуванням роману Й. В. Гете “Страждання молодого Вертера” та Франкового “Зів’ялого листя”»⁸.

¹ І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., Київ: Наукова думка, 1982, т. 33: Літературно-критичні праці (1900–1902), с. 13.

² С. Єфремов, *Історія українського письменства*, Київ: Femina, 1995, с. 593.

³ М. Євшан, *Критика. Літературознавство. Естетика*, Київ: Основи, 1998, с. 175.

⁴ В. Коряк, *Нарис історії української літератури*, II. Література буржуазна, Харків, 1929, с. 513.

⁵ *Історія української літератури*: у 8 т., Київ: Наукова думка, 1968, т. 5: Література початку ХХ ст., с. 430.

⁶ Там само, с. 430–431.

⁷ *Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття: підручник*, Київ: Вища школа, 1991, с. 48.

⁸ М. Ільницький, *Поезія смутку*, [у:] П. Карманський, *Дорогами смутку і змагань*: Вибрані поезії, Львів: Каменярь, 1995, с. 10.

Згодом збірки І. Франка й П. Карманського порівнював Богдан Сологуб, який, очевидно не чув про існування «дневника» справжнього самогубця, бо нато-мість наголошував, що «обидва автори виходять із повтору навіть форми ліричного щоденника Й.-В. Гете, чим прагнуть [...] досягти максимальної правдоподібності в розкритті типу героя»¹. Петро Ляшкевич уважав, що «у ліричній драмі П. Карманського вплив “Зів’ялого листя” прозоро помітний, відчутний і вплив роману Гете “Страждання молодого Вертера”»². Однак далі важко погодитися з дослідником, що «П. Карманському вдалося створити цільну (? – В. К.) ліричну драму, психологічно переконливо (? – В. К.) відтворити трагедію нерозділених почуттів»³. Ця хи-бна теза появилася через неуважне прочитання книги Михайла Рудницького «Від Мирного до Хвильового». П. Ляшкевич, зокрема, висновок: «М. Рудницький, порівнюючи збірку П. Карманського та “Зів’яле листя” І. Франка, зауважував, що “Франкова збірка різноманітніша, складена рукою куди більшого майстра форми. Зате Карманського збірка глибша одноцільністю свого переживання, коли шукати у творі цілого письменника з його цілою душею»»⁴. Але, по-перше, наведена ци-тата неповна; по-друге, М. Рудницький, мабуть, і не знав, а може, й забув про існу-вання «Теки самоубийця», бо мав на увазі зовсім іншу збірку, яку помилково вва-жав дебютною. «Увесь світ Карманського і всі його поетичні засоби, – писав він, – находимо вже в першій (*sic!* – В. К.) його збірці “Ой, люлі, смутку!” (*sic!* – В. К.). Після “Зів’ялого листя” ми не мали в Галичині суцільнішої збірки, що повніше висловлювала б усю індивідуальність поета. Франкова збірка різноманітніша, **дра-матичніша, коли зважити її матеріял**, складена рукою куди більшого майстра форми. Зате Карманського збірка глибша одноцільністю свого переживання, коли шукати у творі **у першій мірі** цілого письменника з його цілою душею»⁵.

Лідія Голомб, окрім цих творів, указує на ще один найближчий взірець, кон-цептуально близький до дебютної книжечки П. Карманського: «роман Уго Фосколо “Останні листи Джакопо Ортіса”, яким захоплювався молодий письмен-ник»⁶. Із цим твором він, імовірно, познайомився в Римі, де з 1900 року вивчав богословські науки в „Collegium urbanum propaganda fide”. Можливо, ще в Італії П. Карманський почав перекладати роман Фосколо й більшу його частину під псе-вдонімом Петро Гіркий опублікував у львівському журналі «Світ» 1906 року. Друга частина безслідно пропала в час російського наїзду на Галичину 1914–1916 років. Письменник був змушений удруге взятися за переклад, щоб докінчити свою працю. У 1921 році роман Уго Фосколо вийшов у Відні окремою книжкою під

¹ Б. Сологуб, *Вертерівський тип героя в українській модерній поезії*, [у:] Літературна компара-тивістика, Київ: ПЦ «Фоліант», 2005, вип. 1, с. 166.

² П. Ляшкевич, *Петро Карманський: Нарис життя і творчості*, Львів, 1998, с. 11.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ М. Рудницький, *Від Мирного до Хвильового*, Львів, 1936, с. 231; М. Рудницький, *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009, с. 221.*

⁶ Л. Голомб, *Петро Карманський: Життя і творчість*, Ужгород: Гражда, 2010, с. 33.

назвою «Останні листи Якова Ортіса». У «Передмові перекладчика» П. Карманський розповів про той духовний і світоглядний злам, який стався з ним за ці роки і спонукав його іншими очима поглянути на твір італійського письменника, побачити в ньому трагедію своєї поневоленої батьківщини. «Перший мій переклад, – зазначав він, – виходив з мотивів зовсім не таких, якими я руководжуся сьогодні. Тоді я був молодший і на мою психіку впливав більше песимістичний світогляд автора, що випливав з модного під ті часи “світового болю”, та й сама фабула з її еротичним елементом, а врешті патріотичні почування. І коли б “Листи” Фосколя містили тільки цього роду елементи, то сьогодні вони не спонукали б мене до перекладання і поширення їх серед нашого загалу. Одначе тепер, після нашої кількालітньої трагедії, перечитуючи цей твір, що має за собою поверх сотні літ, добачив я у ньому відгомін усіх тих почувань, які наболіли в душі сучасного освіченого Європейця, а в першу чергу в душі Українця. Сьогодні песимізм “Листів” знаходить в моєму світогляді угрунтовання, бо історичні злочини міжнародної діпльоматії, які переносила на собі тоді ще поневолена Італія, підкосили і в душі Українця його віру в ідею правди і ставлять йому перед очі страхіття суворої, неморальної сили тих, що диктують людству закони свого самолюбства»¹.

Останнє дослідження Світлани Бортник фактично повторює вже відомі наративи про сторонні впливи на першотвір П. Карманського: «Чітко простежується учнівський характер цієї книги, найбільше помітна її подібність до роману Й. В. Гете “Страждання молодого Вертера”, а також до “Зів’ялого листа” І. Франка, віршованої книги “Miłość” Я. Каспровича». Згадує вона й «Останні листи Джакомо Ортіса», але наголошує, що конкретним текстом-джерелом став твір Й. В. Гете: «П. Карманський демонструє наслідування ідейно-тематичних характеристик роману німецького письменника, системи мотивів, настроєвості, жанротвірних ознак, що відбувається завдяки використанню цілої системи неатрибутованих алюзій»².

Тож, незважаючи на те, що більшість літературознавців визнають прямий вплив «Зів’ялого листа» на «психологічний образок» П. Карманського, ніхто з них не проаналізував текстуальні паралелі, перегуки, ремінісценції між обома ліричними драмами чи то пак ліричними трагедіями.

Збірка «З теки самоубийця» відкривається епіграфом із Гайне:

*Vergiftet sind meine Lieder –
Wie könnt’ es anders sein?
Ich trage in Herzen viel’ Schlangen*

¹ Уго Фоскольо, *Останні листи Якова Ортіса*, Київ; Львів; Відень: Вид-во «Всесвітня бібліотека», 1921, с. 7.

² С. Бортник, *Інтертекстуальна поетика Петра Карманського*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Луцьк, 2019, с. 77.

Und dich, Geliebte mein!

Уже перша фраза: «*Був се один з тих нещасливих істот, яким “Бог в груди дав серце м’ягеньке” – як кажеться*»² – відсилає нас на початок відомої Франкової передмови до «ліричної драми»: «*Був се чоловік слабої волі та буйної фантазії, з глибоким чуттям, та мало спосібний до практичного життя*»³. Від самого народження над «самоубийцем» П. Карманського тяжів лихий фатум, бо «*вже в колісці почув сумную пісню матери, що долю проклінала, що, ночами до білолицього зітхаючи, питала з жахом про будучу долю дитини*»⁴. До речі, подібний художній прийом зловісного передбачення майбутнього в дитини повторив Михайло Коцюбинський у «Тінях забутих предків»: «*...Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина*»⁵.

У передслові П. Карманський малює малопривабливий портрет свого героя: «*Ні красивий, ні поганий дуже. Чорні очі, високе чоло, буйний волос, фантастично розкинений. Вічна задума, якась мелянхолійна, а часами горячкова повільність у рухах. Його елемент самота*»⁶. У негоду, коли свистів вітер і хмари наганяли дощ, він зникав у лісових дебрях. Геть-чисто, як Франковий «*відлюдок дикий – / свій біль дрібний і сором свій великий / ховав у серці і тікав у ліс*»⁷. Був «неговірливий, хмарний», рано залишився сиротою, жив упроголодь, шкільні вчителі ставилися до нього неприхильно, товаришів не мав, перестав любити людей, поринув у книжний світ, захопився філософією ультрапесимістів, його невідступними товаришами стали «Вертер» Гете і «Руїни» Вольтея – такі депресивні риси світогляду були дуже близькими автохарактеристиці залюбленого в Юлію Шнайдер пана Супруна, що став прототипом ліричного героя «Зів’ялого листя». Це враження ще більше посилюється, коли додати, що «*був мізантропом і завзятим ворогом жіночого пола. Про полову любов і чути нічого не хотів; жєнцин унікав і взагалі нікого, нікого не любив*»⁸. Мимоволі спрацьовує ефект дежавю, якщо пригадати аналогічні зізнання в «дневнику» реального самогубця: «*Я став мізантропом, моєю розвагою була самотність – з тієї причини мусив багато витерпіти від колег, які сприйняли мене за самолюба*». І далі: «*Про жінок я не мріяв, огиду відчував до тих істот, не вірив,*

¹ «*З пісень моїх плине отрута, / Інаких не знаю я, / Бо в серці у мене змії / І ти, кохана моя*» [див.: Г. Гайне, *Вибрані твори*: в 4 т., Київ: Дніпро, 1972, т. 1, с. 83 (переклад Марії Пригарі)].

² П. Карманський, *3 теки самоубийця*, Психологічний образок у замітках і поезіях, Львів, 1999, с. 3.

³ І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., Київ: Наукова думка, 1976, т. 2: Поезія, с. 119.

⁴ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 3.

⁵ М. Коцюбинський, *Твори*: в 7 т., Київ: Наукова думка, 1974, т. 3: Оповідання. Повісті (1908–1913), с. 178.

⁶ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 3.

⁷ І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., Київ: Наукова думка, 1976, т. 3: Поезія, с. 26.

⁸ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 5.

що жінку можна покохати, не вірив, що жінки здатні також відплатитись взаємністю; були то справи для мене огидні...»¹.

Неважко спостерегти, що події в житті героя П. Карманського розгортаються наче за сценарієм щоденника Супруна, юного учителя з Бібрки, згірченого минулим і зневіреного майбутнім, збентеженого тугою за чимось незнаним, який несподівано закохався в дівчину своєї мрії «з усією пристрасною молодості й відчаєм»². Так і з його візаві «З теки самоубийця» трапилася дивна переміна. Перебуваючи на вакаціях у горах, пізнав він доньку священника – панночку Зеню³, яка «припала йому дуже до вподоби». І склалося диво: «Давний, суворий, захмарений мізантроп став привітливим, любим, усміхненим, вдоволеним. Що більше! Став писати ліричні поезії. Догадатися можна, що се були самі еротики. На його столику лежав без вину отворений Гейне та Ленау»⁴. Однак, коли наважився освідчитися панночці, то, як і бібрецький Вертер, «одержав від неї коша». Припоручив віддати свій «дневник» «тій, яку так палко кохав». Якщо І. Франко, «вдумуючися в ситуацію, в духовий настрій» свого «покійного приятеля», переробив ті «місця, повні сили і виразу безпосереднього чуття» віршованою мовою, то П. Карманський, виконуючи волю «небіжчика», вирішив публікувати «сеї пам'ятник в надії», що, хоч його «нещасний герой багато дечого непутнього заподіяв за час своїх душевних мук, то все-таки з'єднає собі співчутє та хоч одну сльозу "з очий карих"», «що, може, й до її уший дійде відгомін його важких страдань, що їх не хотіла вона вчутти за життя бідолоашної жертви»⁵.

«Дневник», що «потрапив» до П. Карманського «з теки самоубийця», справді має ознаки повноцінного щоденника на відміну від прощального листа Супруна. «Небіжчик» вів свої записи регулярно, майже кожен день із 1 лютого по 30 квітня. «Автентичності» їм додає той факт, що 30 квітня 1899 року православні християни святкували Великдень за юліанським календарем і вранці нещасний востаннє написав у своєму «діярчику»: «Вже пора. Ох як жаль мені братів, сестер. Бідні, бідні! Де їх надії? Хто їм в помочи стане? О, я невдячний!

Пора. Всі пішли до церкви, – тихо. Вже

Чую, чую дзвонів звуки...

Хвиля – дві... задавлять муки.

¹ І. Денисюк, В. Корнійчук, *Невідомі матеріали до історії ліричної драми Івана Франка «Зів'яле листя»*, [у:] Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка, т. ССХХІ: Праці філологічної секції, Львів, 1990, с. 268–269.

² Див.: Там само, с. 269–270.

³ П. Карманський утаємничив ім'я панночки криптонімом З..., який, однак, легко розшифровується за допомогою римунання в одному з віршів: «Чи винна ти, що, мов поліп, / В фантаста серце впилає? / Чи винен я, що наче сніп / Огня любов займилає? // Чи винна ти, чи винен я? / Кому накласти пеню? / Мені присудь – най мучусь я, / Тобі ж щасть, Боже, З... [еню]. / Ти чиста З... [еню], без вини – / Не дум се мій, ні сьміх... / Най я терплю за всьо, а ти, – / Щаслива будь над всіх!» [П. Карманський, *З теки самоубийця*, с. 32–33].

⁴ П. Карманський, *З теки самоубийця*, с. 5.

⁵ Там само, с. 7.

*Темно, страшно, буря віє,
Свище, стогне, – серце ниє;
Страшно, холод, дрож знімає...*

*Бачу хоругви... Тепер сьпівають: «Христос воскрес...» Час мені в дорогу,
працай, сьвіте, працайте всі мої кохані, працай Ти»¹.*

Останній запис «В Цішанові дня 5, мая 1899», очевидно, вже не належав «самоубийцю». У Цішанові народився Петро Карманський...

«Дневник» починається обнадійливо: його автор здивовано зізнається самому собі, що закохався і «не в силі викинути її зі свого серця». Досі він «з бідною свій **тягнув** / **Тяжкий леміш по ниві**», забуваючи про «щасливі дні» й «не знаючи розпуки»². Раптом, «як мрія», стала на шляху панночка З., «як сонце, ясна, гожа», і збудився «нешасний путник», і «душа бажала / **Полинуть в рай**»: «Хоч хвилю в **раю тихім поживу**»³. Протагоніст «ліричної драми» також бажав «хоч на хвилю **бути в раю**»⁴ і скаржився на таке ж безцільне, монотонне життя: «Як віл в ярмі, отак я день за днем / Свій **плуг тяжкий до краю дотягаю**»⁵, «Важко **плуг скрипить у чорній скибі, / І квітки зітхають у сконанню...**»⁶, «Зневіривсь я в ті ярма й шлії, / **Що тягну, мов той віл на шії...**»⁷.

Зрештою, герой П. Карманського наважився освідчитись у своїх почуттях і отримав негативну відповідь. «О, бодай було б мені не довелося ніколи нинішнього дня дожити! Погордила, безпощадно осудила, відкинула», – записав у щоденнику. Однак, хоч заскоро «цвітти / Весняні зацвили», передчасно полюбило його серце, він ще не відчуває себе приреченим:

*Хоть навіть прийдеться
Без краю тужити, –
Зітхай та **борися**,
Не важся любити!»⁸*

Цей одчайдушний імператив цілком співзвучний із самоспонукою Франкового самогубця: «Надійсь і **кріпись в борбі!**»⁹. П. Карманський порівнює страждання молодого чоловіка з «пекольними муками» в «Божественній комедії»: «**Данта пекло грає в груди**». Рецепт «визвілля із болю» (А. Крушельницький) для нього досить тривіальний: «Зглянься, виліч; **одно слово, – Я здоровий буду**»¹⁰,

¹ Там само, с. 47–48.

² Там само, с. 8.

³ Там само, с. 11.

⁴ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 163.

⁵ Там само, с. 152.

⁶ Там само, с. 134.

⁷ Там само, с. 158.

⁸ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 9.

⁹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 128.

¹⁰ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 9.

«Одно слово з листу твого / Доконало б чудо-чар»¹. Або ж погрозливо ультимативний: «О слово хоч молю, / А то – **наложу руки!**»²; «Хоч слово надії, бо **згину з розпуки!**»³. Цей лік на сердечну хворобу вже знайомий нам із «Зів'ялого листя»: «Якби ти **слово** прорекла мені»⁴, – благав там «красавицю» закоханий бідолаха, – «Тоді б не чув я **пекла в своїй груді!**»⁵. Але обоє так і не дочекалися «чарівного слова».

Сум, туга, розпука, темінь, важкі, страшні сни, безсонні ночі – такими мото-рошними образами переповнений тепер щоденник «самоубийця». «Надходить ніч. Боюсь я тої **ночі!**»⁶ – жахався сновидь ліричний герой І. Франка. І протагоніст П. Карманського панічно лякається нічної пори:

*Коли б ти знала, що то ночі
В безсонню провести,
Як в серцю жар, як плачуть очі...
Важкі, страшні то сни!
Благаю Бога, щоб свитало,
І жду, і жду, і жду...
Дарма, – ніч! Ніч!⁷*

Щоразу йому все «поганійше» приходить жити, те, чого бажав, не сповнилося. Він уявляє себе Єремією, який замість Єрусалима стоїть «на руїнах своїх надій» і гірко ридає. Думка лине до батьків, до матері, що не відали, яка доля припаде їхній дитині:

*Ненько! в сю тяжку годину,
Як я родився, ти сльозоньки лила!..
Ти знала, нене, як ти породила
На горе й муки немічну дитину⁸.*

* * *

– Пощо ж привела ти на світ мене, – нене?⁹

Цей сумний, нерозважний плач переносить нас до розпачливого Франкового треносу в третьому жмутку «ліричної драми»:

*Матінко моя ріднесенька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!*

¹ Там само, с. 23.

² Там само, с. 14.

³ Там само, с. 15.

⁴ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 123.

⁵ Там само, с. 128.

⁶ Там само, с. 163.

⁷ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 10.

⁸ Там само, с. 11.

⁹ Там само, с. 12.

*Чи в тяжкім грісі ти почала мене,
Чи прокляв мене в твоїм лоні хто,
Чи лиш доля так надо мною смієсь?¹*

Як позбутися пекучого болю, утекти від самого себе? Звісно, «гайда на коні!». Тим паче, що «упали сніги. Мороз». Пора прощатися з милою, а радше – з ілюзіями:

*Жени, мій коню, рви щосили, –
Хоч серце плаче, тужить, ниє.
За нами тільки пес завис, –
Вона ж прокляла... Нум, щосили!*

*Гоп! гоп! мій коню, в степ, як море.
Чеши, креши, гони, мій сивий;
Гони же, – пан твій нещасливий, –
Гоп! гоп! – своє най згубить горе².*

Це «Прощанє» – трансформація маленького Франкового шедедру, в якому немає властивого П. Карманському багатослів'я, «любови, зітхань пустих, – розпуки»; всього кілька виразних штрихів майстра на полотні з романтичним пейзажем передають експресію жалю, культ невтишного страждання:

*Безмежнеє поле в сніжному завою,
Ох, дай мені обишу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною
І в серці нестерпнії болі.*

*Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє,
А чень, утечу я від лютого болю,
Що серце моє розриває³.*

Із відчаю й безнадії герой П. Карманського часто займається нещадним самобичуванням і самоїдством: «мерзкий мізантроп я»⁴, «я проступник, – смерть мені!»⁵, «я злочинець»⁶, «я лихий проступник»⁷, «я кат!», «я гриб, що організми здорові нури, я черв!»⁸. Протагоніст «Зів'ялого листя», якщо вважає себе «нелюдом», то лише тому, що «здіймав проступну руку», щоб убити «чистий образ»

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 167.

² П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 16.

³ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 167.

⁴ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 12.

⁵ Там само, с. 16.

⁶ Там само, с. 17.

⁷ Там само.

⁸ Там само, с. 45.

коханої¹. Перебуваючи «сам з собою у роздорі», він також не зміг подужати «нерви хорі»: «Я нещасний, я черв'як!», «Я слабкий, над труси трус», «Я – кайданник!»².

Героєві П. Карманського ніяк не вдається заспокоїти «гірч-печалі» свого плаксивого серця, не допомагає навіть погроза встромити в нього «страшний кинджал». Нової муки завдають йому «мольові, тужливі» акорди козачка, який танцює на балу його мила «в обняттях чужих». Не приносить полегшення й поїздка до рідного села:

*Всьо минуло, всьо змінилось,
Люте горе всьо приспало!
А так любо перше жилось...
Чом воно інакше склалось?»³*

Зважився написати їй «довгий-предовгий лист», сподіваючись, що вона зрозуміє все те, що накопилось в його серці. Відповіла «коротко, просто, відважно: *Лишіть мене в спокою!*»⁴. Ця ситуація «З теки самоубийця» більше нагадує епістолярні епізоди в «Маніпулянтці»: безуспішні любовні послання Семіона Стоколоси до Целі та її гостру реакцію на домагання влізливого коханця. Але не забуваймо й «Зів'яле листя». П. Карманський розіграє три дії ліричної «трагедії». В одній – герої «пускавсь в широкий сьвіт, / А в двох лишивсь надій». Фінал же відомий, бо

*Вже знають всі, що там прийде:
Що станесь з ними тепер!
Домучить дайте вже жите,
Щоб він чим скорше вмер»⁵.*

Свою ненаситну «журу-марюку» ліричний герой П. Карманського уявляє в образі гаді/гадюки, що присмокталася до серця й вижирає його плоть: «Неначе відьомська дуга / Из моря воду п'є / Так з мого серця гадь-туга / Поволи кровцю ссе...»⁶; «До серця гадь їдку пусти, А ні, то вбий печалі...»⁷; «Гадюка люта грудь стискає / Из серця теплу кров спива»⁸; «Ні, мабуть, я не сховаюсь / Від гадюки... Най жере»⁹; «Всім весело, всім лишились / Хвилі щастя, – тільки я... / Тільки в мене розгостились: / Горе, муки й гадь-туга»¹⁰; «Ще сльози текуть, ще люта гадюка / Не випила каплі послідної крові»¹¹. Зауважмо, що опозиція «гадюка» –

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 146–147.

² Там само, с. 130–131.

³ П. Карманський, *З теки самоубийця*, с. 19.

⁴ Там само, с. 19.

⁵ Там само, с. 21.

⁶ Там само, с. 15.

⁷ Там само.

⁸ Там само, с. 22.

⁹ Там само, с. 23.

¹⁰ Там само, с. 25.

¹¹ Там само, с. 33.

«серце»¹ ще раніше проявилася в «Зів'ялому листі»: «І на моє бурливе серце руку / Кладе той привид, зимну, як змія...»²; «Лиш чорних мар гуляє згряя / І резигнація безкрая / Засіла в серці, як змія»³; «Ось на розпутті я стою пустому / І весь тремчу, гадюка серце ссе...»⁴. Однак не можна стверджувати, що архетипи «змії» і «серця» П. Карманський «запозичив» в І. Франка. Ці образи притаманні як усній народній творчості, так і романтичній поезії. Зокрема, у народній пісні, записаній на Волині, парубок скаржиться на свою долю: «Мені й, молодому, горілка не п'ється, / Коло мого серця як гадюка в'ється. / Не люблять дівчата, ані молодіці – / Підуй утоплюся в глибокій криниці»⁵. У вірші «Туди мої очі, туди моя думка...» Михайла Петренка ліричний герой тужить за коханою дівчиною й порівнює своє безталання з гадюкою біля серця: «О, як болить серце, як тебе згадаєш! / Дарма топлю очі далеко за гори: / Я Галі не бачу. Зате ж люте горе, / Мов тая гадюка, коло серця в'ється...»⁶.

Думка про самогубство стає для автора «дневника» нав'язливою ідеєю-фікс. Вона поглинає його свідомість, паралізує волю, неухильно підводить до згубного рішення: «Вже лиш смерті я благаю, / Щоб скінчити»⁷; «Дарма, волів бим вже скінчити, / Бо так не в силі далі жити»⁸; «Я вже втомився. Вже час кінчати! / Вже кличе батько, взиває мати: / “Не варта, – кажуть, – не варта жити”. / Сей світ не знає чутя цінити! / Пора кінчити! / Я рішився покінчити...»⁹; «Хто так з думками б'єся... б'єся, / Сей лиш в могилі мир найде!»¹⁰; «Лиши мене, – я смерти син, / Коси вже чую силу. / От – пронесесь вже сьпів лебедин, / І я звалюсь в могилу»¹¹; «І хилюсь звільна до могили, / Бажаю чим скорійши скінчить...»¹²; «Не раз ввижаєсь, чую звуки: / Се смерти дзвін гуде, звенить...»¹³; «Вже бачу готові мертвецькі мари...»¹⁴; «І низше, і низше в могилу ступаю»¹⁵; «Вже бачу гудуть / На моїм ще свівжім гробі...»¹⁶. «Самоубиєць» навіть натякає на день, коли трапиться трагедія: «Зітхни хоч раз, коли “воскрес” / По свівті залуна»¹⁷. Це станеться якраз

¹ Див.: Б. Тихолоз, *Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії*: Студії, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005, с. 47.

² І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 132.

³ Там само, с. 160.

⁴ Там само, с. 163.

⁵ Ю. Цехмістрок, *Народні пісні Волині*, Фонографічні записи 1936–1937 років, Львів, Рівне, 2006, с. 175.

⁶ В. Забіла, М. Петренко, *Поезії*, Київ, 1960, с. 162.

⁷ П. Карманський, *3 теки самоубійця*, с. 23.

⁸ Там само, с. 24.

⁹ Там само, с. 30.

¹⁰ Там само, с. 21.

¹¹ Там само, с. 29.

¹² Там само, с. 36.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само, с. 43.

¹⁵ Там само, с. 44.

¹⁶ Там само, с. 41.

¹⁷ Там само, с. 21.

на Великдень 30 квітня 1899 року...

У «Зів'ялому листі» подібні панахидні настрої, що пунктирно нагніталися з розвитком любовної історії, чітко окреслюються в третьому жмутку. Якщо раніше протагоніст «ліричної драми» перебував на перепутті життя і смерті («І земля не прийма, / Ох, і небо навіки закрите»¹; «Не можу жить, не можу згинуть...»²), то тепер фатальний кінець невідворотний: «І з життям умову я роздер, – / Я умер»³; «Я йшов, та знав, що я – могила, / Що нерв життя у мене вмер...»⁴; «...не варто жить, / Життям не варто дорожить»⁵; «Я не хочу на світі завадою быть...»⁶; «За мить одну навіки я спочину»⁷.

Утрапивши будь-яку надію на взаємність («До могили я надії поховав»⁸), «самоубиєць» П. Карманського, з одного боку, просить Зеню забути його, а з іншого – сподівається, що «хоч раз на рік в померших днях» вона його все-таки згадає: «Забудь мене, забудь, забудь! / Тебе ж я не забуду... / Або згадай коли-небудь, – / І я щасливий буду»⁹. Він ніби й не збирається її проклинати, проте хотів би, щоб вона відчула на собі хоч малу частку того болю, який завдала йому своїм поведінням: «Не буду я тебе клясти, – / Один лиш день такий, щоб мала, / Як я віки, – щоб ти страдала / В некольких муках так, як я!...»¹⁰.

У «дневнику» з'являється болісний мотив прощання з дівчиною, зі світом: «Здорова будь! пора розстатись... / Працуй, мій гаю, свідку муки, / Любви, зітхань пустих, – розпуки. / Працуйте всі, пора розстатись»¹¹; «Прощавай, моя надіє, / Прощавайте мрії!»¹², «Працуй, моє щастє, навіки працуй! / Не маю я права до мести, – / А жити не сила. Працуй, ох, працуй...»¹³.

Ліричний герой «Зів'ялого листя» також не проклинав кохану («Я не кляв тебе, о зоре»), але застерігав, що доля може помститися їй за зневажену любов («Та боюсь за тебе дуже, / Бо любов – то мстивий бог; / Як одно її зневажить, / Любить мститься на обох»)¹⁴. Він більш природно, без показної екзальтації прощався з коханою, пропонуючи їй забути про нього, не читати його жалібних пісень і навіть не подавати виду, що колись вона була знайома з ним:

*І ти прощай! Твого ім'я
Не вимовлю ніколи я...*

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 151.

² Там само, с. 158.

³ Там само, с. 156.

⁴ Там само.

⁵ Там само, с. 160.

⁶ Там само, с. 168.

⁷ Там само, с. 175.

⁸ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 41.

⁹ Там само, с. 21.

¹⁰ Там само, с. 36.

¹¹ Там само, с. 16.

¹² Там само, с. 20.

¹³ Там само, с. 29.

¹⁴ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 133.

* * *

Мене забудь швиденько ти...

* * *

*І не читай моїх пісень...**І не воруй ні вніч, ні вдень**Сю тіль мою недужу.*

* * *

*А спокійнісінько скажи:**«Ні, я його не знала»¹.*

У квітневих записках автор «дневника» часто збивається на прозу, лише подекуди розбавляючи її віршами. На думку Л. Голомб, «докладні прозові описи настрою напередодні самогубства покликані загострити відчуття безвиході й психологічно підготувати розв'язку»². У вечірніх пейзажних інтермецо відчувається його сентиментальна душа, яка наслідок у цьому житті милується й не може на милуватися дивовижними чарами весняної природи: *«Чудовий вечер. Тишина залягла землю, лиш чути: листки з цвітів на деревах відриваються та легесенько на траву злітають, мов білі метелики. Якось необмежена розкиши обнімає душу, щораз більше і більше, – здається, серце розіпре груди, щоб вирватися на волю, конечно на волю. Затюхкав соловейко... Мов пушка вдарила, – здригнулась природа. Здається кожний листок зашевелився, кожний кущик ворухнувся, якийсь легіт потягнув крізь сад, а мелодия наче прибрала якийсь вид, щось такого, чого не можна ні назвати, ні описати, – щось ангельського»³. «Самоубиєць» ніби мимохіть вторить ліричному герою «Зів'ялого листя», який вирішує мовчки впасти *«без жалів / В нирвани темний кут»⁴: «Душа бажає полинути десь, високо, далеко, там, де немає людей, де пустиня, – на місяць, ще далі, ще далі, у Нирвану, де холодний, морозячий етер, де ледяні скелі, – щоб там розбитися, мозок втеряти, розплитись у вічну, незмінну масу етеру...»⁵.**

П. Карманський жодним словом не обмовився, що на його дебютну збірку безпосередньо вплинула Франкова «лірична драма». Ба більше, в «Автобіографії» він безапеляційно стверджував: «Читання Гете «Страждання молодого Вертера» зробило на мене незвичайне враження, тим паче, що під ту пору я переживав любов, і під впливом цього враження повстала моя перша друкована книжечка, збірник «З теки самоубійця – психологічний образок у замітках і поезіях», написаний на шкільній лавці...»⁶. Тож не дивина, що ліричний герой П. Карманського

¹ Там само, с. 168–169.

² Л. Голомб, *Петро Карманський*, с. 35.

³ П. Карманський, *З теки самоубійця*, с. 34.

⁴ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 169.

⁵ П. Карманський, *З теки самоубійця*, с. 40.

⁶ П. Карманський, *Поезії*. Київ: Український письменник, 1992, с. 21.

демонстративно апелював до роману Гете: «Час би було вже давно скласти ору-
жис, а я... Тьфу! о скільки низше стою я від Вертера»¹. Зрештою, він прямо ото-
тожнював себе з героєм німецького письменника: «Моє житє, се житє Гетевого
Вертера; его путь, то моя путь. Що не є сотворене до житя, най гине, – тож
гину. Судьба моя рішена»². Однак, як би не ховався П. Карманський за заслоною
«молодого Вертера», Франків «чоловік слабкої волі», наче в кривому дзеркалі, про-
ступає в наративній стратегії й художній тканині «Теки самоубійця».

References

- Bortnyk S., *Intertekstualna poetyka Petra Karmanskoho*, Kvalifikatsiyna naukova pratsya na pravakh rukopysu, Dysertatsiyna na здобuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk, Lutsk, 2019 // Бортник С., *Інтертекстуальна поетика Петра Карманського*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Луцьк, 2019.
- Denysyuk I., Korniychuk V., *Nevidomi materialy do istoriyi lirychnoyi dramy Ivana Franka «Ziv'yale lystia»*, [u:] Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka, t. CCXXI: Pratsi filolohichnoyi sektsiyi, Lviv, 1990 // Денисюк І., Корнійчук В., *Невідомі матеріали до історії ліричної драми Івана Франка «Зів'яле листя»*, [у:] Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка, т. CCXXI: Праці філологічної секції, Львів, 1990.
- Foskolio Ugo, *Ostanni lysty Yakova Ortisa*, Kyiv; Lviv; Viden: Vyd-vo „Vsesvitnya biblioteka”, 1921 // Фоскольо Уго, *Останні листи Якова Ортіса*, Київ; Львів; Відень: Вид-во «Всесвітня бібліотека», 1921.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1976, t. 2: *Poeziya* // Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, Київ: Наукова думка, 1976, т. 2: *Поезія*.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1976, t. 3: *Poeziya* // Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, Київ: Наукова думка, 1976, т. 3: *Поезія*.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1982, t. 33: *Literaturno-krytychni pratsi (1900–1902)* // Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, Київ: Наукова думка, 1982, т. 33: *Літературно-критичні праці (1900–1902)*.
- Hayne H., *Vybrani tvory: v 4 t.*, Kyiv: Dnipro, 1972, t. 1 // Гайне Г., *Вибрані твори: в 4 т.*, Київ: Дніпро, 1972, т. 1.
- Holomb L., *Petro Karmanskyi: Zhyttia i tvorchist*, Uzhhorod: Grazhda, 2010 // Голomb Л., *Петро Карманський: Життя і творчість*, Ужгород: Гражда, 2010.
- Pnytskyi M., *Poeziya smutku*, [u:] P. Karmanskyi, *Dorohamy smutku i zmahaniya*: Vybrani poeziyi, Lviv: Kamenyar, 1995 // Ільницький М., *Поезія смутку*, [у:] П. Карманський, *Дорогами смутку і змагань: Вибрані поезії*, Львів: Каменяр, 1995.
- Istoriya ukraïnskoyi literatury: u 8 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1968, t. 5: *Literatura rochatku XX st.* // *Історія української літератури: у 8 т.*, Київ: Наукова думка, 1968, т. 5: *Література початку XX ст.*
- Istoriya ukraïnskoyi literatury kintsia XIX – rochatku XX stolittia: pidruchnyk*, Kyiv: Vyshcha shkola, 1991 // *Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття: підручник*, Київ: Вища школа, 1991.

¹ П. Карманський, *3 теки самоубійця*, с. 30.

² Там само, с. 45.

- Karmanskyi P., *Z teky samoubyitsya*, Psykhologichnyi obrazok u zamitkakh i poezyakh, Lviv, 1999 // Карманський П., *З теки самоубийця*, Психологічний образок у замітках і поезіях, Львів, 1999.
- Karmanskyi P., *Poeziyi*, Kyiv: Ukrayinskyi rymennyk, 1992 // Карманський П., *Поезії*, Київ: Український письменник, 1992.
- Koryak V., *Narys istoriyi ukrayinskoyi literatury*, II. Literatura burzhuzna, Kharkiv, 1929 // Коряк В., *Нарис історії української літератури*, II. Література буржуазна, Харків, 1929.
- Kotsyubynskyi M., *Tvory: v 7 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1974, t. 3: Oprovidannya. Povisti (1908–1913) // Коцюбинський М., *Твори: в 7 т.*, Київ: Наукова думка, 1974, т. 3: Оповідання. Повісті (1908–1913).
- Lyashkevych P., *Petro Karmanskyi: Narys zhyttya i tvorchosti*, Lviv, 1998 // Ляшкевич П., *Петро Карманський: Нарис життя і творчості*, Львів, 1998.
- Rudnytskyi M., *Vid Myrnoho do Khvyliovoho*, Lviv, 1936 // Рудницький М., *Від Мирного до Хвильового*, Львів, 1936.
- Rudnytskyi M., *Vid Myrnoho do Khvyliovoho. Mizh ideyeyu i formoyu. Shcho take «Moloda Muza»?* Drohobych: Vydavnycha firma „Vidrodzhennya”, 2009 // Рудницький М., *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»?* Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009.
- Solohub B., *Verterivskiy typ heroja v ukrayinskiy moderniy poeziyi*, [u:] Literaturna komparatyvistyka, Kyiv: PTs «Foliant», 2005, vup. 1 // Сологуб Б., *Вертерівський тип героя в українській модерній поезії*, [у:] Літературна компаративістика, Київ: ПЦ «Фоліант», 2005, вип. 1.
- Tsekhmistruk Yu., *Narodni pisni Volyni*, Fonohrafichni zapysy 1936–1937 rokiv, Lviv, Rivne, 2006 // Цехмістрюк Ю., *Народні пісні Волині*, Фонографічні записи 1936–1937 років, Львів, Рівне, 2006.
- Tykholog B., *Psykhodrama Ivana Franka v dzerkali refleksiyanoi poeziyi: Studiyi*, Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2005 // Тихолоз Б., *Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005.
- Yefremov S., *Istoriya ukrayinskoho rymenstva*, Kyiv: Femina, 1995 // Єфремов С., *Історія українського письменства*, Київ: Femina, 1995.
- Yevshan M., *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka*, Kyiv: Osnovy, 1998 // Євшан М., *Критика. Літературознавство. Естетика*, Київ: Основи, 1998.
- Zabila V., Petrenko M., *Poeziyi*, Kyiv, 1960 // Забіла В., Петренко М., *Поезії*, Київ, 1960.

Валерій Корнійчук – професор катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2888-5352>
E-mail: valerkor@ukr.net

Микола КРУПАЧ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-94.09"18/19":821.161.2Т.Шевченко411

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14015>

100-ЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У СПОГАДАХ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА, МИКОЛИ КОВАЛЕВСЬКОГО ТА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Резюме. 100-літній ювілей Т. Шевченка, відзначений громадськістю 25 лютого (за старим стилем) 1914 р. в Києві, мав важливе історичне значення в подальшій боротьбі українського народу за свою державність. Святкування ювілею заборонив російський окупаційний режим. Однак українці та представники інших національностей (зокрема, грузини, вірмени та поляки), серед яких переважала студентська молодь, у вуличних демонстраціях непокори зуміли протистояти відкритим проявам російського імперського шовінізму. Свої спогади про ці події залишили багато їхніх учасників і свідків, зокрібно Є. Чикаленко, М. Ковалевський та Є. Маланюк; вони належать до різних поколінь борців за національний суверенітет українців, чим і зумовлене сучасний інтерес до їхніх свідчень. Разом їхні спогади взаємно уточнюють і доповнюють фактологічну інформацію, наявну в них, дозволяючи реципієнтам панорамніше охопити не тільки події політичних протистоянь 1914 р., але й збагнути силу життєвого та творчого авторитету Т. Шевченка, якою він впливав на українців та їхніх прихильників.

Ключові слова: 100-літній ювілей Т. Шевченка, демонстрація у Києві 1914 р., Є. Чикаленко, М. Ковалевський, Є. Маланюк.

THE 100TH ANNIVERSARY OF TARAS SHEVCHENKO IN THE MEMOIRS BY YEUVHEN CHYKALENKO, MYKOLA KOVALEVSKYI AND YEUVHEN MALANIUK

Abstract. The 100th anniversary of T. Shevchenko, celebrated by the public on February 25 (old style) 1914 in Kyiv, had an important historical significance in the further struggle of the Ukrainian people for their statehood. The celebration of the anniversary was prohibited by the Russian occupation regime. However, Ukrainians and representatives of other nationalities (in particular, Georgians, Armenians, and Poles), among whom student youth predominated, managed to resist open manifestations of Russian imperial chauvinism in street demonstrations of disobedience. Many of their participants and witnesses, especially Ye. Chykalenko, M. Kovalevskyi, and Ye. Malanyuk, left their memories of these events; they belong to different generations of fighters for the national sovereignty of Ukrainians, which is why there is a modern interest in their testimonies.

Together, their memories mutually clarify and complement the factual information contained in them, allowing recipients to more fully grasp not only the events of the political confrontations of 1914, but also to understand the power of T. Shevchenko's vital and creative authority, with which he influenced Ukrainians and their supporters.

Keywords: 100th anniversary of T. Shevchenko, demonstration in Kyiv in 1914, Ye. Chykalenko, M. Kovalevskyi, Ye. Malanyuk.

У листопаді 2004 р. Україну охопила широкомасштабна акція громадянської непокори (мітинги, протести, страйки тощо), яка отримала назву Помаранчева революція. Наприкінці 2013 р. протестна кампанія в Україні спалахнула з новою силою. Цього разу у світову історію вона увійшла під назвою Революція гідності (або ж Євромайдан) та, зокрема, була спрямована на підтримку європейського курсу в зовнішній політиці Української держави. Обидві акції, окрім економічного, мали передусім національно-патріотичний характер, зокрема – антиколоніальний. Вони були скеровані на подолання не тільки політичної та економічної, але й культурної залежності України від Росії. Водночас ці акції громадянської непокори неабияк згуртували українське суспільство та стали помітною віхою на шляху національного самоусвідомлення народу.

Російська імперська пропаганда й досі намагається подати політичні зрушення, які відбулися в Україні на початку XXI ст., як події, що начебто були замовлені та профінансовані «Заходом» (передусім Євросоюзом та США). Національно-державницькі прагнення українського народу, які вже мають вікові традиції, кремлівські імперіалісти вперто відкидають будь-якими засобами, зокрема й методами фальсифікації історичних фактів. Тож вартувало би нагадати, що Помаранчевій революції та Євромайдану передувала ще одна акція початку минулого століття, яка засвідчила вибух пробудження національного самоусвідомлення українців та відкрито виявила їхній намір щодо політичної сепарації від Росії. Цією акцією стало вшанування 100-літнього ювілею Т. Шевченка, що відбулося в Києві наприкінці лютого (за старим стилем) 1914 р.

Про цю акцію доволі активно заговорили знову, зокрема, коли в Україні почали вшановувати вже 200-ліття від дня народження Т. Шевченка. Так, 2014 р. побачило світ дослідження Альони Юхимець, яке має назву *Сторіччя від дня народження Тараса Шевченка: заборонене, проте відзначене свято (за матеріалами періодичних видань)*. Воно побудоване на матеріалах таких опозиційних газет, як «Діло» та «Кієвлянинь», що були опубліковані там у січні й лютому 1914 р. Наприкінці статті авторка стверджує: «Рух української спільноти до національного суверенітету і демократичних свобод на початку XX ст. перетворюється на потужну суспільну силу, яскравим свідченням чого і стало пошанування українським народом свого Великого Сина – Тараса Григоровича Шевченка. Ставлення ж Російської імперії до українського народу та його права на самовизначення, самоврядування й пошанування духовних лідерів своєї нації на початку XX ст., на жаль, залишаються надзвичайно актуальним і на початку XXI ст.»¹.

---

¹ А. Юхимець, *Сторіччя від дня народження Тараса Шевченка: заборонене, проте відзначене свято (за матеріалами періодичних видань)*, [у:] *Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–*

Також цього року були опубліковані й інші дослідження, як-от: *Заборона святкування 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка: позиція депутатів Державної думи (1914 р.)* Володимира Милька¹, *Ювілей Т. Г. Шевченка і студентські заворушення в Києві 100 років тому* Дмитра Стефановича², *100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси* Тамари Демченко³ та ін.

Інтерес до дослідження політичних перепитів ушанування 100-літнього ювілею Т. Шевченка в Києві не вщухає й досі. Згодом побачили світ такі статті, як: *Полювання на Кобзаря. Як у 1914 році Київ відзначав сто років від дня народження Тараса Шевченка* Олега Шама⁴, *Вшанування пам'яті Тараса Шевченка на Придніпров'ї в 1885–1914 роках* Сергія Світленка⁵, *100-літній ювілей Шевченка в Галичині та Наддніпрянщині: пресовий дискурс* Мар'яни Комариці⁶ тощо.

Останнє дослідження охоплює панораму літературно-критичних, мистецьких і дискусійних розвідок, присвячених Т. Шевченку та опублікованих на сторінках часописів «Діло», «Ілюстрована Україна», «Літературно-Науковий Вісник», «Маяк», «Рада», «Українська Хата», «Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові», «Шляхи» та ін. Однак, окрім преси, події 100-літнього ювілею від дня народження Т. Шевченка висвітлювали у своїх спогадах і їхні безпосередні учасники та свідки.

Тож мета цієї публікації уперше дослідити презентації подій київського святкування 100-літнього ювілею Т. Шевченка у спогадах Є. Чикаленка, М. Ковалевського та Є. Маланюка, які були їхніми безпосередніми учасниками та свідками. У статті використані історико-культурний, компаративний, аналітичний та ін. методи дослідження.

Як слушно зауважує М. Комариця, «у розвитку суспільно-політичного життя кожної нації виокремлюються певні епохальні моменти, що збирають під свій стяг однодумців у політичному пориві». Саме таким переломним моментом у вітчизняній історії і стало святкування 100-ліття від дня народження Т. Шевченка, до якого українці «ретельно готувалися заздалегідь, плануючи різноманітні літературно-

---

XXI ст.: шевченкознавчий дискурс (до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка): матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 29 травня 2014 р., Київ, 2014, с. 179.

¹ В. Милько, *Заборона святкування 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка: позиція депутатів Державної думи (1914 р.)*, [у:] *Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець, символ: матеріали круглого столу*, м. Київ, 11 березня 2014 р., Київ: Інститут історії України, 2014, с. 14–24.

² Д. Стефанович, *Ювілей Т. Г. Шевченка і студентські заворушення в Києві 100 років тому*, «Київський політехнік» 2014, № 9, с. 3.

³ Т. Демченко, *100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси*, «Українська біографістика» 2014, № 11, с. 174–189.

⁴ О. Шама, *Полювання на Кобзаря. Як у 1914 році Київ відзначав сто років від дня народження Тараса Шевченка*. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/taras-shevchenko-yak-u-kiyevi-vidznachali-100-rokiv-z-dnu-a-narodzheniya-kobzarya-arhiv-novini-ukrajini-50145393.html>

⁵ С. Світленко, *Вшанування пам'яті Тараса Шевченка на Придніпров'ї в 1885–1914 роках*, «Грані» 2023, № 2, с. 90–105.

⁶ М. Комариця, *100-літній ювілей Шевченка в Галичині та Наддніпрянщині: пресовий дискурс*, «Пресознавство» 2024, випуск 4, с. 115–142.

мистецькі акції, друковані видання і, зрештою, відкриття у Києві пам'ятника поетові». Та, «розуміючи, який сплеск національної активності викличе це свято, уряд імперської Росії, стоячи на порозі Першої світової війни, прагнув згуртувати населення довкола іншої ідеї – російської великодержавності, тому остерігався маніфестації українцями своїх національних почувань через актуалізацію Шевченкового слова»¹.

У *Щоденнику* Є. Чикаленка перший запис щодо святкування ювілею Т. Шевченка датований 5 січнем 1914 р. Автор пише, що на Різдвяні свята в нього побувало чимало приїжджих із різних регіонів України, які, як можна здогадувалися, були передусім членами Товариства українських поступовців (надалі – ТУП) – таємної громадсько-політичної організації українців на теренах Російської імперії, що об'єднувала декілька партій. Передусім ці українські активісти одностайно висловлювали побажання, щоби святкування 100-літнього ювілею Т. Шевченка відбулося по всій Україні та «якнайгучніше». Далі автор спогадів доволі докладно описав перелік необхідних заходів, які мали сприяти успішному проведенню ювілею. Ініціатори свята, зокрема, закликали земські й міські думи взяти на себе основну працю щодо відзначення 100-ліття Т. Шевченка. Також доволі інтенсивну роботу в цьому напрямку мали провести й українські видавництва та періодичні видання, аби через окремі книги та статті популяризувати по всьому світу і поетичну, і мистецьку творчість Т. Шевченка. Водночас центральною ідеєю святкувань стало проектування пам'ятника поетові в Києві. Великі сподівання у цьому напрямку українські активісти поклали на Київську думу, яка не тільки мала зробити закладини пам'ятника в день свята (25 лютого за старим стилем), але й подбати, щоби на нього приїхало якомога більше людей із усієї України, у тому числі й із Галичини. Є. Чикаленко звернув увагу, що ініціатори ідеї найбільше сперечалися щодо місця встановлення пам'ятника в Києві. Їхні варіанти він досить докладно перерахував і зауважив, що, «сміючись, радив зробити пам'ятник Тарасові на колесах і перевозити його на всі пропонувані місця, таким робом будуть задоволені всі»².

Таким чином, Є. Чикаленко у *Щоденнику* ідентифікує себе як одного з провідних організаторів святкування 100-літнього ювілею Т. Шевченка. І, очевидно, ця інформація відповідає дійсності, коли, зосібна, враховувати громадсько-політичну активність автора спогадів, який із-поміж іншого надавав основну матеріальну підтримку єдиній у ті часи на Наддніпрянщині україномовній щоденній газеті «Рада», що стала своєрідним інформаційним центром організації святкувань.

У *Щоденнику* Є. Чикаленка знаходимо доволі докладні записи і щодо політичних дебатів напередодні святкування ювілею Т. Шевченка. Так, 16 лютого 1914 р. він занотував: «Готувалась Україна по всіх великих і малих городах, містечках та селах відсвяткувати 100-літній ювілей Тараса Григоровича так гучно, як

---

¹ Там само, с. 116.

² Є. Чикаленко, *Щоденник (1907–1917)*, Київ: Темпора, 2011, с. 307–308.

дозволять місцеві сили. В Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві, Кам'янці городські думи взялися організувати свята: повибирали для того комісії, асигнували гроші. Київська дума, наприклад, визначила на це свято майже односторонньо 5 тисяч рублів. Маленькі міста, певне, обмежилися б якимись концертами, виставами, а села здебільшого самими панахидами¹. Однак на перешкоді святкувань стали російські шовіністи. Спочатку «підняли страшенний гвалт» київські російськомовні часописи («націоналістичний “Кієвлянинь” та чорносотенний “Кієв”»), а далі їхню ініціативу підхопила й уся імперська преса. Таким чином, у Росії була розпочата пропагандистська кампанія, спрямована не тільки проти Т. Шевченка, а й проти початків національно-визвольного руху українців, яких тодішні московські шовіністи обзивали «мазепинцями». Зосібна, московські пропагандисти називали Т. Шевченка «безбожником, богохульником, сепаратистом, ворогом російської державности», твердили, що він «п'яниця та аморальна людина», якій буцімто вірші писав П. Куліш, тощо. Все це про Т. Шевченка, за їхнім твердженням, нібито знають і «мазепинці». Та все ж «такому злочинцеві» хочуть поставити пам'ятник не де-будь, а начебто у «святю» для Російської імперії «Кієве», водночас відсвяткувавши і його 100-літній ювілей. Тож від російських «націоналістичних та чорносотенних клубів посипалися телеграми всім міністрам, щоб не дозволяли цих свят, щоб звернули пильну увагу на “мазепинський” рух, бо він найнебезпечніший за всі політичні рухи, бо посягає на цілість держави, намагається роз'єднати “двѣ вѣтви єдинаго русскаго народа” і т. д., і т. д.». Водночас Є. Чикаленкові дуже прикро, що в цій антиукраїнській кампанії «найбільше старалися землячки: А. Савенко, А. Стороженко, проф. Армашевський, Постний»².

Далі Є. Чикаленко у *Щоденнику* нотує доволі докладний перебіг дискусій навколо планів святкування ювілею Т. Шевченка. Також він вказує партії («кадети й трудовики», а «згодом і есдеки»), які в тодішній Російській імперії намагалися стати на бік українців. Окреме місце в спогадах відведене Павлові Мілюкову – російському історикові, публіцистові та лідерові Конституційно-демократичної партії («партії кадетів»), який спеціально приїжджав до Києва для наради з українськими громадсько-політичними діячами (М. Грушевським, Л. Яновською, В. Леонтовичем, Д. Дорошенком, А. Ніковським, Л. Черняхівською, В. Прокопович та ін.), щоби «на місці познайомитися з українським рухом, який він знав тільки з літератури, та щоби набратися матеріалу для своєї промови в Думі»³. Саму ж доволі розлогу промову П. Мілюкова, виголошену 19 лютого 1914 р. на засіданні російської Державної Думи з приводу заборони шевченківських святкувань, автор *Щоденника* опублікував у записках від 23 лютого⁴. А вже 3 березня Є. Чикаленко із сумом занотував: «Правду ми казали, що Мілюкову трудно вірити: в кінці наради нашої з

¹ Там само, с. 310.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само, с. 313–318.

ним, з приводу автономії та федерації, він сказав: кадети, напевне, порозуміються з українцями, що це ідеали такі далекі, що про них нема чого сперечатись, а тим часом з Думської катедри сказав, що здійснення цих ідеалів він вважає для Росії “справою шкідливою та небезпечною”. Не знаю, чи він вискочив із цим, щоб запевнити російські поступові і непоступові кола в тім, що кадети насамперед дбають про цілість Росії, чи просто в ньому заговорив московський централіст¹.

У записі від 10 березня Є. Чикаленко не став фіксувати докладний перебіг політичних протистоянь у «шевченківські дні» 1914 р., наголосивши, що вони описані у трьох числах (47, 48, 49) газети «Рада», а також у третій книзі журналу «Українська жизнь». Він лише зауважив, що «грандіозна київська вулична демонстрація склалася зовсім стихійно», тобто без участі та навіть проти «бажання» офіційних організаторів свята. Коли українська молодь, переважно студентство, звернулася за порадою до Є. Чикаленка та його однодумців щодо форм ушанування пам’яті Т. Шевченка, то представники старшого покоління українських активістів попереджали, що «коли буде демонстрація, то напевне чорносотенці поставлять провокаторів», які й будуть вигукувати антиросійські гасла. Наступного дня після демонстрації, яка відбулася 25 лютого 1914 р. за старим стилем і яка, на думку автора *Щоденника*, начебто «склалася зовсім стихійно», чорносотенна газета «Киевъ» та часопис «Новое время» провокаційно писали, буцімто на демонстрації “мазепинці” кричали: «Да здавствуєть Австрія! Долой Росію!» Тож із цього приводу Є. Чикаленко зауважив, що «сталося те, чого ми сподівались. Чи самі “двухлаговці” вигукували це, чи й не вигукували, а просто вигадали і потім поставили своїх свідків, які начебто чули ці вигуки перед австрійським консульством – невідомо». Однак, як наслідок російської провокації, чорносотенна преса майже щодня містила статтю із «закликом до уряду припинити якнайшвидше український рух, поки ще не пізно», а клуб російських націоналістів вимагав негайно закрити українську пресу та українські клуби, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, книгарні «Просвіти», а також заборонити в’їжджати на терени Російської імперії М. Грушевському, бо начебто всі вони «агітують за відділення України від Росії і за прилучення її до Австрії на автономно-федеративних умовах»².

Також Є. Чикаленко зафіксував у *Щоденнику* цікаву інформацію щодо перебігу демонстрації з ушанування пам’яті Т. Шевченка. Виявилось, що серед заарештованих російською поліцією «за сепаратизм до Австрії» нібито більшість були «кавказцями». Вони «наче змовились називати себе українцями». Тож навіть коли поліцейські пристави переконували їх, що вони, зокрема, грузини, то у відповідь чули: «Пиши українець. Ти “Кавказ” Шевченка читал? Його написав українець, і я теж хочу бути українцем!»³

---

¹ Там само, с. 319.

² Там само, с. 323–325.

³ Там само, с. 325–326.

Отож під час вуличної демонстрації з приводу вшанування 100-літнього ювілею Т. Шевченка молодь у Києві політично розділилася не за формальними ознаками приналежності до конкретної національності, а саме за ідейними переконаннями. Тоді особливо активно виявили себе представники кавказьких національностей. На відміну від росіян, кавказці глибоко шанували українського генія, який в атмосфері загарбницької експансії часів Миколи I відважився в поемі «Кавказ» стати на їхній захист.

Окрім Є. Чикаленка, цей історичний факт засвідчив у своїй книзі *При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії* М. Ковалевський – ще один український громадсько-політичний діяч тих часів. Під час демонстрації він перебував уже в київській в'язниці. Туди ж звозили заарештованих російською поліцією учасників вуличних протистоянь, зокрема й кавказців. Тож, за свідченням М. Ковалевського, наприклад, заарештований під час сутичок грузин Ілля Барнабашвілі на формальне запитання жандарма про національність, «на хвилюку задумався і, показуючи пальцем на протокол, з переконанням відповів: “Пиши – українець!”»¹

Мемуари М. Ковалевського цікаві передусім тим, що у час відзначення ювілею Т. Шевченка він був активістом українських студентських громад Києва. 1914 р. він увійшов до Київського комітету Української партії соціалістів-революціонерів («есерів»). Тож брав участь у конспіративній підготовці акцій протесту щодо заборони російським окупаційним режимом святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. За це він був ув'язнений ще напередодні демонстрації.

Загалом у спогадах М. Ковалевського знаходимо підтвердження висловлювань Є. Чикаленка, що зафіксовані у *Щоденнику*, про деякі розходження у поглядах представників старшого та молодшого поколінь українців із приводу окремих ініціатив під час святкувань 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. М. Ковалевський у споминах доволі лаконічно окреслює спектр починів щодо проведення окремих заходів ювілею (запропонованих, як він пише, «старою українською громадою»), які невдовзі заборонив «російський генерал-губернатор несподівано для всіх». Наприклад, російський окупаційний режим заборонив навіть відправляти панахиду по Т. Шевченку не тільки в Києві (у попередні роки звично її відправляли в Софійському соборі), а й по всій Україні. Тож, як засвідчив М. Ковалевський, українські молодіжні активісти вирішили у день ювілею Т. Шевченка провести демонстрацію: «Для нас, молодих, ситуація була цілком ясна – треба було в гідний спосіб зреагувати на це розпорядження російської влади і підняти голос протесту. Це можна було зробити тільки шляхом масової демонстрації, яка б була одночасно переглядом наших сил. Ми покинули всі інші справи і зайнялися приготуванням цієї демонстрації»².

¹ М. Ковалевський, *При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії*, Іннсбрук, 1960, с. 165.

² Там само, с. 155–156.

За твердженням М. Ковалевського, спочатку був створений ініціативний комітет революційної молоді. Від українських соціал-демократів до нього увійшли Петро Котов і Михайло Єремій, а від українських соціал-революціонерів – М. Ковалевський. Комітет зразу ж розпочав перемовини з іншими політично-революційними організаціями, які в той час діяли в Києві. Цікаво, що російські соціал-демократи та соціал-революціонери «рішуче» відмовилися від участі в демонстрації. Вони начебто й засуджували розпорядження окупаційного генерал-губернатора, однак одночасно твердили, що буцімто «заборона Шевченкового свята не є подією, яка безпосередньо скерована проти інтересів пролетаріату». Натомість ініціативу української молоді повністю підтримали представники підпільних київських організацій грузинів, вірменів і поляків. Вони направили власних представників до вже створеного з ініціативи українців комітету¹.

Як повідомляє автор споминів, мобілізація молодіжних сил для проведення демонстрації була завершена орієнтовно близько 20 лютого 1914 р. Українські студенти навіть «пошили кілька жовто-блакитних прапорів, які мали бути розгорнуті під час демонстрації». Однак через зраду матері однієї з підпільниць на останньому засіданні комітету його членів заарештували російські жандарми. Правда, на одному з попередніх зібрань був створений паралельний комітет, який мав керувати демонстрацією, якщо члени первинного будуть заарештовані. Отож, як було вже сказано, М. Ковалевський із іншими членами комітету опинився у в'язниці, де їх допитували російські жандарми. Відповідно, про перебіг подій, які відбувалися в Києві 24 та 25 лютого, автор чув як із вікон тюрми, так і з вуст заарештованих у ті дні молодіжних активістів. Очевидно, його інформацію доповнюють ще й інші джерела, наприклад, оповіді безпосередніх учасників акції, які він почув уже після звільнення з в'язниці, періодичні видання, що висвітлювали подію, тощо. Урешті, у споминах М. Ковалевський резюмував: «Київські демонстрації 24 і 25 лютого 1914 року мали величезне мобілізуюче значення. Це був імпонуючий перегляд зросту українських національних сил. Одночасно ці демонстрації були показником глибоких змін у самій структурі українського визвольного руху. Це вже не була солодка ідилія українського села з “Наталки Полтавки”, це вже не було етнографічне культурництво з його аматорськими виставами, вишивками і сентиментальними мелодрамами. Це вже не було старе українофільство, яке боялося висунути голову на широку політичну арену, українофільство, яке, може, в часи глухої реакції після погрому Кирило-Методіївського братства виконало функцію зберігання українських культурних традицій і плекання українського традиціоналізму. Нові сили увійшли до українського визвольного руху, і він став дійсно масовим в точному значенні цього слова. Ця масовість нашого визвольного руху не була явищем обмеженим виключно до Києва. Шевченківські демонстрації бурхливою хвилею протекли по всій Україні»².

---

¹ Там само, с. 156–157.

² Там само, с. 162.

Як бачимо, фактологічне наповнення споминів М. Ковалевського заперечує припущення Є. Чикаленка, що буцімто демонстрації під час святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка виникли в Києві спонтанно. Навпаки, спогади засвідчують, що на політичну арену почала виходити національно-радикальна молодь, представники якої згодом візьмуть активну участь у визвольній боротьбі українського народу в 1917–1921 рр., зокрема, у творенні Української Народної Республіки (УНР).

Між іншим, М. Ковалевський згодом став міністром земельних справ УНР, а право на її існування збройно відстоював Є. Маланюк, який також залишив власні спогади про святкування в Києві 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. Вони побачили світ уже наприкінці національно-визвольної боротьби Армії УНР на території України. Спомини Є. Маланюка складають доволі значний фрагмент статті *Чому ми їм не ймемо віри*, яка була опублікована 1 листопада 1920 р. у варшавському тижневику «Син України» та підписана псевдонімом Панас. Більш докладно про віднайдені ранні тексти письменника, зокрема й підписані псевдонімом Панас, свого часу нам уже доводилося писати в дослідженні *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*¹.

Правда, у статті *Чому ми їм не ймемо віри*, коли автор пише про «українське студентство», яке 25 лютого «мало утворити свято» Т. Шевченка в Києві, то вказує чомусь 1915 р. Найімовірніше, у публікації допущений друкарський огріх. А що цей рік вказаний у тексті помилково, засвідчує хронологічний перебіг подій, які пов'язані зі святкуванням 100-річчя від дня народження Т. Шевченка в Києві. Так, у статті *Чому ми їм не ймемо віри* згадані українофобські акції російського монархіста Володимира Голубева – голови чорносотенного товариства «Двоголовий орел», яке діяло у Києві. Але ж уже на початку Першої світової війни (у жовтні 1914 р.) В. Голубев загинув. Тож 1915 р. він не міг брати участі вже в ніяких подіях.

Як і автори попередніх спогадів, Є. Маланюк у статті *Чому ми їм не ймемо віри* також змалював політичну картину паралельного життя двох антагоністичних сил у дореволюційному Києві (так би мовити, двох політичних Києвів): колонізованого – українського та шовіністично-колонізаторського – російського. Їхнє протистояння, зокрема в середовищі молоді, найбільш відверто проявилось саме під час ушанування 100-ліття від дня народження Т. Шевченка. Тоді російсько-українська ворожнеча переросла вже у відкриті фізичні сутички, у яких брали участь передусім представники студентства колонізаторського та колонізованих народів. Тож багатотисячна демонстрація прибічників Т. Шевченка справила глибоке емоційне враження на молодого Є. Маланюка, який, очевидно, брав у ній безпосередню участь (можливо, як представник українського студентства Санкт-Петербурга). До такого умовиводу схиляє передусім порівняльний аналіз оповіді

¹ М. Крупач, *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*, Українське літературознавство, Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013, випуск 77, с. 3–44.

Є. Маланюка з авторськими нараціями в інших джерелах, у яких також описаний перебіг демонстрації. Так, у спогадах Є. Чикаленка, М. Ковалевського та навіть у газетних хроніках переважно описані подробиці організації акції, рухи потоків демонстрантів різними вулицями Києва (насамперед до Софійського собору, у якому традиційно правили панахиду по Т. Шевченку), а також наявна інформація про кількість тих, кого затримала поліція, тощо. Натомість у спогадах Є. Маланюка немає різнопланової масштабності оповіді, яку можна досягти передусім методом збирання й аналізу повідомлень із різних джерел. Він лише змалював ті фрагменти демонстрації, у яких, найімовірніше, сам брав безпосередню участь. Наприклад, його увага зосереджена на участі в подіях лише «студентства усіх шкіл», що «зібралось у Владимирському соборі, проспівало “вічну пам’ять” і вийшло звітіль назустріч поліції й козакам». А далі наратор немовби мимохіть зауважив, що «до студентів приєдналась приватна публіка». І вже разом ця «грумада з десятків тисяч людей грізною хвилею ринула на Хрещатик». Вражений Є. Маланюк у пориві єдності з народом навіть персоналізував бунтівну «грумаду», твердячи, що з «могутніх грудей» її «вирвалась “вічна пам’ять”» Т. Шевченку. У візії молодого Є. Маланюка київська грумада, яка складалася переважно з української молоді, немовби перетворилася на пробудженого Т. Шевченком національного велета. Тож тоді в Києві аж «рух зупинився», а «прохожі поздіймали шапки» та «ласкавими очима вітали» українську «молодь» як «проводирів національного руху»¹.

Звичайно, Є. Маланюкові можна дорікнути за, так би мовити, суб’єктивність підбору фактів. Так, наприклад, знаючи фактологічні подробиці проведення демонстрації, зокрема про активну участь у ній кавказької молоді, можна було би говорити не тільки про її національно український, але й про інтернаціональний, а радше антиколоніальний характер. Та Є. Маланюк у своїй спогадовій статті не досліджував фактаж тогочасних подій у Києві, а відтворював лише ті інциденти, учасником і свідком яких, вочевидь, був сам. Тож далі автор статті оповів, як «несподівано з бокової вулиці почулось “Боже, царя храни”». Як з’ясувалося, російські колонізатори влаштували українцям «контрдемонстрацію». Її офіційним організатором, на думку Є. Маланюка, був «ватажок студентів-академістів» і водночас в Україні вже «прикро відомий Голубєв». Автор статті опозиційну «процесію» російських колонізаторів називає «ганебною» для «кращих почувань» українця. Тож радіє, що «палкий елемент» молодих учасників демонстрації її розігнав «кулаками». Є. Маланюк із скептицизмом переможника оповів, як студенти-чорносотенці, утікаючи від «кулаків» отого «палкого елемента українців», «ледве спасли свій трьохкольоровий прапор» Російської імперії та «образ ні в чому не повинного святого Михаїла». Урешті, із національною гордістю українця, Є. Маланюк повідомив, що, незважаючи «на щире прагнення поліції на чолі з самим поліцеймейстером і

---

¹ Панас, *Чому ми їх не йmemo*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 3.

козаків», «вічна пам'ять» Т. Шевченку «гула в різних кутках Києва до самого вечора»¹.

Закінчуючи свій «безнадійний огляд» політичного розгулу російського шовінізму впродовж майже трьох століть, Є. Маланюк переконував співвітчизників, що «кожний, навіть не хотючи, мусить прийти до висновку» – «серед москалів справжніх прихильників України нема». Тож, апелюючи до народної мудрості, він закликав українців «краще приглядатися на **власні сили**, бо “доки сонце зійде, роса очі виїсть”»². Заклик письменника не втратив своєї актуальності й сьогодні.

Отож 100-літній ювілей Т. Шевченка, який відзначила громадськість 25 лютого (за старим стилем) 1914 р. в Києві, мав важливе історичне значення в подальшій боротьбі українського народу за свою державність. Попри те, що святкування ювілею заборонив російський окупаційний режим, усе ж українці та представники інших національностей (зокрема, грузини, вірмени й поляки), серед яких переважала студентська молодь, у вуличних демонстраціях непокори зуміли протистояти російському імперському шовінізму. У ці часи в Російській імперії політичні демонстрації набирали все більшої сили, однак вони мали передусім соціальний характер. Натомість київська демонстрація була яскраво виражена як антиколоніальна й національна. Тож свідчення про неї Є. Чикаленка, М. Ковалевського та Є. Маланюка мають особливу історичну цінність, адже вони належать до різних поколінь борців за національний суверенітет українців. Є. Чикаленко у щоденникових записках передусім розказує про легальну підготовку до відзначення 100-літнього ювілею від дня народження Т. Шевченка, М. Ковалевський у споминах розкриває подробиці конспіративної підготовки до святкувань, а Є. Маланюк у статті *Чому ми їм не ймемо віри* наводить факти про вуличні протистояння між українцями й росіянами, що мали місце в Києві в день ювілею Т. Шевченка. Разом споглядаючи взаємно уточнюють і доповнюють фактологічну інформацію, наявну в них, даючи змогу реципієнтам панорамніше охопити не тільки події політичних протистоянь 1914 р., але й збагнути силу життєвого та творчого авторитету Т. Шевченка, якою він впливав на українців і їхніх прихильників.

References

- Demchenko T., *100-richchia vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka na storinkakh chernihivskoyi presy*, „Ukrayinska biohrafistyka” 2014, № 11, s. 174–189 // Демченко Т., *100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси*, «Українська біографістика» 2014, № 11, с. 174–189.
- Kovalevskiy M., *Pry dzherelakh borotby: spotyny, vrazhennia, refleksii*, Innsbruck, 1960 // Ковалевський М., *При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії*, Іннсбрук, 1960.
- Komarytsia M., *100-litniy yuviley Shevchenka v Halychyni ta Naddniprianshchyni: presovyi dyskurs*, „Presoznavstvo” 2024, випуск 4, s. 115–142 // Комариця М., *100-літній*

¹ Там само.

² Там само, с 4.

- ювілей Шевченка в Галичині та Наддніпряниці: пресовий дискурс*, «Пресознавство» 2024, випуск 4, с. 115–142.
- Krupach M., *Poshuky dotaborovykh publikatsiy Yevhena Malaniuka (1916–1917 ta 1920 rokiv)*, „Ukrayinske literaturoznavstvo”, Lviv: LNU im. I. Franka, 2013, випуск 77, с. 3–44 // Крупач М., *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*, «Українське літературознавство», Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013, випуск 77, с. 3–44.
- Mylo V., *Zaborona sviatkuvannia 100-litnioho yuvileyu T. H. Shevchenka: pozytsiya deputativ Derzhavnoyi dumy (1914 r.)*, [u:] T. H. Shevchenko kriz dva stolittia: liudyna, tvorets, symvol: materialy kruhloho stolu, m. Kyiv, 11 bereznia 2014 r., Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2014, с. 14–24 // Милько В., *Заборона святкування 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка: позиція депутатів Державної думи (1914 р.)*, [у:] Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець, символ: матеріали круглого столу, м. Київ, 11 березня 2014 р., Київ: Інститут історії України, 2014, с. 14–24.
- Panas, *Chomu tu yikh ne ymemo*, «Syn Ukrayiny» 1920, 1 lystopada, № 14, с. 3–4 // Панас, *Чому ми їх не йmemo*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 3–4.
- Svitlenko S., *Vshanuvannia pamiaty Tarasa Shevchenka na Prydniprovi v 1885–1914 rokakh*, «Hrani» 2023, № 2, с. 90–105 // Світленко С., *Вшанування пам'яті Тараса Шевченка на Придніпров'ї в 1885–1914 роках*, «Грані» 2023, № 2, с. 90–105.
- Stefanovych D., *Yuvilei T. H. Shevchenka i studentski zavorushennia v Kyievi 100 rokiv tomu*, «Kyivskiy politekhnicheskyy zhurnal» 2014, № 9, с. 3 // Стефанович Д., *Ювілей Т. Г. Шевченка і студентські заворушення в Києві 100 років тому*, «Київський політехнік» 2014, № 9, с. 3.
- Chykalenko Ye., *Shchodennyk (1907–1917)*, Kyiv: Tempora, 2011 // Чикаленко Є., *Щоденник (1907–1917)*, Київ: Темпора, 2011.
- Shama O., *Poliuvannia na Kobzaria. Yak u 1914 rotsi Kyiv vidznachav sto rokiv vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka*. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/taras-shevchenko-yak-u-kyievi-vidznachali-100-rokiv-z-dnya-narodzhennya-kobzarya-arhiv-novini-ukrajini-50145393.html> // Шама О., *Полювання на Кобзаря. Як у 1914 році Київ відзначав сто років від дня народження Тараса Шевченка*. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/taras-shevchenko-yak-u-kyievi-vidznachali-100-rokiv-z-dnya-narodzhennya-kobzarya-arhiv-novini-ukrajini-50145393.html>
- Yukhymets A., *Storichchia vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka: zaboronene, prote vidznachene sviato (za materialamy periodychnykh vydan)*, [u:] Kyiv i kyiani u sotsiokulturnomu prostori XIX–XXI st.: shevchenkoznavchyyi dyskurs (do 200-richchia vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka): mater. vseukr. nauk.-prakt. conf., 29 travnia 2014 r., Kyiv, 2014, с. 168–180 // Юхимець А., *Сторіччя від дня народження Тараса Шевченка: заборонене, проте відзначене свято (за матеріалами періодичних видань)*, [у:] Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI ст.: шевченкознавчий дискурс (до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка): матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 29 травня 2014 р., Київ, 2014, с. 168–180.

Микола Крупач – доцент катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0911-1693>
Email: mykola.krupach@lnu.edu.ua

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2.09 «Багряний Іван»

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14017>

ПРОБЛЕМА ТРАГІЧНОГО ГУМАНІЗМУ В ПОВІСТІ *ОГНЕННЕ КОЛО* ІВАНА БАГРЯНОГО

Резюме. У статті проаналізовано повість *Огненне коло* показано, як письменник відтворив події дивізії «Галичина» під Бродами у цьому творі. Іван Багряний через сприйняття головного героя Петра Сміяна показав складний процес самоусвідомлення українців, їхні прагнення визволити рідну землю від окупантів і здобути Самостійну Соборну Україну. Але вони не змогли досягти, своєї мети, бо були розгромлені советськими та німецькими військами. Трагічний гуманізм українців виявився в тому, що вони наївно довірилися тим, кому мрія про українську незалежність стояла поперек горла, і вони аж ніяк не могли сприяти її втіленню в життя. Це був один шанс із мільйона, наївна надія на диво, що червона та коричнева імперії знищать одна одну, і на їхніх уламках українці побудують свою державу. Але дива не сталося – мужні й відважні вояки дивізії «Галичина» стали жертвою підлої змови ворогів. Та незважаючи на трагічний фінал твору, автор наповнив його оптимізмом, вірою в те, що жертвний подвиг січових стрільців дивізії «Галичини» залишиться в пам'яті українців яскравим свідченням боротьби проти московського окупанта за свою державу.

Ключові слова: І. Багряний, повість, гуманізм, трагедія, дивізія «Галичина».

THE PROBLEM OF TRAGIC HUMANISM IN IVAN BAGRIANYI'S *THE CIRCLE OF FIRE*

Abstract. The article analyzes the novel *The Circle of Fire* and shows how the writer recreated the events of the Galicia Division near Brody in this work. Through the perception of the protagonist Petro Smiyan, Ivan Bagrianyi reproduced the complex process of self-awareness of Ukrainians, their desire to liberate their native land from the occupiers and gain an independent united Ukraine. But they failed to achieve their goal because they were defeated by Soviet and German troops. The tragic humanism of Ukrainians was manifested in the fact that they naively trusted those who had the dream of Ukrainian independence at their throats and could not help make it come true. It was a one-in-a-million chance, a naive hope for a miracle, that the red and brown empires would destroy each other, and Ukrainians would build their own state on their wreckage. But the miracle did not happen – the brave and courageous soldiers of the Galicia Division fell victim to a vile plot by the enemy. But despite the tragic ending of the work, the author filled it with optimism and faith that the sacrificial feat of the Sich Riflemen of the Galicia Division will remain in the memory of Ukrainians as a vivid testimony to the struggle against the Moscow occupier for their state.

Keywords: I. Bahrianyi, novel, humanism, tragedy, Galicia Division.

Іван Багряний у повісті *Огненне коло* (1953) відтворив загальну атмосферу настроїв, сподівань і гірких розчарувань українців, пов'язаних із процесом

створення української дивізії «Галичина». Цей твір написаний на основі історичних подій Другої світової війни і відображає обставини заснування, дійства та трагічного фіналу української дивізії «Галичина», яка була сформована від липня 1943 до червня 1944 року переважно з українців Львівської, Тернопільської, Станіславівської (тепер Івано-Франківської) та Волинської областей, які вважали себе спадкоємцями січових стрільців.

Дивізію формували німці на окупованій території, і тому вони висунули до неї свої вимоги. Німецьке керівництво дуже насторожено поставилося до формування дивізії «Галичина», намагаючись обмежити її галицьким регіоном і не дозволяючи використовувати в назві слово «українська». Змусивши воїнів присягнути, що вони будуть воювати з більшовизмом, німці наклали на них ще й інші обмеження: вони «були проти тризуба на відзнаках. Дозволили нам національний прапор і галицького лева. На петлицях, там, де німці носили блискавки, ми мали срібного лева, а на рукаві – синій щиток із золотим левом. На всіх машинах, важкій зброї, іншій техніці був наш дивізійний знак – синьо-жовті кольори і золотий лев на синьому тлі. Нам було наказано носити знаки СС. Ніхто з нас, ясна річ, не був членом нацистської партії»¹, – згадував Василь Верига, який був безпосереднім учасником дивізії «Галичина». Він також підкреслював, що в Німеччині було чимало різних дивізій, батальйонів, інших підрозділів, які мали обов'язкове підпорядкування «Зброї СС». Тобто підпорядкування СС було цілком формальним.

Утворення дивізії «Галичина» українці зустріли з великим ентузіазмом. Після проголошення прокламації про створення дивізії 28 квітня 1943 року у військову Управу з полковником А. Бізанцем поступило 80 тисяч прохань. До дивізії було відібрано 13 тисяч вояків, зріст яких був не менше 172 сантиметрів, і всіх відправлено на вишкіл. 17–22 липня 12 000 воїнів дивізії, недостатньо вишколених та погано оснащених, брали участь у боях під Бродами і зазнали нищівної поразки. Тільки 3 000 вояків вирвалися з вогненного кільця, решту загинула, потрапила в полон або перейшла в лави УПА.

14 березня 1945 року вояки української дивізії «Галичина» після реорганізації та поповнення під командуванням генерала Павла Шандрука присягнули на вірність українському народові, проголосивши дивізію першою одиницею Української Національної Армії. Вояки замінили німецькі відзнаки на уніформах українським тризубом. Взявши до рук зброю, українська молодь сподівалася отримати шанс боротися за самостійну державу².

Трагічний гуманізм воїнів української дивізії «Галичина» виявився в тому, що вони наївно сподівалися чужою зброєю здобути українську незалежну державу і при допомозі німців створити передумови для формування власної армії. Але

¹ В. Верига, *«Ми присягали боротися з більшовизмом!»*, [в] Українська дивізія «Галичина», Київ – Торонто: ТОВ «Негоціант – Плюс», Братство колишніх вояків 1-ої УД УНА, УВКР, редакція газети «Вісті з України», 1994, с. 147.

² *Українська дивізія «Галичина»*, Київ – Торонто: ТОВ «Негоціант – Плюс», Братство колишніх вояків 1-ої УД УНА, УВКР, редакція газети «Вісті з України», 1994, с. 10–54.

окупант є окупант, звідки би він не прийшов, і за жодних обставин не сприяє визволенню поневоленого народу. Були великі сподівання, що дивізія «Галичина» стане українською, а насправді вона стала німецькою, сформованою з українців. Німці зовсім не переймалися національними прагненнями українців, вони вирішили використати їх у своїх корисних цілях – закрити пробоїни на східному фронті.

Проблема української дивізії «Галичина» була дразлива та часто викликала різні дискусії, і тому ця повість була своєрідним художнім подвигом письменника. Як відзначав Олександр Шугай, «треба було мати воістину синівську любов до свого народу, а водночас і видатний талант, щоб уже тоді зважитись у художній формі, мужньо й правдиво, однак без відчаю, сказати перед усім про те, що сталося, і чого сказати ніхто, крім Багряного, не зміг, не зумів...»¹.

Іван Багряний у повісті *Огненне коло* відтворив події під Бродами, у селах Олеську, Сасові, Княжому, Почапах, Ясенівці, Ворняках, Красному, Хильчицях, Скваряві та містах Золочеві й Бузьку, де дивізія «Галичина» була залишена напризволяще, і зазнала нищівних ударів не тільки від більшовиків, а й від німців протягом декількох днів. На думку Миколи Ткачука, в *Огненному колі* митець порушує питання трагедії недержавного народу, сини якого мусять воювати собі на шкоду під чужими прапорами. Автор повісті підносить гуманістичні проблеми буття людини, її активності й готовності до добра як діяння, прославляє побратимство і дружбу»².

За жанром *Огненне коло* – «епічна повість з екстенсивним сюжетом»³, у якій письменник розгортає події напружено та динамічно, заінтриговуючи реципієнта. Композицію повісті І. Багряний побудував так, що в ній хроніка реальних подій біля Бродів переплітається зі снами, наївними мріями та сподіваннями. Художня тканина твору складається з окремих епізодів, які автор відтворив на основі спогадів вояків дивізії «Галичина», оскільки він сам не був учасником тих подій. У наративі реалізм і романтизм органічно поєднані між собою, що є визначальною рисою стильової манери письменника.

У повість *Огненне коло* письменник переніс героїв Петра Сміяна і Ату з іншого свого роману *Маруся Богуславка*, у якому вони уособлювали національно свідомих українців і близьких за духом та патріотичними пориваннями. Перші картини твору автор передає через сон головного героя – Петра: «Снилось, що землю їв на вулиці рідного міста...»⁴ Оцей символічний і загадковий епізод про рідну землю змінюється експресіоністичною картиною: «Під хатою при стіні стоїть стіл, а на столі лежить юна-юна жінка, убита... Вона щойно убита, ще кров не засохла

¹ О. Шугай, *Одісея української людини, або джерела епічного мислення Івана Багряного*, [у:] Багряний І., *Вибрані твори: у 2-х томах*, Київ: Юніверс, 2006, т. 1, с. 30.

² М. Ткачук, *Українська література ХХ століття*, Тернопіль: Медобори, 2014, с. 295.

³ Там само, с. 277.

⁴ І. Багряний, *Огненне коло*, [у:] Багряний І., *Вибрані твори: у 2-х томах*. Київ: Юніверс, 2006, т. 2, с. 381.

на розбитих скронях і на опуклих оголених грудях, виступає з сосків і стікає по-малу-помалу великими масними краплями. До тих грудей прикладено рожеве немовлятко, теж убите, воно обхопило обома рученятами грудину й ніби спить... теж забризкане кров'ю. Обоє як живі, ніби сплять, – смерть була безсилою спотворити зовсім божеську красу цієї земної Мадонни й цього дитяти... Придивився й раптом упізнав – ц е ж А т а! І – з малим дитям! Чому з малим дитям?!»¹. Рідна земля, кров і смерть найдорожчих людей у вирі жакливої війни – все це створює надзвичайне емоційне тло, на якому розгортаються жакливі події трагічної історії українського національного організму, зосередженого на пошуках власного фундаменту.

Іван Багрянний легко переходить від романтичних снів до реалій тогочасної дійсності, вплітаючи в художню тканину повісті спогади головного героя. Після жакливого сну на Петра нахлинули приємні спогади про парадні марші в сонячному Львові: «Величезні юрбища. Люди на балконах і в вікнах будинків. Рідні й нерідні, близькі й далекі, але всі свої, – друзі, товариші, матері, батьки, сестри... Безліч їх! А в о н и – військо, щойно нарекрутоване, юне, сповнене надій, сповнене жадоби подвигу в ім'я любови, що розпирає груди, жадоби небувалого подвигу за їх, за всіх отих, що обсипають квітами, мерехтять до них сльозами радості, обсипають благословеннями... Це вони машеруть вулицями гордого, древнього й славного українського міста, що до болю, до крику прагне знову волі й блиску...»²

Петро згадав, які великі надії покладали львів'яни на майбутню дивізію, яка мала наганяти на ворога шалений пострах і стати носієм немеркнучої слави, зародком героїчних звершень. І хоч у строю була зелена-зеленісінька молодь, цвіт української землі, зовсім майже діти, Петро був зворушений до сліз – це за Україну ці юнці самовіддано вирішили підставити свої молодечі груди, сподіваючись виплекати свою армію, яка зможе виборювати українську державу. І цей оптимістичний настрій, розбурханий романтичною уявою молодих вояків, передає письменник через роздуми Петра, головного героя повісті, через сприйняття якого оцінює й відтворює воєнні події. Водночас він показує, що події під Бродами розвивалися зовсім за іншим сценарієм. Жахи війни І. Багрянний відтворює в яскравих вражаючих образах: «При відсвітках не так тієї вогненної квітки папороті, як невідомо чого, побачив людину, перебіту навпіл, – половина з головою лежить перед ним, половина трохи далі. Голова пускає ротом криваві, чорні бульби й дивиться вгору викоченими білками очей...»³ Такі експресіоністичні вставки письменник часто використовував для того, щоб розбавити суху хроніку подій, вплинути на читача жакливими картинками війни.

Петро був професійним вояком, він «збирався дорого продавати своє життя. Він не з тих, що йдуть назустріч загибелі з голими руками, пасивні та безборонні.

¹ Там само, с. 382.

² І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 383–384.

³ Там само, с. 386.

Він з тих, що їх надія гріє й живить, аж до останньої іскри, тому він не збирався складати зброї, не збирався здаватися живцем¹. Але він, як професійний вояк, командир батареї, усвідомлював не тільки своє становище, а й тих дванадцять тисяч молодих і зелених воїнів, яких замкнули у вогненному персні, прирікаючи на погибель. Петро був реалістом, його оцінки об'єктивні та справедливі. На протигагу йому автор протиставляє романтично налаштованого, юного та веселого друга Романа Пелеха з Дрогобича, який заряджав своїх побратимів непереможним оптимізмом, вірою у велике, героїчне призначення захищати свою правду, свій покривджений народ та відвойовувати свою сплюндровану землю. Роман дотримувався оптимістичної концепції визволення України, сподіваючись, що обидва вороги – фашисти й більшовики – впадуть знесилені й вичерпані в останньому корчі напруження: «І ось тут тоді вийдуть вони – юні, свіжі, сталеві зорганізовані й здисципліновані, і розгорнуться на всю силу – дивізія розгорнеться в корпус, корпуси в армії... Вони пройдуть по землі тріумфальним маршем, вони докінчать справу: і слід заскородять по обох ворогах і принесуть на вістрі меча свободу своєму народові та й поставлять той меч на сторожі тієї свободи, на віки вічні»².

Такі слова Романа запалювали серця вояків, вони вмотивовували їхні вчинки, вселяли безмежну віру в щасливе майбуття. Всі вони були наївними романтиками і сподівалися на диво в непереможному бажанні доклати неможливе. Та дива не передбачалося. Петро тверезо оцінював ситуацію, у якій вони опинилися. «Усвідомлення трагізму їхнього становища, усвідомлення якоїсь загальної великої помилки душило його, але ще більше душило усвідомлення безвихіддя їхнього взагалі. І на тлі цього великого безвихіддя ця їхня трагедія – це не помилка. Це не їхня помилка! Це вислід безвихіддя. Вислід трагічного безвихіддя»³. Та в ім'я Романової мрії, в ім'я всіх своїх побратимів він стоїчно витримував великий іспит мужності й героїзму. Хоча на кожному кроці Петро стикався зі зверхнім ставленням німців до українців. Він пригадав прикру пригоду Романа, який випадково потрапив до тієї їдальні, де харчувалися німці, і пообідав з юберменшівського казачка... За те його покарали – дали кілька нарядів поза чергою, а могли й розстріляти.

Петро усвідомлював, що Гітлерів райх «перехняблювався», його крах швидко наближався. Німецькі армії невпинно котилися на захід, «розбиті на Волзі, вони вже не могли оговтатись і летіли «на зломаному карку», відступали панічно. А за ними гналися «незчисленні полчища противника, а насамперед, у першій лінії, гналися нещадні й безмилосердні формації з українського люду, голодного й не обмундированого, й незброєного, старого й малого, гнаного в спину автоматами та кулеметами... Але їх і не треба було підганяти: безодня гніву й злоби за заподіяну кривду «визволителями», будівниками «Нової Європи» була така велика

¹ Там само, с. 387.

² І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 394.

³ Там само, с. 393.

й така пекельна, що не треба було їх підганяти. І їхнього наступу не можна було зупинити...»¹.

Іван Багряний об'єктивно відтворює стан більшовицької армії, у якій брали участь і голодні, погано озброєні, без належної амуніції українці, гнані загороджувальними загонами, і вони теж прагнули визволення рідної землі.

І от прийшов комусь у голову диявольський жарт – проти цієї навали кинути дивізію «Галичина», неекіпровану як слід, не вишколену та не сформовану. Петра не покидала думка, що їх «було кинуто сюди зумисне, спеціально, щоби винищити, щоби їхні мрії утопити у їхній власній крові». І воїни дивізії «Галичина» прийняли виклик – «довелося йти на подвиг не так, як мріялося, а так, як випало з примхи злої долі»². Очевидно, що українці ставали тією загрозливою силою, якої остерегалися як більшовики, так і німці, які не мали наміру підтримувати визволення України з-під московської окупації, бо в них були свої плани щодо поневолення українців.

Іван Багряний докладно відтворює емоційно-психологічну атмосферу, яка панувало в середовищі українського вояцтва. Радісне збудження охопило воїнів дивізії «Галичина», коли вони довідалися, що їх перекидають в Україну, у район Бродів. Січовики сподівалися, що, «будуть боронити бодай рештки української землі від навали зі сходу!..» На фронт воїни їхали з піснями, ніби на якесь свято. Але зразу вияснилося, що часу для завершення формування в них немає – вони з коліс мали зайняти відтинок понад 30 кілометрів під Бродами і розбудувати другу оборонну лінію. Назустріч їм рухалися частини вермахту, що залишили ті позиції. Вигляд у вермахтівців був «панічний, повна розхлябаність і переляк, і здемобілізованість... В очах їхніх був жах, або відчай, або порожнеча душевної прострації. І що ж це за такий приклад: вермахт відступає! Не відступає, утікає»³.

А вермахтівці чимчикували на захід та ще й презирливо посміхалися: «Тю на вас! Куди це ви?! Верніться! Такі зелені й наївні, такі жовтороті чимчикують на схід, не знаючи, куди ж це вони чимчикують і що їх там чекає!.. Куди ви?! Проти такої сили-силиці?! Верніться! Утікайте з нами...»⁴.

Складність і невизначеність ситуації полягала ще й у тому, що вояки дивізії «Галичина» були українцями, а їхні командири – німцями. Давалися взнаки не тільки світоглядні орієнтири, а й національно ментальна налаштованість, морально-етичні підходи до оцінки особистості. Коли Петрів ешелон вивантажився на станції Ожидів, до них новеньким військовим «опелем» прибув командир їхньої дивізії генерал Фрайтаг. Петро мав нагоду спостерігати за ним. Командир дивізії справив на нього кепське враження. А для вояка враження від найстаршого командира має надзвичайно важливе значення: «З давен-давен ведеться, що для вояка

¹ Там само, с. 399–400.

² І. Багряний, *Огненне коло...*, с. 400.

³ Там само, с. 403.

⁴ Там само, с. 404.

командир тільки тоді командир, якщо він собою заступає батька. Не даремно в старовину (та й пізніше) до титулу найстаршого воєначальника в Україні вояки додавали ще додатковий титул – «батько»¹. А генерал Фрайтаг не вкладався в уявлення «командира-батька». Зі скепсисом та легкою іронією зображує І. Багрянний постать командира дивізії «Галичина»: «Серед перону стоїть досить добре вичищений і виголений, але непоказний, лише дуже набундючений німець з хлистом у руці. Генеральський кашкет на ньому стоїть розтрубом, як корона на павичеві. Це Фрайтаг»². Письменник зображує епізод, коли Фрайтаг розмовляв із високим, кремезним майором П., проти якого він виглядав мізерним та миршавим, але при тій розмові він демонстрував свою зневагу та презирство до українського майора П.: «...Він, бач, розмовляє не тільки з нижчим чином, а ще й з людиною нижчої раси, унтерменшем, з українцем, що є азіатом... Це так і написано на виду в генерала»³. Петро усвідомлював, що з таким «батьком» вони далеко не зайдуть і їм швидко «жаба цицьки дасть». І його передчуття зразу ж підтвердилися. Коли в небі загуркотів літак, і десь далеко за станцією вибухнули бомби, Фрайтаг втягнув голову в плечі, чкурнув до свого новенького «опеля», і тільки закурилося за ним.

На фронті стало затишшя. Вояки весело жартували, ніби «більшовики зупинилися тому, мовляв, бо знали, що на фронт прийшла українська дивізія «Галичина» і тепер не знають, що робити», або «...взнавши, що на фронт під Броди прийшла українська дивізія «Галичина», Сталін виробляє спеціальний плян у Москві, як би ту дивізію забрати всю живцем, з гамузом», або третя «качка»: «Сталін запропонував Гітлерові укласти мир за таку ціну: нехай Гітлер віддасть Сталінові усих цих хлопців на розправу. І Гітлер нібито над тим думає оце тепер. А Сталін чекає. Тому й таке затишшя»⁴.

Такі розмірковування вояків дивізії «Галичина» свідчили про те, що молоді хлопці підходили до справи з шибеницьким гумором, кепкуючи над Сталіном і Гітлером. Але в таких підходах була й доля гіркої правди, бо сама поява на фронті дивізії «Галичина», сформованої з українських хлопців, була небезпечна, як заразливий «приклад для всього населення української землі, як наочний доказ існування волі до боротьби за свободу й організованого орудування зброєю в ім'я тієї свободи...»

Письменник докладно відтворює внутрішній стан українців, які побачили перед собою свою армію. Величезний вплив на людей мали «хлопці-соколи» у блискучих військових строях і сталевих шоломах. Дідусі й бабусі, матері, дівчата та підлітки сприймали цих юнців за «власне військо», як своїх рідних оборонців, які захистять їх і їхні домівки від війни та поженуть більшовиків із рідної землі. Біля церкви, де зібралися січовики після служби Божої, люди не розходилися, вони

¹ І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 406.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само, с. 411.

оточили їх, збуджено розмовляли, запрошували в гості, обіцяли напоїти медом-горілкою як своїх рідних, бо наївно сподівалися, що з такими захисниками вони в повній безпеці.

Петрові, який не втрачав ясности думки та добре усвідомлював трагізм ситуації, хотілося плакати. Йому, «дорослому, загартованому в боях і поневіряннях, не вистачало душевної сили й рівноваги спокійно дивитися на ті радісні обличчя, в ті опромінені надією очі...»¹

Під впливом таких настроїв мало не розігралася кривава трагедія між дивізіонерами та вермахтівцями, які панічно відступали без жодного натиску ворога і забирали у селян худобу – корів, коней, овець, свиней і навіть птицю. За реквізовану худобу згідно з наказом головного командування німці видавали «липові» папірчики, які були звичайною формальністю. Селяни це розуміли і з лементом прибігли до «своїх» прохати захисту. Петро, який за своєю національною природою був надзвичайно чутливий до людського горя, разом зі своїми гармашами налетів на групу есесівців з труп'ячими голівками на шоломах і на рукавах. Своєю рішучістю та грізним виглядом Петрові гармаші налякали верхматівців, відібрали в них худобу, повернули її селянам, а самих потурили геть. Така пригода окрилила людей надією, вселила в них віру, що «наші» мають неабияку силу, коли їх німці бояться. Селяни дякували воякам: «Спасибі ж вам, дітки! На вас уся надія... Ви наш рятунок!.. Ви наші заступники й хоронителі наші!»²

Події розвивалися досить швидко. Верхматівці відступали на захід, а сотні й батальйони української дивізії «Галичина» рухалися на схід. І коли вояки отаборилися, вже жодного німця серед них не було. Команду перебрав на себе молодші старшини – українці. І почалося пекло. Тяжкі бомбардувальники посунули на позиції дивізії «Галичина» і сипонули свій смертельний вантаж на необстріляних вояків: «Бомби сипалися безперервно. Довге, вібруюче виття скинених бомб вимотувало душу, бо так і видавалося, що з кожною такою звуковою смугою насувається точне попадання розпеченої потвори і – крах. Кінець всьому. Люди тулилися до землі і у всіх щілинах і ямках, тислися лицем униз, намагалися влізти в землю живцем... Земля двигтіла, як під час землетрусу, чварахкала смерчами в небо і спадала хмарами згори, присипаючи людей... І сипалося залізо, завиваючи на лету, розірване на череп'я...»³

Зруйнував їхні позиції наліт авіації, а довершив справу несподіваний обстріл із «катюш», які наганяли на необстріляних вояків містичний страх: «Люди шукали пощади від всюдисущої смерті й не мали її. Люди на своїй власній землі згоряли живцем, бо горіла й сама сира земля. Язики полум'я вихоплювалися з неї й ішли товпищами, коливаючись, обертаючи все на попіл і сажу. Жорстокий, лютий ворог, переповнений одвічної злоби і зненависти, знав, на кого напосівся, і вергав на

¹ І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 412.

² Там само, с. 413.

³ Там само, с. 416-417.

них, на їхні голови й на їхні душі усе, що мав. І душив їх чим міг. Залізні вогнепаші потворища, немов живі, люті дракони, ганялися за людьми по шляхах і по полях, чавили їх, смалили вогнем і чадом. Сікли їх, пригортали їх землею, загібаючи її своїми розчепіреними лапами»¹.

Петро лежав у вузькій щілині й оглядався навколо. Жах спаралізував воїнів у перші ж хвилини важкого бомбардування. Бідні хлопці повзали в ямах і борознах, благаючи Господа про порятуюнок. А хто не витримував напруги, зривався на ноги і починав бігти, був скошений гураганом заліза.

Петрова батарея була розбита, але його вояки не думали відступати. Вони розстріляли всі набої по ворожих танках, зірвали гармати, і приєдналися до групи, яка тримала оборону поруч. Проти ворожих танків і танкеток Петрові гармаші використовували гранати, панцерфавсти та кулемети. Вони не дозволяли ворогові прорвати лінію фронту. Надвечір обстріл посилювався, зі всіх сторін почали бити «катюші». Почалося справжнє пекло: «Від розривів стрілен «катюш» загорялася земля... Вона зразу спалахувала в кількох місцях, і той вогонь розливався, розповзався все ширше й ширше, наводячи на людей панічний, безумний жах. Люди вистрибували з вогню й падали в ями й вирви, шукаючи прикриття, шукаючи рятунку, і билися.. Відбивалися від навколишнього жаху всім, чим могли»².

Петро, який був поранений у голову, не вийшов із бою, і залишився поряд зі своїми товаришами. Це не було героїзмом, а тверезим розумінням того, що пораненому нема куди подітися, бо жодних рятункових засобів – санітарів, польових шпиталів чи перев'язочних пунктів поряд не було. Петро вирішив битися до останнього подиху, і дуже не хотів потрапити в полон, який уявляв собі жахливішим за біблійне пекло. І таких, як він, було багато. Але сили були нерівні, і воїни дивізії «Галичина» змушені були залишити позиції. Петро, як дисциплінований вояк, вирішив прибути до штабу дивізії «Галичина» і отримати нові розпорядження. По дорозі до штабу він став свідком, як німецький жандарм знущався з юнака, відбираючи у нього мотоцикл. Його зацікавив цей епізод, він підійшов ближче і помітив «левика» з розчепіреними лапами на юнаковому ремені. Його немов пружиною підкинуло. Він схопив жандарма за комір, повернув лицем до себе і з усієї сили вдарив його у вухо. Жандарм повалився на землю, схопився на ноги і потягнувся до кобури з пістолем. Та Петро рішуче наставив свій «МПі» в груди німця і готовий був зрешетити його. Але німецькі солдати швиденько оточили їх, заслонили жандарма і пригасили запальну рішучість Петра. Угамувавши гнів, Петро підійшов до замурзанного юнака і впізнав в ньому свого друга, синьоокого романтика Романа Пелеха з Дрогобича. Вони обнялися по-братерськи і вирушили мотоциклом на схід. Скрізь, де вони проїздили, було видно сліди жахливого воєнного поруйновища: «Всюди вирви, трупи коней, розметані рештки возів, потрошені машини, покидана зброя й амуніція, почавлені телеграфні стовпи... Щось твориться

¹ І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 472.

² Там само, с. 425.

незрозуміле й безглузде з людьми. І всі ті люди – то солдати, німецькі та мадярські солдати, але всі якісь спантеличені, пущені самопас, розладжені, вибиті з солдатської колії, з тих міцних рамок дисципліни й послуху, та залізної організації, в які їх було колись вправлено сильною рукою»¹.

Це нагадало Петрові перші дні війни, коли відбувалося масове «переселення народів», так званих «торбешників», яких совети виганяли на фронт «шукати свою частину», «здобути зброю у ворога» й битися з тим ворогом не на життя, а на смерть, захищаючи «груддю» «партію, уряд і родину». Та ніхто з тих «торбешників» захищати дискредитовану советську владу не хотів і втікав, куди міг.

Для підсилення трагічного гуманізму українців І. Багрянний використовує символічні образи: «трохи оддалік перед ними на окопі, на чорній, розритій землі лежала горілиць сніжно-біла Божа Мати. З дитям на грудях, на обличчі. Вона була сніжно-біла... Ні, вона була би сніжно-біла, якби не була закривавлена. Вона була закривавлена. Краплі крові червоніли на ній яскраво-яскраво, на грудях, на обличчі, на раменах. Краплі крові червоніли й на немовляті, на пухких його рученятах і ноженятах, на ніжному його обличчі...»²

У такій картині письменник вбачав трагічну символіку України, яка попала у жахливий вир війни. І символічним було також те, що чимдалі на схід, тим більше вони бачили хаосу, метушні й безладу.

Петро й Роман прибули в штаб дивізії «Галичина», щоби отримати нове призначення, але натомість стали свідками найтяжчого фрагменту їхньої трагедії – начальник штабу повідомив їм, що генерал Фрайтаг зрікся командування дивізією. Хлопці були ошелешені й не могли в це повірити: «Не може бути! Як же це?! Щоби справжній вояк, щоби справжній командир, якому доручено багато тисяч вояцьких долів, вояцьких голів, раптом під час боїв зрікся їх і покинув напризволяще!.. Господи! Та не може цього бути! Які б не були з них вояки, але... Господи! Нехай вони вояки молоді, недосвідчені, зелені юнаки, то тим більше не смів він їх зрікатися, якщо він солдат, не смів він їх віддавати на поталу, якщо він солдат!..»³

Петро вже подумав, що це невдалий начальників жарт. Але в сусідній кімнаті відчинилися з хряскотом двері і з неї вибіг генерал Фрайтаг. На виструнчених хлопців він навіть не звернув уваги, швидко промчав повз них і вискочив з помешкання. Сів у машину й покинув розташування дивізії «Галичина». Вояки дивізії «Галичина» залишилися без командира.

Хлопці помилися, поголилися і примостилися під рясними акаціями на штабному подвір'ї. Вони намагалися якось себе підбадьорити, але від нервового напруження ними опанувала смертельна апатія, абсолютна байдужість до всього, що відбувалося навколо. Трагізм ситуації зумовив те, що їм уже не було потреби кудись квапитися. Дивний спокій заволодів ними. Вони спокійно пересиділи

¹ І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 436.

² Там само, с. 439.

³ Там само, с. 442.

бомбування у рову біля погребу, а коли перебомбило, підійшли до полонених, які сиділи біля того погребу, зовсім не криючись від бомб. Петро побачив, що «це були дві дівчини. Стрижені. В солдатській одежі. З синцями під очима й скрізь на обличчях. Вони були неймовірно брудні й неймовірно неподібні до дівчат. Побиті й немов би рік не вмивані. Сиділи, посхилявши печально голови, очі їм попідпухали, як у китайців, вони дивилися на свої брудні штани чи на репані, аж чорні від бруду й крові руки, покладені на коліна, й мугикали пісню... Українську пісню на добрій, степовій мові.

Ой ти, земелько, ти моя ненько!..»¹

Коли один із вояків глушливо назвав дівчат товаришами, то одна з них блиснула на нього очима і завищала: «Шку-у-ра!! Фашистська ти шку-у-ра!! Сволооч!..»

Хтось не витримав і зухвало розрядив автомат – дівчат ніби косою зітнуло.

Цим епізодом І. Багряний підсилює трагедію української нації, представники якої часто опинялися в різних таборах, поборюючи один одного. Українська пісня «*Ой ти, земелько, ти моя ненько*», яку дівчата задушевно співали, свідчила, що вони українки, і душа в них українська, але, задурманені більшовицькою пропагандою, вони стали жертвою обставин, сприймали вояків дивізії «Галичина» за фашистів. У цьому й була трагедія самих вояків.

Головні частини вермахту покинули поле бою, залишивши січовиків напризволяще. Перстень замкнувся, і вояки дивізії «Галичина» були приречені на загибель, бо всі шляхи для відступу були відрізані. На жадну милість ніхто не сподівався. Щоб залишитися живим, можна було здатися в полон, але ніхто навіть не допускав такої думки. Хлопців не покидав фатальний настрій, обставини обернулися проти них, і в цьому вони побачили якусь приречену визначеність, коли всі сили були проти них, проти їхньої нації, яка хотіла утвердитися як самостійний суб'єкт у цивілізованому світі.

Роман згадав про «Слово о полку Ігоревім», у якому розповідається про безоглядну, героїчну боротьбу русичів з половцями та їхню трагічну загибель, і мимоволі порівняв цей історичний епізод зі становищем вояків дивізії «Галичина»: «Боже, що ж то за така фатальна, вічна історія!»².

Роман, який був романтиком та оптимістом, побачив, як під жорстокими ударами долі руйнується його ідилічне уявлення про світ: «От була в мене гарненька хатка в душі. Така гарна-гарна хатка! І от розвалилася. Збомбило її до чорта! І тепер там так порожньо стало, ух!.. А яка ж то була гарненька хатка! Хатка, що її мені збудували змалку ріжні вишивані «дядьки»... Знаєш, хатка з «козаченьків», з «воріженьків», з шароварів широких, як Чорне море, з «гаківниць», з «оселедців»... «Воріженьки» такі були милі й безобидні, а війни, власне, ніякої й не було,

¹ І. Багряний, *Огненне коло...*, с. 448.

² І. Багряний, *Огненне коло...*, с. 463.

був тільки «герць», така парада, гулянка. «Козаченьки» йшли на «герць погуляти» з «воріженьками»¹.

І поки українці співали та парадувалися, «воріженьки» зовсім не збиралися гинути «як роса на сонці», а накопичували сили, виготовляли нову зброю і тепер «чешуть» козаченьків, що аж пил летить до самого неба. Наївна довіра та безпечність, які були невід'ємними рисами українського національного характеру, вкотре призвели до трагічних наслідків. Роман був у розпачу: «І тепер ми проти них, як щурі, як комашки-горопашки. Отакі собі «славні козаченьки», що «засвистали» та й пішли «на герць погуляти». І «свищуть»... Гуляємо на «герці». От гуляємо!.. А, бий тебе сила Бога! Ну, хіба тут чоловік не зареве зі злости безсило! Га? У них танки! У них літаки! У них командири!..»²

Роман ніяк не міг заспокоїтися. Оцей напад оригінальної «самокритики» на штовхував його на думку, що трагічний гуманізм закладений у національній природі українців на генетичному рівні. Він згадав собі: «Хмельницький під Жовтими Водами чи десь там (десь на нашій-таки землі) взяв свого ворога лютого, якогось там польського короля, в полон та й... Та й що б же ви думали? Пустив геть живим! Ну. Не диво? Отут тобі й вся собака закопана... Бо то був «воріженько»... А нас от наші «воріженьки» ніколи не випускали живими і не випустять... Ет, біда наша! Простота наша! Спадкова біда наша...»³

І дуже скоро Роман отримав підтвердження своїх слів. І. Багрянний подає докладний опис епізоду, коли на санітарні валки, машини червоного хреста, підводи з раненими, які забороняє чіпати гуманний міжнародний закон, налетів ворог: «Спочатку нагрянули з'єднання авіації і з сатанинським кихкотінням падаючих бомб чорні бомбовози закружляли танок смерти; їм допомагали винищувачі, вони знизилися до самої землі і зі скаженим виттям стригли низом, кружляли, як навіжені, й сікли все з кулеметів»⁴. А потім появились танки і чавили гусеницями поранених бійців, розстрошуючи і розмелюючи все на своєму шляху – «вони гарцюють жорстокий нещадний танок, вони його танцюють і виють, і грохотять з насолодою... Вони обертаються на однім місці, немов дракони на череві, зарівнюючи й землю там, де допіру їхала валка з пораненими юнаками... О, скільки злоби! О, скільки людської нещасної, сліпої, ненаситимої злоби!»⁵

Для більшовиків не було нічого святого. Вони показали себе як руйнівники, як варвари: «Ось сільська церковця... Вона стоїть на пагорбі й горить, як смолоскип, піднявши в небо два стовпи диму – один стовп білий, а один чорний. [...] Раптом з небес злітають бомби з несамовитим, сатанинським виттям, падають – і церковцю всю підносить в повітря... Вона злітає вгору, немов лялькова коробочка, розломлюється вгорі й валиться назад, вибухи бомб підхоплюють її знову й тепер

¹ Там само, с. 465.

² Там само, с. 467.

³ Там само, с. 468.

⁴ Там само, с. 469.

⁵ І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 482.

уже летять високо вгору обаполи, дошки, стовпи, каміння, тріски, шматки полум'я й хмари піску та диму...»¹

У цій церкві зібралися діти, жінки і старші люди. Вони молилися навколішках, просили Божого заступництва, і сподівалися, що ворог не посягне на святиню. Але ворог, який добре знав, що церква є притулком беззахисних і беззбройних, знищив святиню разом із людьми.

Дії більшовиків наштовхували вояків на певні роздуми про ворога: «І що ж то за прокляття, га?! Його б'ють, його товчуть, його кромсають, а воно лізе, лізе й лізе... як туман, як дим, як чад, як холера! Га! Смерти не боїться й нічого не боїться! І немає йому числа! І немає йому кінця!.. І з чого в нього душа тая?.. І чи є в нього душа. Га?! Чортяча, пекельна, диявольська сила!.. Якісь чорти! Якісь маньяки! Якась звірина, сатаною сплджена!.. А бий тебе сила Божа!..»² [1, с.480]. В українське гуманне світоуявлення не вкладалася хижа та жорстока природа москвитів, яка проявлялася в жорстоких і немилосердних вчинках.

Петро й Роман намагалися зібрати різних недобитків, щоб організувати пробоеву групу та вирватися з оточення. Але справа виявилася марною – ніхто не хотів до них приєднуватися. Тоді вони пристали до групи добре озброєних вояків, які були відділом мінометної сотні вермахту з XIII корпусу. Петра обрали командиром, і вони вирішили разом прориватися з оточення.

Після виснажливого походу вони залягли в житі відпочити. На горизонті зарокотали мотори літаків, на крилах яких вимальовувалися чорні хрести. Хлопці, які спостерігали за німецькими літаками, яких було штук із двадцять, були впевнені, що їх не зачеплять, бо пілотам було добре видно, що на землі лежать вояки дивізії «Галичина». Вони навіть сподівалися, що німецькі літаки допоможуть їм прорватися з оточення. Та «раптом літаки з виттям пішли вниз, пікіруючи... Схоплюватись і ховатись було вже пізно... Гряд бомб уквив їх, лежачих горілиць на відкритому місці, бо ж вбоге жито не може прикрити від ока згори... За першими літаками скинули свій вантаж інші, вони долітали до об'єкта й ішли в піке, виючи і стріляючи з бортових гарматок та скидаючи бомби»³. Майже всі загинули... Чоловік із десять зірвалися на ноги і намагалися якнайшвидше покинути те нещасливе місце, де не було ні ліска, ні жодного прикриття. Вояки вели пораненого Романа, який просив покинути його й рятуватися самим. Але його ніхто не слухав. Та й не міг залишити Романа Петро, який прикипів душею до свого синьоого друга. Але, очевидно, щастя їх остаточно покинуло – не встигли вони оговтатися від бомбардування німецьких літаків, як на них налетіли три советські бомбардувальники та два яструбки, які знищували в оточенні рештки розгромлених частин.

¹ Там само, с. 478.

² Там само, с. 480.

³ І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 506–507.

Посипався «град куль і стрілен з бортових кулеметів і скорострільних гарматок... А слідом за тим упав град бомб дрібного й середнього калібру»¹. Усі загинули.

Під мертвими тілами своїх колег Петро знайшов Романа. Він був непритомний, але ще живий. Йому перебило обидві ноги. Петро схопив Романа на руки і побіг. Коли Роман опритомнів і почав кричати, Петро схаменувся, поклав свого синьоокого друга на землю і сів біля нього. Роман, пересилуючи біль, вирішив поговорити з Петром, вилити душу в останні хвилини свого життя. «Але це ще не все... Не все... Чуєш? Це ще не все... – і стиснув руку панічно: – Ще ж наші нащадки й прокленуть... (Павза.) – Де нащадки! Нас прокленуть наші сучасники!... (Павза.) – Нас прокленуть ті, що нас послали... Бо ми не здобули їм волі... (Павза, маяття.) Так... Прокленуть... І відмежуються від нас... І скажуть... будуть кричати: Р о з п н и, р о з п н и їх!.. І мертвих розпни!! (Павза.) – І власний, рідний кат розпне, а власний наш, хитрий збіса Пилат уміє руки... Отой хитрий наш Пилат... Уміє... Від нас, від тисячі нас і від матерів, що породили нас...

(Павза. Задихання крізь клекіт у грудях.)

– Але нічого. Ми умрем і Бог нас питає, хто винен за цю неповинну кров... І ми скажемо, що самі винні... Ми – «хлопці»... Ми – романтики... І Богові збрешемо, захищаючи тих усіх наших... Бо ми – солдати... Ми хотіли добра»².

У цих словах Романа розкривається трагічний гуманізм українців, які до останнього подиху прагнули здобути волю для України, шукаючи різні способи, щоб реалізувати свої мрії. Але обставини склалися так, що вони не тільки не могли досягти своєї мети, а й опинилися в невідомому світлі трактування їхніх подвигів – їх намагалися принизити, спалювати, навішати ярлики зрадників українського народу. «Комуністична пропаганда ці події трактувала однозначно: солдати цієї дивізії, як і воїни УПА, оунівці, були зрадниками і фашистськими прислужниками. Насправді, це були українські патріоти, які утворили свій рух Опору, щоб звільнити Україну від окупантів, під якими б чужими прапорами вони не прийшли в Україну. Вони мріяли вибороти незалежну українську державу»³. Такий абсурдний підхід до національно-визвольних змагань українців культивувався й утверджувався різними способами, і спростувати його, показати безглуздість такого трактування подій було дуже складно. Українці, задурманені чужою пропагандою, часто не могли розібратися в складній політичній ситуації. І відтворюючи побоювання Романа, що українці відмежуються від героїв дивізії «Галичина» і будуть проклинати їх за невдачу, І. Багрянний мав рацію, бо опирався на власний досвід, який йому довелося пережити. У памфлеті «Чому я не хочу вертатись до СРСР?» письменник відверто писав: «Я не хочу вертатись до своєї Вітчизни саме тому, що я люблю свою Вітчизну. А любов до Вітчизни, до свого народу, цебто національний патріотизм в СРСР є найтяжчим злочином. Так було цілих 25

¹ Там само, с. 511.

² Там само, с. 516–517.

³ М. Ткачук, *Українська література ХХ століття*, Тернопіль: Медобори, 2014, с. 276.

років, так є тепер. Злочин цей зветься на більшовицькій мові – на мові червоного московського фашизму – «місцевим націоналізмом»¹. Пророчі слова про долю воjakів дивізії «Галичина», яких цькували, зневажали та переслідували, письменник вклав в уста тяжко пораненого Романа.

Ситуація була катастрофічна. Петро усвідомлював, що він вже нічим не зможе допомогти своєму вірному другові. Роман усе розумів і тому попросив Петра виконати його останню просьбу – пристрелити його. Петрова душа зашкарубла у жорстоких битвах, але пристрелити бойового побратима навіть для того, аби позбавити його тяжких мук, було вище його сил. Він бачив, як корчиться від болю та страждає Роман. Залишати свого друга в такому стані на поталу більшовикам не випадало. Емоційна напруга досягла апогею, але рука Петрова не піднімалася на відверте вбивство. Шукаючи порятунку в такій ситуації, Петро спитав Романа, чи він зміг би вбити його, той промовчав... Після паузи Роман попросив пістоля. Петро вклав його в Романову гарячу руку. Роман узяв у зуби люфту пістоля й вистрілював ніби спересердя...

Петро посидів біля свого товариша, накрив його сині очі, що гляділи в небо, червоною закривавленою хустинкою й пішов геть, зваливши на плечі панцерфавста. Трагічна смерть Романа набула символічного, узагальненого значення – іділічна мрія українських романтиків про волю України розбилася об жорстоку дійсність воєнного часу.

По дорозі з ревом котився советський танк «Т-34». Танкісти помітили Петра і погналися за ним, як хижаки за своєю жертвою. Петро навіть не хвилювався, він розумів, що це вже насувається на нього його смерть, але, як воjak, він вирішив виконати свій обов'язок до кінця. Подивився на страховище й помалу сповз за пагорбок. Він відчував, що танк іде на нього. Автор детально описує внутрішній стан воjака дивізії «Галичина» у цьому останньому двобої: «Наладувавши панцерфавста, Петро почекав якусь хвилину, спокійно (так як колись чекав, під час облави, на вовка...). Потім швидко вихопився й вистрілював – пустив «кулак» усторч в потвору, а сам упав навznak і покотився униз, у бомбовий кратер. Розлягся пекельний вибух... Лязк і скрегіт... І потвора раптом стала цапки на самою вирвою, тяжко зітхнувши димом і чадом, повернулася боком і поповзла по інерції до вирви, накриваючи її й накриваючи Петра, що лежав на самісінькому дні, але до дна потвора не дістала, бо розвернулася уперек...»².

Петро чекав, коли вискочать з танка вороги, і доведуть свою справу до кінця. Але жодних ознак життя ніхто не подавав. Він вибрався на танк і поліз у люк – захотів глянути в обличчя ворогу. У середині танку він побачив дві скручені фігури, обличчя яких були «опалені газом і заюшені чорною закипілою кров'ю». У третьої фігури обличчя було чисте. І це обличчя йому було до болю знайоме. Це

¹ І. Багрянний, *Чому я не хочу вертатись до ССРСР?* [у:] Багрянний І., *Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе* / друге видання, Київ: Смолоскип, 2006, с. 27.

² І. Багрянний, *Огненне коло...*, с. 523.

була Ата, його близька знайома ще з роману «Маруся Богуславка», таємницю життя якої про знищеного батька більшовиками за любов до України він добре знав, і яку оберігав, як тільки міг, навіть від Ати. Спочатку він подумав, що це «галюцинація, що це божевільне маячіння». Але це була справді Ата. Такий ворог йому не міг приснитися в найстрашнішому сні. Та це були реалії жорстокої битви. І він намагався якнайшвидше втекти від цього місця. Він втікав від того, від чого йому не судилося втекти. Рятуючись від смерті, він мимоволі вбив дорогу йому людину, яка під впливом більшовицького дурману опинилася на другому боці барикади. Фатальний збіг обставин знову переслідував його.

Звичайно, цей трагічний епізод з Атою є художньою умовністю, романтичною гіперболізацією, але в такий спосіб письменник хотів ще раз наголосити, що проблема розбрату українців залишилася не вирішеною... І головного героя повісті *Огненне коло*, вояка дивізії «Галичина» Петра І. Багрянний залишив живим для місії утверджувати непереможний дух української нації, яка має єднатися в скрутну годину, а не розповзатися по норах, захищаючи чужі інтереси. Йому призначила доля продовжити справу українських вояків, які полили кров'ю кожен цаль рідної землі, захищаючи її до останнього подиху від навали зі сходу.

Воїни дивізії «Галичина» були українськими самовідданими бійцями, які, сподіваючись відвоювати Самостійну Соборну Україну, опинилися в безнадійній ситуації. Вони надіялися на диво, але дива не сталося, і не могло статися. Вони програли бій, але їхні кістки нагадують нащадкам про їхню тяжку боротьбу. Коли їх розчавлювали танками, живцем пекли «катюшами», дірявили ворожими автоматами й кулеметами, трошили сталевим череп'ям гарматнів, вони не здались. Їх вибито, вимордувано, витолочено, але не переможено.

Відображаючи трагічні події дивізії «Галичина» в *Огненному колі*, Іван Багрянний відтворив складний процес самоусвідомлення українців, їхні прагнення здобути Самостійну Соборну Україну. Але щастя було не на їхньому боці, обставини були проти них. Трагічний гуманізм українців проявився в тому, що вони наївно довірилися тим, кому мрія про українську незалежність стояла поперек горла, і вони аж ніяк не могли сприяти її втіленню в життя. Це був один шанс із мільйона, надія на диво, якого не сталося. Та жертвний подвиг січових стрільців дивізії «Галичина» став однією зі сторінок безперервної боротьби українців за волю проти віковичного ворога України – московського окупанта та свідчить про прагнення українців використовувати будь-який шанс, щоби вибороти свою державу і бути господарями на рідній землі.

References

- Bahrianyi I., *Ohnenne kolo*, [u:] Bahrianyi I., *Vybrani tvory: u 2-kh tomakh*. Kyiv: Yunivers, 2006, t. 2, s. 379–526 // Багрянний І., *Огненне коло*, [у:] Багрянний І., *Вибрані твори: у 2-х томах*. Київ: Юніверс, 2006, т. 2, с. 379–526.

- Bahrianyi I., *Chomu ya ne khochu vertatys do SSSR? [u:] Bahrianyi I., Publitsystyka: Dopovidi, statti, pamflety, refleksiyi, ese / druhe vydannia*, Kyiv: Smoloskyp, 2006, s. 22–31 // Багрянний І., *Чому я не хочу вертатись до СССР? [у:] Багрянний І., Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, ese / друге видання*, Київ: Смолоскип, 2006, с. 22–31.
- Veryha V., *«My prysiahaly borotysia z bilshovyzmom!»*, [v] Ukrayinska dyviziya «Halychyna», Kyiv – Toronto: TOV «Nehotsiant – Plus», Bratstvo kolyshnikh voyakiv 1-oyi UD UNA, UVKR, redaktsiya hazety «Visti z Ukrayiny», 1994, s. 146–150 // Верига В., *«Ми присягали боротися з більшовизмом!»*, [в] Українська дивізія «Галичина», Київ – Торонто: ТОВ «Негоціант – Плюс», Братство колишніх вояків 1-ої УД УНА, УВКР, редакція газети «Вісті з України», 1994, с. 146–150.
- Ukrayinska dyviziya «Halychyna», Kyiv – Toronto: TOV «Nehotsiant – Plus», Bratstvo kolyshnikh voyakiv 1-oyi UD UNA, UVKR, redaktsiya hazety «Visti z Ukrayiny», 1994, 164 s. // Українська дивізія «Галичина», Київ – Торонто: ТОВ «Негоціант – Плюс», Братство колишніх вояків 1-ої УД УНА, УВКР, редакція газети «Вісті з України», 1994, 164 с.
- Tkachuk M., *Ukrayinska literatura XX stolittia*, Ternopil: Medobory, 2014, 608 s. // Ткачук М., *Українська література XX століття*, Тернопіль: Медобори, 2014, 608 с.
- Shuhai O., *Odiseya ukrayinskoyi liudyny, abo dzherela epichnoho myslennia Ivana Bahrianoho*, [u:] Bahrianyi I., *Vybrani tvory: u 2-kh tomakh*, Kyiv: Yunivers, 2006, t. 1, s. 5–78 // Шугай О., *Одісея української людини, або джерела епічного мислення Івана Багряного*, [у:] Багрянний І., *Вибрані твори: у 2-х томах*, Київ: Юніверс, 2006, т. 1, с. 5–78.

Володимир Працьовитий – професор катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9820-070x>
Email: volodymyr.pratsovytyu@lnu.edu.ua

Михайло ГНАТЮК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 80(=161 .2:4-191 .2=16)(06)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14018>

ФІЛОЛОГІЧНА УКРАЇНІСТИКА В СИСТЕМІ СЛАВІСТИЧНИХ СТУДІЙ УНІВЕРСИТЕТІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Резюме. Стаття присвячена визначенню місця україністики як галузі славістичних студій в університетах Російської імперії та Австро-Угорщини, зважаючи на ряд особливостей, пов'язаних зі специфікою національної політики цих імперій. У Російській імперії проводили політику повного знищення національної ідентичності українців, наслідком якої була маргіналізація, а то й певна заборона досліджень у галузі україністики.

Натомість у Австро-Угорській імперії умови щодо вивчення україністичних дисциплін були ліберальнішими, зокрема у Львівському, а пізніше й Чернівецькому університетах. Їхні учені розробляли важливі питання історії, мови, літератури, фольклору, етнографії українського народу. Заснування у Львові громадських культурно-освітніх інституцій: Товариства «Просвіта» (1868) та Товариства ім. Т. Шевченка (1873) стали важливим етапом розвитку гуманітарної україністики як повноцінної галузі славістичних студій. *Застосовані методи дослідження:* історіографічний, текстологічний, порівняльний, біографічний, метод узагальнення.

Ключові слова: україністика, славістичні дослідження, Франц Міклошич, Ватрослав Ягич, Іван Франко, Омелян Огоновський, Степан Смаль-Стоцький, Олександр Потебня, Михайло Драгоманов, Євген Желехівський.

PHILOLOGICAL UKRAINIAN STUDIES IN THE SYSTEM OF SLAVIC STUDIES OF AUSTRO-HUNGARY UNIVERSITIES

Abstract. The article is dedicated to determining the place of Ukrainian studies as a branch of Slavic studies in the universities of the Russian Empire and Austria-Hungary, taking into account a number of features related to the specifics of the national policy of those empires. As far as the Russian Empire is concerned, the policy of complete destruction of the national identity of Ukrainians was pursued there, which resulted in marginalization and even a certain ban on research in the field of Ukrainian studies.

In contrast, in the Austro-Hungarian Empire, the conditions for studying Ukrainian disciplines were more liberal, in particular in Lviv and later in Chernivtsi universities. Their scientists developed important issues related to the history, language, literature, folklore, and ethnography of the Ukrainian people. The establishment of such public cultural and educational institutions in Lviv as “Prosvita” Society (1868) and Taras Shevchenko Society (1873) became an important stage in the development of humanitarian Ukrainian studies as a full-fledged branch of Slavic studies.

Keywords: Ukrainian studies, Slavic studies, Franc Miklošič, Vatroslav Jagić, Ivan Franko, Omelian Ohonovsky, Stepan Smal-Stotsky, Oleksandr Potebnia, Mykhailo Drahomanov, Yevhen Zhelekhivsky.

Україністика як комплекс наукових дисциплін (історія, мовознавство, літературознавство, фольклористика, етнографія) в університетах України на території Російської імперії та Австро-Угорщини у XIX ст. мали різні умови для розвитку. На підросійській Україні русифікаторська політика була спрямована на повне знищення культурної ідентичності українського народу. Свідченням цього були прийняті у II половині XIX ст. Емський указ і Валуєвський циркуляр, які забороняли «малорусское наречие». Наслідком цього стало те, що українські дослідження університетських учених були поодинокими, вони стали приватною справою науковців Харківського та Київського університетів (І. Срезневський, М. Драгоманов, В. Антонович, О. Потебня, М. Сумцов).

Іван Франко у відомому «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року» писав про роль професорів Харківського університету, які, незважаючи на русифікаторську політику в галузі освіти в умовах царської Росії робили все, щоб дослідження в галузі україністики мали свою реалізацію. Саме у цьому університеті «в числі професорів знайшлися українці родом і симпатіями Потебня, Сумцов, Багалій. Протягом 80-х років Потебня опублікував у варшавському «Русском филологическом вестнике» свою капітальну працю «Объяснение малорусских и сродных народных песен» (Варшава, 1897), якої друга частина, що в окремій відбитці творить величезний том у об'ємі 809 сторінок, присвячений колядкам і щедрівкам»¹.

Студії О. Потебні над мовою привели вченого до думки про необхідність вивчати своєрідність національної мови, зокрема української, «не тільки для добра поодиноких націй, але й для добра всього людства»².

Деяко іншою, значною мірою ліберальнішою по відношенню до слов'янських народів, в тому числі і українського, політикою була у Австрійській, з 1867 року Австро-Угорській імперії.

Питання вивчення і популяризації української словесності, культури взагалі, у європейських країнах, університетах зокрема, стояло у другій половині XIX ст. у середовищі українських інтелектуалів (М. Драгоманов, пізніше – І. Франко та М. Грушевський). Ще у 1878 році М. Драгоманов надіслав на літературний конгрес у Парижі доповідь «Література українська, поскрибована урядом російським», з якою керівники конгресу Віктор Гюго та Іван Тургенєв ознайомили учасників зібрання. Мова йшла про те, що тридцятимільйонний народ, який живе у центрі Європи, позбавлений елементарних прав задовольнити свої національні потреби у галузі освіти, культури, науки: «Ми хочемо тільки показати широкому світові туя страшну несправедливість, котрої ми є жертвами в Росії, і ми певні, що конгрес не остане рівнодушно наші упімнення і знайде якийсь спосіб прийти нам на поміч»³.

¹ І. Франко, *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року*, [у:] Франко І., *Зібрання творів*: у 50 т., т. 41, с. 389.

² К. Чехович, *Олександр Потебня український мислитель-лінгвіст*, [у:] К. Чехович, *Християнський націоналізм*, Львів: Піраміда, 2019, с. 134.

³ М. Драгоманов, *Література українська, поскрибована урядом російським*, Львів, 1878, с. 38–39.

Що стосувалося західноукраїнських земель, які входили до складу Австрії, згодом Австро-Угорщини, то тут ще від часу європейських революцій 1848 року була іншою. Вивчення україністики саме з цього часу було наслідком ліберальної політики австрійської держави щодо національних меншин.

У статті «Поступ славістики у Віденському університеті» І. Франко писав, що на відміну від німецьких земель, де були закладені «тривкі основи під будову слов'янської філології, у Відні не було кому подумати про творення катедри для плекання тих (славістичних – *М. Г.*) студій. Копітар змарнів на уряді цензора, Шафарик бідував у Празі, а державні мужі у Відні все ще держалися застарілої системи германізаційної, як сліпий плоту»¹.

У Львівському університеті у 1848 році була створена кафедрa словесності руської, першим професором якої став Яків Головацький – один з діячів «Руської Трійці». Як свідчить його габілітаційна лекція «Три вступительні преподаванія о русской словесности»² він мав намір вивчати на університетському рівні культуру, мову, літературу українського (руського) народу по обидва береги Збруча. Проте, починаючи десь з 1850 року, Я. Головацький внаслідок мовквофільських інтриг не зміг на належному рівні розгорнути українознавчі студії в університеті. Після переходу на москвофільство він відійшов від україністичних досліджень, зайнявся вивченням найдавнішої історії та культури Галичини, яку трактував як російську, використовуючи у своїх дослідженнях штучну мову – «язичіє» (мішанину слів українських, російських та галицьких діалектів).

Тим часом у Віденському університеті славістичні студії набувають нового піднесення. Під керівництвом знаного філолога Франца Міклошича (1813 – 1891), який очолював кафедру славістики у 1850–1886 роках. Ф. Міклошич – знаний учений-мовознавець, автор праць „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen” (4 т., 1852–1875) та „Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen” (1886), у яких маємо широкий лексичний матеріал, в тому числі і східнослов'янських мов при браку узагальнень. Франц Міклошич один із перших серед мовознавців визнав самотійність української мови; він вважав, що наша мова має користуватися латинською абеткою. Методологія мовознавчих досліджень ученого визначила характер славістичних студій у Галичині та на Буковині другої половини ХІХ ст. Натомість історія слов'янських літератур залишилася поза сферою його наукових інтересів. Такий підхід, тобто нехтування літературознавчим аналізом, Ф. Міклошич виховував і серед своїх учнів. Про це І. Франко писав: «Ось тим то й не диво, що менше талановиті з-поміж його учеників виносили з його школи правдиву погорду до історії літератури»³.

¹ І. Франко, *Поступ славістики у Віденському університеті*, [у:] І. Франко, Зібрання творів: у 50 т., т. 31, с. 7.

² Див.: Я. Головацький, *Три вступительні преподаванія о русской словесности*: сочинение, Львов: Накл. Галицько-Рускої матиці, 1849, 129 с.

³ І. Франко, *Поступ славістики у Віденському університеті*, с. 8.

Зі школи Ф. Міклошича вийшла ціла когорта видатних українських мовознавців, серед них Михайло Осадця, Гнат Онишкевич, Євген Желехівський, Степан Смаль-Стоцький. Як уважав І. Франко, вони зробили певний внесок у розвиток україністики в Галичині та на Буковині в умовах бездержавності.

Михайло Осадця (1836 – 1865) – мовознавець, дотримувався етимологічного правопису, але опертого на народну мову Галичини. Автор шкільного підручника «Грамматика руского языка» (1863, 1865, 1876).

Гнат Онишкевич (1847 – 1883) – класичний філолог, габілітувався у Ф. Міклошича, з 1878 року професор української мови та літератури, видавець «Руської бібліотеки», яку належно оцінив І. Франко, вважаючи однак, що на університетській кафедрі у Чернівцях Г. Онишкевич не виправдав надій, «а виданий ним другий том «Руської б-ки» (писання Квітки) доказав тільки, що таких видань не можна робити з таким скупим запасом матеріалу, який був у нього під руками»¹. Г. Онишкевич, як уважав І. Франко, займав посереднє становище між партіями народоців і москвофілів. Він дав своїм учням «привід до видання «Руської бібліотеки», яка пізніше названа була «Руською бібліотекою Онишкевича». Під його доглядом вийшли два перші томи, що містять т. I. «Писання Котляревського» (1877 р.) і том II. «Писання Григорія Квітки» (1878 р.). [...] Онишкевич зі Львова перейшов також на кафедру українсько-руської мови і літератури в Чернівцях, але й там він не поважився супроти москвофілства зайняти виразне становище»².

Ще одним знаним філологом зі школи Ф. Міклошича був Євген Желехівський (1844 – 1885) – учитель гімназій у Перемишлі та Станиславові, автор «Малорусько-німецького словаря» (т. I, II, Львів, 1882–1886), який згодом доповнив С. Недільський. Цей словник спричинився до запровадження фонетичного правопису в Галичині та Буковині.

У 1867 році у Львівському університеті професором кафедри руської словесності став Омелян Огоновський, який мав на меті вирвати в університеті той «бур'ян і хабаззя» москвофілства, що його залишив після себе його попередник – Яків Головацький. У викладанні філологічних дисциплін О. Огоновський як учений спирався на досвід Ф. Міклошича. Львівський учений засновує на кафедрі семінар, на якому студенти працювали над письмовими роботами, виступали у їх обговоренні і таким чином привчалися до наукової мови. О. Огоновський неодноразово ставив питання про викладання руською мовою на правничому факультеті та в адміністрації. Це загострювало його стосунки з університетським керівництвом. Коли ставилося питання про обрання його ректором, то, зважаючи на його непослупливість, цього не сталося. Університетські професори (переважно поляки та австрійці) боялися, що О. Огоновський, «ставши ректором, виголосить на початку

¹ І. Франко, *Писання І. Котляревського в Галичині*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., т. 31, с. 334.

² І. Франко, *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., т. 41, с. 352.

року шкільного, повитальну бесіду по-руськи в межах того університету, що його поляки несправедливо вважали чисто польським, що він засідаючи через один рік свого ректорства в сеймі крайовім у Львові буде промовляти своїм рідним язиком і обставати за його правами в наших галицьких школах»¹.

Як учений-філолог О. Огоновський сформувався під впливом німецької класичної філософії кінця XVIII – початку XIX ст. Порівняльний метод дослідження став основою його мовознавчих праць. Це характерне для його „*Studien aus der Gebiete der ruthenischen Sprache*”. По суті, до 80-х років XIX ст. це була найгрунтовніша праця в Україні, в якій автор на основі наукових даних показав корені української мови, її права на самостійність і неповторність.

Однак найбільш відомою стала праця О. Огоновського «Історія літератури руської» (4 томи, у 6 книгах), що друкувалася у 1891 – 1893 роках. Біобібліографічний характер праці зумовив її місце в історіографії нашого літературознавства. Вона, за словами І. Франка, залишиться надовго найвизначнішим, типовим зразком того, що створила галицька школа, залишиться практичним підручником для шкіл. «...Огоновському прийшлося уперве публікувати біографічні дані, добуті чи то безпосередньо від них, чи від знайомих, і та частина праці, безперечно, назавсігди буде цінною, буде кінцевим джерелом для пізніших робітників...» І далі: «...При пок[ійнім] Огоновським залишається все-таки заслуга старанного компілятора, впорядника і популяризатора всіх доступних звісток біо-бібліографічних»². Відомий російський літературознавець А. Пипін критикував студію О. Огоновського у статті «Особая история русской литературы»³. Особливо не сприймав А. Пипін ідеї О. Огоновського про тяглість української літератури від часів Руси.

Чи не найталановитішим із українців, учнів Ф. Міклошича, був Степан Смаль-Стоцький (1859 – 1938). Після завершення у Відні 1884 р. дисертації зі слов'янської філології він у 1884 – 1885 роках працював приват-доцентом Віденського університету, а в 1885-му був іменований екстраординарним (надзвичайним) професором Чернівецького університету. Він перший із українських учених-учнів Ф. Міклошича зрозумів необхідність вивчати не тільки питання мови, а й літератури.

С. Смаль-Стоцький був членом багатьох громадських організацій, які опікувалися справами гуманітарної освіти й науки на Буковині. Він добивався рівноправності українців в адміністрації та політичному житті Галичини. Професор уклад першу шкільну граматику української мови, яка витримала чотири видання: 1893, 1907, 1922 та 1928 років.

Окрім дослідження у галузі мовознавства, С. Смаль-Стоцький активно працював як дослідник багатьох проблем культурного життя українців. У 1897 році

¹ О. Макарушка, *Омелянь Огоновский. Его жите и дьяльность*, Львовь, з друк. НТШ, 1895, с. 22.

² І. Франко, *Професор Омелян Огоновський*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., т. 43, с. 381.

³ А. Пыпин, *Особая история русской литературы*, [у:] «Вестник Европы», 1890, с. 241–274.

з'явилася його праця «Буковинська Русь», у якій автор вперше на широкому матеріалі дослідив зв'язки Буковини з Галичиною та Наддніпрянщиною. Разом з німецьким мовознавцем Т. Гартманом він видав „Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache” (1913), у якій доведено, що українська мова постала безпосередньо з праслов'янської мови, а ідея прасхіднослов'янської мови позбавлена ґрунту.

Як учений-літературознавець С. Смаль-Стоцький вів у Чернівецькому університеті семінар «Тарас Шевченко. Інтерпретації», на якому студенти вчитувалися у звучання творів геніального поета. Такий підхід до аналізу твору одержав назву «теорія внутрішньої інтерпретації», він пов'язаний із філологічним методом у літературознавстві, його особливо культивували вчені віденської школи славістики.

Наступним етапом студій на кафедрі славістики у Віденському університеті стала діяльність наступника Ф. Міклошича професора Вагрослава Ягича, який увів у науковий та освітній процес, окрім граматики, літературу, міфологію, порівняльні студії усної словесності. Ці студії мали вплив на формування наукової філологічної школи в Галичині: «Досить буде згадати, що наша Галицька Русь мала цілий ряд добрих філологів з його школи, як ось Ом. Огоновського, Осадцю, Дячана, Онишкевича, Желехівського. Відень зробився за Міклошича уперве центром слов'янських студій для цілої Австрії»¹. Зі школи Ягича вийшли ряд талановитих славістів: Облак, Іванов (болгарин), Джорджевич (серб), Стоянович (серб), Козак (буковинський русин), Волдрак (чех), Решетар (хорват). І. Франко у згаданій вище статті «Поступ славістики у Віденському університеті» серед учнів В. Ягича окремо відзначив доцента доктора Мурка, який викладав в університеті історію літератури середньої та новішої доби, а головне, на думку І. Франка, є добрим знавцем окрім слов'янських, німецької літератури.

Коли постало питання про захист докторату, то за рекомендацією С. Смаль-Стоцького І. Франко їде до Відня, де в університеті готується до захисту дисертації. Промоутором був керівник семінару В. Ягич. Він запропонував І. Франкові взяти до аналізу загальнослов'янську тему, а саме «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський роман і його літературна історія». Український контекст загальної теми розглядався у роботі як ланка загальнослов'янської літературної історії. Про виступ І. Франка на семінарі у лютому 1893 року віденський професор писав, що «студент філософії Франко прочитав доповідь про загальновідомий в історії літератури твір «Варлаам і Йоасаф», про його розгалуження в різних редакціях у різних літературах Сходу і Заходу. Ця загальна частина доповіді в галузі порівняльної історії літератури написана надзвичайно сумлінно та з великим знанням справи. Окремо опрацьовано епізод про однорога. Цей матеріал подано у формі рукопису

¹ І. Франко, *Поступ славістики у Віденському університеті*, с. 8.

руською мовою. Стосовно тієї спеціальної частини авторів зроблено зауваження, що він мав би зосередити увагу на мовних особливостях цього руського тексту»¹.

Заслугою І. Франка було те, що в дисертації він обґрунтував істотний орієнтальний вплив на християнський світ і його літературу. Релігійний вплив, на його думку, проявився у трансформації образів у літературі. Народи, які сповідували християнські ідеї, видозмінювали літературні тексти так, що в них втілювалися християнські ідеї й засади. У цьому полягала їхня реформаторська функція: у художній літературі місце «поганських» повістей та новел займали твори з християнським світоглядом. За своєю суттю такі твори не видозмінювали сюжетно-фабульного компоненту, не зачіпали описів персонажів, а лише впроваджували в текст мотиви віри в Христа, послуху заповідям Божим і заклику до праведного життя.

Успіх І. Франка на захисті дисертації сприяв появі низки його статей на сторінках наукового видання „Archiv für slavische Philologie”. Зрештою, захист дисертації у Відні не був самоціллю І. Франка. Перебування письменника і вченого в одному з найпрестижніших університетів Європи давала йому можливість познайомитися з віденською інтелектуальною елітою, сприяла популяризації української літератури серед європейського читача. Учений опублікував низку статей на сторінках часопису „Die Zeit”. Активною була співпраця І. Франка з науковими виданнями „Österreichische Rundschau”, „Zeitschrift für österreichische Volkskunde”, популярними часописами „Die Wage”, „Die Arbeitzeitung”, „Neue Revue”, „X-Strahlen”, „Auf fremden Zungen”, „Allgemeine Zeitung”.

Присутність І. Франка на культурній мапі Відня останнього десятиріччя XIX – початку XX ст., його активна участь в обговоренні українських питань охопила три основні теми: а) участь І. Франка у науковому та літературному житті Віденського університету, його співпраця з такими діячами, як В. Ягич, Й. Іречек, Т. Масарик, А. Черни; б) праця І. Франка у віденських часописах як автора низки художніх, публіцистичних текстів, творів з фольклору й етнографії та літературно-критичних статей; в) співпраця письменника і вченого з українською студентською організацією Відня «Січ», яка згодом до 20-річного ювілею 1890 року іменувала І. Франка своїм почесним членом»².

У часописі „Die Zeit” І. Франко активно співпрацював з Віктором Адлером, діячем австрійської соціал-демократії, а також літературним критиком Германом Баром. Чисто естетичні питання, які І. Франко розглядав у своїх статтях одержали схвальну оцінку згаданих учених, однак він не завжди поділяв естетичних позицій Г. Бара як критика: «Суб’єктивна, безпринципна і ненаукова критика доведена в нього (Г. Бара. – М. Г.) до того, що робиться виразом капризу, вибухом ліричного

¹ Я. Лопушанський, *Франкіана віденського періоду (1892–1893): архівні документи і рукописи в українських перекладах та історико-літературних коментарях*, [у:] Я. Лопушанський, *Віденська Франкіана*, Дрогобич: Посвіт, 2024, с. 63.

² М. Гнатюк, *Іван Франко і українське питання на сторінках віденських періодичних видань кінця XIX – початку XX століття*, [у:] *Нова подорож до Європи*, Львів: ВНТЛ-Класика, 2021, с. 212–213.

чуття, а не жадним тверезим, розумно умотивованим осудом. «Зухвальством вида-лось би мені, – пише він про Верлена, – моїм дрібним розумом обняти сього велич-ного. Ми повинні глибоко хилитися перед ним і дякувати, що він був на світі». А тим часом у приватній розмові той сам Бар визнає, що Верлен був нікчемний чо-ловик і що між його віршами більшість – сміття, а тільки дещо має на собі печать генія. Чим же буде його «критика», як не надуживанням шумних слів та літерату-рних зворотів для одурення читача?»¹

Ватрослав Ягич високо оцінив розвідку вченого «Іван Вишенський і його твори», про що писав: «Широке знання історії літератури, здібність гострої спос-тережливості і благодатна ясність малюнка відзначають і цей найновіший твір І. Франка та велять нам глибоко пожаліти, що неласка обставин відбирає такому ви-значному успіхові його найближчого покликання»². Зрозуміло, що тут мова йде про недопущення І. Франка на університетську кафедру.

У 90-х роках XIX – на початку XX ст. В. Ягич став близьким приятелем і порадиником І. Франка з питань славістичної науки. У листі до І. Франка в червні 1905 р. він попросив висловити свою оцінку творчості О. Кобилянської з приводу номінації її творів на австрійську літературну премію. І. Франко відповів: «Ольга Кобилянська – визначне явище в українській новітній літературі. Її перші твори були свіжим подихом у цій літературі, особливо завдяки сміливості її стилістичної манери і відсутності будь-якого шаблону; це є характерним для О. Кобилянської»³.

З нагоди 50-річчя І. Франка В. Ягич писав йому: «Я можу сказати, який Ви ще молодий і скільки Ви вже зробили для Вашого народу і для слов'янської науки в загальному. Зарахуйте також і мене до великого числа Ваших звеличників»⁴.

У контексті славістичних студій, зокрема у своєму виданні „Archiv für slavische Philologie” В. Ягич популяризував слов'янські, зокрема українську, мови та літератури. Цей об'єктивізм, однак, був пов'язаний із політикою, що її у став-ленні до українства провадила царська Росія. У листі до російського вченого О. Шахматова (18.II.1905) В. Ягич уважав, що в умовах царської Росії на той час була можливість розвитку української мови, літератури й мистецтва. Співпрацю-ючи з М. Грушевським та І. Франком у справах науки, освіти він вважав за потрі-бне підтримувати їх, однак їхні незалежницькі змагання можуть привести до роз-паду Російської імперії.

В. Ягич підтримував контакти і з іншими українськими вченими, зокрема з Кирилом Студинським і Василем Щуратом. В одному з останніх листів до К. Сту-динського він висловив жаль, що І. Франко не може більше працювати, називаючи його наймудрішим з-поміж уроджених українців.

¹ І. Франко, *Із секретів поетичної творчості*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., т. 31, с. 49.

² Цит. за: М. Возняк, *Велетень думки і праці*, Київ: ДВХЛ, 1958, с. 397.

³ І. Франко, *Лист до В. Ягича від листопада 1905 р.*, [у:] І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., т. 50, с. 282.

⁴ М. Jakobiec, *Iwan Franko i Watrosław Jagiś*, «Slavia orientalis», 1954, rocznik III, N 1, s. 89.

Кафедру української словесності у Львівському університеті у 1895 р. зайняв Олександр Колесса, який габілітувався в Чернівецькому університеті у професора С. Смаль-Стоцького на доцента. Важливу роль у призначенні О. Колесси відіграв Ватрослав Ягич, оскільки жодне призначення на славістичні кафедри в австрійських університетах не відбувалося без його погодження.

Літературознавчі концепції О. Колесси були пов'язані з традиціями порівняльного літературознавства. Це, зокрема, виявилось у його праці «Шевченко і Міцкевич (Про значінє впливу Міцкевича в розвою поетичної творчости поодиноких поем Шевченка)» (1894). Тогочасна критика закидала авторові дещо штучне вишукування слідів впливу А. Міцкевича на творчість Т. Шевченка, хоча основним завданням ученого було показати оригінальність творів українського генія, що поставали на міцній національній основі.

Відомий український літературознавець Леонід Білецький уважав, що в передмові до згаданої студії О. Колесса виявив добре знання європейських літературознавчих шкіл (І. Тен, У. Еннекен, Г. Брандес, Г. Фаг'є) та праць російських дослідників (Добролюбов, Веселовський), проте випустив із уваги праці з порівняльного літературознавства М. Драгоманова. Увага до порівняльно-історичних студій виявилася у працях О. Колесси, писаних після 1918 року, коли кафедра української філології у Львівському університеті перестала існувати. Згодом О. Колесса як професор літератури стає викладачем і, зрештою, ректором Українського вільного університету в Празі.

Отож, як ми переконалися, україністичні студії в системі славістики в університетах Австро-Угорщини – важливий етап розвитку філологічної україністики, до досвіду якого буде звертатися не одне покоління дослідників-славістів.

References

- Jakobiec M., *Iwan Franko i Watrosław Jagiś*, „Slavia orientalis”, 1954, rocnik III, N 1, s. 89.
- Vozniak M., *Veleten dumky i pratsi*, Kyiv: DVKhL, 1958, 402 s. // Возняк М., *Велетень думки і праці*, Київ: ДВХЛ, 1958, 402 с.
- Nhatiuk M., *Ivan Franko i ukrayinske pytannia na storinkakh videnskykh periodychnykh vydan kintsia XIX – pochatku XX stolittia*, [u:] *Nova podorozh do Yevropy*, Lviv: VNTL-Klasyka, 2021, s. 211–233 // Гнатюк М., *Іван Франко і українське питання на сторінках віденських періодичних видань кінця XIX – початку XX століття*, [y:] *Нова подорож до Європи*, Львів: ВНТЛ-Класика, 2021, с. 211–233.
- Holovatskyi Ya., *Try vstupytelniyi prepodavaniya o ruskoy slovesnosti: sochyneniye*, Lvov: Nakl. Halysko-Ruskoyi matitsy, 1849, 129 s. // Головацкий Я., *Три вступительніи преподаванія о русской словесности: сочинение*, Львов: Накл. Галицко-Руской матицы, 1849, 129 с.
- Drahomanov M., *Literatura ukrayinska, proskrybovana uriadom rosijyskym*, Lviv, 1878, s. 37–38 // Драгоманов М., *Література українська, проскрибована урядом російським*, Львів, 1878, с. 37–38.
- Kolessa O., *Shevchenko i Mitskevych (Pro znachinie vplyvu Mitskevycha v rozvoyu poetychnoyi tvorchosti poodynokyykh poem Shevchenka)*, [u:] *Zapysky Naukovoho*

- towarzystwa imeny Shewchenka*, № 3, s. 3–154 // Колесса О., *Шевченко і Міцкевич (Про значіне впливу Міцкевича в розвою поетичної творчості поодиноких поем Шевченка)*, [у:] *Записки Наукового товариства імени Шевченка*, № 3, с. 3–154.
- Lopushanskyi Ya., *Frankiana videnskoho periodu (1892 – 1893): arkhivni dokumenty i rukopysy v ukraïnskykh perekladakh ta istoriko-literaturnykh komentariakh*, [у:] Lopushanskyi Ya., *Videnska Frankiana: studiyi, doktorat, akademichne seredovyshe u Videnskomu universyteti (1892 – 1893)*, Drohobych – Lviv – Viden: Posvit, 2024, s. 11–131 // Лопушанський Я., *Франкіана віденського періоду (1892 – 1893): архівні документи і рукописи в українських перекладах та історико-літературних коментарях*, [у:] Лопушанський Я., *Віденська Франкіана: студії, докторат, академічне середовище у Віденському університеті (1892 – 1893)*, Дрогобич – Львів – Відень: Посвіт, 2024, с. 11–131.
- Макарушка О., *Omelian Ohonovskiy. Yeho zhytie y diyalnost*, Lvovъ, z druk. NTSh, 1895, 31s. // Макарушка О., *Омелянь Огоновский. Его жите и дгьяльность*, Львовъ, з друк. НТШ, 1895, 31с.
- Рурін А., *Osobaya ystoriya russkoy literatury*, „Vestnik Yevropy”, 1890, s. 241–274 // Пыпин А., *Особая история русской литературы*, «Вестник Европы», 1890, с. 241–274.
- Franko I., *Iz sekretiv poetychnoyi tvorchosti*, [у:] Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, t. 31, s. 45 – 119 // Франко І., *Из секретів поетичної творчості*, [у:] Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 31, с. 45–119.
- Franko I., *Lyst do V. Yahycha vid lystopada 1905 r.*, [у:] Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, t. 50, s. 281–282 // Франко І., *Лист до В. Ягича від листопада 1905 р.*, [у:] Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 50, с. 281–282.
- Franko I., *Narys istoriyi ukraïnsko-ruskoyi literatury do 1890 roku*, [у:] Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, t. 41, s. 194–470 // Франко І., *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року*, [у:] Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 41, с. 194–470.
- Franko I., *Pysannia I. Kotliarevskoho v Halychyni*, [у:] Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, t. 31, s. 321–334 // Франко І., *Писання І. Котляревського в Галичині*, [у:] Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 31, с. 321–334.
- Franko I., *Postup slavistyky u Videnskim universyteti*, [у:] Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, t. 31, s. 7–10 // Франко І., *Поступ славістики у Віденському університеті*, [у:] Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 31, с. 7–10.
- Franko I., *Profesor Omelian Ohonovskiy*, [у:] Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, t. 43, s. 358–381 // Франко І., *Професор Омелян Огоновський*, [у:] Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 43, с. 358–381.
- Chekhovych K., *Oleksandr Potebnia ukraïnskyi myslytel-linhvist*, [у:] Chekhovych K., *Khrystyianskyi natsionalizm*, Lviv: Piramida, 2019, s. 35–188 // Чехович К., *Олександр Потебня український мислитель-лінгвіст*, [у:] Чехович К., *Християнський націоналізм*, Львів: Піраміда, 2019, с. 35–188.

Михайло Гнатюк – професор, завідувач кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0742-8272>

Email: mychajlo.hnatiuk@gmail.com

Ірина РОЗДОЛЬСЬКА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка
УДК 821.161.2-9"19/20"В.Корнійчук:001.8](049.32)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14019>

ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ ІВАНА ФРАНКА В СИСТЕМІ ПОРІВНЯЛЬНИХ КООРДИНАТ: ФРАНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ ВАЛЕРІЯ КОРНІЙЧУКА

Резюме. У статті зосереджена увага на франкознавчих дослідженнях Валерія Корнійчука – монографіях «*Мов органи в величному храмі...*»: *Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)* (2007) та *Давнє і нове* (2024), які творять своєрідну діалогію, окрему сторінку у франкознавчому життєписі дослідника. На відміну від попереднього етапу франкознавчих студій В. Корнійчука, вивершеного студією про ліричний універсум І. Франка із провідним генологічним підходом, тут акумульовано інший методологічний підхід до осмислення життєтворчого феномену письменника, який відкриває в галузі нові дослідницькі орієнтири, – компаративний із застосуванням теорії інтертекстуальності, доповнений генераційним, генетичним, контекстуальним, екзистенційним, культурно-історичним за допомогою антиномійного концепту «свій» – «чужий». Так автор розкриває специфіку естетичної свідомості І. Франка як свідомості діалогічної, інтелектуально наснаженої, світової, модерністської, якої потребувала епоха кінця XIX – початку XX століття. Спостережено контрастність мислення І. Франка як митця *fin de siècle*, ліричну природу його творчого обдарування, а також усвідомлене ставлення митця-універсала до власної інтеркультурної місії, яка була підпорядкована імперативу розбудови України.

Ключові слова: Іван Франко, Валерій Корнійчук, франкознавство, теорія інтертекстуальності, естетична свідомість, модернізм, період кінця XIX – початку XX століття.

AESTHETIC CONSCIOUSNESS OF IVAN FRANKO IN THE SYSTEM OF COMPARATIVE COORDINATES: FRANKO STUDIES BY VALERIY KORNIYCHUK

Abstract. The article focuses on the latest Franko studies by Valeriy Korniychuk – the monographs “*The Tongues as Organs in a Magnificent Temple...*”: *Contexts and Intertexts of Ivan Franko (Comparative Studies)* (2007) and *Ancient and New* (2024), which form a kind of duology, representing a distinct chapter in the researcher's Franko scholarship. Unlike the previous stage of V. Korniychuk's Franko studies, which culminated in the study of Ivan Franko's lyrical universe with a dominant genological approach, this work accumulates a different methodological approach to understanding the life-and-creative phenomenon of Ivan Franko. It opens new research directions in the field – a comparative approach employing intertextuality theory, supplemented by generational, genetic, contextual, existential, and cultural-historical perspectives, mediated through the antinomic concept of “own” – “foreign.”

In this way, the author reveals the specificity of Ivan Franko's aesthetic consciousness as dialogical, intellectually energized, global, and modernist – a consciousness demanded by the era of the late 19th to early 20th century. The study notes the contrastive thinking of Franko as a Fin de siècle artist, the lyrical nature of his creative gift, as well as the conscious attitude of the universal artist toward his intercultural mission, which was subordinated to the imperative of building Ukraine.

Keywords: Ivan Franko, Valeriy Korniychuk, Franko studies, intertextuality theory, aesthetic consciousness, modernism, late 19th – early 20th century period.

У країні-франкіані (П. Скунець) відомого літературознавця Валерія Корнійчука, доктора філологічних наук, професора кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка закумульовано багаторічні роздуми над секретами поетичної творчості того, хто у книжковій глибині сам «пірнав аж до дна», виносячи на береги власних трудів і днів «дивнії перли», і сформував крайнебо національного письменства, – творчого генія Івана Франка. Тут височіють найновіша книга, монографія *Давнє і нове* (2024)¹, яка виходить за рамки франкознавства широким колом літературознавчої проблематики, порівняльна студія *«Мов орґани в величному храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка* (2007)², переддокторська монографія *Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики* (2004)³, кандидатська робота *Політична лірика Івана Франка: своєрідність поетики* (1989)⁴, які разом із низками жмуктів франкознавчих пошукових і розмислових статей – «від юних днів, днів весни» і аж дотепер, – сформували франкознавчу традицію поетологічних студій і слугують дороговказом для нових дослідницьких поколінь.

Варто зупинитися на двох останніх книгах ученого, які творять певну єдність як ракурсом погляду на Франкову життєтворчість, так і структурно, настроєво, методологічно, власне, постають своєрідною діалогією, у якій В. Корнійчук веде власний діалог із Франковим словом, але які під таким кутом зору ще ніхто не розглядав.

Перша розвідка – *«Мов орґани в величному храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)* – акумулює в собі ті секрети Франкового творчого універсуму, до яких її автор, ще в далекому 1992 році, привідкрив двері для студентів-україністів нашого Університету під час читання навчального нормативного курсу *Історії української літератури другої половини ХІХ століття*. Якраз тоді, на зорі Незалежності, вийшли друком спільні сенсаційні розвідки

¹ В. Корнійчук, *Давнє і нове: монографія / передмова Тетяни Космеди*, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024, 740 с.

² В. Корнійчук, *«Мов орґани в величному храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)*, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007, 304 с.

³ В. Корнійчук, *Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики*. Монографія, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004, 489 с.

⁴ В.С. Корнійчук, *Политическая лирика Ивана Франко: Свообразие поэтики*, Автореферат дис.... канд. филол. наук, Киев, 1989, 17 с.

Валерія Семеновича і його вчителя Івана Овксентійовича Денисюка про *Невідомі матеріали*¹ і *Нові матеріали*² до історії ліричної драми Івана Франка *Зів'яле листя*, і наш лектор щедро ділився відкриттями із молодією порослю, таким чином заохочуючи до науки, яка отримала змогу виходити за рамки тоталітаризованої методології. Іван Франко поставав перед студентським зором живим, цілим чоловіком, а не портретною схемою із канонічними біографічними «вузлами» народження в бідній родині, сповненого страждання і невигод життя, смерті у бідності. У цей же період Валерій Семенович уже працюватиме у повну силу над темою *Новаторство лірики Івана Франка*, окремі положення якої апробував у спецкурсі для нас, студентів-третьокурсників і яка вивершиться 2004 р. у фундаментальній монографії *Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики* (2004) та захистом 2006 року докторської дисертації *Поетика лірики Івана Франка*³ з увагою до еволюції генологічної свідомості митця, який реалізовувався як науковий реаліст та універсал, задіяний у націєтворчі процеси власного народу. У праці підсумовано «епохальне значення» лірики І. Франка в історії української літератури вже від початку своєї появи на національному видноколі 1876 року дебютною збіркою *Баяди і розкази* якраз тоді, коли закрюювався новий світоглядно-стильовий етап світового мистецтва.

«Гірчичне зерно» наукового відкриття Франкових інспірацій його *Зів'ялого листя* із першопублікацій Валерія Корнійчука 1990-х років проросте дивовижними «квітами Кааф» якраз у компаративній студії, присвяченій тим особливостям естетичної свідомості І. Франка, які не лише виявляють відкритість його творчої істоти до діалогу з іншими мистецькими універсумами, а й загалом «розвинену діалогічну свідомість»⁴, функціонал митця-інтелектуала, «запрограмованого» «на порівняння «свого» і «чужого»⁵, свідченням чого є розлога інтертекстуальність та контекстуальність художнього світу, естетики й поетики. А й, як можемо висувати уже тепер, це особливості естетичної ментальності І. Франка-модерніста, митця епохи fin de siècle, хронологія творчої продуктивності якого якраз вписується у її часові рамки – від 1876 р. до 1916 р., від дебютної збірки до лірики останнього десятиліття 1907–1916 рр.

¹ І. Денисюк, В. Корнійчук, *Невідомі матеріали до історії ліричної драми Івана Франка «Зів'ялого листя»*, «Записки НТШ. Праці філологічної секції», Львів, 1990, т. 221, с. 265–282.

² І. Денисюк, В. Корнійчук, *Подвійне коло таємниць. Нові матеріали до історії «Зів'ялого листя»*, «Дзвін», 1990, № 8, с. 126–133.

³ Валерій Корнійчук. *Біографія*. <http://institutes.lnu.edu.ua/franko/korniychuk-valeriy/> (6. 10. 2025)

⁴ В. Корнійчук, *«Мов орґани в величому храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)*, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007, с. 7.

⁵ Там само, с. 7.

Прикметно, що натяк на те, що вслід *Ліричного універсуму*... мають з'явитися саме такі роздуми, є у названій докторській монографії, у її *Висновках*: «Сенсаційне *Зів'яле листя* (1896) приголомшило Франкових сучасників, які, не зрозумівши «інтенцій та характеру» книги, поспішили оголосити її «об'явом декадентизму», а пізніші покоління не помітили, що саме з цієї «ліричної драми» почалася новітня епоха у вітчизняній літературі – народження українського модернізму»¹. Це складно було помітити через те, що І. Франко свідомо створив власну видиму біографію митця (а це вже риса автора модерного типу) в рамках громадянської парадигми, вимоги зв'язку із життям ставив і перед літературою, що та має бути робітницею на полі людського поступу. А його входження в історію українського модернізму Переступного віку початково омовлювалося через конфлікт із молодомузівцями за допомогою його саркастичного *Маніфесту Молодої музи* та літературно-критичних відгуків на тогочасні вияви модернізму в інших європейських літературах, як це є у статтях *З галузі науки і літератури*, *Доповіді Міріяма*, дозволених до друку у 50-томнику. У тоталітарному літературознавстві про І. Франка як представника епохи модерн узагалі не йшлося.

Структура розвідки скерована на розкриття насамперед діалогізму естетичної свідомості І. Франка на синхронному й діахронному рівнях у розлогіх контекстуальних реконструкціях, доповнених біографічними, контактологічними, політичними, культурно-історичними обставинами, та інтертекстуальних взаємодій. Дослідник як ідентифікаційну для осмислення різного художнього досвіду в життєтворчій практиці І. Франка обирає екзистенційну «антонімічну пару» «свій» – «чужий»² (розділи перший і другий: *Між своїми* та *З чужих квітників*). Тут розлого реалізується культурна комунікація І. Франка через художній текст як інтертекст із попередниками та сучасниками і навіть наступниками. Зрештою, сам Франко працював із опозицією «свій» – «чужий», артикулюючи її у заголовках власних літературознавчих праць, присвячених іншим світовим письменствам, як-от: *Із чужих літератур. Еміль Золя, його життя і писання. Стефан Маллярме чи Із чужих літератур. Конрад Фердинанд Маєр, його життя і твори*.

У першому розділі залучено інтертекстуальні поля національного письменства з урахуванням стильової парадигми – романтизму, реалізму, модернізму у проєкціях неоромантизму, імпресіонізму. «Свої» М. Шашкевич, Т. Шевченко кшталтують І. Франка, інспіруючи із глибини часів, створюючи генетичний контекст його поезії, його творчої ідентичності. Інші типологічні зіставлення тексту І. Франка з текстами сучасників (В. Щурат, Леся Українка) та наступників (Ю. Липа, Д. Павличко), які свідчать про «унікальну здатність Франка інтегрувати фрагменти «іншої» свідомості у самотній відкритий естетичний континуум»³, так і суттєво доповнюють індивідуальні творчі силуети, розгортаючи функціонування певного

¹ Там само, с. 466–467.

² Там само, с. 11.

³ Там само.

образу, мотиву, настрою в культурно-історичній тяглості. А ще координата Біблії, яка ціхує український світ *Жидівських мелодій* І. Франка, вирізняючи його з-посеред українських інтерпретацій Т. Шевченка, Лесі Українки, Д. Павличка, а також інших європейських (Дж. Байрон, Г. Гайне)¹. У другому розділі докладно з'ясовано обставини й особистої контактології І. Франка із представниками інших європейської культур, і власне інтертекстуальної. Різьбиться профіль митця, який у процесі відкриття «чужої» творчості (Юліуш Словацький, Ян Каспрович, Адам Міцкевич, Олександр Брікнер, Гандрій Зейлер та ін.) зберігає власну неповторність. У третьому розділі *Semper magistri* І. Франко постає генетичним контекстом, із яким відбувається уже генераційна взаємодія «молодих духів» у науково-дослідницькій площині. Ідеться про реконструкцію перебування в науковому силовому полі Івана Франка академіка Михайла Возняка, професора Івана Дорошенка, професора Івана Денисюка.

У монографії вперше у такому обсязі представлено життєтворчість І. Франка-митця крізь призму теорії інтертекстуальності, яка слугує основним способом компаративного осмислення силуету І. Франка в різноманітних його творчих контактах, істотно доповнюючи франкознавство історико-літературним матеріалом, а також теоретико-літературним рівнем узагальнень – загалом теорію літератури. Застосування інтертекстуальної теорії для інтерпретації І. Франка як тексту тут спирається на інші підходи порівняльного літературознавства – генетичного, контактного, типологічного, порівняльно-історичного, тематологічного, компаративної генології. І цей погляд має суттєву наукову перспективу. Адже в українському літературознавстві ці аспекти почали омовлюватися не так давно. У 1998 та 2003 роках появилися видання навчального підручника Анатолія Ткаченка *Мистецтво слова. Вступ до літературознавства*² з актуалізацією теорії інтертекстуальності, 2001 року – словник *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*³, у 2007 та 2008 роках – два видання навчального посібника *Порівняльне літературознавство* Василя Будного та Миколи Ільницького⁴, 2018 року – посібник для вищих навчальних закладів *Порівняльне літературознавство* Надії Колошук⁵ тощо.

¹ Там само, с.108–124.

² А. Ткаченко, *Мистецтво слова (Вступ до літературознавства)*: підручник для гуманітаріїв, Київ: Правда Ярославичів, 1997, 448 с.; А. О. Ткаченко, *Мистецтво слова: Вступ до літературознавства*: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / 2-ге вид., випр. і доповн., Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003, 448 с.

³ *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*, Чернівці: Золоті литаври, 2001, 634 с.

⁴ В. Будний, М. Ільницький, *Порівняльне літературознавство*: навч. посібник у 2-х ч., Львів: Вид. центр Львівського університету, 2007, ч. 1: *Лекційний курс*, 280 с.; ч. 2: *Практичні заняття*, 144 с.; В. Будний, М. Ільницький, *Порівняльне літературознавство*: Підручник, Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008, 430 с.

⁵ Н. Колошук, *Порівняльне літературознавство*: навчальний посібник для вищих навчальних закладів, Київ: Видавничий Дім «Кондор», 2018, 424 с.

Окрім того, Франко-дослідник розвинув компаративний підхід у власній гуманітаристиці настільки, що його потрактовують «другим етапом» науково-методологічної діяльності з 1880-х років, після етапу «суто соціологічної, публіцистичної, ідеологічної імпресіоністики», переорієнтувавшись «на аналітичне порівняння тих сюжетів, образів, мотивів, котрі належали до різних епох, жанрів та стилів і не обов'язково перебували в генетичних зв'язках», розрізняючи власне механічне запозичення від оригінальної контамінації і випромінення неповторної авторської індивідуальності¹. Таким чином, увиразнення діалогічної свідомости Франка-поета спирається й на органічні для І. Франка дослідницькі прийоми.

Питання модерністськості естетичної свідомости І. Франка під час читання актуалізується само собою. Найперше з огляду на те, що автор сприймає І. Франка як митця модерністського покоління, який власною творчістю вписаний в хронотоп Прекрасної епохи, у її настроєвість, насичений її вайбом, як і його «духовний двійник» польський модерніст Ян Каспрович, здатний «відчути тривожну аритмію кінця століття, агонію «гинучого світу», наповненого болем існування, тугою й розпукою, крахом давніх ідеалів»². До аргументів В. Корнійчук долучає ще й епістолярій І. Франка, у якому митець акцентує на зв'язку лірики тогочасся як *fin de siècle* із болісними переживаннями людськості.

Адже І. Франко – чутливий резонатор свого часу, який фіксує суперечливість епохи, помічає конфліктну присутність різноманітних буттєвих екстрем, через які окреслюється нове світовідчуття, називає їх, об'єктивізує як дослідник, омовлює як митець. У парадигмі антиномій це «старе» – «нове», «колективізм» (соціалізм) – «індивідуалізм», «чоловіцтво» – «звірство» (інстинкти – духовний аристократизм), «раціо» – «емоціо», «тіло» – «дух», «урбаністичне» – «природне», «урбаністичне» – «рустикальне», «патріархальне» – «фемінне», «маскулінне» – «фемінне» тощо. Можна помітити, що й самому І. Франкові близьке висловлення через бінарні опозиції, що перебувають у суперечливій, напруженій єдності: *Баяди і розкази, Петрії і Довбушуки, Лель і Полель*, «жінщина чи звір», «чоловіцтво – звірство», «Вічний революціонер – дух, що тіло рве до бою», *Із вершин і низин, Давне і нове, De profundis – Exelsior*. І, можливо, не варто шукати однозначної відповіді у франкознавчих розмислах про природу Франкового творчого генія як винятково «поета думки» чи «поета чуття», а залишити цю оксиморонну єдність означеної антиномії у Франковій творчій свідомості. Тим більше, що В. Корнійчук, звертаючи увагу на тезу О. Білецького про Шевченка як поета чуття, а Франка як поета думки, залишає за собою висновки для цього конкретного порівняння: «Однак

¹ В. Будний, М. Ільницький, *Порівняльне літературознавство*: Підручник, Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008, с. 34–35.

² В. Корнійчук, *«Мов органи в величому храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)...*, с. 193.

глибше проникнення в художню тканину поетичних творів відкриває нові спільні грані образного мислення обох майстрів слова»¹.

Як тут не згадати ювілейну статтю Миколи Євшана про І. Франка, написану 1913 р. і присвячену 40-річчю його літературної діяльності, у якій підмічено боротьбу в «лабораторії духу» І. Франка творчого безпосереднього імпульсу із раціоналізованою необхідністю, що творча природа І. Франка як «цілого чоловіка», «цілого творця» – поміж полюсів обов'язку і творчого пориву вільного духу: «Творчість – се не лише праця, виконання своїх обов'язків, посвячення себе для загального добра, для двигнення народних мас, – се також висвободження себе, своєї індивідуальності в тій праці, в тому служенні; отже, не латання життя, а збагачення його о одного чоловіка, вищого духом, сотворення чогось нескороминяючого, призначеного для теперішньої лише хвили, але і для будучих поколінь. Той творчий елемент у Франка треба окремо виділити, побіч робітника суспільного, треба поставити поета, того, що творить. [...] Говорити про ті дві сторони психіки Франка і його діяльності – се значить говорити, властиво, про їх боротьбу. Франко весь час боровся сам з собою, суспільний робітник боровся з поетом – і тільки в тій боротьбі скристалізувалася його психіка»².

Також певним поверненням Франка до настроїв пори «молодечого романтизму», до себе давнього, чуттєвого, можна сприймати одну із пізніх новел *Неначе сон*, в оцінці якої В. Корнійчук поділяє позицію свого вчителя, незабутнього професора І. Денисюка: «цікавий приклад модерністичного фольклоризму й сюрреалізму. Вона відкривала читачам зовсім іншого Франка, який на схилі віку вже вклонявся «новим богам літературним»³. Валерій Корнійчук справедливо підсумовує, що «сама епоха fin de siècle спонукала митців до пошуків нових і водночас прадавніх, архаїчних за своїми міфологічними джерелами експресивних художніх засобів, що притягували особливою виразністю і нешаблонністю⁴, тобто до поєднання непоєднуваного, антиномійного стильового рішення.

Особливо звертає на себе увагу «сойчине крило» цієї книги, образ-концепт, який і структурує книгу, і рухає сюжет Франкової духовної взаємодії зі світом культури і власних вражень, інтенцій, переживань, набуваючи максимально узагальненого значення, – «цвітка дрібная», цвітка весняна», яка промовила до Франкової душі із *Веснівки* М. Шашкевича, стала ключем розуміння інших його флористичних образів «цвітки осінньої», «пізнього цвіту, що зав'ядає», «цвіту зів'ялого», «скошених квітів», які в сукупності творять зміст творчості і «своєї», і чужої» максимально символізуючись у «чудодійній квітці», що зцілює, надихає, дає

¹ Там само, с. 32.

² Євшан М., *Іван Франко. Нарис його літературної діяльності*. <https://lib.if.ua/franko/1322821185.html> (6. 10. 2025).

³ В. Корнійчук, *«Мов органі в величому храмі...»: Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)...*, с. 271.

⁴ Там само, с. 58.

мудрість, – «квітці Кааф»: «Образ чудодійної квітки набуває міфічного забарвлення, трансформується а ідеологічний концепт могутньої сили мистецтва, сили слова»¹.

Цей концепт відкриває квітник інших інтертекстів Івана Франка, стає призмою, через яку проявлено складний процес естетичного переживання образу – від початкового емоційного зачудування молодого Франка *Веснівкою* М. Шашкевича до витворення складної мережі власних сенсів. Як це є, наприклад, із образом національного прапора, що його І. Франко «чи не вперше» (1880) «в українській політичній ліриці» проявив² у знаменитій поезії *Не пора*, зінспірувавши ідейно-естетичну перспективу, яку ще належить літературознавству типологічно пізнати. Уже тепер можемо говорити про суголосся гімну І. Франка із поезією Б. Грінченка *Наш прапор*, поширеною у галицькому пресовому дискурсі періоду визвольних змагань 1914 – 1920 рр. та міжвоєнній поезії Українських Січових Стрільців.

Нова книга В. Корнійчука уже своєю назвою – *Давнє і нове*³ – апелює до творчого досвіду І. Франка, його поетичної книги, яка вийшла у Львові 1911 р. «*Давнє й нове. Друге, побільшене видання збірки «Мій Ізмаразд». Поезії Івана Франка*», теж по Франковому, тримає ідейно-естетичний зв'язок із першокнигою ...*Контекстів й інтертекстів*. Антитетична, зівставно-протиставна, така Франкова назва підкреслює генеральність франкознавчої проблематики в монографії, хоча формально Франкові належить перший і найбільший її розділ – *На розстанях із Франком*, інші чотири (*З літературознавчого зшитку; Теорія літератури: наближення; Непромишляльність: силуетки. Спогади. Рецензії; В обороні ЗНО. Бій за українську літературу*) – теж проявляють І. Франка у плині літературознавчих генерацій (давніх і нових), через формулу «золотого перерізу», у профілях друзів-одномудців, у методології середньої та вищої школи, програмі ЗНО.

Вступні акорди першого розділу актуалізують потребу новітнього франкознавства в реалізації синтетичної інтелектуальної біографії Івана Франка на перетині різноманітних контекстів (синхронних і діахронних) його життя і творчості. Поява 2023 р. белетристичного тексту Степана Процюка *Руки і сльози. Роман про Івана Франка*, яку означають як панорамний документальний твір, якраз своєю появою і увиразнює літературознавчу лакуну. Хоч галузь може похвалитися фундаментальними працями, які висвітлюють окремі аспекти Франкової життєтворчості, як, це, наприклад, здійснено в монографіях Лариси Бондар⁴, Михайла Гнатюка⁵,

¹ В. Корнійчук, «*Мов органи в величному храмі...*»: *Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)*..., с. 97.

² Там само, с. 232.

³ В. Корнійчук, *Давнє і нове*: монографія / передмова Тетяни Космеди, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024, 740 с.

⁴ Л. Бондар, *Три любовні історії Івана Франка*, Дрогобич: Коло, 2007, 88 с.; Л. Бондар, *Під знаком хреста: франкознавчі студії*, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008, 228 с.

⁵ М. Гнатюк, *Заміри глибин. Франкознавчі студії*, Львів: Світ, 2016, 372 с.

Миколи Легкого¹, Ярослави Мельник², Володимира Микитюка³, Євгена Нахліка⁴, Ростислава Чопика⁵, Катерини Шмеги⁶, Ірини Роздольської⁷ та ін. або ж реалізується в поточному енциклопедичному проєкті багатотомної «Франкознавчої енциклопедії». Власне В. Корнійчук пропонує поглянути на життєтворчий феномен І. Франка як Будівничого України, конструктивного цивілізатора її поступу (*І. Франко – гордість і слава України*), заповнює маловідомі та невідомі епізоди біографії – із дисертацією, взаємодією із Львівським університетом та його професурою, із працею у «Кур'єрі Львівському», НТШ, «Житті і слові», накреслюючи контактологічні перехрестя та показуючи Франка наче знаного, але й невідомого досі. Франків розділ монографії концептуально продовжує дослідницький наратив «*Органів...*» і сойчиним крилом концепту квітки із мережею інтертекстуальних сенсів, і дослідництвом інтертексту І. Франка, і розлогими, що крізь час і простір, компаративними зіставленнями контексту І. Франка з іншими життєтворчостями.

Через голос Миколи Вороного в епіграфі до розділу автор викликає на авансцену Франкові образи зів'ялих листків і останнього квіту, що опадає⁸, невинувато, – адже за ними, як образами душі Франкової, постануть інші, що ціхуватимуть віхи драми життя митця Переступного віку – «лілея біла», «дві лілеї» – «чудовий цвіт весни» і «цвітка бліда», «цвітка осіння» в картках любові і боротьби, на перехрестях інтимної і політичної лірики⁹ чи «китиця білих руж», подарованих на ювілеї¹⁰, які своєрідно відтінювали самовідчуття І. Франка як «цілого чоловіка» тоді.

На розстанях (роздоріжжях) із І. Франком, реальних і віртуальних, у книзі В. Корнійчука зустрінемо «своїх» і «чужих», «близьких» і «далеких», друзів «давніх» і «нових». Призма І. Франка дала змогу підмітити, наприклад, у творчій

¹ М. Легкий, *Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці*: монографія, Львів, 2021, 608 с.

² Я. Мельник, *...І остатня часть дороги. Іван Франко в 1908–1916 роках* / вид. 2-е, випр. і доп., Дрогобич: Коло, 2016, 440 с.

³ В. Микитюк, *Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури)*: монографія, Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017, 408 с.

⁴ Є. К. Нахлік, *Виражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література*, Київ: Наукова думка, 2019, 638 с.

⁵ Р. Чопик, *Ессе гомо. Добра звістка від Івана Франка*, Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2002, 232 с.

⁶ К. Шмега, *Дискурс маскуліності у прозі Івана Франка*: монографія, Київ: Наукова думка, 2023, 232 с.

⁷ І. Роздольська, *Іван Франко і стрілецька галицька молодіж» у життєвій комунікації*, [у:] І. Роздольська, *Літературний феномен Українських Січових Стрільців: функціонування та структура покоління*: монографія, Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020, с. 312–340.

⁸ В. Корнійчук, *Давнє і нове*: монографія / передмова Тетяни Космеди, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024, с. 12.

⁹ Там само, с. 89, 100.

¹⁰ Там само, с. 88.

лабораторії Романа Іваничука «франкізм» його історичної прози, відзначити літературознавчий потенціал роману *Шрами на скалі*¹. У процесі розгортання теми франкіани професора І. Денисюка зацентровано на тому, що І. Франко у прийомі одностороннього діалогу випередив А. Камю². Мотив Exelsior взаємно тлумачить лінію «Я. Каспрович – І. Франко» на рівні особистої життєвої взаємодії, світоглядних ідеалів, модерністської практики, мотив облоги Львова доповнює картину Франкового вчитування у поезію М. Шашкевича, окреслення шевченкіани академіка М. Возняка додає штрихів до силуету І. Франка-перекладача шевченкіани німецькою мовою, *Дневник самогубця* взаємно розкриває психологічні портрети І. Франка та У. Кравченко. А ще у книзі – цінні знахідки литовських, польських, іспанських та ін. літературних контактів Івана Франка, що засвідчує безперервний його «діалог з епохою, з минулим і сучасним, з українським і європейським літературним довкіллям»³, причому мультикультуралізм І. Франка, його «інтеркультурна місія», як справедливо зазначено, є концептуально обґрунтованими, усвідомленими, цілеспрямованими⁴.

У контрастному баченні світу І. Франка, підкреслено в розвідці, проявляється і вчений-енциклопедист, науковий реаліст, і чутливий митець, який вловлює антиномії складної епохи в їхніх багатоманітних напружених і суперечливих єдностях. Така властивість його творчого мислення, наприклад, проявляється в ліричному універсумі через «два головні взаємопов'язані мотиви – боротьби і любові», «систему полярних образів добра і зла, світла і тьми»⁵. Додаткове підтвердження власним висновкам В. Корнійчук віднайшов у самого І. Франка, якого, зокрема, у постаті Дон-Кіхота, за його власним висловом, привабив «величний малюнок боротьби між благородними поривами чуття та твердою дійсністю, між поезією й прозою життя»⁶. І що цікаво, підкреслено, що за своєю творчою природою І. Франко – усе-таки лірик: «Незважаючи на універсальний художній і науковий дар, І. Франко насамперед був поетом. З поезії розпочав він свій творчий шлях, поезією його завершив»⁷.

Іван Франко, Франків університет постає невід'ємною частиною життєвої траєкторії В. Корнійчука. У розділі *Непроминальність: силуетки, спогади, рецензії* феномен І. Франка «рухає» сюжет уміщених історій – друзів зі студентської лави, побратимів по цеху, учнів, яких вивів у люди і якими щиро захоплюється. Дослідник солідарний із франкознавчими овідіївськими «трусами і днями» І. Д. Остапика, М. І. Гнатюка, В. І. Микитюка, знахідками молодших франкознавців Х. Ворок, Н. Ощипок, улюблених учнів Б. Тихолоза, Н. Тихолоз, щиро

¹ Там само, с. 83.

² Там само, с. 66.

³ Там само, с. 26.

⁴ Там само, с. 56–57.

⁵ Там само.

⁶ Там само, с. 30.

⁷ Там само, с. 18.

перейнятий і тим, як відкрити І. Франка й наймолодшим спудеям – учням і випускникам шкіл (*Пропозиції до Програм ЗНО-2016*)¹.

Загалом на орбіті І. Франка, як можемо пересвідчитися із розлого окресленої у книзі панорами, перебуває чи не вся культурна галакатика людства, від давнини до сучасності, із якою продуктивно взаємодіяв і яку співтворив. Обидві розвідки – результат тривалого й уважного, вдумливого, чутливого читання не лише Франкового тексту, а й загалом величезного масиву художніх і наукових творів такого дослідника, який уміє помітити відлуння іншого тексту, відчутти схожість в несхожому і несхожість у схожому. Для цього необхідно максимально зріднитися із творами, які читаєш, жити тими всіма образами й сюжетами. Це знакове для української гуманітаристики двокнижжя Валерія Корнійчука представляє особливості естетичної свідомості Івана Франка як свідомості діалогічної, відкритої до інших національних естетичних систем, свідомості митця-модерніста, творця-універсала періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття та Будівничого України.

References

- Bondar L., *Pid znakom khresta: frankoznavchi studiyi*, Lviv: Vydavnychy tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2008 // Бондар Л., *Під знаком хреста: франкознавчі студії*, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008.
- Bondar L., *Try liubovni istoriyi Ivana Franka*, Drohobych: Kolo, 2007 // Бондар Л., *Три любовні історії Івана Франка*, Дрогобич: Коло, 2007.
- Budnyi V., Pnytskyi M., *Porivnialne literaturoznavstvo: navch. posibnyk u 2-kh ch.*, Lviv: Vydavnychy tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2007, ch. 1: Lektsiynnyi kurs; ch. 2: Praktychni zaniattia // Будний В., Ільницький М., *Порівняльне літературознавство: навч. посібник у 2-х ч.*, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007, ч. 1: Лекційний курс; ч. 2: Практичні заняття.
- Budnyi V., Pnytskyi M., *Porivnialne literaturoznavstvo: Pidruchnyk*, Kyiv: Vyd. dim „Kyuevo-Mohylianska akademiya”, 2008 // Будний В., Ільницький М., *Порівняльне літературознавство: Підручник*, Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
- Chopyk R., *Esse homo. Dobra zvistka vid Ivana Franka*, Lviv: Lvivske viddilennia Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka, 2002 // Чопик Р., *Ессе гомо. Добра звістка від Івана Франка*, Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2002.
- Denysiuk I., Korniychuk V., *Nevidomi materialy do istoriyi lirychnoyi dramy Ivana Franka „Zivyaloho lystia”*, „Zapysky NTSh. Pratsi filolohichnoyi sektsiyi”, Lviv, 1990, t. 221 // Денисюк І., Корнійчук В., *Невідомі матеріали до історії ліричної драми Івана Франка «Зів'ялого листя»*, «Записки НТШ. Праці філологічної секції», Львів, 1990, т. 221.
- Denysiuk I., Korniychuk V., *Podviyne kolo tayemnyts. Novi materialy do istoriyi „Zivyaloho lystia”*, „Dzvin”, 1990, № 8 // Денисюк І., Корнійчук В., *Подвійне коло тасмниць. Нові матеріали до історії «Зів'ялого листя»*, «Дзвін», 1990, № 8.

¹ Там само, с. 716–719.

- Hnatiuk M., *Zamiry hlybyn. Frankoznavchi studii*, Lviv: Svit, 2016 // Гнатюк М., *Заміри глибин. Франкознавчі студії*, Львів: Світ, 2016.
- Koloshuk N., *Porivnialne literaturoznavstvo: navchalnyi posibnyk dlia vyshchyykh navalnykh zakladiv*, Kyiv: Vydavnychy Dim «Kondor», 2018 // Колошук Н., *Порівняльне літературознавство: навчальний посібник для вищих навчальних закладів*, Київ: Видавничий Дім «Кондор», 2018.
- Korniyuchuk V., „*Mov orhany v velychnomu khrami...*”: *Konteksty y interteksty Ivana Franka (porivnialni studiyi)*, Lviv: Vydavnychy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2007 // Корнійчук В., «*Мов орґани в величному храмі...*»: *Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)*, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.
- Korniyuchuk V., *Davnie i nove: monohrafiya / peredmovva Tetiany Kosmedy*, Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2024 // Корнійчук В., *Давнє і нове: монографія / передмова Тетяни Космеди*, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024.
- Korniyuchuk V., *Lirychnyi universum Ivana Franka: horyzonty poetyky*. Monohrafiya, Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2004 // Корнійчук В., *Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики*. Монографія, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004.
- Korniyuchuk V.S., *Politicheskaya lirika Ivana Franko: Svoeobraznye poetiki*, Avtoreferat dis.... kand. filol. nauk, Kyev, 1989 // Корнійчук В.С., *Политическая лирика Івана Франко: Своеобразие поэтики, Автореферат дис.... канд. филол. наук*, Київ, 1989.
- Lehkyi M., *Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, retseptsiya v krytytsi*: monohrafiya, Lviv, 2021 // Легкий М., *Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці*: монографія, Львів, 2021.
- Leksikon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva*, Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001, 634 s. // *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*, Чернівці: Золоті литаври, 2001, 634 с.
- Melnyk Ya., ...*I ostatnia chast dorohy. Ivan Franko v 1908–1916 rokakh* / vyd. 2-e, vupr. i dop., Drohobych: Kolo, 2016 // Мельник Я., ... *І остання часть дороги. Іван Франко в 1908–1916 роках* / вид. 2-е, випр. і доп., Дрогобич: Коло, 2016.
- Mukytiuk V., *Pedahohichni kontsepty Ivana Franka (teoriya ta metodyka navchannia literatury)*: monohrafiya, Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2017 // Микитюк В., *Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури)*: монографія, Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017.
- Nakhlik Ye. K., *Virazhi Frankovoho dukhu: Svitohliad. Ideolohiia. Literatura*, Kyiv: Naukova dumka, 2019 // Нахлік Є. К., *Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література*, Київ: Наукова думка, 2019.
- Rozdolska I., *Ivan Franko i striletska halytska molodizh» u zhyttievii komunikatsii*, [u:] Rozdolska I., *Literaturnyi fenomen Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv: funktsionuvannia ta struktura pokolinnia*: monohrafiya, Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2020 // Роздольська І., *Іван Франко і стрілецька галицька молодіж» у життєвій комунікації*, [у:] Роздольська І., *Літературний феномен Українських Січових Стрільців: функціонування та структура покоління*: монографія, Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020.

- Shmecha K., *Dyskurs maskulinnosti u prozi Ivana Franka: monohrafiya*, Kyuiv: Naukova dumka, 2023 // Шмега К., *Дискурс маскулінності у прозі Івана Франка: монографія*, Київ: Наукова думка, 2023.
- Tkachenko A. O., *Mystetstvo slova: Vstup do literaturoznavstva: Pidruchnyk dlia studentiv humanitarnykh spetsialnosteï vyshchyykh navchalnykh zakladiv / 2-he vyd., vupr. i dopovn.*, Kyuiv: VPTs „Kyivskiy universytet”, 2003 // Ткаченко А. О., *Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / 2-ге вид., випр. і доповн.*, Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003.
- Tkachenko A., *Mystetstvo slova (Vstup do literaturoznavstva): pidruchnyk dlia humanitariyiv*, Kyuiv: Pravda Yaroslavychiv, 1997 // Ткаченко А., *Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв*, Київ: Правда Ярославичів, 1997.
- Valeriy Korniychuk. *Bohrafiya*. <http://institutes.lnu.edu.ua/franko/korniychuk-valeriy/> (6. 10. 2025) // Валерій Корнійчук. *Біографія*. <http://institutes.lnu.edu.ua/franko/korniychuk-valeriy/> (6. 10. 2025)
- Yevshan M., *Ivan Franko. Narys yoho literaturnoyi diyalnosti*. <https://lib.if.ua/franko/1322821185.html> (6. 10. 2025) // Євшан М., *Іван Франко. Нарис його літературної діяльності*. <https://lib.if.ua/franko/1322821185.html> (6. 10. 2025)

Ірина Роздольська – професор кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3308-1981>
Email: iryana.rozdolska@lnu.edu.ua

Уляна ФЕДОРІВ

Львів, Львівський національний університет ім. Івана Франка

УДК 821.161.2-31.09(477)"20"В.Амеліна:172.15

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14020>

ДІМ ЯК ПРОСТІР ПАМ'ЯТИ: ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ *ДІМ ДЛЯ ДОМА*¹

Резюме. Стаття присвячена одній із ключових тем сучасної української літератури – проблемі національної ідентичності. Закцентовано на тому, що Дім є одним із символічних образів, який репрезентує модель сприйняття й інтерпретації минулого. Звертаючись до праць П'єра Нора, Дім можна інтерпретувати як місце пам'яті, як одиницю, що символізує голос предків, злиття минулого й майбутнього. Проаналізовано роман Вікторії Амеліної *Дім для Дома*, у якому Дім постає як просторова метафора сімейної пам'яті, як місце меморіального досвіду поколінь (як індивідуального, так і колективного). Інтерпретуючи Дім як філософсько-онтологічну константу, авторка розглядає проблему внутрішньої безпритульності та екзистенційного сирітства, зосереджується на проблемі невгрунтованості, «дезорієнтації на місцевості» та травмі тоталітарного минулого. Роман *Дім для Дома* став ще однією спробою через літературу проговорити те, що робить дорогу українців (до)Дому надто непевною та довгою. Особливий тип оповіді, крихка робота з картографуванням травматичного досвіду радянського минулого, наративізація спогадів про складну форму амнезії, невимовні слова й голосне мовчання – усе це дає можливість прописати цей непростий текст про непросту історію на меморіальній мапі сучасної української літератури.

Ключові слова. Дім, пам'ять, національна ідентичність, тінь минулого, травма, ландшафт, топос, місце пам'яті, посттоталітарна свідомість.

HOME AS A SPACE OF MEMORY: THE PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY IN VICTORIA AMELINA'S NOVEL «HOME FOR DOM»

Abstract. The article is devoted to one of the key topics of modern Ukrainian literature – the problem of national identity. It is emphasized that the Home is one of the symbolic images which represents the model of perception and interpretation of the past. Appealing to Pierre Nora's works, the Home can be interpreted as a site of memory, as a unit symbolizing the voice of ancestors, the confluence of past and future. The study examines Victoria Amelina's novel *Home for Dom*, in which the Home appears as a spatial metaphor of family memory, as a place of memorial experiences of generations (both individual and collective). Interpreting the Home as a philosophical and ontological constant, the author addresses the problem of internal homelessness and existential orphanhood. She focuses on the problem of

---

* Уперше стаття була опублікована хорватською мовою в часописі *Književna smotra* (Fedoriv U., *Dom kao prostor sjećanja: problem nacionalnog identiteta u romanu Viktorije Ameline „Dom za Doma”*, [u:] *Književna smotra*, 2021, vol. 53, No. 202 (4), s. 63–70).

unfoundedness, „disorientation on the ground” and the trauma of the totalitarian past. The novel *Home for Home* became another attempt to speak through literature about what makes the path of Ukrainians (to) Home too uncertain and long. A special type of narrative, fragile work with mapping the traumatic experience of the Soviet past, the narrativization of memories of a complex form of amnesia, unspeakable words and loud silence – all this makes it possible to register this difficult text about a difficult history on the memorial map of modern Ukrainian literature.

Keywords. Home, memory, national identity, shadow of the past, trauma, landscape, topos, site of memory, post-totalitarian consciousness.

Справа в тому
Що в мене немає дому
І за правилом доброго тону
Як за правилом доброго ремня
Згадаю з якого я племені
Пригадаю з якого міста
Я чекаю на своє Греммі
В мене просто нема де сісти
Написати свою промову:
У мене немає дому
У мене немає дому
У мене немає дому
«Один в каное»

Упродовж останніх десятиліть було чимало спроб по-новому подивитися на проблему минулого не так через відтворення реальних історичних подій, як через актуалізацію ваги колективних спогадів. Учені звернулися до пам'яті як концепту, що має здатність пов'язувати минуле й сьогодення¹. Відтак у сучасному науково-теоретичному дискурсі проблема пам'яті стала топовою для літературознавців, культурологів, антропологів, філософів, соціологів тощо*. Така увага пояснюється потребою переосмислення минулого, що є обов'язковою умовою на шляху до віднайдення власного «грунту» й усвідомлення своєї ідентичності. Оксана Пухонська в монографії *Літературний вимір пам'яті* так коментує цей процес: «Передусім ідеться про важливість ревізії минулого, пов'язаного з досвідом сучасників ХХ століття, суспільні, політичні, економічні та культурні процеси якого кардинально змінили перебіг історії. Неможливо оминати увагою те, що глобалізація сучасного світу спричинила кризу культурної пам'яті, особливо в суспільствах, які вийшли зі складу СРСР. Адже після його розпаду перед цими соціумами постали виклики,

¹ M. Santos, *Memory and narrative in social theory: The contributions of Jacques Derrida and Walter Benjamin*, [u:] Time & Society, 2001, vol. 10, p. 163–164.

* Варто згадати праці Я. та А. Ассманів, П. Нора, П. Коннертона, М. Хальбвакса, Б. Шацької, М. Гірш тощо. На українському матеріалі проблема пам'яті та ідентичності актуалізована в працях Т. Гундорової, Я. Грицака, О. Коляструк, А. Портнова, Я. Поліщука, В. Чернецького, О. Стяжкіної та ін.

що вимагали швидкої адаптації до нових реалій»¹. Відтак на межі XX – XXI століття в Україні гостро оприявилася проблема самоідентифікації та національної невґрунтованости. Віднайдення своєї ідентичности неможливе без повернення до своєї пам'яти, адже «це один із найсуттєвіших елементів того, що нині називають індивідуальною або колективною ідентичністю, пошук якої є однією з фундаментальних форм діяльности, що здійснюють сучасні індивіди та суспільства»².

Окремої уваги заслуговує вивчення проблеми посттоталітарної свідомости та посттоталітарної пам'яти. Власне цей напрямок активно розвивається в українському літературознавстві впродовж останніх тридцяти років, зокрема у працях Т. Гундорової, Я. Поліщука, А. Матусяк, І. Старовойт, О. Галети, О. Пухонської, О. Романенко, Х. Рутар тощо. Література була важливим елементом посттоталітарної культури, відтак вона відіграє засадничу роль у процесі відновлення ідентичности нації. Особливої ваги цей процес набуває, коли йдеться про формування національної картини світу крізь призму травматичної пам'яти минулого: «Саме такою, яку намагаються відтворити художні тексти, постає пострадянська дійсність перед вітчизняним суспільством – аж ніяк не ідеальною і схильною до швидкого подолання наслідків тривалої тоталітарної експансії, дійсністю скаліченою і позбавленою традиції, історії, пам'яти...»³.

Проблема національної ідентичности, її втрата та пошук, пам'ять поколінь, травматичний досвід радянського минулого, феномен посттоталітарної свідомости – саме це є предметом цього дослідження. Відтак поєднання студій пам'яти та студій травми стало теоретико-методологічною основою цієї розвідки. Вивчення травмованої пам'яти як однієї з категорій *memory studies* потребує розгляду пам'яти не лише у вимірі явища, пов'язаного суто з індивідуальною свідомістю людини, а й у значенні процесу, що визначає формування ідентичности суспільних груп й історичного дискурсу. Травма апелює до пам'яти, змушує до пригадування та ословлення того, що не проговорили попередні генерації. Ця проблема не обмежується пропрацюванням травми, а передбачає значно ширший спектр суспільної відповіді. Кеті Карут, одна з найавторитетніших дослідниць у царині *trauma studies*, зазначає: «...Аби дієво відповісти на травму, не достатньо просто виявити факти, які заперечуються чи перекручуються, а потрібно створити умови, за яких може нарешті відбутися колективне соціальне засвідчення і реакція на цю травму»⁴. Відтак у такому контексті важливе місце посідає генераційний підхід і поняття «генераційної травми», що передається від одного покоління іншому й чекає на визнання та ословлення. До того ж свідчення очевидців, які пережили травматичну подію, є одним із засадничих компонентів пам'яти поколінь. Це пов'язано з тим, що

¹ О. Пухонська, *Літературний вимір пам'яті*, Київ: Академвидав, 2018, с. 9.

² J. Goff, *History and memory* / translated by Steven Rendall and Elizabeth Claman, New York: Columbia University Press, 1992, p. 133.

³ О. Пухонська, *Літературний вимір пам'яті*, Київ: Академвидав, 2018, с. 37.

⁴ К. Карут, *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних наслідків* / пер. з англ. К. Дисі, Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017, с. 17.

отриманий травматичний досвід певним чином деформує самоусвідомлення людини та власну ідентичність і безпосередньо впливає не лише на уявлення про минуле, а й видозмінює проєкцію пам'яті та її вплив на майбутнє.

Травму позиціонують як фактор переоцінювання минулого й віднайдення його місця в теперішньому, а відтак і як те, що формує світоглядну парадигму наступних генерацій. Тому однією із основних для цього дослідження є концепція «постпам'яті», яку запропонувала Маріанна Гірш. Ідеться про пам'ять, що передається в спадок від попереднього покоління та відіграє визначальну роль у формуванні наступного. Дослідниця у своєму есеї *Покоління постпам'яті: писемність та візуальна культура після Голокосту* говорить про феномен пам'яті наступної генерації, яке ніколи не було ані свідками, ані жертвами, трактуючи постпам'ять як конструкт, що передає травматичний досвід і знання через покоління. Відтак постпам'ять можна трактувати як «відповідь другого покоління на травму першого»¹. Однак варто зазначити, що часто в цьому процесі маємо справу з меморіальними лакунами, генераційними розривами чи навіть із псевдопам'яттю, що є результатом трансляції травматичного досвіду від покоління до покоління, надмірної уваги до нього чи, навпаки, моментів умовчання. Феномен постпам'яті полягає в тому, що ефект від подій, які трапилися в минулому, триває в теперішньому. Це пояснюється тим, що нащадки хоч і фізично не були учасниками подій, однак через прив'язаність до травматичного минулого стають його заручниками, а сучасність натомість «не піддається репрезентації, є невловною»².

У запропонованій статті ми зосередимо свою увагу на романі Вікторії Амеліної* *Дім для Дома*. Це сімейний роман про три покоління родини Ціликів, яких доля закинула в чуже місто Львів у 70-х роках ХХ століття. Радянська дійсність та тінь тоталітарного минулого визначають їхні долі – різні в сприйнятті себе, своєї національної приналежності, розуміння ідентичності та потрактування національної історії тощо. Об'єктом цього дослідження став один із магістральних топосів, що репрезентує модель сприйняття й інтерпретації минулого – образ Дому. Апелюючи до праць П'єра Нора, Дім можна трактувати як місце пам'яті, як ту значущу одиницю, що є символічним голосом предків, місцем зустрічі минулого

¹ M. Hirsch, *Surviving images: Holocaust photographs and the work of postmemory*, [y:] Visual culture and the Holocaust (ed. by Zelizer B.), Great Britain: The Athlone Press London, 2001, p. 218.

² Т. Гундорова, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї*, Київ: Грані-Т, 2012, с. 10.

* Вікторія Амеліна – українська письменниця, яка дебютувала в 2014 році романом *Синдром листопаду, або Ното Comptiens*, який увійшов у ТОП-10 рейтингу *ЛітАкцент-2014*, а згодом був номінований на премію Валерія Шевчука. У 2016 році дві книжки письменниці стали призерами конкурсу, оголошеного Міжнародним фестивалем *Запорізька книжкова толока – 2016*: роман *Синдром листопаду, або Ното Comptiens* у номінації *Українська художня література. Проза* та *Хтось, Або Водяне Серце* – у номінації *Дитяча література*. Цьогоріч В. Амеліна презентувала ще одну дитячу книжку *Е-е-сторії екскаватора Еки* (Львів: Видавництво Старого Лева, 2021). Роман *Дім для Дома* вийшов у 2017, викликавши резонанс і серед критиків, і серед читачів. Він увійшов до коротких списків міжнародних та національних премій: *Європейської Літературної Премії, Премії Міста Літератури ЮНЕСКО, ЛітАкцент року – 2017*.

та майбутнього. У цьому творі Дім постає як просторова метафора родинної пам'яті, як місце меморіального досвіду поколінь (індивідуального й колективного). Тлумачачи Дім як філософсько-онтологічну константу, письменниця звертається до проблеми внутрішньої бездомності та екзистенційного сирітства. Вона акцентує на проблемі невгрунтованості, «дезорієнтації на місцевості» та травмуванні тоталітарним минулим. Відтак спробуємо з'ясувати, чим є Дім у романі Вікторії Амеліної: «ландшафтом знедолених», яких не об'єднує пам'ять про минуле, чи простором, де відбулася національна самоідентифікація.

Дім/не-Дім/Антидім

Як зазначила Олена Романенко, у творі «є кілька рис, які повертають літературознавчу розмову з дискусії про ідентичність поколінь як магістральної теми української романістики останніх десятиліть до диспуту про культурну картографію та травматичний ландшафт українського минулого»¹. «Хто ти? Із ким ти себе ідентифікуєш? Чи готовий ти ввійти у свій Дім? Як покінчити із транзитною ідентичністю й віднайти свою національну?» – саме ці питання стали центральними не лише в романі В. Амеліної, але й у творах Оксани Забужко, Сергія Жадана, Юрія Винничука, Марії Матіос, Софії Андрухович, Степана Процюка та ін.* Звертаючись до праць П. Нора, який стверджував, що зараз ми живемо в «епоху, захоплену пам'яттю»², можемо говорити про безперечний зв'язок пам'яті та ідентичності. Тут важливо наголосити, що В. Амеліна актуалізує вкрай важливу для українського суспільства тему – проблему прощання з «радянською ідентичністю», (не)можливість цього процесу для певної частини суспільства, кризи самоідентифікації та внутрішнього конфлікту із сприйняттям себе, боротьбу між «пострадянським» та «українським»³. Усе це загострюється на тлі історичних подій. Перебудова,

¹ О. Романенко, *Координати дому: символічні простори роману Вікторії Амеліної «Дім для дома»*, «Синопис: текст, контекст, медіа», 2018, № 3, с. 3.

* Насамперед ідеться про такі твори, як: *Музей покинутих секретів* О. Забужко, *Ворошиловград, Інтернат* С. Жадана, *Танго смерті* Ю. Винничука, *Солодка Даруся, Букова земля* М. Матіос, *Інфекція* С. Процюка, *Амадока* С. Андрухович тощо.

² П. Нора, *Теперішнє, нація, пам'ять* / пер. з фр. А. Рєпи, Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014, с. 9.

³ Студії вивчення радянського минулого досить активно розвиваються і в Україні, і за її межами. Увага до раніше табуованих чи витіснених із пам'яті суспільства «білих плям» історії впродовж наступних років стимулювала дослідницький пошук і появу великої кількості публікацій на тему радянського минулого. Однією з магістральних тем є проблема «радянської ідентичності» та її вплив на українське сьогодення. Зокрема, варто акцентувати на напрацюваннях Олени Стяжкіної (О. Стяжкіна, *Радянське як своє, чуже, інше: теоретичні підходи*, «Нові сторінки історії Донбасу», 2017, кн. 26, с. 51–71); О. Стяжкіна, *Володарі часу: чому радянське (не)завершується*, [у:] Радянськість: спроба діагностики крізь призму повсякденності: збірник матеріалів II Всеукр. наук-метод. семінару, 2017, 7–8 квітня, м. Вінниця (ред. О.А. Коляструк), Вінниця, с. 63–90; Ярослава Грицака (Я. Грицак, *Парадокси національної ідентичності*. <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/paradoksi-nacionalnoyi-identichnosti> (Дата звернення: 16. 08. 2021); Ярослава Грицака та Олександра Комарова (Я. Грицак, О. Комаров, *Шлях становлення української ідентичності*. <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/shlyah-stanovlennya>

Революція на граніті, розпад СРСР, Помаранчева Революція, Революція Гідності, російсько-українська війна; перевідкривання історії, деміфологізація минулого, переосмислення засадничо важливих для України подій та імен (Друга світова війна, діяльність ОУН-УПА, Голодомор, Голокост etc.) та їх різнотрактування (для українського суспільства характерна регіональна диференціація, розрізненість на Захід та Схід, відмінність ідентичностей) – усі ці події та процеси так чи інакше спричинилися до набуття травматичного досвіду українцями на межі ХХ – ХХІ ст., наслідком чого й стало формування «розмитої ідентичності», нечітко артикульованої й неусвідомленої. Йорн Рюзен стверджував, що «ідентичність формується як здатність сказати «ні» накинутим зразкам розуміння себе й організації життя»¹. Однак більшість героїв роману В. Амеліної не готові до зустрічі з собою, не готові до утвердження своєї власної ідентичності, не розуміють, не знають і не бажають знати, хто вони, де їхнє коріння та ґрунт, а найгірше – куди їм рухатися: «Звідки? Мама Оля застигла й мовчала. Що вона має відповісти? І справа не в тому, аби знайти правильну відповідь для перевірки. Просто справді, а звідки вона? Можливо, вона з Баку? Ось і тонкий запах нафти, про який сама Оля, звісно, ж і не здогадується, будь-кому з псів розкаже, як вона купалася в Каспійському морі. А може, вона з селища на Забайкаллі, де ходила до першого класу? А може, з якогонебудь Саратова, де й не бувала ніколи, бо звідти втекла від невідомих бід ще її бабуся, за течією Волги аж до Каспійського моря. Чи, може, Оля таки з України? З села, куди скоро поїде батько ставити пам'ятник на могилі своєї матері»².

Історичний контекст став визначальним у процесі розуміння роману В. Амеліної. На прикладі родини Ціликів авторка показала увесь складний процес пошуку себе, своєї національної приналежності, кризи самоідентифікації на шляху до Дому як місця самовизначення, місця, де генерується енергія роду. Аналізуючи топос Дому, варто зазначити, що йдеться про кілька його проєкцій. Перша – трактування Дому як власного мікрокосму та особливого простору свободи й безпеки. У розумінні Внутрішнього Дому важливішим є його особистісне *від-чуття* чи навіть *від-чування*. Дім можна означити як «місце пам'яті», як локацію, де відбувається діалог із попередніми поколіннями, де голос предків «промовляє», відтак важливо не втратити пам'ять дому. Дім – це місце, де розгортається духовне життя родини, зі своїми традиціями, цінностями, спогадами, голосами, секретами, реліквіями ест. Однак, попри символізм прізвища («Цілик — це невеликий масив породи, той, що при розробці родовища залишився цілий»³), із родиною цього не сталося, вони не

[ukrayinskoyi-identychnosti](#) (Дата звернення: 10. 09. 2021); Ольги Коляструк (О. Коляструк, *Подолання радянського починається з себе і дається дуже важко*, [у:] Україна Модерна. <https://uamoderna.com/jittepis-istory/olha-kolyastruk> (Дата звернення: 30. 08. 2021). Окремо варто згадати про Міжнародну наукову конференцію *Радянське «я» і радянське «ми» між ідеологією і реальністю* (Київ, НаУКМА, 24–26 червня 2021 р.).

¹ Й. Рюзен, *Нові шляхи історичного мислення*, Львів: Літопис, 2010, с. 100.

² В. Амеліна, *Дім для Дома*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017, с. 116.

³ Там само, с. 47.

залишилися «цілими» щодо розуміння себе та свого коріння, у їхніх головах безперервно звучить пісенька «Мой адрес не дом и не улица, мой адрес...»¹.

Розгублені, дезорієнтовані, травмовані і минулим, і сучасним, самотні й чужі у власному Домі – саме такими є герої епохи «пост». Координати буття кількох поколінь Ціликів як носіїв постпам'яти – це буття-у-транзиті. Квартира на Лепкого (а може, Галана?!) радше нагадує простір, де панує атмосфера «невгрунтованости» та невизначености. Дім стає не-Домом, який можна потрактувати як випадковий притулок, як «тимчасовий табір для біженців»². Важливо наголосити, що «постпам'ять оприявлює свою компенсаторну дію не через спогади, а через «образні вкладки, проєкції, творчість», що реалізуються у формі фотографій, документів, книжок, монументів. Вони виступають своєрідним предметним, матеріалізованим дозаповненням того пропуску, який існує в пам'яті про страшне минуле їхніх батьків»³.

У старому будинку на Лепкого-Галана речі є слідами пам'яті – випадкової, розпорошеної, чужої, неприйнятої, а часом навіть стидкої. Увесь цей меморіальний спадок став меморіальним мотлохом, адже в ньому деформована чи затерта історія, історія цілих поколінь: «Заносили речі, зібрані по всьому соціалістичному світу: товсті рулони азербайджанських і грузинських килимів і запаковані в газету «Правда» польські сервізи, і в'язанки книжок – повні зібрання Пушкіна, Достоєвського, Леніна та Шекспіра, і сукні та туфлі у незліченних картонних коробках, і білосніжну німецьку шафу, і саморобні книжкові полиці, й залізні ліжка – такі, наче з казарм, – іншими так і не розжилися, не встигли, що ж... Меблі розставляли довкола старих орієнтирів: залізної скрині й пічки з потрісканими білими кахлями та чорним нутром. Довкола чужої скрині й старої пічки будували нове життя. Так, саме тут»⁴.

Особливо ця проблема увиразнилася на родинних світлинах, які є символічним медіумом між сучасним та минулим, живими та мертвими. Фотографії прив'язують людину до споминів, на них зафіксоване минуле, те, що змінити не можна, але можна потрактувати по-іншому. Фотографію можна потрактувати як псевдоприсутність і водночас як символ відсутности⁵. Світлини є свідченням і свідками, вони змушують пам'ять працювати, повертатися, ламати кордони сучасного, проходити коридорами травматичного реального: « – Марусю, тепер так, – командує Оля. – Бери й переписуй все. Тільки вже без зірок оцих і кар'єри в піонерській організації. Просто дідусь, просто бабуся, просто дві дівчинки у шкільній формі. Галстуки насправді у всіх були, але про голову ради загону – це необов'язково. Менше подробиць! Просто всі щасливі. Про

¹ Там само, с. 116.

² Там само, с. 49–50.

³ Т. Гундорова, *Посттравматичне письмо і риторика відсутности: Бруно Шульц – Жорж Перек – Джонатан Фоєр*, «Слово і Час», 2018, № 11, с. 99.

⁴ В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 42.

⁵ С. Зонтаг, *Про фотографію*, Київ: Основи, 2002.

погоду теж можна писати. І швидко, бо скоро спати! Тиша. Тільки мала б'є по клавішах. Дуже повільно. Мусить викреслювати подумки з родинної фотографії дідові погони й військову виправку і тітчин малиновий галстук. На місці тоталітарних символів залишається білі плями, але ж справді – і без них можна розповісти родинну історію. Принаймні в шкільному творі. Може, нічого не станеться навіть, якщо підправити деякі біографії¹.

Не став для Ціликів Домом і Львів. Опинившись випадково у Львові, родина не приймає це місто. Через неприйняття воно втрачає свою енергію, у ньому зникають рідні запахи, стираються важливі сліди минулого, втрачаючи будь-який сенс. Міський простір позбувається своєї унікальності чи навіть сакральності, що були притаманні йому, перетворюючись на простір, який французький антрополог Марк Оже назвав «не-місцями»². Це простори, позбавлені свого сенсу, без ідентичності та історії, без призначення. По суті, це місця транзиту та глобальної невідзначеності. Аляйда Ассман, вивчаючи питання пам'яті міста, трактує його як палімпсест, «коли стають зримими нашарування й пласти, котрі засвідчують історію як колективний витвір різних поколінь, епох, періодів поселень»³, де є місце небезпечній ностальгії за минулим.

Небезпечна ностальгія та тінь минулого

В одному інтерв'ю Вікторія Амеліна прокоментувала, що «Дім для Дома – книжка про небезпечну ностальгію». Ірина Старовойт зазначила, що «слово «ностальгія» (грец. νόστος — повернення додому і άλγος — біль) у ХХ столітті набуло особливого значення, адже воно стало віком переміщених осіб і людей із комплексом уцілілого. Це були люди відірвані від свого коріння, через нові життєві траєкторії назавжди видалені з традиційної для них культури і ландшафту»⁴. Парадоксально, але герої ностальгують за травматичним, а часто страшним і стидким минулим. Вони є носіями тіни радянського минулого, яка не дозволяє їм вийти з буття-у-транзиті: «Топографія міжчасся – ось час, у якому перебувають дев'ятдесятники. Їхній простір – станції відправлення та прибуття, їхні родичі – мандрівники, тобто особлива каста людей, бездомних і не вкорінених, яких, власне, й зріднює їхня бездомність. Їх зріднює іманентність буття, кочування, безбатьківщина, тобто спільний стан усіх маргіналів, бездомних, іммігрантів»⁵.

¹ В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 214.

² М. Auge, *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności* / przeł. R. Chymkowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.

³ А. Ассман, *Пам'ять міста*, «Питання літературознавства», 2015, вип. 92, с. 7.

⁴ І. Старовойт, *Бумеранг пам'яті: про стидкі і страшні спогади в українській літературі*. <http://litakcent.com/2018/02/02/bumerang-pam-yati-pro-stidki-i-strashni-spagadi-v-ukrayinskiy-literaturi/>

⁵ Т. Гундорова, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї*, Київ: Грані-Т, 2012, с. 206.

Мотив (без)домности *homo soveticus* (те, що Ярослав Поліщук називає «комплексом безґрунтярства та депресивности»¹) – один із провідних у сучасній українській літературі. Відтак В. Амеліна намагається з'ясувати, у чому ж причина небажання значної кількості українців бути причетними до Великого Дому, чому вони обирають транзитний простір, чому відсутнє бажання вкорінитися у власний ґрунт, віднайти свою ідентичність, яка була втрачена, чому живуть небезпечною ностальгією. Це покоління, яке застрягло між минулим і майбутнім. Совковість залишалась і в їхньому побуті, і в їхній свідомості. Їхня ментальна карта – це карта вічних мандрів, що ніяк не пов'язана із відчуттям Дому та шляхом до національної самоідентифікації. Їхня топографія пам'яті – це ландшафти поза Львовом, поза Україною (СРСР, Азейбарджан, ГДР, Німеччина, Польща, США, Баку, Донецьк, Ленінград, Москва, Новерськ, Нью-Йорк etc.). Вікторія Амеліна розширює ареали простору, травмованого тоталітарним минулим. Згадує майже про всі значущі рани на меморіальній мапі – репресії 30-х років, львівське гетто, депортацію татар, винищення дисидентів, розпад СРСР, Сквиливіську трагедію, Майдан... Історія Ціликів – це не локальна історія. Це історія не одного покоління й не однієї нації. Це історія

свідків:

«– Але це ж дуже важливо, – виправдовується отой, що наш, вочевидь, підприємливий аспірант якого-небудь факультету тої-таки археології. – Не лише для цієї родини, а й для історії. Розумієте, є ділянки, позначені свідками. Деякі ваші сусіди вже...»².

Таке осмислення є вкрай необхідне, адже є нагальна потреба в тому, щоб «дати такому досвіду певне трактування, зокрема відновити чи принаймні зрозуміти й пояснити травматичне минуле. Рубці від травми, що залишилися не лише на окремих людях, а й на цілих суспільствах, очікують на свідчення, справедливість та опрацювання»³. Історія про пошук масових поховань євреїв на дачній ділянці Івана Цілика – це історія про невизнання та неприйняття горя інших: «Зосередження на власних стражданнях дає змогу обґрунтувати свою брутальну поведінку щодо інших і замовчати їхні страждання. Водночас воно дозволяє не помічати страждань тих народів, які були покривджені іншими народами – і які могли би стати конкурентами в боротьбі за статус найбільшої жертви історії»⁴. Полковник не ословлює свою травму, але це не означає, що він не відчуває її, не є носієм травматичного досвіду поколінь. Він абстрагується від неї, витісняючи її зі своєї свідомості. Разом із тим герой не готовий до прийняття травми та болю інших, тих,

¹ Я. Поліщук, *Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі*, Чернівці: Книги-XXI, 2018, с. 171.

² В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 306.

³ D. W. Blight, *The Memory Boom: Why and Why Now?* [у:] *Memory in Mind and Culture*. Ed. by Pascal Boyer and James V. Wertsch, New York: Cambridge UP, 2009, p. 248.

⁴ А. Матусяк, *Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою* / переклад з польської А. Бондаря, Львів, ЛА «Піраміда», 2020, с. 158.

хто є важливими свідками найстрашніших злочинів ХХ ст. чи їхніми нащадками: «...Полковник нічого не хоче знати, він же сказав уже: це його земля. І тоді чоловік в капелюсі теж, як полковник, кричить так, що, здається, лякаються навіть його супутники. Кричить, що в його любі Розі не залишилось в місті нікого й що ніхто не знає, чи батьків її розстріляли в гетто, чи, може, відправили в Белжець? І якщо відправили, чи дожили вони до того, аби зайти в газову камеру чи, може, померли раніше, у вагоні?»¹

Як зазначає Тамара Гундорова, «...травматичне минуле залишається трансресивно присутнім у сучасності; мстиве, воно переслідує, заволодіває, домінує над теперішнім, замість того, щоб забутись [...]. Потрібні особливі зусилля – особливе «пропрацювання» пам'яті з допомогою рефлексій, щоб відірватись від такого травматичного минулого, щоб визволити сучасність...»². Отримавши в спадок травматичний досвід радянського минулого, вони не здатні до самоусвідомлення, до потреби відчування та відчитування національної ідентичності як «колективного чуття, зіпертого на віру в належність до однієї нації і в спільність більшості атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй»³. Це і є ознаками покоління з «випадковою ідентичністю», покоління «на межі» – межі локальної, часовій, культурній, історичній: «У свідоцтва про народження своїх дітей Іван та Ліля записали різні національності: Тамарі – «росіянка», Олі – «українка». Ніби підкоряючись розтиражованій ідеї старшого й молодшого брата. Обидві онуки вже якимось дивом народилися росіянками»⁴.

Окрім того, Цілики не готові прийняти нову офіційну історію, де їхня «права» стає деструктивною. У новій реальності посттоталітарна свідомість просто не здатна до трансформацій. Це можна простежити на прикладі Ольги. Вона, як учителька історії, не готова до відкриття правдивих архівів колективної пам'яті, відкидає «нову історію», не бажає знати правду, адже посттоталітарна свідомість постає з відкидання чи заперечення правди: «Але тепер Мама Оля впевнена, що з неї поганий учитель історії. Ні, вона читала ще в радянських журналах про всі жалюгідні факти, репресії, «перегиби на місцях». ... Читала і забувала. Оля не з тих, хто ловив хвилі іноземних радіостанцій, хто шукав чогось закордонного, окрім зручних тувельок або джинсів... І річ не в тім, які книжки вона тепер прочитає – картина світу в її голові просто не зможе отак взяти й перевернутися... А історії я справді не знаю. Я зовсім заплуталася. То тільки одну історію вивчила, тепер – інша»⁵.

Не менш важливою деталлю в романі є ставлення героїв до рідної мови, яку за Мартіном Гайдегером, трактуємо як «дім буття». Мова є відображення

¹ В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 306–307.

² Т. Гундорова, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї*, Київ: Грані-Т, 2012, с. 16.

³ М. Гібернау, *Ідентичність націй*, Київ: Темпора, 2012, с. 20.

⁴ В. Амеліна, *Дім для Дома...*, с. 79.

⁵ Там само, с. 117.

світоглядної картини і нації, і особистості: «Властиве місце перебування буття людини міститься в мові, незалежно від того, знає вона це чи ні, тоді той досвід, що ми його набуваємо з мовою, торкнеться нас у найпотаємніших глибинах нашого буття»¹. Саме в мові закладені основи самоідентичності, ментальні особливості, світоглядні орієнтири. Ще в XIX ст. Олександр Потебня наголошував, що мова є «душею народу», певною консолідуючою духовною енергією. Цілики дезорієнтовані й тут: обираючи імена своїм донькам, зупинилися на двох версіях – російському варіанті «Маша» та українському «Маруся». Зрозуміло, що все це є наслідком відсутності чітко окресленого голосу пам'яті поколінь, що є носієм травматичного досвіду радянського минулого*. Відтак єдина перспектива – у віднайденні мови, що зможе описати біль і травму, та вийти з мовчання.

Вихід з мовчання та віднайдення Дому

Джорджіо Агамбен зазначав, що покликання того, хто вижив – пам'ятати². Свідчення – це претензія на можливість «бути після травми». Здатність наративізувати пережите для жертви є шансом на відновлення власної сутності, перекресленої травмою. «Позаяк людство опинилося перед постанням цивілізаційного розриву, що провокує до рефлексії: як зрозуміти щось, що перевищує будь-які межі розуміння, як виразити щось, що ухиляється від раціонального поля мови, за допомогою якого це щось здобуло би свою репрезентацію. Невимовний масштаб тоталітарного насильства залишив тих, хто зазнав його вкрай розумової деструктивності, у комунікаційній порожнечі «поміж» змогою і незмогою говорити про

¹ М. Гайдеггер, *Дорогою до мови*, Львів: Літопис, 2007, с. 135.

*В українських історичних, культурологічних, літературознавчих дослідженнях тема травми актуалізована в дослідженнях Тамари Гундорової (Т. Гундорова, *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи*, [у:] *Постколоніалізм. Генерації. Культура* / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк, Київ: Лаурис, 2014, с. 26–44; Вадима Василенка (В. Василенко, *Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини XX століття*. https://shron1.chtyvo.org.ua/Vasylenko_Vadym/Modyfikatsiia_travmy_v_ukrainskii_emihratsiinii_prouzi_druhoi_polovyny_XX_stolittia.pdf (Дата звернення: 3. 04. 2021); Віталія Чарнецького (В. Чернецький, *Картографуючи посткомуністичні культури*. Київ: Критика, 2013); Оксани Кісь (О. Кісь, *Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор*, [у:] *У пошуках власного голосу, Усна історія як теорія, метод та джерело*, Збірник наукових статей / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен, Харків: ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010, с. 171–191); Ірини Старовойт (І. Старовойт, *Бумеранг пам'яті: про стидкі і страшні спогади в українській літературі*. <http://litakcent.com/2018/02/02/bumerang-pam-yati-pro-stidki-i-strashni-spagadi-v-ukrayinskiy-literaturi/> (Дата звернення: 3. 07. 2021); Христини Рутар (Х. Рутар, *Травмована чи міфологізована пам'ять (на матеріалі роману «Танго смерті» Юрія Винничука)*, [у:] *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наук. пр. / відп. ред. І. Сабашко, Ужгород, 2018, вип. 23, с. 294–298) тощо.*

² G. Agamben, *The Remnants of Auschwitz: the Witness and the Archive*, New York: Zone Books, 1999, p. 176. <http://artsites.ucsc.edu/sdaniel/230/Agamben-Remnants-of-Auschwitz.pdf>

пережитий досвід. Тож єдиним способом його артикуляції виявилось мовчання...»¹. Радянське минуле проникло в пам'ять поколінь. Воно тягне за собою генераційну травму. Три покоління Ціликів є її носіями, хоча ніколи не визнавали та не ословлювали її. Іван Цілик мовчав про пережитий голод, Велика Ба – про евакуацію родини до Азербайджану, Ольга – про деформовану історичну пам'ять, Тамара – про комплекс безгрошів'я, що зробив з неї «людину без ідентичності», Маша та Маруся – про тягар постпам'яти, що глибоко закорінена в них. Це люди «з розщепленою ідентичністю», які не ідентифікують себе з жертвами, відтак не готові «вийти з мовчання», не готові до проговорення їхнього травматичного досвіду. Неможливість ословити свій біль із різних причин ставить цілі генерації в позицію «агентів мовчання», «які зарезерували за собою право контролювати те, про що дозволено говорити, а що говорити не варто, що можна або треба пам'ятати, що мусить залишитися забутим...»². Вони мовчать про біль, про почуття, про свої переживання. Перебування в просторі минулого або в просторі безчасся – ось координати покоління, із їхнім родовим травматичним спадком, що блокує розуміння потреби трансформації та переусвідомлення своєї національної ідентичності. Більшість представників цієї епохи є носіями посттоталітарної свідомості, що передається від одного покоління іншому, із розщепленою пам'яттю, що творить із них «покоління національної депресії». Однак В. Амеліна означає шлях виходу з «ландшафту знедолених» через два образи – образ сліпої Марусі, яка, попри все, бачить Дім у всіх його проєкціях та в образі оповідача – пуделя Дома.

Оскільки єдиноможливим варіантом виходу з мовчання є віднайдення мови, що зможе наративізувати травматичний досвід минулого, письменниця вдається до «нульового ступеня письма», запропонованого Роланом Бартом. Таке письмо трактуємо як нейтральне, позбавлене впливу ідеології та стереотипів. Авторка знаходить голос Іншого – і робить оповідачем пуделя Дома. Таким чином вона ускладнює структуру твору, адже використання такого механізму робить роман іронічним, почасти саркастичним і парадоксальним*. Свідчити готовий лише собака, бо люди не знайшли потрібної мови: «Взагалі-то це навіть зручно, що я собака. Будь я людиною, до цього дня дуже би втомився від одної лише необхідності вирішити, якою саме мовою розповісти цю історію – українською чи російською (інших мов я не знав би добре, навіть людиною – забракло би співрозмовників...). Потім, навіть уже вирішивши, я без кінця би перефразовував речення, яке цей вибір пояснює: як краще сказати «українською чи російською» або, може, «російською чи

¹ А. Матусяк, *Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою* / переклад з польської А. Бондаря, Львів, ЛА «Піраміда», 2020, с. 12.

² Там само, с. 13.

* Варто зазначити, що тут простежується ниточка традиції, зокрема роману Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію» (1928 р.).

українською)? Ні, я б просто нічого ніколи не розповів. Будь я людиною. Але пес тут може сказати. Тож я скористаюся цим привілеєм»¹.

Домінік, якого привезли та покинули у Львові, здатен до досягнення та віднайдення міста як Дому. Досліджуючи проблему пам'яті міста, Аляйда Ассман зазначила: «Говорячи про «простір», маємо на увазі щось таке, що належить конструювати, опановувати, також організовувати, використовувати чи впорядковувати. Простір є переважно предметом упорядкування й планування, диспозитивна маса для діячів з наміром, якими можуть бути архітектори, містобудівники чи політики. Усі вони спрямовують свої погляди в майбутнє; вони хочуть втручатися, змінювати, перебудовувати. Місця натомість характеризуються тим, що якісь дії в них уже відбулися, у них щось пережито, вистраждано й зроблено. Тут історія вже відбулася, залишивши по собі відмітини у формі слідів, реліктів, залишків, монументів, зарубок, рубців чи ран. Місця мають назви та історію чи історії, вони приховують у собі *минуле*; простори відкривають вимір планування й вказують у *майбутнє*»². Саме така проекція змінює фокус: від сприйняття Дому як місяця пам'яті до його потрактування як простору пам'яті та виводить на осмислення перспективи вибудовування своєї ідентичності, на втоптуванні ґрунту та віднайденні шляху до Дому. Маруся відчуває пуповинний зв'язок з містом, адже її батько та бабуся Віра – львів'яни, носії цієї особливої локальної львівської ідентичності, із її ментальними, культурними й політичними відмінностями*. Вона чи не єдина, хто прагне перетворити Дім із місця пам'яті, до того ж чужої пам'яті, у простір пам'яті. Вона готова шукати ключі від символічної меморіальної скрині, щоб творити свою історію і нарешті зробити простір на Лепкого своїм Домом.

Роман В. Амеліної – це ще спроба ревізії та переосмислення нашого спільного минулого, яке піддавалося різнотрактуванню, що породжувало множинність його інтерпретацій. «Ця книга, ймовірно, – ключ до порозуміння. Бо навіть зараз ми, проживши в новій країні досить великий шмат життя, однаково не навчилися бачити інших. Відчувати, що вони в наших очах можуть бути загарбниками, чужинцями, але у них є своя приватна історія стосунків з цим містом і з цим місцем. І якщо подивитися на них як на живих людей, у яких є свої емоції, свої родинні історії, побачиш зовсім іншу картину і перестанеш сприймати їх за шаблонами, які

¹ В. Амеліна, *Дім для Дома*, с. 11.

² А. Ассман, *Пам'ять міста*, «Питання літературознавства», 2015, вип. 92, с. 10.

* У цьому контексті цікавим буде питання про Львів як місце пам'яті, як полікультурне та поліетнічне місто-фронтір, щодо історії якого утвердилося багато міфів, стереотипів, маніпуляцій. Насамперед ідеться про праці Катажини Котинської (К. Котинська, *Львів: перечитування міста*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017), Стефанії Андрусів (С. Андрусів, *Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.* Тернопіль: Джура; Львів: Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2020); унікальний путівник *Львів – місто натхнення. Література*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017; збірку міських історій *То є Львів*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017; антологію *Книга Лева: Львів як текст. Львівський прозовий андеграунд 70-80-х рр. ХХ ст.*, Львів: Піраміда, 2017; романи Ю. Винничука (*Аптекарь*, *Танго смерти*), Н. Гірницької *Мелодія кави у тональності кардамону*), П. Яценка *Львівська сага* тощо.

дуже часто руйнують людське спілкування. *Дім для Дома* - про це, про віднаходження спільної мови між такими різними і часто далекими один від одного, але в чомусь близькими людьми одного міста»¹. Відтак звернення до поняття «генераційної травми» та концепції «постпам'яті» можна вважати магістральною дослідницькою стратегією для цієї статті, що уможливило панорамний аналіз як історичного, так і соціокультурного контексту роману В. Амеліної *Дім для Дома*, що став ще однією спробою через літературу проговорити те, що робить дорогу українців (до)Дому надто непевною та довгою. Особливий тип оповіді, крихка робота з картографуванням травматичного досвіду радянського минулого, наративізація спогадів про складну форму амнезії, невимовні слова та голосне мовчання – усе це дає можливість прописати непростий роман про непросту історію на меморіальній мапі сучасної української літератури.

References

- Amelina V., *Dim dlia Doma*, Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2017 // Амеліна В., *Дім для Дома*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2017.
- Assman A., *Pamiat mista*, „Pytannia literaturoznavstva”, 2017, vup. 92, s. 7–25 // Ассман А., *Пам'ять міста*, «Питання літературознавства», 2017, вип. 92, с. 7-25.
- Haidegger M., *Dorohoyu do moyu*, Lviv: Litopys, 2007 // Гайдеггер М., *Дорогою до мови*, Львів: Літопис, 2007.
- Hundorova T., *Postkolonialnyi roman heneratsiynoyi travmy ta postkolonialne chytannia na skhodi Yevropy*, [u:] Postkolonializm. Heneratsii. Kultura / za red. T. Hundorovoю, A. Matusiak, Kyuiv: Laurus, 2014, s. 26–44 // Гундорова Т., *Постколониальний роман генераційної травми та постколониальне читання на сході Європи*, [у:] Постколониалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк, Київ: Лаурус, 2014, с. 26–44.
- Hundorova T., *Posttravmatychnе pysmo i rytoryka vidsutnosti: Bruno Shults – Zhorzh Perek – Dzhonatan Foier*, „Slovo i Chas”, 2018, № 11, s. 97–108 // Гундорова Т., *Посттравматичне письмо і риторика відсутності: Бруно Шульц – Жорж Перек – Джонатан Фоер*, «Слово і Час», 2018, № 11, с. 97–108.
- Hundorova T., *Tranzytна kultura. Symptomy postkolonialnoyi travmy: eseyi*, Kyuiv: Hrani-T, 2012 // Гундорова Т., *Транзитна культура. Симптоми постколониальної травми: есеї*, Київ: Грані-Т, 2012.
- Gibernau M., *Identychnist natsiy*, Kyuiv: Tempora, 2012 // Гібернау М., *Ідентичність націй*, Київ: Темпора, 2012.
- Dubrovska A., *Opozysiya „Dim”/„Antydim” u romani V. Vynnychenka “Khochu!”* <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=10347&chapter=1> (Data zvernennia: 7. 04. 2021) // Дубровська А., *Опозиція «Дім»/«Антидім» у романі В. Винниченка «Хочу!»* <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=10347&chapter=1> (Дата звернення: 7. 04. 2021).

¹ М. Савка, «Дім для Дома» – ключ до порозуміння між далекими і близькими людьми одного міста. [https://starylev.com.ua/news/dim-dlya-doma-klyuch-do-porozuminnya-mizh-dalekymi-i-blyzkyumu-lyudmy-odnogo-mista](https://starylev.com.ua/news/dim-dlya-doma-klyuch-do-porozuminnya-mizh-dalekimi-i-blyzkyumu-lyudmy-odnogo-mista).

- Zontag S., *Pro fotohrafiju*, Kyiv: Osnovy, 2002 // Зонтаг С., *Про фотографію*, Київ: Основи, 2002.
- Karut K., *Pochuty travmu. Rozmovy z providnymy spetsialistamy z teoriyi ta likuvannia katastrofichnykh dosvidiv*; per. z anhl. Kateryny Dysy, Kyiv: Dukh i Litera, 2017 // Карут К., *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів*; пер. з англ. Катерини Дисси, Київ: Дух і Літера, 2017.
- Matusiak A., *Vyity z movchannia. Dekolonialni zmahannia ukrayinskoj kultury ta literatury XXI stolittia z posttotalitarnoyu travmoju* / perек. z pol. A. Bondaria, Lviv, LA «Piramida», 2020 // Матусяк А., *Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою* / перек. з пол. А. Бондаря, Львів, ЛА «Піраміда», 2020.
- Nora P., *Teperishnie, natsiya, pamyat* / per. z fr. A. Riepy, Kyiv: TOV „Vydavnytstvo „KLIO”, 2014 // Нора П., *Теперішнє, нація, пам'ять* / пер. з фр. А. Рєпи, Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014.
- Polishchuk Ya., *Hibrydna topohrafiya. Mistsia i ne-mistsia v suchasnyj ukrayinskij literaturi*, Chernivtsi: Knyhu-XXI, 2018 // Поліщук Я., *Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі*, Чернівці: Книги-XXI, 2018.
- Pukhonska O., *Literaturnyi vymir pamyati*, Kyiv: Akademvydav, 2018 // Пухонська О., *Літературний вимір пам'яті*, Київ: Академвидав, 2018.
- Romanenko O., *Koordynaty domu: symvolichni prostory romanu Viktoriyi Amelinoyi „Dim dlia doma”*, [u:] Synopsys: tekst, kontekst, media, 2018, № 3, s. 1–16 // Романенко О., *Координати дому: символічні простори роману Вікторії Амеліної «Дім для дома»*, [у:] Синопис: текст, контекст, медіа, 2018, № 3, с. 1–16.
- Riuzen Y., *Novi shliakhy istorychnoho myslennia*, Lviv: Litopys, 2010 // Рюзен Й., *Нові шляхи історичного мислення*, Львів: Літопис, 2010.
- Savka M., „Dim dlia Doma” – kluch do porozuminnia mizh dalekymy i blyzkymy ljudmy odnogo mista. <https://starylev.com.ua/news/dim-dlya-doma-klyuch-do-porozuminnya-mizh-dalekymy-i-blyzkymy-lyudmy-odnogo-mista> (Data zvernennia: 17. 03. 2021) // Савка М., «Дім для Дома» – ключ до порозуміння між далекими і близькими людьми одного міста. <https://starylev.com.ua/news/dim-dlya-doma-klyuch-do-porozuminnya-mizh-dalekymy-i-blyzkymy-lyudmy-odnogo-mista> (Дата звернення: 17. 03. 2021).
- Starovoit I., *Bumeranh pamyati: pro stydki i strashni spohady v ukrayinskij literaturi*. <http://litakcent.com/2018/02/02/bumerang-pam-yati-pro-stidki-i-strashni-spogadi-v-ukrayinskiy-literaturi/> (Data zvernennia: 14.03. 2021) // Старовойт І., *Бумеранг пам'яті: про стидкі і страшні спогади в українській літературі*. <http://litakcent.com/2018/02/02/bumerang-pam-yati-pro-stidki-i-strashni-spogadi-v-ukrayinskiy-literaturi/> (Дата звернення: 14.03. 2021).
- Agamben G., *The Remnants of Auschwitz: the Witness and the Archive*, New York: Zone Books, 1999, p. 176. <http://artsites.ucsc.edu/sdaniel/230/Agamben-Remnants-of-Auschwitz.pdf>.
- Auge M., *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*; przeł. R. Chymkowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.

- Blight D. W., *The Memory Boom: Why and Why Now?* [u:] Memory in Mind and Culture; ed. by Pascal Boyer and James V. Wertsch, New York: Cambridge UP, 2009, pp. 238-251.
- Goff J., *History and memory* / translated by Steven Rendall and Elizabeth Claman, New York: Columbia University Press, 1992.
- Hirsch M., *Surviving images: Holocaust photographs and the work of postmemory*, [u:] Visual culture and the Holocaust (ed. by Zelizer B.), Great Britain: The Athlone Press London, 2001, p. 215–247.
- Santos M., *Memory and narrative in social theory: The contributions of Jacques Derrida and Walter Benjamin*, [u:] Time & Society, 2001, vol. 10, p. 163–189.

Уляна Федорів – доцент кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7295-3343>

Email: ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua

Олександр МОТОРНИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК [821.162.3-1.09"198":[004.738.5:004.8]:001.891

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14021>

ЧЕСЬКА ІНТЕРНЕТ-ПОЕЗІЯ В НАУКОВОМУ АНАЛІЗІ КАРЕЛА ПІОРЕЦЬКОГО

Резюме. У статті здійснено аналіз наукових праць сучасного чеського літературознавця Карела Піорецького, присвячених динаміці розвитку чеської поезії після 1989 року, зокрема феномену інтернет-поезії та впливу цифрових технологій на літературний процес. Метою дослідження є виявлення основних тенденцій, характерних для сучасної чеської лірики, а також з'ясування специфіки підходів К. Піорецького до оцінювання новітніх поетичних явищ. Методологічну основу становлять принципи компаративного, історико-літературного та культурологічного аналізу. У роботі простежено еволюцію літературного процесу від посттоталітарного етапу до доби цифрової культури, окреслено зміни у сприйнятті ролі автора й читача, зумовлені появою мережеских платформ та поезії соціальних мереж. Особливу увагу приділено дослідженню впливу штучного інтелекту на процес творення й критичну рефлексію поетичних текстів. Зроблено висновок, що К. Піорецький розглядає сучасну чеську поезію як багаторівневий феномен, у якому традиційна естетика поєднується з новими формами медіації та комунікації, зберігаючи водночас зв'язок із національною літературною традицією.

Ключові слова: сучасна чеська поезія, Карел Піорецький, інтернет-поезія, цифрова епоха, штучний інтелект, літературна критика.

CZECH INTERNET POETRY IN THE SCIENTIFIC ANALYSIS OF KAREL PÍORECKÝ

Abstract. The article analyzes the scholarly works of the contemporary Czech literary critic Karel Piorecký, devoted to the dynamics of Czech poetry after 1989, with particular attention to the phenomenon of Internet poetry and the impact of digital technologies on the literary process. The purpose of the study is to identify the main trends characteristic of contemporary Czech lyric poetry and to elucidate Piorecký's approaches to evaluating new poetic phenomena. The methodological framework is based on the principles of comparative, historical-literary, and cultural analysis. The paper traces the evolution of the literary process from the post-totalitarian period to the era of digital culture, outlining changes in the perception of the roles of the author and the reader brought about by the emergence of online platforms, blog novels, and social media poetry. Special attention is given to the influence of artificial intelligence on the processes of poetic creation and critical reflection. The study concludes that Piorecký conceptualizes contemporary Czech poetry as a multilayered phenomenon in which traditional aesthetics intertwine with new forms of mediation and communication, while maintaining a continuous link with the national literary tradition.

Keywords: contemporary Czech poetry, Karel Piorecký, Internet poetry, digital age, artificial intelligence, literary criticism.

Оцінювання сучасного стану літературного розвитку становить складне завдання, оскільки йдеться не про завершений процес, а про етап становлення, траєкторія подальшого руху якого залишається непередбачуваною. У такій ситуації діяльність літературознавця вимагає поєднання інтелектуальної сміливості та уважності, здатності відстежувати динаміку й оперативно реагувати на будь-які події літературного життя. Водночас потрібно підкреслити, що, на відміну від літературного критика, завданням якого є актуальне оцінювання нових художніх творів, у нашому випадку йдеться про спробу комплексного аналізу літературного процесу в його тенденціях і перспективах розвитку. Це, своєю чергою, належить до сфери компетенцій історика літератури. Особливо складно літературознавцям мати справу з літературою на сторінках інтернету, коли появляється велика кількість творчих платформ, де фактично кожен може опублікувати власні твори і так чи інакше відчутти свою причетність до літератури. Оцінка художньої вартості цих текстів потребує ретельного прочитання і перебування літературознавця в трендах, які міняються що далі, то швидше.

Сучасна чеська поезія, відлік якої починаємо з 1989 року, є предметом наукового інтересу таких учених, як Їржі Травнічек¹ та Антонін Балаштїк², які одними з перших зробили спробу класифікації сучасної чеської поезії за напрямками, виділивши, зокрема, духовну, сюрреалістичну поезію та поезію буденності³; також варто згадати і Петра Грушку, поета й літературознавця, автора монографій про сучасних класиків Карла Шітканця й Івана Верніша, а з молодшої генерації – Ольгу Стеглікову⁴ та Сашу Міхайлідіс⁵, які активно популяризують чеську поезію. Зазначені діячі виявили наукову сміливість і в тому, що, намагаючись дати оцінку актуальному процесу формування нових літературно-культурних пластів, літературознавець – незалежно від власних намірів – неминуче впливає на формування суспільної думки та наражається на ризик несприйняття. Якщо раніше, зокрема в чеській літературі, що перебувала під впливом офіційної ідеології, поняття «критика» мало вагомий статус і фактично виконувало роль обов'язкового дороговказу для читача, то сьогодні, в умовах конкурентного культурного простору, здійснення

¹ J. Trávniček, *Česká poezie od 40. let do současnosti*, Brno: Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity (skriptum), 164 s. (*Společně s Z. Kožmínem*).

² A. Balaščík, *Postgenerace: Zátíží a bojiště poezie 90. let 20. Století*, Brno, 2010, 168 s.

³ Саме їхні класифікації, хоча й відрізняються у певних поглядах на процес, але усе ж станом на сьогодні є чи не найповнішими та найбільш об'єктивними у плані відображення актуальних процесів у чеській ліриці.

⁴ Одна з популярних в Чехії авторок поезії, яка співпрацює разом із іншим автором Міланом Огніско, і вони частково пишуть поезію разом під одним псевдонімом Ярослава Овалска. https://cs.wikipedia.org/wiki/Olga_Stehl%C3%ADkov%C3%A1.

⁵ Поетеса й модератор поетичних подій, журналіст. https://vltava.rozhlas.cz/cena-literarni-kritiky-snazili-jsme-se-byt-spravedlivi-aby-nam-nic-neuniklo-rika-9431102?fbclid=IwY2xjawLYcp5leHRuA2FlbQIxMQBiemlkETFic0lqZTJnd2F3Sm9HR3hMAR4X56Fy4HLygljL7H7iNCJ5uGrt1OB4ODIsTEGqJvJzbc_aY8Hwd2ITSDckAg_aem_gOYSf11TXZD_7dFq2GJ0uQ.

оцінки літературних явищ ускладнюється передусім через велику кількість більш чи менш професійних інтерпретацій.

Своєрідний підсумок усього, що відбувається в чеській поезії в рамках вказаного періоду намагається відобразити у своїх розвідках і Карел Піорецький, співробітник Чеської академії наук, автор праць про чеську поезію ХХ ст. на сучасному етапі, зокрема про феномен цифрової поезії, поезії в мережі Instagram¹, а також співавтор проекту «Корпус сучасної поезії» – цифрової платформи, на якій публікують сучасну чеську поезію, починаючи від 1989 р. і яка спрямована, зокрема, на допомогу літературознавцям². У пропонованому дослідженні нас цікавитиме погляд К. Піорецького на сучасний знаковий феномен чеської поезії, а саме – інтернет-поезію. Поняття «інтернет-поезія» ми розумітимемо широко, беручи до уваги фактично всю поетичну продукцію, яку так чи інакше друкують користувачі мережі Інтернет. Ми також звернемо увагу й на те, як автор оцінює вплив мережі на свідомість і реалізацію творчого потенціалу авторів.

Карел Піорецький є дослідником, який перебуває у тренді чеської поезії чи не найповніше. Його наукові розвідки оперативно реагують на найновіші вияви віршованого слова. При цьому автор має добре уявлення про традицію цього слова, про що свідчить низка його досліджень про чеську літературу 1990-х років, де автор своєю чергою робить аналогії з більш ранніми літературними епохами, доводячи читачеві тяглість традицій і водночас акцентуючи на подіях і явищах, які подекуди її переривають або спрямовують ув інше русло. Так, у статті *Обережна витальність. Нові тенденції в сучасній чеській поезії* К. Піорецький вважає початком новітнього періоду події листопада 1989 р., коли відбулося швидке й не зовсім очікуване повалення комуністичного режиму³, згадуючи покоління авторів, які були свідками цих подій.

Та стаття є скороченою версією узагальненого огляду динаміки розвитку сучасної чеської лірики, який докладніше автор представив у монографії *Чеська поезія у постмодерній ситуації* (*Česká poezie v postmoderní situaci*). У зазначеній праці здійснено комплексний аналіз проблематики від кінця 1980-х років і до – приблизно – 2010 року (часу публікації книги). Наукова значущість цієї розвідки, на нашу думку, полягає насамперед у вдалій спробі автора здійснити класифікацію сучасної поезії з урахуванням провідних тенденцій її розвитку. Поряд із цим у книзі вчений висловлює своє власне розуміння самої суті поезії, що дещо відрізняє його від інших критиків і впливає на оцінку художніх творів. Так,

¹ K. Piorecký, *Česká instapoezie. Několik poznámek k její kontextualizaci*, „Česká literatura“, 2021, № 4, s. 477–507.

² https://versologie.cz/ksp/web_content/

³ K. Piorecký, *Opatrná vitalita. Nové tendence v současné české poezii*, [u:] *Vorsichtige Vitalität. Neue Entwicklungen in der gegenwärtigen tschechischen Poesie*, S. 100–111. https://www.academia.edu/9028203/Opatrn%C3%A1_vitalita_Nov%C3%A9_tendence_v_sou%C4%8Dasn%C3%A9_%C4%8Desk%C3%A9_poezii_Vorsichtige_Vitalit%C3%A4t_Neue_Entwicklungen_in_der_gegenw%C3%A4rtigen_tschechischen_Poesie

літературознавець наголошує, що у своїй критиці спирається на теорію Мірослава Червенки, за якою в поетичному творі можна виокремити двох ліричних героїв. Це пояснюється насамперед послідовним розмежуванням у М. Червенки двох комплементарних суб'єктів, які функціонують у ліричному вірші. Перший із них – це суб'єкт твору, під яким науковець розуміє ієрархічно найвищий інтегративний елемент смислової структури літературного тексту. Він перебуває над фіктивною реальністю вірша і є читацьким конструктом, у якому сходяться всі смислові комплекси, утворюючи образ поетичної особистості, що постає у свідомості реципієнта як гіпотетичний автор. Другий – власне ліричний суб'єкт, який розташований у середині фікційного світу твору й постає як вигаданий мовник, що звертається до читача крізь поетичний текст. У К. Піорецького є навіть окрема стаття, присвячена концепції М. Червенки (див.: Piorecký K., *Červenková teorie lyrického subjektu*, „Česká literatura” 2006, № 6, s. 51–55).

Логічним продовженням міркувань К. Піорецького стосовно розвитку чеської літератури ХХІ ст. є стаття *Чеська література у пост-цифрову епоху*¹, на яку ми би хотіли звернути трохи більше уваги і де, як бачимо з назви, автор робить спробу аналізу впливу соцмереж і новітніх технологій на її розвиток, що відповідає задекларованій темі нашого дослідження, хоча праця не є повністю присвячена саме поезії, радше літературі у постцифрову епоху загалом. Про зміни на початку вже нового тисячоліття автор говорить радше не як про революційні, але як про еволюційні, менш драматичні і при цьому більш значущі. На початку статті К. Піорецький зазначає: *«Що стосується технологій письма, то післятисячолітній період не дуже відрізняється від попереднього – перехід від ручного або машинописного письма до письма з використанням текстових редакторів відбувся ще в попереднє десятиліття. Однак той факт, що в новому тисячолітті комп'ютери перестали бути лише «кралицями друкарськими машинками» й перетворилися на межі мережевого обміну даними та взаємодії навіть у кабінетах письменників, справді, вплинув на генезу літературних текстів»*². Серед ключових чинників окреслених трансформацій визначальною постає саме мережа Інтернет, ставлення письменників до якої було подекуди діаметрально протилежним. Карел Піорецький акцентує увагу на творчості сучасних чеських письменників старшого покоління, зокрема Данієли Годрової та Ондржея Неффа, які у своїх мемуарах згадують перші етапи «зіткнення» літератури з глобальною мережею і висловлюють занепокоєння щодо ймовірного зниження читацького інтересу. Дехто з авторів навіть зазначає, що не має вдома комп'ютера та не користується Інтернетом. Водночас згадується постать Міхала Вівега, який започаткував жанр блог-роману, що, на думку літературознавця, сприяв скороченню дистанції між автором і реципієнтом, відображаючи нові культурні тенденції. Окремо акцентовано на появі платформ для

¹ K. Piorecký, *Czech Literary Culture in the Post-Digital Era*, „Porównania” 2020, № 2 (27), p. 267–289.

² Ibid., p. 268.

колективного письма, які надали можливість користувачам долучатися до процесу спільного творення текстів. Дослідник також звертається до проблематики функціонування поетичних текстів, створених штучним інтелектом, констатує зміну ролі людини в цьому процесі. На його переконання, суб'єктність автора значною мірою трансформується: людина постає передусім у ролі оператора та координатора творчого процесу, тоді як безпосереднє авторське начало відходить на другий план. За словами К. Піорецького, «прикладом успішного використання штучного інтелекту в Чехії є проєкт автоматизованого поета, який реалізував програміст, математичний лінгвіст і колишній керівник відділу розробки сервера *seznam.cz* Їржі Матерна. Цей підхід до створення літературного тексту є унікальним завдяки істотному зменшенню ролі людини в процесі творення тексту – людина виступає радше як оператор і організатор творчого процесу, але не як суб'єкт, адже створення вірша відбувається автоматично через статистичну генерацію всередині нейронної мережі, навченої на великому корпусі поезії»¹. Їржі Матерна навчав цю нейронну мережу на основі 80 000 віршів, узятих із аматорського літературного форуму *Písmák.cz*.² Особливо актуальним є врахування дослідником штучного інтелекту, який здатен не лише писати поезію, але й аналізувати її, виконуючи роль критика: «Завершальним результатом його проєкту стала поетична збірка „*Poezie umělého světa*” («Поезія штучного світу», 2016), опублікована у відкритому доступі на платформі *kosmas.cz* (Materna 2016). Як засвідчено у відповідній критичній публікації, художня якість текстів, що увійшли до збірки, виявляє значну подібність до їхніх онлайн-прототипів. На думку рецензента, ця книжка не лише підтверджує ефективність використаного алгоритмічного підходу до генерування поетичних текстів, але й водночас (хоч і ненавмисно, проте досить переконливо) постає як критичний коментар до поетичної продукції, опублікованої на платформі *Písmák*. Остання, як зазначається, характеризується переважно примітивною строфічною організацією, побіжними рефлексіями на рівні поточних емоцій, банальністю висловлюваних думок або романтизованими зізнаннями». Карел Піорецький, однак, не висловлює свого ставлення до ШІ як методу написання поезії, рівно як і до того, хто тепер виконує роль її критика, а лише констатує факт.

На сторінках наукових праць К. Піорецького є міркування стосовно молодшого покоління чеських поетів, народжених здебільшого у 1980-х роках («міленіалів»). У статті «Чеська літературна культура у пост-цифрову еру»³, надрукованій у часописі «Простор», дослідник аналізує творчість представників молодшої генерації, виходячи з їхніх психологічних характеристик, серед яких він

¹ Ibid., p. 271.

² Сервер під такою назвою, як зазначено в мережі Фейсбук 30.06.2025 (<https://www.facebook.com/pismak.cz/>), уже не діє і зацікавленим пропонують переходити на новостворену платформу [Pismakove.cz](https://www.pismakove.cz/). Після реєстрації сайт надає можливість друкувати власні твори авторам-дебютантам за рубриками «поезія», «проза», «література факту», «інше».

³ K. Piorecký, *Czech Literary Culture in the Post-Digital Era*, „[Porównania](#)”, 2 (27) 2020, s. 271–274.

виокремлює практицизм, відсутність чіткої ідейної позиції, а водночас – дезорієнтованість у світі без усталеної ідеології й утрату визначених життєвих орієнтирів, але основна увага у розвідці присвячена питанню літературних платформ, на яких усі охочі можуть друкувати твори й подає цікаві дані статистики. Чеські платформи такого зразка мають, на думку К. Піорецького, свою особливість: *«Онлайн-платформи для публікації подібного типу виникали й продовжують виникати в різних країнах; проте чеський випадок вирізняється специфічною характеристикою – масштабом користувацької спільноти та рівнем активної участі. Згідно з дослідженням, станом на січень 2009 року на форумі чесько-словацького літературного товариства Písmák було зареєстровано 35 675 користувачів, причому, за повідомленням власника сайту Романа Плойгара, близько 8 000 з них виконували функцію активних дописувачів; у 2011 році щоденна відвідуваність цього ресурсу складала приблизно 2 800 осіб. Подібні показники фіксувалися й на форумі Totem: у 2009 році там налічувалося близько 30 000 зареєстрованих користувачів і 265 000 опублікованих дописів. Порівняльний аналіз виявляє, що лише міжнародний ресурс poetry.com (приблизно сім мільйонів користувачів) має більшу аудиторію; отже, наведені кількісні показники роблять чеські літературні форуми нетиповим явищем на міжнародному тлі»¹*. Автор не оминає і традиційно тісного взаємозв'язку зі словацькою літературою, адже на згаданих платформах друкується чимала кількість словацьких поетів *«Ще однією специфічною рисою чеського літературного інтернет-сегменту є мовна структура його контенту: значна частина публікацій створюється словацькою мовою. На провідних інтернет-форумах ця частка сягає близько 20% (зокрема, 21% на ресурсі Písmák та 16% на другому за кількістю користувачів форумі Totem)»²*.

Таким чином, літературні форуми також слугують посередниками чесько-словацьких літературних зв'язків, які розвиваються в цьому відкритому просторі значно ширше, ніж, наприклад, у традиційних друкованих медіа, журналах чи книжках, де, як стверджує К. Піорецький, простору менше, а словацькі тексти зазвичай перекладають на чеську мову. Зазначимо, що автор аналізує тут літературу загалом, але велика кількість, якщо не більшість подібних платформ, є саме поетичними, зокрема, через те, що багато хто з письменників робить свої перші кроки саме в поезії і лише згодом переходить на прозу. Відкритим питанням для автора статті залишається якість продукції, поміщеної на вказаних платформах, оскільки кожен якоюсь мірою може в такому випадку називати себе поетом, не володіючи при цьому словом на достатньому рівні.

Не міг К. Піорецький обійти й соціальних мереж, які сьогодні також є потужними платформами і для поетів-початківців, і для визнаних майстрів слова, зокрема мережу Instagram. Відомо, що соціальні мережі різняться своїм функціоналом, кожна призначена для певного наповнення («контенту»). Парадоксальною

¹ K. Piorecký, *Czech Literary Culture in the Post-Digital Era*, s. 271.

² K. Piorecký, *Czech Literary Culture in the Post-Digital Era*, s. 274.

виглядає ситуація саме з Інстаграмом, який призначений для оприлюднення фото й короткого відеоконтенту, але при цьому став, за словами літературознавця, основною платформою і для поетів, тобто для текстового наповнення¹. На цій платформі, як зазначено далі, вигідно публікувати свою поетичну творчість, окрім іншого, через технічні особливості, які дозволяють коментувати тексти обмежено, лише короткими повідомленнями і це, на думку автора, сприяє продукції «зірок лірики»: *«Соціальні мережі на кшталт Facebook чи Twitter спроектовані так, щоб автори дописів і їхні читачі, які проявляють себе в коментарях, перебували на одному рівні й, по можливості, не були ієрархічно розрізнені, мали однакові можливості (на текст можна відповісти текстом, на зображення – зображенням, можна поділитися чужим дописом на власному профілі). Instagram, здається, є в цьому випадку кроком назад – від чистої розмови до публікації артефакту й його реценції. Реципієнти не можуть відповісти на опублікований допис у тому самому коді – їм доступне лише текстове висловлювання, але не зображення. Допис можна поширити в приватному повідомленні чи на іншій платформі, але не на власному інстаграм-профілі. Позиція автора і читача є значно менш рівноправною, ніж в інших мережах – очевидно, саме це сприяє появі «зірок» (звернімо увагу, що ми маємо успішних інста-поетів, але не бачимо подібних літературних знаменитостей, які зійшли б із мереж Facebook чи Twitter)»². Цим міркуванням автор підводить нас до думки, що сучасна поезія сприймається не лише напряму як текст із певним ідейним змістом та формою, але й через призму технологій, які, неначе бокове освітлення, або підсилюють її певні сторони, або, навпаки, послаблюють, і що сьогодні є більш виразним для пересічного читача – важко навіть судити.*

Мульти- та інтермедіальність сучасного мистецтва також відбивається на реценції поезії, оскільки медійний профіль автора відіграє тут далеко не останню роль: *«Напівпрофесійність має під собою вже технологічну основу – успіх контенту, опублікованого в мережі Instagram, залежить також від якості технології, використаної під час його створення (якісна фотографія, зроблена на хорошиший фотоапарат, має більше шансів на успіх, ніж знімок із технічно недостатньою якістю; вірш, доповнений якісним графічним оформленням або набраний із використанням виразної графіки, має більше шансів на успіх, ніж просто текст)»³. Фотографія служить тут своєрідним доповненням і тлом для поетичного тексту і ставить завданням створення відповідного настрою, який би мав додавати або підсилювати емоції від прочитання вірша. Це, на думку автора, однак є доказом того, що мета, з якою створюються новітні технології, не завжди досягається так, як планувалося, і що суспільство адаптує реалії сучасного світу на свій непередбачуваний кшталт. Не оминув цей феномен і чеську поезію, і тут К. Піорецький виступає*

¹ К. Piorecký, *Česká instapoezie. Několik poznámek k její kontextualizaci*, „Česká literatura”, 2021, № 4, s. 481.

² К. Piorecký, *Česká instapoezie. Několik poznámek k její kontextualizaci*, „Česká literatura”, 2021, № 4, s. 481.

³ Ibid., s. 482.

з досить категоричною її оцінкою як поезії аматорської, яка не веде прямого діалогу з літературною критикою, яку досить важко класифікувати й вивчати з огляду на те, що робити дописи можуть усі охочі і – можливо, найважливіше зі слів К. Піорецького – тут можуть називати поезією будь-який текст. Автор статті зазначає, що тексти, які появляються в чеськомовному інстаграмі і претендують на те, щоби вважатися поезією, можна поділити на ті, що намагаються тримати зв'язок з чеською літературною традицією, і ті, що є звичайним вираженням почуттів, емоцій, «крику душі» чи подібних виявів, але, усе ж, поезією її назвати важко. Зберігаючи професійну відстороненість та об'єктивність літературознавця, К. Піорецький у цій статті, на нашу думку, натякає читачеві про те, що в сучасних умовах інтермедіальності та, на перший погляд, хаосу в культурі не потрібно забувати про те, що є справжнім мистецтвом, і в міру можливого формувати власний естетичний смак.

Аналіз дослідницьких праць К. Піорецького засвідчує його зацікавленість широким спектром тенденцій розвитку сучасної чеської поезії. Як бачимо зі змісту його статей, поетичний процес нинішнього періоду позначений численними суперечностями, зумовленими трансформацією суспільного ладу, зміною поколінь, переосмисленням ролі поета в соціумі та сприйняття поезії читачем, а також впливом цифрових технологій. Усе це зумовлює появу нових явищ не лише в межах поетичного мистецтва, а й на перетині різних видів мистецтв. Сучасна поезія, прагнучи зберегти свою актуальність, нерідко адаптується до читацьких уподобань, які, однак, не завжди вирізняються естетичною вишуканістю.

Карел Піорецький, дотримуючись принципів наукової об'єктивності, уникає надто категоричних оцінок, зокрема критичних, навіть коли об'єкт аналізу, на перший погляд, цього потребує. Його розвідки ґрунтуються на чітко сформульованих критеріях та міцному теоретичному підґрунті. Водночас дослідження К. Піорецького не є сухою фіксацією літературної дійсності. У них відчутне прагнення зберегти високі естетичні орієнтири, віднайти в сучасному поетичному матеріалі елементи художньої витонченості та значущості. Попри раціональність і аналітичну строгість, його підхід не позбавлений гуманістичного виміру. У цьому сенсі К. Піорецький постає як дослідник, що шукає естетичну цінність навіть в умовах суспільної турбулентності й поступу, який дедалі більше набуває рис технократичної епохи, можливо, уже спрямованої в бік технологічної сингулярності – гіпотетичної епохи в майбутньому, коли, на думку футурологів, люди вже самі не зможуть цей прогрес розуміти і відстежувати. На рівні підтексту його розвідки містять ненав'язливе нагадування про важливість збереження гуманістичних засад – для читачів, авторів і літературознавців. Адже саме мистецтво, на його переконання, відіграє визначну роль у збереженні людяності в сучасному світі.

References

- Balaščík A., *Postgenerace: Zátíží a bojiště poezie 90. let 20. Století*, Brno, 2010, 168 s.
Piorecký K., *Česká instapoezie. Několik poznámek k její kontextualizaci*, „Česká literatura“, 2021, № 4, s. 477–507.

- Piorecký K., *Opatrná vitalita. Nové tendence v současné české poezii*, [u:] *Vorsichtige Vitalität. Neue Entwicklungen in der gegenwärtigen tschechischen Poesie*, S. 100–111. https://www.academia.edu/9028203/Opatrn%C3%A1_vitalita_Nov%C3%A9_tendence_v_sou%C4%8Dasn%C3%A9_%C4%8Desk%C3%A9_poezii_Vorsichtige_Vitalit%C3%A4t_Neue_Entwicklungen_in_der_gegenw%C3%A4rtigen_tschechischen_Poesie
- Piorecký K., *Czech Literary Culture in the Post-Digital Era*, „Porównania” 2020, № 2 (27), p. 267–289.
- Piorecký K., *Budoucnost je zadržný stroj*, „Prostor”, 2017, Roč. 34, č. 108, 22. 11, s. 94–100.
- Trávníček J., *Česká poezie od 40. let do současnosti*, Brno: Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity, 164 s. (*Společně s Z. Kožmínem*).

Олександр Моторний – доцент катедри слов’янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9546-1410>
Email: oleksandr.motorny@lnu.edu.ua

Юрій ГОРБЛЯНСЬКИЙ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-1.09"20":811.161.2'282.2(477.85/.87)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14022>

**«НА ГУЦУЛСЬКІЙ ДАРАБІ ПЕРВОВІЧНИЙ ХАРОН»:
АМПЛІТУДА ПОЕТИЧНОГО ГОЛОСУ ВАСИЛЯ ЗЕЛЕНЧУКА
(за збіркою *Груні та й гражди*)**

Резюме. У статті проаналізовано поетичні пошуки знаного громадського та культурного діяча з с. Криворівня на Гуцульщині, українського філолога, педагога, наукового працівника Музею Івана Франка у Криворівні Василя Зеленчука, який у час повномасштабного вторгнення росіян в Україну 2022 р. приєднався до лав територіальної оборони, а останні близько двох років виконує місію капеляна-священника при українському війську. У віршах В. Зеленчука превалюють головню тужливі, медитаційні (філософсько-дидактичні), спогадові, замовляльні, побажальні й іронічні інтонації. Як поет, він демонструє вишукану вправність у використанні розмаїтих поетичних оздоб: тропіки, фонічних і синтаксичних засобів, експериментує зі строфікою. В. Зеленчук має свій неповторний колообіг мотивів і виразний досвідний спосіб творення віршів. Його поезія уже має численних своїх шанувальників і, зрозуміло, у строкагому багатоголоссі сучасного українського письменства виділяється своїми виразними й неповторними обертонами. На думку автора статті, поезія В. Зеленчука є непростим, але дуже важливим з'явищем в українській літературі сучасності.

Ключові слова: поезія, збірка, Гуцульщина, гуцульська говірка, автентика, досвідна творчість, тематика, поетика.

**„THE PRIMARY CHARON ON THE HUTSUL DARABA”:
THE AMPLITUDE OF VASYL ZELENCHUK’S POETIC VOICE
(based on the collection *Gruni ta i grazhdy*)**

Summary. The article analyzes the poetic searches of a well-known public and cultural figure from the village of in the Hutsul region, a Ukrainian philologist, teacher, and researcher at the Ivan Franko Museum in Kryvorivnya Vasyl Zelenchuk, who joined the ranks of territorial defense during the full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022, and has been performing the mission of a chaplain-priest in the Ukrainian army for the past two years. In V. Zelenchuk’s poems, mainly mournful, meditative (philosophical and didactic), reminiscence, pleading, wishful, and ironic intonations prevail. As a poet, he demonstrates exquisite skill in using various poetic decorations: tropes, phonic and syntactic means, and experiments with strophes. V. Zelenchuk has his own unique cycle of motifs and an expressive, experimental way of creating poems. His poetry already has many admirers and, of course, in the colorful polyphony of modern Ukrainian writing stands out with its expressive and unique overtones. In the opinion of the author of the article, V. Zelenchuk’s poetry is a difficult but very important phenomenon in modern Ukrainian literature.

Keywords: poetry, collection, Hutsul region, Hutsul dialect, authenticity, experimental creativity, themes, poetics.

*А слово можна писати
И палицев по воді...*

На припочатку ХХ ст., а якщо бути точним – 1911 року, Гнат Хоткевич у статті *Гуцульські картини Ф. Павтиша* висловлював подив, вибудовуючи естетичну футурологію щодо гуцульського краю: «Гуцульщина! Сей край невичерпаної краси, перлина в нашій затраченій короні! Місце скарбів художніх, натхнень, джерело будучих наших багатств артистичних!»¹ Але трохи нижче він дошкіцував дещо менш симпатичний духовний силует Гуцульщини – як «сплячої красавиці, що спить під небом [...], все ще чекаючи свого царевича, аби її збудив»². Своєю чергою знаковий україніст другої половини ХХ – початку ХХІ ст. професор Іван Денисюк, що по-особливому був залюблений у барвистий край гуцулів, у передмові до книги, куди ввійшла неопублікована гуцульська драматургія Г. Хоткевича, теж захоплено писав: «Гуцульщина – заповідник краси. У цьому краї унікальна конфігурація гір й унікальні поетичні люди – верховинці...»³. Властиво, наче в підтвердження отих захопливих слів класиків українського письменства й філологічної науки за суверенної України істотно збільшилася естетична та краєзнавча інтелектуальна продукція про гуцулів і Гуцульщину: появилися численні газети, журнали, на крайобрі української літератури засвітилися численні нові імена митців-співців Гуцульщини, зокрема й такі, що пишуть питомим говором. Одним із найцікавіших і досить голосних творчих феноменів Гуцульщини став криворівнянець Василь Зеленчук, іпостасі якого в дуже ефектний спосіб перерахував у вступному слові до поетичної книги *Груні та й гражди* Ростислав Чопик: учень, студент, молодий учитель, помічник і консультант укладачів (зокрема Наталі Хобзей) гуцулознавчих словників (*Гуцульська міфологія*) і матеріалів до *Словника гуцульських говірок*, упорядник, автор передмови, куратор і читець роману «Дідо Іванчик» Петра Шекерика-Дониківа, «науковий краєзнавець» (науковий працівник Музею Івана Франка у Криворівні; за Р. Чопиком, він ще й «штатний мольфар в Музеї гуцульської магії»⁴, багаторічний незмінний «чичероне в музеї свого села», але не в «функції живого експоната на зразок «ескімоса в музеї Півночі», який ліпше за інших відтворює місцевий діалект, «старовіцькі» співанки й коляди»); а ще вїт-поет, який «у вільний від «основної» роботи час пише [...] вінки сонетів [...] гуцульським діалектом», «не графоманські, а на правду талановиті – «сонети у чотири сплети» (за висловом П. Мідянки в навустрічному сонеті-відповіді Назарові Федораку, мовляв: «Сам Бог велів, щоб криворівський вїт / Писав сонети у

¹ Г. Хоткевич, *Гуцульські картини Ф. Павтиша*, [у:] Г. Хоткевич, *Твори в двох томах*, том другий, Київ: Дніпро, 1966, с. 498.

² Там само, с. 500.

³ І. Денисюк, *Гуцульські п'єси Гната Хоткевича...*, с. 3.

⁴ П. Мідянка, Н. Федорак, В. Зеленчук, *Карпати на трьох*: Вірші, Брустури: Дискурс, 2016, с. 11.

чотири сплети. / Про сміх чугайстра, дивний гул трепети, / Котру зігнув у прірву буревій»¹). Він ще й учасник резонансного, феноменально-успішного проєкту – поетичної збірки *Карпати на трьох* (Петро Мідянка, Назар Федорак, Василь Зеленчук), який знову-таки Р. Чопик (у вступі до збірки 2016 р.) охарактеризував як маніфест можливого зародження нового угруповання². А ще В. Зеленчук від початку повномасштабного вторгнення московитів в Україну – воїн-тероборонівець, а також – ізнещодавна! – висвятився на духівника і став військовим капеланом. А ще він (це відомо кожному, хто знає його ближче) – просто глибоко-шира, приятель, шляхетна, гостинна гуцульська душа, теплом якої щедро ділиться зі всіма заблуканцями-«пілігримами» до криворівнянських природних пишнот...

Але сьогодні мова мовиться передусім про Зеленчука-поета, окриленого успішним дебютом у компанії вже «голосних» натовді імен українського літературного простору, який вирішив перед повномасштабним вторгненням московитської орди в Україну, саме на початку 2022 року, вийти «на люди» з новим проєктом – збіркою в форматі солоспіву *Груні та й тражди*.

Звісно, з огляду на знаковість локації «Гуцульських Атен», які вражають (за колоритним пасажем Р. Чопика в передмові «Карпати на трьох») «щільністю класиків на квадратний метр території», бо «хто тільки тут не бував, чий тільки слідів не відбито на тутешніх плаєчках зоряних» (Іван Франко, Михайло Грушевський, Осип Маковей, Володимир Гнатюк, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Леся Українка, Станіслав Вінценз та ін.)³, самостійний виступ В. Зеленчука – серйозний інтелектуальний і духовний крок. Проте треба визнати: його поетична книжка впорядкована дуже відповідально, як то зугарні зробити гуцули – «по-газдівськи», «регентно» й гонорово, наче під «поглядом вічності»...

Книга *Груні та й тражди* споряджена і *Подяками*, і передслів'ям (Р. Чопика), і коротким – у дусі необароко – власним «Словом до чительника», і дуже розважливо, із особливою любов'ю зажмуткованими поетичними розділами-циклами, і, звісно (як без нього!), «Словничком» гуцулізмів, позаяк більшість потенційних реципієнтів можуть не здолати труднощів «порозуміння» з гуцульсько-говірковими завіршованими ребусами. Словом, естетичну страву уклали поважно і у вельми шляхетно-ошатній оздобі запропонували на суд читача.

Ще до безпосереднього аналізу книги доречно зауважити, що, перечитуючи тексти В. Зеленчука, укотре спіймав себе на думці, що все-таки правдивим є здогад (щось наче далеке відлуння концепції Гавриїла Костельника про геніїв і майстрів, хоча відчутно інакше зінтерпретована⁴) про те, що є митці, які пишуть наче

¹ Див. там само вступну статтю Р. Чопика *З літопису однієї трійці*, с. 3–11.

² Там само, с. 10.

³ Там само, с. 3.

⁴ Див. про це: Г. Костельник, *Плюси і мінуси в поезії І. Франка*, [в:] Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст., Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, с. 323–325.

модельюючи, штучно вифантазовуючи настроєві малюнки, видобуваючи на-гора розмаїті (чи й не дуже), але часто тривіальні, зужиті поетизми; водночас є й такі митці (і то щаслива мить для естетів-гурманів!), котрі творять тексти пережито-перебутих, досвідним словом. Властиво, В. Зеленчук – *майстер досвідного поетичного письма*. Бо пише так, «як дише» (за влучним поетичним окресленням М. Ільницького), ословлюючи ту чи іншу емоцію, настроєву мить живим словом, у якому чуємо поздвін-відлуння справжніх подій і їхніх учасників, давнього чи нещодавнього спомину, чергових «сеансів» принагідної життєвої медитації.

Збірка В. Зеленчука складається з цілої «силінки» (восьми) циклів або, радше, розділів (позаяк ув око читача відразу впадає їхня обсягова диспропорційність): *Груні, Любість гуцулка, Коледа, Подуші, Гвири та й криси, Игрецька згарда, Гратуляції, Галабурджя*. Зрозуміло, якщо сам титул поетичної книги міг викликати лише насторожливий подив, то оглави циклів можуть увігнати читача в когнітивний шок: бо, мовляв, що то воно таке, як отото можна збагнути і «спожити»? Навіть я, носій бойківської говірки, більшіна лексику з якої мають свої відповідники в гуцульському мовленні, і то попервах був дещо заскочений особливостями відтворення гуцульської говірки в надрукованій версії. Зрештою, кожен читач із першої сторінки побачить, як автор завзято гуцулізує свої вірші, не боячись того, що створює додаткові, подеколи неподоланні лінгвальні труднощі для реципієнтів. Але ж чому не можна собі дозволити такий квітастий, рідномовний (у найбезпосереднішому вияві!) подарунок читачам. Та ж іще не так давно, якісь близько півтора чи століття тому, ув українській літературній традиції працювала ціла когорта письменників, які творили, послідовно орієнтуючись на мовну автентичність, як-от: Юрій Федькович, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович, Гнат Хоткевич, Петро Шекерик-Доників (щоправда, його архівір «Дідо Иванчик» дійшов до читача зі спізненням біль як на пів сторіччя). Чимало й сучасних письменників реалізуються, щедро послуговуючись у творчій діяльності говірковою українською мовою (однією з найколеритніших таких митців є Власта Власенко). Прикметно, що останнім часом феномен говіркової творчості в контексті магістралі української літературної традиції щораз інтенсивніше привертає й увагу критиків, науковців, теоретиків та істориків літератури, які навіть обґрунтували й утверджують (дещо, щоправда, у ширшому – не лише говірковому – вияві) «гуцульський текст» як неповторне естетичне з'явище (Іван Денисюк, Микола Легкий, Леся Салій). Отож і В. Зеленчукові – який, за слушною характеристикою Р. Чопика, «проживає серед сучасників, пробуває у великих містах, розмовляє літературно, іноді навіть у віршах (коли особливі теми і потрібен «високий стиль») – охітніше все ж писати згуцульська¹. І справді, як переконаємося надалі, Зеленчукові як поетові «своїше» перебувати в аурі звичної повсякденної криворівнянсько-гуцульської гутірки (бесіди) і, варто наголосити, його творча мова має свій виразно неповторний тембр і

¹ Р. Чопик, *У часопросторі «гуцульських Атен»*, [у:] Зеленчук В., *Груні та й тражди: поезія*. Брустури: Дискурсус, 2022, с. 7.

колерит. Зрештою, можна зрозуміти, чому він у творчому самовияві віддав перевагу діалектові, адже, як відзначав І. Денисюк, «гуцульські говірки – невичерпне джерело оригінальної образності, якою закосичені місцеві ще язичницькі праколяди й міфологічні легенди, а також сучасні рвучкі, темпераментні й дотепні коломийки»¹. Треба, однак, зважити й на те, що хоча В. Зеленчукові начебто легше пишеться «згуцулска», у книзі *Груні та й гражди* є багато текстів, написаних філігранною українською літературною мовою, і в них теж сповна продемонстровані її креативні переваги.

Тепер після розлогої преамбули час приглянутися й до самої поезії В. Зеленчука. Розпочнімо з **тематичного діапазону**. Як можна «відчитати» з назв циклів, для поезії В. Зеленчука характерні розмаїті теми й настрої, як-от: *гуцульські будні і свята*; *лірична пейзажистика й філософські медитації* (*Сонце кочеєси, роб'єчі в небі плаї*, *Варіят марот указії теше...*, *При свічці краіше пишутси вірші* та ін.); *інтимна (любовна) лірика* (розділ *Любість гуцулска*); *подячні* (*Гратуляції*) та *спогодого-поминальні вірші* (*Подуші*), позначені лейтмотивною аурою зажури й духовної непоправної втрати; *сонетні розмисли й «замальовки з натури»* (вінок сонетів *Игрецка згарда* та сонетний цикл *Божі пацирки*), а на сам кінець – кажучи окресленням Іван Величковського в *Предмові до чительника* зі збірочки *Млеко – «многії оздобнії і містернії штучки»* з циклу *Галабурджя* (до речі, це слово автор не пояснив у *Словничку*; найвірогідніше, воно вжите у значенні «усячина»); до цього циклу ввійшли: «полонинські» (гуцульські) «хокку»; «погуцулений» переспів *Руслана і Людмили* Олександра Пушкіна (*У лукомор'я дуб зелений*) та витіювате, химерне «наслідування» Льюїса Керролла (своєрідна абракадабра, інтелектуальний виклик для читача – наче дидактичне завдання на правильне прочитання-реконструкцію: «Шкварчело верем'є, ек грань. / Гимзіла тьменна тьма годзуль. / У мраці звірїло сто кань / й кастух лісних позуль... // Він бартку в руки враз вхопив, / Зокирив звїра вовколис. / Трудного з війни сон зломив / Під дровом кидротис...»² [с. 136]. Натрапляємо у книзі й на *усміхнено-іронічні імпресії з байково-дидактичними фіналами* (наприклад, вірш *Єк кінь у милі, яблуками вкритий...* увінчує завершення: «А над конем є інший пан и бог. / Роби, конино, поки єс ни здох»). За такою моделлю (усміхнено-іронічне завершення) побудовані й вірші *Трьом китам довірено / Підпирати основи світобудови...*, *Не видно з-за криптонілів лиця...*, *Нам кажут, що ми скорпіони*. До речі, кінець останнього вірша звучить як неприховувана ремінісценція з відомої пісні гурту *Мертвий півень* на слова вірша Наталки Білоцерківець *Ми помрем не в Парижі*: «А ми вмремо гуцулами – / Це єсно, ек біла днина. / И хоть ми ближче д'маржині, / Та кождий из нас – людина» [с. 143]. Василь Зеленчук здивує кожного читача й дуже вигадливими *абетковими віршами* (*Окрайці абетки для дорослих*, *Гуцулска абетка*), у яких поєднується

¹ І. Денисюк, *Гуцульські п'єси Гната Хоткевича...*, с. 4.

² Тут і надалі, покликаючись на збірку *Груні та й гражди*, відразу після цитати у квадратних дужках зазначаю лише сторінку, як-от стосовно цього поклику – v [с. 136].

автентика образності, гуцульського способу думання й ненав'язлива, м'яка, подеколи стримано-дотепна й парадоксальна повчальність. Для підтвердження цього процитую фрагмент із *Окрайців абетки для дорослих*: «Лесик Довбушем зробивси / Лісній дуже прилюбивси / Легіня обтуманила / Лісом й скалами водила / Любість може бути й казков / Лиш не з лісовов любасков» [с. 144]. Принагідь зауважу, що ота поетова схильність інтерпретувати світ крізь призму легкої іронії впливає, вочевидь, з органічної специфіки оптимістичного світосприйняття гуцула, особливо в пору повнокровного квітування життя, чи то пак замолоду, коли кожен гуцул навсправжки пробує життя на смак у різноманітних його виявах і гримасах.

Густоту тематико-мотивних пріоритетів поезії В. Зеленчука ущільнюють улюблені образи та ледь відстежувані алюзії, приховані й неприховувані цитати. Його лірика рясно «заселена» *мітологічними й демонологічними істотами, ефектними відгомонами віри гуцулів* у Нявок, Аридника, Щезника, Рахманів, Велетів, Мару, Триюду-бїду, Рахманів, Лісних, Бісиць, Чугайстрів¹ («Ти Бісицев меш си звати / Й ни дашси себе имити, / Лиш будеш при красних звїздах / Дращити Чугайстра зір...» [с. 45]), а також *згадками про традиційні свята і звичаєвість* (Риздва, Видорще – Водохрища, Петра, Купала, Илли, Покрови, патосного гуцульського весільного дійства та ін.): «Я відси не піду, / Бо уріс так, ек грїзд в бербеницу... / Ек бес д'міні прийшла / Ци русалков, ци нявков, ци, може, куніцев – / Заспївав бих про Дану, и Сїду, и Рїду... / Я вже відси не піду... / Ни в тот чес, ек троїста зайграє «з-за гіря», / Ни в тот чес, ек в баршївці из готура траба ше піря...» [с. 42]; «...У маю Чорногора искритси морозом / И смїетси ид звїздам, ид сонцеви, д'людем. / Лиш сегодне набудьси, жите лови борзо, / Бо витак, на Купала, набутку ни буде. // А сніги вповивають груні шонайвишші. / Ек нима вже ватрий, то й кулеші ни буде. / Понедївнок поливаний... хто би був того вішший, / Ци в Кїтлах ни завурдитси сніг перед Юрієм» [с. 15].

Не менш інтенсивно вірші В. Зеленчука насичені ретельно дїбраними *речовими подробицями із безпосередньо-дотикового, побутового гуцульського повсякдення* (бартка, флоєра, грунь, гражда, різьблені сволоки, кошєра, ватра, колиба, сїгла, кріс, гвир, трембіта, денцївка, дараби, жереп, кулєша і т. д.), аби якомога вичерпніше унаочнити неповторну, пістряву, урізнобарвлену життєву автопсію Гуцульщини. До речі, якраз про оту помпезну, згущено-барвисту кучерявість, завзяте збагачення докїлля, середовища, побуту як характерну психологічну рису бачення світу в гуцулів дуже проникливо написав Г. Хоткевич у романі *Камінна душа*: «...Любить гуцул «дрімнеє завітєчко» – така вже його вдача. Як сїпле що або вірізує, – кладе туди сто орнаментів, сто мотивів, сто барв. Так же й убирається, так же й співає, таку ж і психїку має покручену, незгадану, многогранну: вибачає такі речі, яких ніхто би не вибачив – і нараз образиться через дурницю, через дрібницю

¹ Поет зазвичай поскрізь назви демонологічних істот пише із великої букви, як це рекомендовано у правописі української мови стосовно імен богів.

– і хапається за топір...»¹. І справді, у своїх ліричних сповідях і розмислах В. Зеленчук теж не проти того, щоби якомога скрупульозніше укладати репрезентацію отого незбагненого, рідного дива – надужиття збагаченим колоритом у гуцулів, демонструючи світові невичерпну вигадливість і нестримно-вигадливу пишноту гуцульського світовідчуття. Звісно, кожен із нас міг би про Гуцульщину, а також про «Гуцульські Атени» чи то пак «Гуцульську Швайцарію» – Криворівню, знайти ґрунтовну довідку в Інтернет-просторі або ж бодай у наукових і довідкових виданнях, як, скажімо, у рекламно-популяризаційній брошурі Миколи Дзурака про Літературно-меморіальний музей Івана Франка у Криворівні² чи дещо давнішої академічної колективної монографії *Гуцульщина*³.

Часто-густо в ліриці В. Зеленчука, інтелектуала, людини з подвійною фаховою вищою освітою (україніста-філолога й теолога, священника), *гуцульський погляд на світ постає в сув'язі-дифузії світосприйняття і традиції*, як правило, в незвично-дивоглядному симбіозі з уявленнями й образами інших світоглядних континуумів, із асоціативно віддаленими ремінісценціями-зближеннями, як-от: *із давньогрецькою* (до прикладу, такі «понтійско-гуцульські різьблені... словосплеті»): «І криз сон тобі шепче весна, / що **в дебри вже гудзує лісна / Аріаднину нитку...**» [с. 33]) та *далекосхідною (інь і янь*: «Знов **купальська роса** омиває з обличчя гріхи. / Знову **ватра свята** перепалює **бісову** силу. / Деся у **дебрах** сховались невліпові і дивні **страхи** – / І найбільшу любов прагнуть звести в глибоку могилу. // І соснові ліси прячуть тайну ще юних сердець, / І святі береги відмежовують вічність від миті. / Де є **Інь** – там є **Ян**, є початок і буде кінець. / Де є іскри в очах, там і сльози ще будуть пролиті. [...] // Все тече – **«Панта рей»**, як казав нам премудрий еллін. / І мина кожна мить, залишаючи радість чи муку. / Лиш **купальська роса** кличе нас кожен раз на поклін / І віщує ще юним серцям дуже довгу розлуку» [с. 44]; «...На страпавій скалі **Лореляй** – а ци **Дзвінка** – / Гулит в дебрю, в церкві Довбушеві, в вертеп. / Поки задні **талби ще досєгнут зарінка, / Видбивай на дарабі послідний свій стєп...**» [с. 52]).

Доволі своєрідний і поетикальний інструментарій В. Зеленчука, який, без сумніву, є справжнім майстром у творенні поетичного – мікро- й макрообразного – всесвіту. Він дуже вправно послуговується різними образно-поетичними засобами: безбоязно експериментує зі строфікою, фонічними, лексичними й синтаксичними ефектами.

Навіть за побіжного, поверхового перегляду, перегортання книги можна зауважити, що книга *Ґруні та й тражди* вирізняється розмаїтістю строфічної фактури віршів: від чотири-, п'яти-, шести- та восьмирядкової строфіки й до суцільно-

¹ Г. Хоткевич, *Камінна душа. Повість*, [у:] Г. Хоткевич, *Твори в двох томах*, том другий, Київ: Дніпро, 1966, с. 68–69.

² М. Дзурак, *Літературно-меморіальний музей Івана Франка в Криворівні. Путівник*, Косів: Писаний Камінь, 2007.

³ *Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження*, Київ: Наукова думка, 1987, 472 с.

неподільних силабо-тонічних і «розкутих», вільних верлібрових текстів, часто навіть із одвертим експериментуванням у форматі «гуцульських хокку», гуцулізованих переспівів, грайливо завіршованих абеток тощо. Криворівнянському поетові притаманна й евристична експериментальність у komponуванні строфічної будови текстів. Так, скажімо, дистихи (двовірші) він укладає то в нібито-катрени, то в нібито-секстини (третій вірш у «Триптиху для тата»): «І знов прилітав лелека / Чи зблизька, а чи здалека – / Про це й не варто питати, / А тільки чекати й чекати. // Про що він розкаже новини / Травневої красної днини? / Чи вже приніс сповиточок, / А в нім – молодятм синочок? / А, може, у тім сповиточку / Він принесе ще й дочку?... [с. 68]; у нього в одному вірші три строфи можуть мати цілком різну кількість рядків: катрен + дистих + пентима (*Великий Віз дола Чумацький шлях...* [с. 54]) або чергування катрена з дистихом (*Єк кінь у милі, яблуками вкритий*); є у В. Зеленчука всуціль алітерована й асонантизована октава чи секстина, у якій інколи з підводдя пробивається затамована коломийкова чи яка інша танцюриста інтонація (див. зокрема: *Окрайці абетки ля дорослих, Гуцулска абетка* тощо). Тут доречно процитувати декілька фрагментів *Гуцульської абетки*: «Готур в Гаджїні літає. / Газда дерево рубає, / Гонту буде він робити – / Гражду траба перекрити. / Галерієв ходє діти, / Гедю їх кортит уздрїти» [с. 147]; «Чорний у Чугайстра чуб. / Чорногора повна чуд. / Чуркало чурит в ручай. / Чічка звести¹ иван-чай. / Челїдь у чорниці йде. / Чорний Черемош гудє» [с. 152]; «Имгла земню вже покрила, / Ивка гіле похилила. / Илем бликавков спалило, / Искри вітром розносило. / Индик ходит по задвірю, / Имив собі блиху в пірю» [с. 148].

Особливо пластичним ув опрацюванні В. Зеленчука видається *сонет*, здебільшого вплетений у дуже непросту мегаконструкцію – вінок або цикл сонетів (як присвячена «препредідови Штефанови Могорукови» *Игрецка згарда* та й *Божї пацїрки*). Повівши мову про сонет, мимоволі я згадав полеміку Максима Рильського з Андрієм Малишком про естетичну природу цієї форми, яку проаналізував Леонід Новиченко у другій книзі монографії про поезію М. Рильського (надалі свідомо подамо розлогу, але важливу цитату, де науковець зробив чіткий аналіз тієї, пам'ятної для українського історико-літературного процесу, дискусії). «Сонет [вірш М. Рильського. – Ю. Г.], – читаємо в монографії, – був відповіддю на один з конкретних «антисонетних випадів» – на вірш А. Малишка *Не грїм гармат, не шум тишениці...* [...] Молодший, але популярний поет писав у ньому, не стримуючи високого, як йому здавалося, сарказму: «Течуть в поезії гаї Псевдокласичної водиці Мілкі сонетні ручаї...» «Де над кордоном хмари виснуть, Солдати армій і полків Нїяк життя своє не втиснуть В оті чотирнадцять рядків» [...]. І – висновок, яким проштемпельоване все сказане: «Сонети куці – ні к чому». З надмірного запалу поета, що виявив таку непримиренність до «несвоєї» форми, можна було б тонко посміятися, зігравши хоча б на розкошланості його стилістики. Але Рильський, найбільший, поруч із Зеровим, сонетяр української поезії, гаряче виступив на

¹ Тут, либонь, одруківка і замість «звести» мало би бути «зветси».

захист сонета саме як форми вікової (і світової!) і як форми, що вимагає строгої, точно організованої поетичної думки. [...] Класичні сонети Петрарки, Пушкіна, Міцкевича для Рильського – це листи у вічність, «кована в залізні ритми мрія». [...] А коли говорити ширше, поет у цій полеміці захищав не тільки сонет, а й щось більше – культуру думки і слова, високу гармонію форми з усім мікрокосмосом змісту, інакше кажучи – ту класику й класичність, зневажання яких може дорого обійтись новочасній літературі і поезії (викоремлення мос. – Ю. Г.) зокрема:

Сувора простота,
Що слова зайвого в свої рядки не прийме,
Струнка гармонія, що з думки вироста,
Не псевдокласика, а класика, – і їй ми
Повинні вдячні бути. Не іграшка пуста
Та форма, що віки розкрили їй обійми.

Захищаючи сонет та інші «архаїчні» форми, обстоюючи класичні принципи організації стилю, поет, ясна річ, не заперечував ні потреби новаторських шукань, ні права кожного митця творити в своїй питомій манері...»¹. Тут має безсумнівну слухність Л. Новиченко, зрештою звавши нижче, що в тій полеміці «заговорив не знищений і не «куплений»... неокласик з 20-х років», аби «реабілітувати і ствердити, після довгих літ забуття, фундаментальні для кожної культури ідеї Добра, Краси і Слова, сприйнятого як Логос – високу і взаємопереливну єдність слова і думки»². Принагідно ще згадаю і про етапні для утвердження сонету в нашому літературному просторі брошури, а саме: *Етюди про сонет (До питання про традиції і новаторство в розвитку сонета)* (Київ, 1973) Олексія Мороза та *Етюди про сонетне тяжіння (... Форма, що віки розкрили їй обійми)* (Львів, 2015) Тараса Салиги. Я вдався до такого розлогого цитатного екскурсу про сонет у зв'язку з тим, що й сьогодні часто можна почути критичні міркування на адресу сонетистів, мовляв, то роблені, висиджені, раціонально укладені тексти. Але ж В. Зеленчукові як сонетистові адвокатура не потрібна, про все скажуть його тексти.

Тож повернімося до істоти справи: як і чи зазвучав по-новому сонет у В. Зеленчука? Як було вже зауважено вище, мабуть, не випадково Зеленчукові сонети так значливо вразили й навіть надихнули знаного українського поета сучасності П. Мідянку на власні пошуки в сонетній формі?.. Обмежуся лише одною ілюстрацією, аби підкреслити філігранне володіння сонетною формою вислову у творчих пошуках поета з Криворівні: «Бо це, я скажу вам, ни грушку бити, / А терьх кегнути з долів на ґруні. / Жиют тут газди, а ни йкісь хруні, / Шо й дзигаря лінуютси скрутити. // Й дзигарок ни поможе їм в труні / Ци в деревишшети, ек джергов ї накрити. / Ни дастси тут Харону заробити, / Бо спречеси у золотім руні // Той, хто ступає у

¹ Л. Новиченко, *Поетичний світ Максима Рильського, Книга друга: 1941 – 1964*, [Київ: Б. м., 1993], с. 145–146.

² Там само, с. 147.

овечий слід. / Ботей про нову днину колоколит, / А чередінника най колька вколет // Там, же утрое изхрещшений пліт. / И дути в пацирку жура ниволит, / И ни кресати в Черногорі лід» [с. 97]. Маємо дуже своєрідну спробу циклізації сонетів і навіть цілісного вінка сонетів у неповторній гуцульській прияздоби та зі своєрідними анжабеманами-перенесеннями тощо – читачеві залишається лише уважно вслухатися до розважливо-філософського ритмомелосу «гуцулскої бесіди».

Досить оригінальна в ліриці В. Зеленчука і тропіка (епітети, порівняння, метафори, метонімічні мікрообрази), яку шляхетно увиразнює фонічне оркестрування.

Метафорика у віршах В. Зеленчука наче впливає «на-гора» із глибин духу, із партитури душевно пережитого – прочутого й передуманого – досвіду. Його метафори дуже динамічні, часто панорамні й напрочуд картинні, як-от у вірші «Шімбаля-2»: «Люльку закурить місяць / В небесній колибі. / Пригорщу зір назбирає, / Розкурить ватру – / І поїде на місяць / У бутин (лісозаготівлю. – Ю. Г.) на сивій кобилі, / А при дверях колиби / Залишить варту. // Місяць мислить – Бог креслить / Магічне півколо, / І за межу його не переступити. / Вовк із туги на місяць / Виспівує соло / І впливають з-за гір / Повільно, аж кволо, / Срібного князя дари: / Срібна бартка у срібній руці / Срібний відблиск лиша на лиці. / Місяцю-князю – бери! / Меш рубати верхів'я смерік, / Як торік, як позаторік – І смереки в талби ти зіб'єш, / І Молочним Шляхом поплиєш. / Назбираєш в небесній ріці / Пригорщу зір / І затиснеш люльку в руці / І дихнеш туманом до гір...» [с. 24–25]; «И елицям розгладила кучері, вітром колисані»; «...Знов обсипаєш вином вишите на кошули небесній, / Чуєшси в красній убири (єк би оприщок) розхристаний. / А з-за груня зазирают вже плови розсідлані весни, / Й знов ждуть слизи светі води на Камени Писанім» [с. 36]. Особливо вражає така ущільнена полікартинна багат шаровість метафоричних рядків, як у наступному вірші з трьох катренів: «*Иглами вечер осінний бадає тіло. / Променем зірка из неба бадає душу. / Потетко псальму в листочок весело піло. / Бісиця глумом лукавим з лісу спокушує. // Сарни й олені приходе до кнайпи на каву. / Славно Чугайстер из нявков у данци жертує. / Сокіл підносит до трону Господного славу. / Готур нарожене будза на небі вартує. // Стружене небо вже скроплює росами земню. / Дзвони у храмі голосе про врожену днину. / Ангел до губки шукає кресала тай кремню, / Аби при ватрі живій розпизнати людину*» [с. 21]. Як бачимо, у щойно процитованій поезії експресивно сконструйовані констативні метафори-речення гармонійно злютовані з іншими поетичними засобами, зокрема, із символами, епітетами (глум лукавий, стружене небо, врожену днину), апеляціями до демонологічних істот (бісиця, Чугайстер, нявка) і вірувань у них, що співіснують у свідомості ліричного героя із християнською смиренністю та християнськими цінностями (трон Господній, дзвони у храмі, ангел).

І все-таки В. Зеленчук не прагне до імажиністського перенасичення текстів тропами, у чому найлегше переконатися на прикладі епітетів і порівнянь, які, однак, переважно теж наче зарамковані в розлогі картинні метафори: «Бартка

невидима творит пляями дива...» [с. 62]; «Славу співають ангели, / Дивом *вагітний* світ, / В дзеркалі неба *різдвеного* / Тіні рогів й трембіт. // Вівці *косматим рунном* / Гріють *світове* диво...» [с. 62]; «Знов рік, *ек куля з кіса*, пролетів»; «Де Попіван, *ек гедя всіх верхів*, / І херувим співає в Божім хорі, / Стресаючи росицу из пластів» [див.: с. 114]; «Космацкі писанки – *ек перекотиполе*, / *І перекотигрунь, і перекотисвіт...*» [с. 123]. Є й такі приховані порівняння: «*Свічами восковими / сп'єлилися дгори*, / Ангели гноти засвічуют на них... // Може, то *книзь – Попіван*, / *А книгиня – Говерла*. / *Груні дрибнішіші – дружби тай дружки...*»; [с. 60]; «Тамниця життя / Деь глибоко захована, / *Як скарби Довбушеві* / (*Не знайти їх ніколи*). / І у хаті про них / Вже ніхто не розказує, / Лиш вітри тут гудуть, / *Як ображені бджоли*» [див. присвятно-поминальний вірш *Василині Єремійоковій з-під Довбушенки*, с. 75].

Отож треба відзначити, що В. Зеленчук дуже ошадливий у використанні поетичних оздоб – у його віршах усе-таки домінує *метафора*, як, скажімо, у вірші з акцентованою анафорою «Чуєш?.. Голос великої тиші», яку автор переробляє в останній строфі на епіфору: «*Чуєш?.. Голос великої тиші / У правічних грунях, / На правічних шварах, / Де лиш вітер невидимо свишше. // Чуєш?.. Голос великої тиші, / Коли серце данує аркан, / Коли афин й гогідз повний дзбан, / Ек ид небови крішечку ближше. [...]* // *Коли рветси весільний колач / Й дитинечей різкий перший плач, / Ек вид смерти ти був лиш за волос, / Чути тиші великої голос*» [с. 20].

Полюбляє В. Зеленчук і *символіку* (особливо в любовних віршах): *жменя ягід* або *тогідз* («Тай знов я везу у верхи тебе и себе – / И ни у твої, и ни у мої, а у наші. [...] // Та шо я, ек завше, про буйність и любість горечю – / А ти шо?.. Ек завше про смуток и про красу. / Я встид свій ни пречю й зажуру свою ни пречю, / А *жменя ягід* ше колис тобі принесу» [с. 38]; «Держу знов тобі *жменя єгид*, ек тогід...» [*Я відси не піду...*; с. 42]; «Ватру згашу... й навідліть витак / Вержу *жменя тогідз*» [с. 46]; *тріскання калача* (недобрий знак, відгук забобонних страхів через віру у різні пророче-застережні прикмети): «На церковнім порозі розломивси весільний колач...» [с. 35]; «Тріс весільний колач / Ше дес перед церковним порогом...» [с. 39]; *барвінок, усихання рослин, тривожні звуки природи, фантоми* («Видорвавси з вінка без реду барвінковий листок...»), а потім: «Голуби голосили в церьковних смутних куполах. / Деревце лиш завісили – всохла відразу еблінка... / А книгини щоночі свавільно приходит у снах / З писанкових космацких граждий Дзвінчука шлюбна жінка» [с. 35]; *куниця*: «Бо шо старости в старости варти! / Шшенуї змолоду красну куницю, / Ек дар Божий, ек ранну зірницю... / Бо жите – то ни играшка в карти» [с. 48].

Авторові збірки *Груні тай гражди* дуже до смаку *гра словом, ефектні сугестивні тавтології, акцентоване загострення читацької уваги на окремих звуках і словах, внутрішнє заримоване співзвуччя*: «Кладе копиці файна молодиця...» [с. 107]; «...Перед вашою хатою / В травні трави у траурі» [с. 74] і т. д.; *асонанси й алітерації*: «Смітси в струнці спутана вівця. / Крізь гонту зірка просится у хату. /

Сідай ко коло печі, брате, свату, / Та ни пожелуй доброго слівця. / Лиш ни подумай ти кричєти гвату – / Таїт скарби у собі гражда ця» [с. 100]; «Я би хотів в коледники ити, / Мені ни сім, і вже ни сім по сім / А сім и сім горожу у плоти, / Але про це ни фалюси усім...» [с. 128]; «Росов искритси лісу перстенец» [с. 38];

Любить лірик і ресурси поетичного синтаксису: анафори (див. вірш *При свічці крашиє пишутси вірші*), епіфори, обрамлення, рефренні відлуння, паралелізми, асоціативні перестрибування думки, а інколи й ускладнену для швидкого розуміння, інверсійно побудовану фразу тощо.

І все-таки здебільшого поетична думка у віршах В. Зеленчука розпросторюється завдяки витонченій згармонійованості всього естетичного інструментарію. Звісно, як ми вже відзначали вище, чи не найбільш виразно його поетичний голос звучить у сонетному форматі та в «розкутих» жанроформах, які дають простір для експерименту, як, скажімо, *верлібр* та *абеткові вірші*, як-от: «Повно скороми в пивниці. / Пишні писанки в полици. / Пишшіком виводє пальці / Потетко, сарну тай зайця. / Полонина пловов плаче, / Потік прудко плитем скаче» [с. 150].

Істотну вагу в поезії В. Зеленчука має рима, із якою він теж любить видобувати несподівані художні ефекти. Ось, скажімо, як поет застосовує сув'язь *рефренних відлунь із римою*, що створює ефект затихаючого – передсмертного – голосу-стогону: «Якби я знав... якби я знав... / Нема столітнього вже досі дуба. / Ти не вберіг його, а хтось зрубав. / Душа у когось виявилась груба. [...] // «Якби ви, дядьку, якої байки розказали... / Диви уже й заснули...» / А чи забули... / А чи забули... // Якби я знав, якби ти знав... / Ти роль свою вже до кінця зіграв» [с. 78]. Звісно, у більшості віршів збірки поет послуговується *перехресним римуванням*, але трапляється нерідко (можливо, це наслідок захоплення сонетною формою) і *оповите*, або *кільцеве*, римування (абба), а коли-не-коли і «йгра» *моноримним* співзвуччям, білий вірш, стилізації під народні ритмомелодійні візерунки.

Для поетичного голосу В. Зеленчука, як ми вже згадували, дуже характерна *поетика відлунь*, як і *гра в ремінісценції*, *алюзійні зближення* (тут, зокрема, варто ще раз згадати про співіснування в естетичному континуумі одного тексту різних, часто досить віддалених ментальних стихій): із «**Тіней забутих предків**» (**повісті й фільму**): у диптиху «Любість гуцулска» через спогадовий «жест»: «Чуєш, Ива', нам ни бути у парі, Ива'...» [див.: с. 30–31]; «Оббиваючи п'єти на голос лісни, / Йдеш пляями від зарі до зарі. / А упропастях гледжуютси марева й сні / «...Нам ни бути з тобов у парі...» [с. 32]; «Ти ше легінем мислиш себе, / Шо пляями из вітром иде, / Аби ймити куницю. // Від груня до груня плаїки. / Ше далеко до устя ріки, / Ше минеш ни одну головицу. [...] // И назад уже ходу нима. / «Ми ше будемо в парі, Ива!...» / Из пресподної чути» [с. 33–34]; із **балад і переказів про Олексу Довбуша та Дзвінку**: «И Довбушеви, й Дзвінці рідний плай / куражисто играє на денцівці...» [с. 116]. А от як згармоніював автор у вірші *еллінський світ зі світом гуцульським*: «На гуцулській дарабі предковічний *Харон*, / Вид дошшо лиш *укри-тий кресанев*, / Керму шпуриє набік и справ'єє свій бай / Из нидотисков *Білов*

Панев. // На талбах, ек струги, деревишся леже. / *Стікс гуцулський* ни вкривси ше ледом, / В деревишся втекли первовічні діди, / Шо жите вже їм стало ни з медом...» [с. 85]; ув іншому його вірші «*Кам'яниці Личакова, Янова чи Криворівні* / Кличуть в *царство Аїда*, у позасвіти...», а далі: «*Духи предків* зустріли тебе – ні до чого тут свідки. / І ні принців, ні злиднів, ані добрих й лукавих *фей*. / Тільки чути, як знову із-зовні *лиш для Евридики* / *Грас щире балканське сиртакі фатальний Орфей*» [с. 84].

Як можна зробити висновок із численних процитованих фрагментів, у книзі *Груні та й гражди* превалюють тужливі, філософсько-задумливі, дидактичні, спогадкові, побажальні й іронічні інтонації, зазвичай унаскрізнені щирим, непідробним гуманізмом, що є репрезентативними домінантами тематико-мотивного діапазону книги.

Отож, якщо відштовхнутися від відомої спроби І. Франка науково, трактатно осягнути «секрет артистичної краси», яка, на його думку, «лежить не в матеріалі, а втім, яке враження робить на нас даний твір і якими способами артист зумів осягнути те враження»¹, то й ми, після докладних розмірковувань про поетичну книгу В. Зеленчука, можемо нарешті звисновкувати свої спостереження. У вірші «Ти Бісицев меш си звати» поет пише: «А слово можна писати / И палицев по воді...» Але дозволю собі посперечатися з автором книги *Груні та й гражди*: сумніваюся, що такий легковажний «дадаїзм» виправдовує себе у тому разі, коли людина має Божий дар до поетичної творчості, виплекав і вигранив свій власний неповторний голос. Тому щиро радію, що високоосвічений гуцул, якого життя більшу частину життя тримало у рідній автентичній, органічно-природній гуцульській стихії, далеко від центрів інтелектуального й культурно-духовного простору і який спізнав і смак влади, і смак шкільного наставництва, і смак лідера-організатора й популяризатора унікальної народної культури Гуцульщини в Україні та світі, усе ж не дозволив собі геть зледащити (можливо, не без штурханців від друзів?!), а час до часу «занотовував» свої життєві трафунки, переживання й роздуми про них у завіршовані тексти, що дало змогу укласти з них цікаву й цілісну книгу, яка, я цілковито переконаний, не загубиться в хаосмосі превельми багатого, а – в останні десятиріччя – й особливо гучного українського мистецького багатоголосся сучасності.

Як можна було пересвідчитися, поезія В. Зеленчука є непростим, але дуже важливим з'явищем у сучасному українському письменстві. Тому маю надію, що громадсько-культурний діяч, військовик і священник-капелан не кине пера, а, як і «первовічний Харон» на гуцульській дарабі «из недотисков Білов Панев», справлятиме й надалі «свій бай» і ще не раз потішить читача своїми оригінальними і щирогуманними поетичними імпресіями та експресіями.

References

¹ І. Франко, *Из секретів поетичної творчості*, Київ, 1969, с. 178–179.

- Chopyk R., *U chasoprostori „hutsulskykh Aten”*, [u:] Zelenchuk V., *Gruni ta y grazhdy: poeziya*, Brustury: Dyskursus, 2022, s. 4–7 // Чопик Р., *У часопросторі «гуцульських Атен»*, [у:] Зеленчук В., *Груні та й гражди: поезія*, Брустури: Дискурсус, 2022, с. 4–7.
- Denysiuk I., *Hutsulski pyesy Hnata Khotkevycha*, [u:] Khotkevych H., *Neopublikovani hutsulski pyesy*, Lutsk: VMA «Teren», 2005, s. 3–6 // Денисюк І., *Гуцульські п'єси Гната Хоткевича*, [у:] Хоткевич Г., *Неопубліковані гуцульські п'єси*, Луцьк: ВМА «Терен», 2005, с. 3–6.
- Dzurak M., *Literaturno-memorialnyi muzei Ivana Franka v Kryvorivni. Putivnyk*, Kosiv: Pysanyi Kamin, 2007 // Дзурак М., *Літературно-меморіальний музей Івана Франка в Криворівні. Путівник*, Косів: Писаний Камінь, 2007.
- Franko I., *Iz sekretiv poetychnoyi tvorchosti*, Kyiv, 1969, 192 s. // Франко І., *Із секретів поетичної творчості*, Київ, 1969, 192 с.
- Hutsulshchyna. Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia*, Kyiv: Naukova dumka, 1987, 472 s. // *Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження*, Київ: Наукова думка, 1987, 472 с.
- Khotkevych H., *Hutsulski kartyny F. Pavtsha*, [u:] Khotkevych H., *Tvory v dvokh tomakh*, tom druhyi, Kyiv: Dnipro, 1966, s. 498–500 // Хоткевич Г., *Гуцульські картини Ф. Павташа*, [у:] Хоткевич Г., *Твори в двох томах*, том другий, Київ: Дніпро, 1966, с. 498–500.
- Khotkevych H., *Kaminna dusha*, Povist, [u:] Khotkevych H., *Tvory v dvokh tomakh*, tom druhyi, Kyiv: Dnipro, 1966, s. 5–295 // Хоткевич Г., *Камінна душа*, Повість, [у:] Хоткевич Г., *Твори в двох томах*, том другий, Київ: Дніпро, 1966, с. 5–295.
- Kostelnyk H., *Pliusy i minusy v poeziyi I. Franka*, [v:] Ivan Franko u krytytsi: zakhidnoukrayinska retseptsiya 20-30-kh rokiv XX st., Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, s. 323–373 // Костельник Г., *Плюси і мінуси в поезії І. Франка*, [в:] Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років XX ст., Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, с. 323–373.
- Midianka P., Fedorak N., Zelenchuk V., *Karpaty na triokh: Virshi*, Brustury: Dyskursus, 2016, 116 s. // Мідянка П., Федорак Н., Зеленчук В., *Карпати на трьох: Вірші*, Брустури: Дискурсус, 2016, 116 с.
- Novychenko L., *Poetychnyi svit Maksyma Rylskoho, Knyha druha: 1941 – 1964*, [Kyiv: B. m., 1993], 270 s. // Новиченко Л., *Поетичний світ Максима Рильського, Книга друга: 1941 – 1964*, [Київ: Б. м., 1993], 270 с.
- Zelenchuk V., *Gruni ta y grazhdy: poeziya*, Brustury: Dyskursus, 2022, 168 s. // Зеленчук В., *Груні та й гражди: поезія*, Брустури: Дискурсус, 2022, 168 с.

Юрій Горблянський – доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5740-1918>
Email: yuriy.horblianskyi@lnu.edu.ua

ПУБЛІКАЦІЇ

Ігор ГУНЧИК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка
УДК 398.3:27-534.3/.5](477.81/.82=161.2):801.81-048.42/.44"199/200"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14023>

НАРОДНІ МОЛИТВИ, ЗАМОВЛЯННЯ ТА ЗАКЛИНАННЯ ВІД ВІТРУ: ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ ІЗ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

У різних населених пунктах Західного Полісся впродовж тривалого часу під час експедиційних виїздів і записів фольклору неодноразово доводилося чути від респондентів один цікавий сюжет міфологічної легенди про Вітер, Сонце і Мороз, який, як згодом з'ясувалося, відомий у варіантах в інших історико-етнографічних районах України. У ньому йдеться про три персоніфіковані природні стихії, які, зустрівшись, почали між собою сперечатися, хто з них найсильніший. Не дійшовши згоди, вони побачили на полі чоловіка й вирішили запитати про це в нього. Чоловік думав-думав і відповів їм: «Губатий», тобто Вітер. Як почуло про це Сонце, розсердилося і захотіло його спалити. Але Вітер повіяв холодним подувом, і чоловік витримав це випробування. Тоді Мороз вирішив його заморозити, але знову Вітер наслав теплі повітряні потоки, і чоловікові ніхто не зміг зашкодити. От і виходить, що найсильнішою серед цих трьох стихій є саме Вітер.

У цьому сюжеті Вітер, як і інші міфологічні персонажі, традиційно зображено у вигляді звичайного стихійного божества або чарівного казкового персонажа, подібні вірування про яких у різних виявах збереглися й побутують дотепер в окремих архаїчних історико-етнографічних районах України, до яких також належить і Західне Полісся. Місцеві поліщуки серед природних стихій шанували не тільки Вітер, але й віддавали належне Сонцеві та Морозу. Так, Сонце разом із Місяцем і Дощиком – це типовий міфологічний персонаж місцевих колядок і щедрівок, який, прийшовши нібито на Різдво до господаря додому, сидить із ним за одним столом, обіцяючи влітку допомогу. Так само обов'язковим моментом під час поліських святкових Коляд було обрядове закликання Мороза до куті. На Ковельщині до нього зверталися такими словами: «*Мороз, Мороз, ходи до нас вечеряти! Бо як не прийдеши, то не приходи ніколи: не на пшеницю, не на жито, і не на льон, і не на просо, і не на ячницю, і не на всяку пашиницю*»¹. Тож по-актуальному з погляду сучасного збереження навколишнього середовища та екології звучить «зелене» давнє правило поліщука: природу треба розуміти і знаходити з нею спільну мову, тоді вона тобі віддячить.

До теперішнього часу серед науковців тривають суперечки, чи дійсно Вітер як казково-міфологічний персонаж цієї міфологічної легенди можна вважати

---

¹ О. Білик, *Календарно-обрядовий фольклор Західного Полісся*, Луцьк: Твердиня, 2008, с. 235.

стихійним божеством. Деякі вчені логічно пов'язують його з язичницьким Стрибогом часів Київської Русі, який належав до пантеону з шести головних богів (Дажбога, Перуна, Хорса, Симаргла, Мокоші), які 980 р. князь Володимир поставив у центрі Києва, здійснивши першу невдалу релігійну реформу перед запровадженням християнства 988 р. Згадки про цю подію потрапили до писемних літописних джерел XI ст., а згодом – до гомілетичної літератури.

У «Слові о полку Ігоревім», пам'ятці вже XII ст., вітри також названо «Стрибожими внуками», які «віють з моря стрілами». Тут також доречно згадати так званий плач Ярославни, конгеніальний переспів якого, зокрема, здійснив Тарас Шевченко. Ярославна – це дружина князя Ігоря, яка за відсутності чоловіка, котрий подався воювати з половцями, дуже сумувала наодинці, переживала й молилася за нього. У своїх своєрідних моліннях-тугах, апелюючи до трьох природних стихій, вона в першу чергу звертається до вітру як могутньої божественної сили, називаючи її традиційно Стрибогом:

Вітриле, вітре, Стрибоже швидкий,
Навіщо мечеш стріли половецькі
На воїв мужа милого мого?..

«Стрибожими внуками» у «Слові о полку Ігоревім» також названо русичів – жителів центральної частини Русі, які, ймовірно, колись ушановували цього дохристиянського бога.

Однак із давна серед українців, зокрема й на Поліссі, до вітру, як і до кожної іншої стихії, ставилися дуже обережно, розуміючи дуалістичну основу його впливу. Одна з західнополіських респонденток із села Новосілки колишнього Турійського району Волинської області зазначала з цього приводу: *«Вітер є хороший, що гуляє, і є й поганій... Є що вліє на здоров'я людени, зробить нидобре. Є, що вітер дмухне, та й добре людени...»* Із погляду народної лікувально-медичної практики внаслідок такого недоброго впливу вітру в людини виникав складний хворобливий стан або й захворювання, яке називали переважно *«віттор»* (*«вітрик»*), рідше – *«сквозняк»*, *«вій, повій, пудвий»*. Серед народу казали, що хвороба (*«боль, болість, болезнь»*) з'являлася тоді, коли на людину *«навіяло»* або її *«просквозило»*. Згодом під впливом християнства почали вважати, що в людину влетів *«злий дух»*, *«ничеста села»*. Місцева жителька з села Сенчиці Рівненського Полісся стверджувала, що є 12 різновидів таких вітрів, а вона ж уміє лікувати тільки один із них: *«Як напад на той віттор, що я говорю, то може минецца. А як ни той, то ни минецца. Дванацить вітров єтця. А Бог знає, яке воне. Я такей говорю. А в нас в силі тоже ще говорать, то другая, генчий говорить... Мій же віттор ни говорить ништо»* [№ 7]. Для лікування або зцілення від вітру як демонічної хвороби серед мешканців Західного Полісся існували спеціальні оказіональні обряди, ключовим моментом яких було проказування спеціального магічно-сакрального тексту.

У цій публікації подаємо добірку таких 15 оказіонально-обрядових фольклорних текстів, які до цього ніде не були надруковані¹. Фіксацію більшості текстів

¹ У «Віснику Львівського університету» ці фольклорно-етнографічні матеріали можна вважати своєрідним продовженням публікації магічно-сакральних текстів оказіонального типу, що входять до лікувальної тематичної групи. У 2003 р. у цьому виданні також було опубліковано народні молитви, замовляння і примовки, які, однак, належать до двох інших функціональних

здійснив автор цієї публікації та інші записувачі в період з 1995 до 2001 року. Декілька текстових зразків зібрали студенти Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вони ввійшли до аудіографічних фондів архіву Полісько-Волинського народознавчого центру Інституту народознавства НАН України у Луцьку, який згодом було перейменовано в Інститут культурної антропології (керівник – проф. Віктор Давидюк).

Усі подані тут фольклорно-етнографічні матеріали походять із історико-етнографічного району Західного Полісся, частинами якого є Волинське, Рівненське та Берестейсько-Пінське. Найбільшу їх кількість було записано на Волинському Поліссі, тобто в межах сучасної адміністративної Волинської області, зокрема в Камінь-Каширському (села Ворокомле, Клітицьк, Піцир'я), Ківерцівському (села Завітне, Липно, Холоневичі), Любешівському (села Люб'язь, Невір), Ратнівському (села Підгір'я, Мельники-Річицькі), Рожищенському (село Сокіл), Турійському (село Новосілки) районах. Два західнополіські магічно-сакральні тексти зафіксовано в межах сучасної Рівненської області, а саме в Заріченському (село Сенчиці) та Костопільському (село Яполоть) районах¹. Останній запис походить із Берестейсько-Пінського Полісся, зокрема з села Мищичі Кобринського району Брестської області, що знаходиться на території сусідньої з Україною Республіки Білорусь.

За жанровою природою всі тексти, що ввійшли до публікації, належать до трьох жанрових різновидів okazіонально-обрядового фольклору: народних молитов, замовлянь і заклинань. Найбільша кількість серед них народних молитов, у яких виконавець звертається до вищих сакральних персонажів, які відіграють головну роль у зціленні чи лікуванні адресата від хвороби. Цими міфологічними персонажами божественного характеру є Господь Бог, Божа Мати, Ісус Христос, святі (Николай, Петро і Павло) та інші покровителі християнського походження. Значно рідше, зговорюючи «вітюр», зверталися до *святої Неділки* (№ 10) чи астральних заступників, наприклад, *зорі на небі*: «*Зора, зорица, прекрасная дєвица...*» [№ 13]. У деяких фольклорних молитовних творах відомості про їхню жанрову приналежність містяться в самому тексті і навіть по декілька разів:

Хай Божая Мати стане в помучи,
Мую **мулітву** прийме,
мую **мулітву** ду Господа Бога дунисе.
Хай Бог стає в помучи,
шо той вітьор зрушани, пудвіяни.
Ни муя **мулітва** дупумагає,
Божа Мати хай стає в помучи,
хай цьой вітьор зжине
на бистрия води,

різновидів, зокрема, «від вразу (дни, золотника, матіци)» та «від ляку (переляку, переполоху)». Див.: Гунчик Ігор. Із okazіонально-обрядового фольклору Західного Полісся. Лікувально-профілактична сфера [у:] Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2003. Вип. 31. С. 292-312.

¹ Кілька років тому в Україні було здійснено адміністративну реформу областей, за якої укрупнили райони. Подібні зміни відбулися у Волинській області. Унаслідок цього зникли Ратнівський і Турійський райони, які були включені до Ковельського, Ківерцівський і Рожищенський увійшли до Луцького району, а Любешівський – до Камінь-Каширського. У Рівненській області також відбулися подібні зміни: Заріченський район став частиною Вараського, а Костопільський – Рівненського.

на сухія лози,
на темні лиса,
де ни ходять голоса... [№ 9].

У замовляннях від вітру сакральні чи божественні персонажі переважно відсутні, а виконавець твору, лікуючи хворого, покладався на власні духовні сили. У структурі цих фольклорних текстів важливу роль відіграють формули гадання, вимовляння і зсилання. Вони давали змогу визначити ймовірне походження хвороби, місце її перебування в організмі людини, а потім відіслати її з раба Божого у безлюдне профанне середовище: «*Да й йде собі на пуцу, на лиса, / де сонце ни сходить, / де місяц ни сходить, / де люди ни ходять, / де Божя Мати ни худела, / Ісуса Христа ни нусела, / де пташкі ни літають, / трави ни з'їдають, / води ни спивають...*» [№ 4].

Серед групи фольклорних творів функціонального різновиду «від вітру» є два тексти заклинань, які належать до дуже рідкісних okazіонально-обрядових утворень. Це найскладніший з композиційного і структурного погляду тип магічно-сакрального тексту, який передбачає наявність спеціальної заклиальної формули: «*Я тебе заклинаю трьома церквами, / трьома монастирями Києвськими, / Каменською, Глуською, / Гутинською, Деревоцькою...*» Подібні тексти, які християнські богослови називають заклиальними молитвами, застосовували від дуже небезпечних хвороб домонологічного походження. Їх використання потребувало особливої підготовки і знань, які передавав знахар у спадок своєму учневі.

Мова опублікованих тут okazіонально-обрядових фольклорних творів є діалектною і відображає місцеву західнополіську говірку, яка входить до північної групи діалектів. Скажімо, одним із цікавих явищ, яке відображено в цих фольклорно-етнографічних записах, є так зване сакання з Ківерцівщини та Костопільщини. Воно проявляється у вживанні постфікса *-са* замість *-ся* в дієсловах першої особи теперішнього часу та інфінітивах: «*Такє, як пудвий. Пудвие часом чи просквозить. «Верую» молюса*» [№ 6]. У деяких контамінованих зразках є епізодичні вкраплення та вставки апокрифічних сюжетів на християнську тематику зі старослав'янською мовною основою. До них належить, наприклад, народна молитва з мотивом про Пресвяту Владичицю і дванадцять дияволів, що наявний у другій частині тексту № 13.

№ 1

Вітьор віє, може навіяти. А-а, на людину? Аякже, сквозняком, як-но їдиш в машини... Як окно одчєняне, тоже вітьор окалічить, ну... Однїме голову, руку...

Перший вітьор насланий,
другий – поганий,
із-за хати, із-за двирей,
із-за окна, із-за колодыа,
із-за сарая;
із сухого лісу,
із глибоких рікув,
із сухих пісків.
– Вийдіте, сємдісят сїм вітрув,
од раба Божого (ім'я).

Тре рази тако пириговориш, і всьо.

Зап. І. Гунчик у червні 2001 р. від Ганни Андріюк, 1923 р. н., освіта – І клас польської школи, народилася в с. Мищичі Кобринського р-ну Брестської обл. (Республіка Білорусь).

№ 2

У нас кажуть «вітьор зговурати».

– Святей Павло, святей Гавриїл,
святей Михаїл і Миколай-угоднік,
святей Марко, святей Матвій,
Іван і святей Петро,
Іван Христитель, Ісус Христос,
нас іспоможе вигнати
злого духа ничестого
з раба Божого Степана.

І тако дев'ять разів.

Зап. І. Гунчик 1996 р. у с. Невір Любешівського р-ну Волинської обл.

№ 3

Вію, повію, звідки ти повіяв?
Чи ти з хмари,
чи ти з тучи,
чи ти з бури;
чи ти з сонця,
чи ти з місяця;
чи ти з лиску,
чи ти з писку;
чи ти з росе,
чи ти з-за крутеї горе;
чи ти зустрічний,
чи ти зарічний;
чи ти з паскудних очей,
чи ти з лихих людей?
Пора тобі з (ім'я) розпрощатися,
на лози вибиратися.
Там собі будиш гуляти,
нихто тибє там ни буде змовляти.

Записано в с. Сокіл Рожницького р-ну Волинської обл. Архів Полісько-Волинського народознавчого центру ІН НАН України (далі ПВНЦ – І. Г.), од. зб. 53, арк. 57.

№ 4

Вітьор чи сквозняк – то хвороба. На кого-нибудь нападе, да й в'язи болять.

Помолетиса «Отче наш».

Пристапаю до Івана,
ни я дохтор, ни я помуч.
Сам Господь пристапає,
всякую болєзнь виговорає.
Йшла Божа Мати мусточком,
нисла Суса Христа на руках.
Сіла спочивати,
там стала Іванові вітьор виговурати;
може вуйшло в вухровину,
може вуйшло в крутовину,
може вуйшло в пугте місце,
може пудкаснулосо,
може пудвіяло, пудкаснулосо.
Ходить, кість ламає,
кров чирвону проливає,
личко марнує, тіло тірає,
шовкове жили витягає –
із писку, із воде,
із вирбе, із лозе,
із ліса, із сила,
із хатей, із яду,
із очей, із костей,
із нирвей, із плічей...

Геть все таке за порядком кажица:

Може сквозняк може якеї;
волосная, сквозяная, ружеваая,
всяка болєзнь.
Да й йде собі
на пушу, на лиса,
де сонце ни сходить,
де місяц ни сходить,
де люди ни ходять,
де Божа Мати ни худела,
Ісуса Христа ни нусела,
де пташкі ни літають,
трави ни з'їдають,
води ни спивають,
отам тобі треба розкошувати.

Переговорити дев'ять разив. Вкунці – «Отче наш».

Зап. І. Гунчик 1996 р. у с. Липно Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Є пріступаю, є помагаю.
Бог пріступає, Бог помагає.
– Віте, ангели, пріступіте,
Віте допоможіте,
боль заберіте,
на пушу пустіте.
Чі ти вітьор,
чі ти сквозняк?
Перестань ходити,
перестань смалити.
Ти ни родився,
ти ни хрїстився,
ти й ни вмївався,
чого ти до хрїщеної
Ганни пудкопався?
А є пріступаю,
божїй «Отче наш» знаю.
Тобі воле ни даватим,
на пушу одсилатим,
а Ганну очіщатим.
Де ж ти взєвся,
чого ж ти схопєвся?
Чі ти з воде, чі ти з вітру?
Перестань ходити,
перестань смалити,
з Ганни хрїщеної кість брати.

«Отче наш».

Зап. Оксана Середюк 1997 р. у с. Підгір'я Ратнівського р-ну Волинської обл. від Лях Катерини Константиївни, 1926 р. н.

№ 6

Такє, як пудвий. Пудвиє часом чи просквозить. «Верую» молюса.

– Пудвию, пудвию,
я на тебе вию
з-пуд ясного сонца,
з-пуд ясної зори,
з-пуд божої слуги.
Пречистая Дїва, очищай,
на покой давай.
Прийду до хати,
покладу спати.

Зап. І. Гунчик 1996 р. у с. Яполоть Костопільського р-ну Рівненської обл.

№ 7

Ну от прищі по вас пидуть такеї. То верод, то той самий вітьор. Чи по грудях, чи по руках. От, скажімо, якей вітьор навіє, руки робляца в племах, чирвони, вишньови. Кажуть: «Вітьор навіая».

Зговоруваю вітьор
од білій кості,
од чирвоній криві.
– Кості ни ломе,
криві ни роне,
грішного тіла ни псуй.
Іде на чирита, на болота,
на шовкови трави,
на бійний вігер,
на зилени папуроті.
Понисе, Боже, лиху хворобу вітрану,
шо з веродом змішана,
що й на порози,
що й на дорози,
шо з-под місяца,
шо з-под ясных зорок,
шо з-под темних облоків,
шо й з-под чорної хмари,
шо й з воде.
Крижик-криже живокостий,
пониси, Боже, твоє тіло до цилости.

Вітьор, кругом же він єсть, і таке говориш. П'єть раз гетак само прокажиш, а шостий раз дванацять празникув вспоінаїш: Рuzдво, да Новий рік, да Крищеніє, да Стрітєннє, да Благовіщеннє, да Великдень (Паску), да Знесеннє, да Трийцу, да Чосней, да й Покрова... Да й знов без празників говориш. Я вітьор дев'їть раз...

Як нападє на той вітьор, шо я говору, то може минєцца. А як ни той, то ни минєцца. Дванацять вітров єстєца. А Бог знає, якє вонє. Я такеї говору. А в нас в силі тоже ще говорать, то другая, генчий говорить... Мій же вітьор ни говорить ниhto.

Зап. І. Гунчик 1996 р. у с. Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл.

№ 8

Ни є приступаю, сам Господь Бог,
Ісус Христос, сен Божий
і Матір Божа приступає
і всіх святєх, і всіх анголив
до помочи взиває,
помуч стає.
Од білій кості,
од чирвоній криві,

од чорних (чи якєї там волоси) волосов.
– Господі Боже, Ісусе Христе,
Присвятая Діва Владичиця,
роделася гола, боса.
Скидаю болість з раба Божого Юри,
з вітру, з воде, з прекрости.
– Господи, переміне,
Господи, очисте.
Другим разом, Божим указом.
Скидаю болість з раба Божого Юри,
з вітру, з воде, з прекрости.
– Господи, переміне,
Господи, очисте.
Третім разом...

До дев'їте раз тако переговорити. А там знов:

Одийде, ничестая болість,
бо Христос воскрес.
Ни мій дух, а Божий дух.

І так тре рази треба дмухнути на людену.

Де він бирецця? Як людена десь помеїцця, часом купаїцця. Коле, як то кажуть, і в хати зловить. Дехто надвир виходить і схватить... Так надвир ни виходь, треба пирихристетися...

Зап. І. Гунчик 1996 р. у с. Мельники-Річицькі Ратнівського р-ну Волинської обл.

№ 9

Стою я пуд Божию рукою,
пуд яснию зурою,
пуд съватими янголами-апостолами.
– Всі святія, Бога муліте, прусіте,
з цього (ім'я) вітьор зжиніте.
Вітьор вудяни, кустяни,
вітрани, напуцани,
кручани, стрічани;
в кручу може вступив,
може вліз, може навіяло.
Хай Божая Мати стане в помучи,
Мую мулітву прийме,
мую мулітву ду Господа Бога дунисе.
Хай Бог стає в помучи,
шо той вітьор зрушани, пудвіяни.
Ни муя мулітва дупумагає,
Божа Мати хай стає в помучи,
хай цьой вітьор зжине
на бистрия води,

на сухія лози,
на темні лиса,
де ни ходять голоса.
Хай там пташечки розклюють,
розщибечуть і забирають.

На початку і в кінці молитви тричі перехреститися, а під час молитви «качати» яйцем по голові, руках і ногах.

Зап. Галина Стрільчук 1997 р. у с. Холоневичі Ківерцівського р-ну Волинської обл. від Ярмолюк Євдокії Григорівни, 1924 р. н, освіта – 1 клас.

№ 10

Вітер є хороший, що гуляє, і є й поганий... Є що вплиє на здоров'я людени, зробіть нидобре. Є, що вітер дмухне, та й добре людени.
Більшість молетву говорели од вітру.

Первим разочком,
Господнім часочком
Господу Богу помолюся,
всім празничкам приклонюся,
святой Недількі вклонюся,
Кієвскім, Печорскім,
всім геть сілам небескім.
– Приступіте, поможіте
рабі Божій Катирені
поганое виговарувать.
Іде ж, поганое, за крутеї гори,
за очерета, за болота,
де кури не ходят,
де певні не поють.
Там тобі спати,
льохко отдыхати,
а міні спокійно спати.
Від вітру, від зливи,
від людей, від вочей,
від поганих речей.
Іди ж ти, поганий,
на сухий ліс,
на очерета, на болота.
Господи, злюбє мий дух і допоможе,
щоб до мене ничого
поганого ни чеплялось,
всякі бедствія, які Бог дав поганії,
щоб вони одходили на сухеї ліса,
і спалювалось все,
і горило в огні, пропадало,
а міні було добре.

Записано в с. Новосілки Турійського р-ну Волинської обл. Архів ПВНЦ, фонд І-Б, од. зб. 6, арк. 16.

№ 11

Три рази тре' його казати.

Святей отче-животворче Николаю,
прушу тибє:
– Вступєся своїм слідом
за Василєвим грішним тілом.
Я ж тибє виганяю,
я ж тибє закликаю
тримами молитвами,
тримами церквами:
Ворокомльською¹,
Камінською, Почаївською,
ше й читвертою – Їрусалімською.
– Вейди ж те, ничєста села.
Може ж те в руках,
може ж те в ногах,
може ж те в голові,
може ж те в мозках,
може ж те в нервах,
може ж те в шкурі,
може ж те в тіли,
може ж те в пиченях,
може ж те в легкому,
може ж те в крові,
може ж те в ночному пузирі.
Вейди ж те, ничєста села.
Забирайся, забирайся, забирайся.
Йде ж те на сухєї вітри,
де вітьор ни віє,
де сонце ни гріє,
де пташкє ни щєбечуть...
де сім літ пожару ни бувало.
Там тобі впасти,
там тобі вже й пропасти.
Божая Мати, заступніца наша,
помочніца наша,
помош нам рабу Божому Василєві
вітьор зговорувати,
церквою хрещений,
мером мировани.
Всіх святєх прошу,

¹ Ворокомльська церква – це храм у селі Ворокомле біля міста Каменя-Каширського.

яке є в року,
яке ме святкуймо,
яке ме вас споминаймо:
– Помоште нам,
рабу Божому Васелю
вітбор зговорувати.

Пирид тем говорети «Отче наш» до Лукавого.

Другій раз прущу тибє:
– Святей отче-животворче Николаю...

Зап. І. Гунчик 1996 р. у с. Ворокомле Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Карпук Мокрини Макарівни, 1909 р. н.

№ 12

До вітру, та якбе сквозняк, є молітва.

За божим разом,
за божим приказом,
де Божа Мати ходела,
Ісуса Христа за руку водела.
– Святей Питро, святей Павло,
возьміть христа в рукі,
врятуйте Івана з тяжкої мукі.
На біле яйце покажите,
на чорний ліс пустітеся.
Будиш там собі
жинетися, весилетися,
а з Івана одчіпетися.
Прошу тибє, Божая Мати,
од Івана всякої вітре одвіртати,
на честі поля відсилати
і свею селию закріпляти.

*Записано в с. Завітне Ківерцівського р-ну Волинської обл. Архів ПВНЦ, фонд 1–Б,
од. зб. 8, арк. 23.*

№ 13

– Свята Покрова, Матер Божа, прошу:
як укриваїш землю травною,
траву росною, воду імлюю,
рибу лускою, птиці пірами,
ліс корамаи, звер шерстямаи,
гришного челоска деянієм Христовим,
свята Покрова, Матер Божа, так прошу:
вкрій од ничістого духа
й злих духов,

і всякого-всякого зла,
нечиста місця, черета, лоза
раба Божого Івана,
спокійного місця лей,
і всі кості, і тіло.
Згеньте, все погане,
слезьне, слезьне,
як сленя на землю.
Тьху, тьху, тьху.
Прошу я всіх святих,
вас є дванадцять...
– Зора, зорица, прекрасная девіца.
Йшла царіца небесная од красной зорі.
Навстречу литеть дванадцить дияволов,
прикованих на дванадцить цепов,
на дванадцить росов (?).
Я ї саросіла: – Чого налетелі
на раба Божого Івана
кров і жели тянуть,
кості ламать, серце сосать?
Тогде Пресвятая Владичица небесна
обратілась в цар-город Єрусалім,
подошла к святому сину і сказала:
– Ти мой єсть син, Христос воскрес,
я твоя мать чиста,
благослові меня раба Божого...
Ти моя рана на дванадцить страстей,
вознесі земляний хрест...
де жила – в Гуті чи в Клитецьку¹,
все поганое прости,
скажи вейти од раба Божого Івана...

*Записано в с. Клітицьк Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Архів ПВНЦ,
фонд І–Б, од. зб. 27, арк. 52–53.*

№ 14

Як вітьор десь удме, то буде він ходити по людени, то там, то там уколе.
Якшо й в апендицит піде, то буде й тобі в духовику.
Вітьор удгуварували:

Я од вітрику знаю,
од вітрику 'дмовляю:
од ручок, нужок,
тіла лукавого.
– Де ти, вітрику, Божого на

¹ Тут згадано назви двох сіл біля міста Камінь-Каширського: Гута-Камінська, яке називають просто Гутою, і село Клітицьк.

’мнє (ім’я. – *І. Г.*) напав, спуткав:
чи у поли на дорози,
чи в хати на порози.
Годи ходети,
білий кости ломети,
чирвону кров шумувати,
тугу серцу задавати.
Іди за гору, за мора,
де місяць ни світить,
де сонца нима,
де добрі люде ни бувають.
Там тобі жити-проживати,
а Божому (хто на мнє) спокій дати.

*Записано в с. Люб’язь Любешівського р-ну Волинської обл. Архів ПВНЦ, фонд 1–Б,
од. зб. 13, арк. 39–40.*

№ 15

Молитися «Да воскреснет Бог» і «Отче наш».

Господа прошу, Матира Божу,
всіх святих, всіх ангелов,
архангелов, апостолов:
– Поможіте мені (ім’я)
в тілі злого духа шукати,
в руках, в ногах, в голові.
Маю сімдесят сім составів,
я тебе в кожному составі шукаю,
Іваном Хрестительом заклинаю,
Господом Богом заклинаю,
Сином Божим;
на глибоке море посилаю,
на сухі лози,
на гнилі болота.
Там тобі гуляти,
там тобі пропадати,
де люди не ходять,
де півні не співають.
Тобі черету рвати,
тобі мохи топтати,
білі кості не ломати,
червону кров не волнувати,
на рани не розливати (ім’я),
там тобі горювати.

«Отче наш».

Прошу великого мученіка Миколая:

– Ступи своїм слідом за (ім'я).
Чи ти східний, чи ти західний,
чи ти південний, чи ти північний,
чи ти водяний, чи ти круговий,
чи ти вітряний, чи ти насланий,
чи ти заграничний, чи ти подорожній?
Прошу великого мученіка Миколая:
– Ступи своїм слідом за (ім'я),
За його (її) слідом не ходять,
де півні не співають.
Там тобі пропадати,
білі кості не ламати,
червону кров не розливати,
там тобі пропадати.

«Отче наш».

Прошу великого мученіка
Петра, Павла, Якова:
– Послухайте мене грішну,
допоможіте мені злого духа шукати
в руках, в ногах, в голові.
Маю сімдесят сім составів,
я тебе в кожному составі шукаю
І святим мучеником Петром, Павлом, Яковом,
І Господом Богом, Сином Божим,
Матерою Божою закликаю.
Прошу великого мученіка Пантелеймона,
Михайла, Георгія, Дем'яна:
– Допоможіте мені.
Чи ти східний, чи ти західний,
чи ти південний, чи ти північний,
чи ти водяний, чи ти вітряний,
чи ти сміттявий,
чи ти скоровій, чи ти чкуровій.
На глибокі болота, на гнилі колоди
(ім'я) одійди;
де нічого не ходить,
де півні не співають,
там тобі гуляти,
там тобі погибати.

«Отче наш».

Я тебе закликаю трьома церквами,
трьома монастирями Київськими,
Каменською, Глуською,

Гутинською, Деревоцькою¹.
Чи ти вітряний,
чи ти сміттявий,
чи ти водяний.

«Да воскреснет Бог» і «Отче наш».

Зап. І. Гунчик у 1995 р. у с. Піцир'я Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від невідомого респондента.

Ігор Гунчик – доцент кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6448-5461>
Email: ihor.hunchyk@lnu.edu.ua

---

¹ У третьому і четвертому рядку подано назви місцевих церков: *Каменська* – це одна з церков (Святого пророка Іллі або Різдва Богородиці) в місті Камінь-Каширському, біля якого знаходиться село Піцир'я, де був записаний текст № 15, *Глуська* – із сіл Велика або Мала Глуша, *Гутинська* – із села Гута-Камінська, *Деревоцька* – із села Деревок.

РЕЦЕНЗІЇ

Соломія БУК, Ольга МАКСИМІВ

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 81'32/33:004.8/.9]:001.891

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14024>

RECONFIGURING LINGUISTIC INQUIRY IN THE AGE OF GENERATIVE AI

Review of the Course “**Large Language Models for Linguists**” by Dr. Natalia Cheilytko, Friedrich Schiller University Jena, supported by German Academic Exchange Service DAAD.

In recent years, the emergence of large language models (LLMs) has brought about a big shift in scientific research generally and in the way how human language is studied in particular. As an academic response to this shift, new relevant disciplines have emerged in foreign and Ukrainian universities, one of which is the course 'Large Language Models for Linguists' at Jena University. Its target audience is Ukrainian teachers and students. Combining computational linguistics and classical philology, the course introduces participants to new methodologies for investigating language variation, semantic change and grammatical structures, making use of generative artificial intelligence tools such as OpenAI's GPT, and it is important in the context of higher education in Ukraine.

Spread over 16 weeks and worth 4 ECTS credits, this course combines theoretical discussion with practical work. Students explored a variety of subjects, ranging from the fundamentals of generative artificial intelligence and tokenisation principles to more advanced applications, including corpus research, lexicography, and discourse analysis.

In addition to modules on translation studies and language teaching, the course surprisingly touches on underexplored domains — like visual data processing and oral language annotation — areas often overlooked in mainstream computational linguistics.

From a pedagogical perspective, the course strikes a good balance between teaching the basics and encouraging student-led research. The final research project encourages students to apply their newly acquired knowledge to authentic linguistic research. The selection of key literature, including seminal works by Jason Way et al. (2022) and Samuel Bowman (2023), demonstrates a close connection to new research in artificial intelligence and natural language processing (NLP). The teaching format was a

combination of synchronous and asynchronous online learning together with consultation tools. It indicates a practical, user-centred design adapted to the needs of Russian-Ukrainian war circumstances.

However, beyond the technical prowess lie embedded reflections on philosophical and ethical issues. What impressed us was the willingness to foreground model fallibility, as well as interpretive bias and the risks of overreliance on generative AI — a rare move in a landscape still enamoured with technological utopianism. In an era where algorithmic mediation is becoming increasingly prevalent, it is imperative to teach students to critically evaluate the outcomes of a LLM application.

From a philosophical perspective, the course invites reflection on the epistemic implications of linguistic modelling. What does it mean to 'understand' language when a machine can imitate meaning without consciousness? How should we interpret the apparent emergence of 'semantic intuition' in transformer-based architectures? While these questions are not explicitly answered in the curriculum, they are raised by its design and scope, thereby fostering intellectual curiosity.

From an applied linguistics perspective, this course provides a new generation of scholars with the tools to reconsider traditional linguistic methodologies. LLMs can assist with annotation, hypothesis generation, pattern recognition and corpus creation. For instance, semantic change detection, which previously required decades of manually curated texts, can now be achieved using scalable embeddings and diachronic probing methods.

However, the course also cautions against the uncritical implementation of LLMs. Students learn to identify 'hallucinations', recognise the biases of models based on training corpora and calibrate results against human experience. The tension between automated processing and human interpretation was an ongoing issue throughout the course, with the two often conflicting — particularly evident in tasks involving corpus annotation and GPT-assisted translation.

The range of topics offered reflects ambitious engagement in linguistic research through LLMs. Studies such as thema-rhema structuring in the media coverage of the Coronavirus pandemic through the lens of SFA, or the application of BERTopic in semantic alignment, demonstrate methodological innovation. Others apply ChatGPT to tasks such as automatic punctuation correction and general text creation using artificial intelligence.

The resulting scholarly work comprised reports from 27 participants and spanned disciplines such as discourse analysis, language teaching, translation, grammar, lexicography and image recognition. Projects focusing on cross-linguistic stylistic adaptation, dialect translation or the interpretation of place names demonstrate promising cross-cultural sensitivity. Attempts to work with historical corpora (e.g. Ukrainian texts from the 16th-17th centuries) or to digitise 20th-century newspapers using optical character recognition highlight a remarkable archival focus. Research on lexical simplification, culinary multilingual mapping and creating frequency dictionaries using

LLMs borders on the experimental. The project on editing poetic translation raises acute theoretical and ethical questions about aesthetic activity — a field that remains largely understudied in contemporary AI discourse. Conversely, studies on phraseology in second language contexts or discursive representations of Ukrainian women during the war demonstrate significant potential for socio-pragmatic understanding. Almost every presentation concludes with the need for careful philological validation of AI results. Ultimately, the diversity of topics confirms the viability of this field, but success depends on careful linguistic theorising that goes beyond technological novelty, as well as careful reflexivity about the epistemic limits of LLMs.

The field of AI is developing very rapidly, so perhaps the connections made during the course will have a synergistic effect. One example of ongoing cooperation is the idea of publishing research results in the peer-reviewed journal LANGUAGE: Codification, Competence, Communication'.

The course design stands out for its integration of diachronic corpus methods into LLM-driven workflows – a combination rarely seen in similar programmes. It balances methodological knowledge with hands-on experimentation, while occasionally prompting ethical reflection.

While the course introduces critical engagement with language models, the depth of theoretical grounding students achieve remains to be seen and warrants follow-up investigation.

What might once have seemed a theoretical convergence between linguistic methodology and computational modeling here takes on a tangible form: the course enables participants not just to observe language through digital tools, but to interrogate its structures with new epistemic sensitivity.

Соломія Бук – професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8026-3289>

Email: solomija@gmail.com

Ольга Максимів – доцент, завідувач кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича Львівського національного університету імені Івана Франка

Email: olha.maksymiv@lnu.edu.ua

Тарас ШМІГЕР

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 811.11=16'28'373.7-11-2(049.32)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14025>

КНИГА ПРО УКРАЇНСЬКУ ДІАЛЕКТНУ ФРАЗЕОЛОГІЮ

*(Рецензія на збірник *Nárečová frazeológia v kontexte lingvistických výskumov**

/ Ed. M. Čižmárová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2025, 178 s.)

Діалектна фразеологія збагатилася цікавою публікацією – збірником конференційних матеріалів «Діалектна фразеологія в контексті мовознавчих досліджень». Однойменна конференція відбулася 25 жовтня 2024 р. на Гуманітарному факультеті Пряшівського університету у Словаччині, а тепер збірник мандрує до ширшого кола дослідників.

Упорядником збірника виступила проф. Марія Чижмар, якій належить перша – концептуальна й оглядова – стаття в збірнику (с. 5–24). Дослідниця аналізує у зіставній перспективі найважливіші теоретичні й лексикографічні здобутки у справі вивчення українських і словацьких діалектних фразеологізмів, які появилися друком в останні десятиріччя. Оскільки статтю написано словацькою мовою, то, можливо, вона стимулюватиме словацьких діалектологів і фразеологів частіше звертатися до українського матеріалу, адже наша мова не є їм надто чужою й незрозумілою.

Єврейська тема (хоча в діалекті уживають виключно лексему «жид» без накинених зросійщених негативних асоціацій) прозвучала в статті докторки Адріани Амір (с. 25–42), яка описала образ цієї етнічної громади крізь призму українських прислів'їв і приказок, які побутують у північно-східній Словаччині. У дуже докладній статті – і з погляду методології, і з погляду зібраного матеріалу – пояснено шерег ідіом, які приховують культурну спадщину й потребують відповідного пояснення. Не зрозуміло, звідки взявся термін «русинський діалект» (с. 25), оскільки сама авторка пише про «русинів-українців» (с. 30), і так місцева громада тепер змушена йменуватися, примирюючи доволішню політичну дійсність і власну історичну пам'ять.

Доцентка Галина Кузь проаналізувала в діяхронії та синхронії те, як вивчали фразеологізми північнобуковинських говірок (с. 70–88). Повносило ці говірки почали вивчати в другій половині ХХ сторіччя, а тому чимало вже зроблено, але багато ще можна зробити. Авторка обстоює потребу загального й вузькомісцевих словників, які докладуться до лінгвокраєзнавчих, етимологічних і лексичних студій.

До царини контрастивістики належить стаття доцентки Ольги Миголинець (с. 89–102). Дослідниця вивчає українсько-словацькі взаємовпливи на прикладі ботанічної лексики, що її зібрали в закарпатських говірках, та висвітлює її побутування крізь призму лексичних паралелей із іншими слов'янськими мовами.

Літературну перспективу в збірнику відкриває професорка Наталія Венжинич (с. 103–124). У фокусі її студії – постать сучасного українського письменника із Закарпаття, Дмитра Кешелі, та його роман «Родаки» (2017 р.), у якому описане життя однієї родини впродовж XX ст. Зрозуміло, що досвід трьох поколінь, його переживання й осмислення відображення має описати різноманітне мовлення його героїв, що дає змогу читачеві належно поцінувати авторів стиль і творчі пріоритети.

Гендерна лінгвістика має широке поле для дослідження у фразеології, про що свідчить стаття доцентки Ольги Пискач (с. 125–139). На прикладі закарпатських прислів'їв і приказок дослідниця показує, як стереотипи чоловічості й жіночості просувають певні думки про соматичні, психічні та поведінкові якості.

Професорка Наталія Руснак і доцентка Іванна Струк поставили собі за мету виявити комунікативні правила буковинців, зафіксовані в пареміях (с. 140–161). Матеріалом для статті послужили паремії з творів письменників-буковинців другої половини XIX та початку XX сторіч, які авторки розподілили на сім груп, що відображають правила поведінки, суспільні обставини, оцінки, побажання і навіть прокльони.

Мовленнєвий етикет крізь призму північнобуковинських говірок досліджує також кандидат філологічних наук Лілія Гажук-Котик (с. 162–178), яка системно підійшла до етикетних формул. Науковиця проаналізувала формули привітання, запрошення, побажання, прохання і прощання, що мають свою стилістичну своєрідність.

У збірнику дев'ять статей. Їхні авторки представляють три університети – Пряшівський, Ужгородський і Чернівецький. До кожної статті додано резюме словацькою й англійською мовою. У деяких англійськомовних резюме наявні помилки в транслітерації українських назв, як-от: «Bukovina» і «Bukovinian» (с. 88, 161) замість правильних «Bukovyna» (с. 178) і «Bukovynian»; «Yarichevsky» (с. 161) замість «Yarichevskyi».

Загалом книга здатна викликати зацікавлення і філологів, і нефілологів, адже тематика й легкий виклад однозначно може привернути увагу навіть і не підготовленого читача.

Тарас Шмігер – професор катедри перекладознавства та контрастивної лінгвістики Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4713-2882>

Email: taras.shmiher@lnu.edu.ua

Михайло ГНАТЮК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 82.0:821.161.2.09:378.016(049.32)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14026>

ПОЯВА ВАЖЛИВОГО НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА

(Рецензія на книгу Василя Будного

«Літературознавчий семінарій: навчальний посібник»,

Львів: ПАІС, 2025, 276 с.)

Університетська філологічна підготовка вимагає ґрунтовного ознайомлення учасників освітнього процесу з проблемами теорії літератури, методології літературознавства та літературознавчої компаративістики, що їх виробила сучасна європейська наука про літературу. Упродовж чотирьох років навчання на бакалавраті та півтора року магістерських студій студенти-філологи виконують різноманітні навчально-дослідницькі завдання – пишуть реферати, есеї, курсові роботи, виступають із усними доповідями на презентаціях і конференціях. Завершальним етапом літературознавчої підготовки є написання й захист магістерської роботи, яка є першим науковим ступенем.

Безумовно, молоді дослідники потребують науково-методологічних і методичних консультацій. Як учасники спеціального навчального курсу – наукового семінару, вони обговорюють із науковим керівником та однокурсниками свої ідеї, проблеми, чернетки майбутніх кваліфікаційних робіт. Один із провідних фахівців кафедри теорії літератури та компаративістики ЛНУ ім. І. Франка, доцент Василь Будний запропонував студентам, аспірантам і молодим ученим ґрунтовний посібник «Літературознавчий семінарій».

Посібник створено в жанрі семінарію – навчального методично-бібліографічного жанру, який містить дослідницькі теми з опрацьованою до них проблематикою, рекомендованою літературою і порадами щодо практичного їх виконання. За своїм змістом книжка охоплює широкий спектр питань із теорії та історії української літератури, літературної критики та порівняльного літературознавства. Студентам запропоновано на вибір перелік тем із основних літературознавчих царин, висвітлено способи збирання й опрацювання дослідного матеріалу, критичного опрацювання наукових джерел, методи літературознавчого аналізу, інтерпретації й оцінки літературного тексту, правила оформлення й оприлюднення результатів дослідження.

На нашу думку, особливо цінним є те, що посібник розгортає панораму літературознавчих методів, які допоможуть виконавцям наукових робіт вибрати відповідні аналітичні інструменти для роботи над художнім текстом.

Цікавою є спроба в посібнику систематизувати методологічні напрями ХХ–ХХІ століть, які базовані на концепціях М. Г. Абрамса і Р. Якобсона. Літературознавчі методи тут упорядковано відповідно до їхньої спрямованості на певний чинник літературної комунікації. Такий підхід особливо актуальний для тих молодих науковців, які щойно знайомляться з сучасними напрацюваннями світового літературознавства. Скажімо, на зв'язок твору з автором зорієнтовані біографічний, психологічний і психоаналітичний методи, на контекст – культурно-історична школа, компаративістика, архетипно-мітологічна критика, інтертекстуальні й міжмистецькі студії, численні культурологічні течії (новий історизм, постколоніальна і феміністична критика, літературна антропологія та екокритика та ін.); увагу на літературних кодах зосередили формалізм, англо-американська нова критика, структуралізм, наратологія та дискурсивний аналіз, а орієнтація на читацьке сприймання тексту притаманна лінгво-поетикальній концепції Олександра Потебні, теоретичним ідеям Івана Франка, рецептивній естетиці Вольфганга Ізера та Роберта Яussa, когнітивній поетиці, постструктуралістичним течіям.

Щоправда, ця струнка схема цілком умовна. Адже літературознавчі методи мають стосунок до всіх чинників літературної комунікації, хоча враховують їх у різних співвідношеннях і відмінних інтерпретаціях.

Скажімо, наратологія і дискурсивний аналіз фігурують у посібнику серед методів, пов'язаних із кодом, хоча вони також змістовно трактують комунікативні полюси автора й читача, розрізняючи біографічного автора та його образ, що складається в уяві читача, розмежовуючи явного та імпліцитного адресата і реального читача. Тому варто було більше акцентувати у книжці на структурованій багатополосній спрямованості цих та інших методів, зазначивши умовність їхнього групування по окремих класифікаційних «шухлядках», як свого часу висловився Іван Франко.

Стосовно Франкових теоретичних ідей автор посібника запропонував низку «ключових понять», актуальних для нашої сучасності. Тут стисло висвітлено Франкове трактування асоціації поетичних образів, ідейності та тенденційності в літературі, естетичних аспектів «психологічного методу» літературної критики, утилітарного й естетичного підходів до мистецтва. Естетичний підхід І. Франка В. Будний узагальнив у такому формулюванні: «Життєві явища постають перед нами як прекрасні чи потворні, добрі чи злі, типові чи виняткові, однак мистецтво не співвідноситься безпосередньо із жодним з цих оцінних параметрів, бо має власні виміри, які належать площині артистизму...»¹ [с. 182]. Таке трактування, як нам здається, є дещо однобічним: воно відбиває зміст трактату «Із секретів поетичної творчості», але загалом, як відомо, І. Франко впродовж усього свого творчого життя не цурався, а плідно практикував культурно-історичний, психологічний, соціологічний та інші види літературознавчого аналізу.

---

¹ Тут і далі, покликаючись на навчальний посібник В. Будного, після цитати у квадратних дужках зазначаємо лише сторінку видання.

Автор книги дещо стримано оцінює психоаналіз, гендерні течії, застерігаючи, що вони, як і низка інших міждисциплінарних методик, вимагають не аматорського, а фахового підходу, заснованого на обізнаності дослідника не лише в літературознавчій, а й у залучених дисциплінах. Посібник стисло інформує і про методологічні засади низки плідних, хоча й менш відомих теоретичних концепцій, серед яких варто, зокрема, назвати міжмистецькі студії, літературну антропологію, новий історизм, студії травми та пам'яті, блакитні студії, теорія «більш-ніж-людського».

Основні ідеї відомої праці Пітера Баррі «Вступ до теорії: літературознавство і культурологія», популярної в нашому університетському середовищі, автор посібника подав стисло, а деякі, як-от: екокритика, культурологічна антропологія війни, еконуклеарна критика, котрі, безумовно, актуальні для сучасної української гуманітаристики, більш докладно, оскільки безпосередньо стосуються болісних і трагічних проблем, якими живе наша країна і вся планета.

Панорама методологічних підходів у рецензованому посібнику завершується міркуваннями автора про перспективи розвитку літературознавства. Василь Будний аналізує нові віяння в мистецтві і літературній теорії, які свідчать про зміну методологічної парадигми: «Нова епоха ще не розкрилася вповні у своїх культурних, естетичних та літературних рисах перед сучасниками, проте вже відчутними є тенденції до поєднання елементів модернізму й постмодернізму, що може вивести гуманітаристику на новий рівень» [с. 216–217].

Звісно, запропонована в посібнику систематизація дослідницьких методів не замінить спеціальних університетських курсів із літературної теорії та методології, але, безперечно, допоможе молодим науковцям краще зорієнтуватися в ландшафтах класичного й сучасного літературознавства.

Окрім викладу методологічних підходів, посібник містить набір допоміжних інструментів для творчої майстерні філолога. Ідеться про правила оформлення цитат, застосування покликань, приміток, умовних скорочень, поради щодо стилістичного та композиційного викладу результатів дослідження. Зокрема, книжка стисло інформує про Національний стандарт України та міжнародні стилі бібліографічного опису, які МОН України внесло до переліку рекомендованих. Задля того, щоби уніфікувати вимоги до студентських наукових робіт, кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського університету ухвалила дотримуватися стандартів бібліографічного опису академічного журналу «Слово і Час». Автор семінарію ретельно виклав ті вимоги, проілюструвавши їх прикладами бібліографічного опису різних видів друкованої продукції.

Усі розділи книги завершуються питаннями й завданнями для самоперевірки та списком рекомендованої літератури. Особливо корисними є посилання на інтернет-адреси, що дасть студентові змогу поглиблено ознайомитися з відповідною проблематикою. Загалом у прикінцевому переліку джерел описано більше

трьохсот рекомендованих, цитованих і довідкових публікацій українською, англійською та іншими мовами.

Підготовлений на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка посібник доцента В. Будного вписується в загальну тенденцію сучасної вищої освіти – приділяти більше уваги дистанційному навчанню та різним видам самостійної наукової праці студентів, аспірантів і молодих учених, особливо з огляду на обставини воєнного часу.

Михайло Гнатюк – професор, завідувач кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0742-8272>
Email: mychajlo.hnatiuk@gmail.com

IN MEMORIAM

УДК 398:821.161.2.09](092)(048.4)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14027>

ПАМ'ЯТІ МИХАЙЛА ЧОРНОПИСКОГО

29 січня 2026 року відійшов у засвіти відомий український вчений, літературознавець і фольклорист, дійсний член НТШ, колишній голова Комісії фольклористики, лауреат літературної премії імені Олени Пчілки, багаторічний викладач кафедри української фольклористики імені академіка Філярета Колесси ЛНУ імені Івана Франка, доцент **Михайло Гнатович Чернопиский**.

Михайло Гнатович народився 17 листопада 1934 р. в багатодітній селянській родині у селі Вільхівці Городенківського району Івано-Франківської області (на цвинтарі свого рідного села він і похований), якому присвятив свою об'ємну працю *Село Вільхівці на Покутті біля Чернелиці. Історико-етнографічний і етнокультурологічний нарис* (Тернопіль, 2019, 384 с.). Учений представив наукове дослідження історичного минулого і сучасного життя колоритного покутського села, для чого використав чимало архівних документів. Він із великою любов'ю написав і про своїх односельчан, чимало з яких зазнало переслідувань окупаційної влади. Освіту здобував у Чернівецькому університеті на філологічному факультеті, який закінчив 1958 р. з відзнакою. Студентські роки – це дружба із земляками, а згодом знайомство з українськими вченими Михайлом Пазяком та Михайлом Гуцем. Працював учителем української мови та літератури середніх шкіл на Хмельниччині та Івано-Франківщині, працював на посаді директора, а згодом – інспектора шкіл. У 1962–1965 рр. був аспірантом кафедри української літератури Київського педагогічного інституту. Аспірантські роки – це участь у русі «шістдесятників», близьке знайомство з В'ячеславом Чорноволом, Іваном Світличним, Богданом Горинем, дружба з Леопольдом Ященком, Ярославом Дзирою, Іваном Власенком, братами Володимиром та Сергієм Плачиндами та іншими вченими і суспільно-політичними діячами. У час навчання в аспірантурі підготував (у співпраці з Іваном Пільгуком) до друку у видавництві «Дніпро» антологію «Письменники Західної України 30–50-х років XIX століття» (Київ, 1965). 1970 р. захистив кандидатську

дисертацію «Формування творчої індивідуальності Володимира Самійленка в літературних і суспільних зв'язках».

Михайло Чернопиский тринадцять років (з лютого 1966 р. до вересня 1979 р.) працював у Луцькому державному педагогічному інституті імені Лесі Українки і пройшов шлях професійного зростання від асистента до доцента кафедри. Луцький період – це дружба і співпраця зі Степаном Забужком, колишнім аспірантом Миколи Зерова Володимиром Покальчуком. З 1979 р. працював у Тернопільському педагогічному інституті – Михайло Гнатович із теплотою згадував про дружню співпрацю зі знаменитим археологом і музейником Ігорем Геретою, а також Остапом Черемшинським. Михайло Чернопиский якийсь час виконував обов'язки декана філологічного факультету Тернопільського педагогічного інституту, був одним із ініціаторів присвоєння йому імені Володимира Гнатюка, учасником національно-патріотичних процесів кінця 1980-х – початку 1990-х років, активно виступав із актуальними публіцистичними статтями у пресі.

Нова сторінка науково-педагогічної діяльності науковця пов'язана з кафедрою української фольклористики імені академіка Філярета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка – тут він працював, починаючи з 1995 року на посаді доцента.

Михайло Гнатович присвятив своє життя дослідженню традиційної культури, народної творчості та актуальних літературних явищ. Учений завжди обирав складні, значущі наукові проблеми, осмислення яких вимагає неабиякої наукової та суспільної сміливості. Його глибокі дослідження політичної сатири Володимира Самійленка, антиімперської діяльності Івана Нечуя-Левицького актуальні і в нинішні трагічні часи. Внесок вченого у фольклористику – наукове перевидання праць Михайла Драгоманова, зокрема *Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880)* (Львів: Літопис, 2007, 278 с.; вступна стаття, текстологічне опрацювання і коментарі Михайла Чернопиского), перше в Україні довідкове видання *Українська фольклористика: Словник-довідник* (Тернопіль: Підручники і посібники, 2008, 448 с.), до участі в якому він залучив багатьох українських фольклористів, інші цінні праці. 2023 р. побачила світ унікальна монографія вченого *Краса українського народного слова (фольклористичний і літературознавчий аспекти)* (Львів, 2023, 304 с.). Підсумовуючи свої аналітичні роздумування над темою краси української мови, науковець у *Післяслові* зазначив, що наша прекрасна мова є одним із найбільш важливих факторів української ідентичності, а саме тому «Москва століттями усіма способами вбивала українців і одночасно знищувала їхню мову і культуру. Здається, що вільнолюбна українська мова сліпила очі загарбникам, як сяючий діамант». Михайло Чернопиский виховав багато поколінь студентів, яким він передавав не лише знання, а й щиру любов до українського слова.

Михайло Гнатович Чернопиский назавжди залишиться у пам'яті нинішнього й наступних поколінь як людина глибокої мудрості, надзвичайної працездатності та високої культури. Його шляхетність і відданість справі були і будуть прикладом

для всієї академічної спільноти, а вагомий науковий доробок як Ученого завжди цінуватимуть дослідники.

**Колектив кафедри української фольклористики
імені академіка Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка**

ЛІТОПИС ПОДІЙ

Надія ПАСТУХ

Київ, Національна музична академія України
УДК 398:061.3(477.83-25)"2025"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14028>

ЮВІЛЕЙНИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

*Наукова конференція «Десяті Колесівські читання
(приурочені до 150-ліття з часу виходу збірника
“Історичні пісні українського народу” Михайла Драгоманова)»
(30–31 жовтня 2025 р., кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка)*

30–31 жовтня 2025 року дослідники народної словесності та музики, а також усі, кого цікавить фольклор і фольклористика, мали нагоду вчергове зустрітися на традиційному та вже добре впізнаваному майданчику Колесівських читань, які організовує кафедра української фольклористики ім. Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка. Цьогорічну наукову конференцію було приурочено до 150-ліття від часу виходу збірника «Історичні пісні українського народу» Михайла Драгоманова. Така увага до праці видатного українського вченого була зумовлена не лише ювілейними обставинами, а й актуальністю видання в умовах триваючої війни Росії проти України, коли жодна рефлексія – чи то наукова, чи то реальна повсякденна – неможлива поза координатами історії й політики. Справедливість такої тези відчувається особливо виразно й доказово, коли воєнна ювілейна зустріч розпочинається після важкої безсонної ночі через чергову російську масовану атаку дронів, балістики й крилатих ракет на міста й села України.

Ювілейно означеним був не лише тематичний фокус конференції – самі Читання цьогоріч досягли круглої дати, ставши Десятими, і спонукали організаторів озирнутися на пройдений шлях, довжиною в дев'ять зустрічей, і підсумувати все знайдене та, можливо, й те, що втрачене на цій дорозі. Тому після коротких вітальних слів від декана філологічного факультету **Романа Крохмального**, від організаційного комітету, зокрема, завідувача кафедри української фольклористики **Василя Івашківа**, доцента кафедри **Андрія Вовчака** та професорки кафедри **Ірини Довгалюк**, а також від голови Комісії фольклористики НТШ в Україні

Оксани Кузьменко всі присутні мали нагоду повернутися в часі до перших Читань і згадати, як і коли появилася ця подія, хто визначав її формат і на що взувалися організатори, виробляючи дизайн цього заходу, та хто формував наукову спільноту Читань і її дослідницькі керунки.

Саме цим питанням була присвячена доповідь докторки мистецтвознавства, професорки кафедри української фольклористики ім. Ф. Колесси Львівського університету (надалі – кафедри української фольклористики), завідувачки кафедри музичної фольклористики Львівської національної музичної академії ім. Миколи Лисенка **Ірини Довгалюк**, яка розповіла про історію започаткування Читань, здобуті результати, подолані виклики на пройденому шляху та перспективи в майбутньому. Виступ дослідниці було проілюстровано великою кількістю фотографій, які задокументували багато важливих моментів у становленні цього наукового майданчика, увиразнили його здобутки й залишили в історії учасників та учасниць Читань.

Перше засідання конференції, фокус якого був скерований передусім на науковий доробок М. Драгоманова, відкрив доктор філологічних наук, професор кафедри української фольклористики **Святослав Пилипчук**. У своєму виступі «Листування Михайла Драгоманова й Івана Франка: фольклористичний діалог» дослідник поділився зі слухачами широким спектром фольклористичних проблем, які були предметом обговорення в епістолярній розмові між Михайлом Драгомановим та Іваном Франком упродовж майже 20 років. Такий ракурс дав змогу пролити світло на дослідницькі позиції обох учених, а також розкрив їхні взаємні впливи один на одного й наслідки співпраці для кожного з них.

Дослідження аналітичної лабораторії М. Драгоманова продовжила докторка філологічних наук, провідна наукова співробітниця відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України **Оксана Кузьменко**, виступивши з доповіддю «Михайло Драгоманов про московську неволю: до питання фольклорних типологій в нових історичних контекстах». На думку дослідниці, у час тривання війни Росії проти України та творення сучасної воєнної поетично-пісенної й оповідної культури важливо бачити спадкоємність фольклорної візії української історії, усуціль переповненої війнами. Власне пошуку типологічних збігів у фольклорному осмисленні концепту *неволі* в контексті подій важкого минулого й сучасного присвятила виступ дослідниці, обравши наукові студії М. Драгоманова за фундамент для розбудови своєї концепції.

До питань осмислення воєнного досвіду та його омовлення в параметрах традиційних оповідей про війну чи інші катастрофічні потрясіння в житті українців звертається й кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Проблемної науково-дослідної лабораторії етномузикології (надалі – ПНДЛЕ) Національної музичної академії України **Надія Пастух** у своєму виступі про (с)прийняття війни в ранніх оповідах про повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Дослідниця, зокрема, проаналізувала, чому сучасна війна в наративах постає як

“неможлива” і “нереальна”, а також відстежує, яким чином відбувається “уможливлення” війни і як удається віднайти мовні ресурси й компетенції для її нарративізації.

Розмову про художнє осмислення подій, образів, постатей, реалій війни Росії проти України було продовжено й на *другому засіданні* Читань. Докторантка Інституту литовської літератури і фольклору (м. Вільнюс, Литва) **Надія Попик** проаналізувала тенденції конструювання образу Валерія Залужного в сучасних українських піснях 2022–2025 років («Міфологізація постаті генерала Валерія Залужного у піснях воєнного часу»). У фокусі уваги дослідниці – авторські пісні про Залужного, які, проте, опираються на традиційні мотиви козацьких і духовних пісень. Ці твори, складені і в Україні, і поза її межами, демонструють різні стилістичні підходи й відображають зміну суспільного сприйняття очільника українського війська протягом 2022 – 2025 років.

У наступній презентації «Концепт *земля* у спогадах переселенців із зони затоплення» кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України **Ірина Коваль-Фучило** сфокусувала увагу на словесному конструюванні протиставлення сьогоденного місця проживання й утраченої землі в переселенських нарративах тих, кого відселили через будівництво водосховищ. Передусім дослідниця звернула увагу на те, якими художніми засобами конструюється образ втраченого світу, однак також не оминула увагою й ті комеморативні практики, що формуються довкола пам’яті про назавжди зниклу під водою частину життя спільноти.

Історичну панораму усних оповідей про війну й окупацію, колективізацію та повстанський рух, релігійність і переслідування церкви, традиції та пісенність представила у своїй доповіді кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України **Марина Демедюк**, ознайомивши учасників Читань із результатами польового дослідження, проведеного в березні – серпні 2025 року на Рудківщині Самбірського району Львівської області. Таке дослідження, як і подальший аналіз типологічних рис кожної тематичної групи автобіографічних нарративів, стали можливими завдяки ініціюванню спільного проекту Інституту українознавства та Рудківської об’єднаної територіальної громади. А багато цікавих міркувань, які стосувалися нарративної структури, виконавської манери, слухацької співучасті та особливостей конструювання індивідуальної й колективної пам’яті, постали як наслідок поєднання усноісторичного підходу та фольклористичного аналізу.

Третє засідання об’єднало доповідача й доповідачку, які представили музичні традиції культурного пограниччя, віддаленого від реальних кордонів і зумовленого контактами різних етносів, а також продемонстрували сучасний стан функціонування цих традицій.

Так, старший науковий співробітник Клайпедського університету доктор **Рімантас Слюжінскас** (Клайпеда, Литва) у своїй доповіді «Псалми лютеранської традиції як відображення історико-культурної спадщини Клайпедського краю» простежив складне переплетіння німецьких і литовських культурних впливів у традиції лютеранського псалмоспіву місцевих жителів. Презентація дослідника, на початку якої було запропоновано цікавий історичний екскурс у минуле Клайпедського краю, апелювала до аудіо- та відеозаписів місцевих практик лютеранського псалмоспіву, що дало змогу слухачам зануритися в розуміння явища.

У наступному виступі кандидатка мистецтвознавства, етномузикологиня **Ірина Федун** (Гронінген, Нідерланди) розповіла про побутування української народної музики в міграційних громадах північної частини Нідерландів (провінція Гронінген) та її взаємодію з місцевими нідерландськими традиціями в умовах війни Росії проти України. В основу дослідження лягли інтерв'ю, спостереження за повсякденною та святковою музичною активністю українців, які знайшли прихисток в Нідерландах, аналіз наявних медіаматеріалів, архівних джерел, а також власні польові записи. Презентація Ірини Федун так само містила багато цікавих аудіо- та відеоілюстрацій, які свідчать про культурну активність українців у Нідерландах та їхню відкритість до інших культурних традицій.

На *четвертому засіданні* увагу аудиторії було зосереджено на постаті Філарета Колесси та на його генологічній спадщині, яка стосувалася дум і замовляльно-заклинальної поезії. Відкрив засідання завідувач кафедри української фольклористики, доктор філологічних наук, професор **Василь Івашків**, поділившись аналізом народних дум у дослідницькій оптиці Філарета Колесси. Доповідь була оперта на матеріали тринадцятого зошита університетських викладів ученого про український фольклор і фольклористику, який зберігається в приватному архіві Ф. Колесси і який зараз, як і інші зошити з текстами лекцій, готують до оприлюднення. У лекції про думи вчений розвиває низку своїх міркувань і спостережень, відомих уже з попередніх робіт, зокрема щодо «корпоративного» характеру дум, їх імпровізаційного начала, астрофічності вірша, завдяки якій удається легко імпровізувати, відповідного добору тем переважно історичної тематики, а також щодо питань генетичного взаємозв'язку похоронних дум і голосінь.

Не оминув своєю увагою Ф. Колесса й цілої низки жанрів українського магічно-сакрального або okazіонально-обрядового фольклору, здійснивши успішну спробу їх теоретичного осмислення. Саме цьому питанню присвятив свою доповідь «Філарет Колесса – дослідник і збирач українських заговорів, заклинань, народних молитов» кандидат філологічних наук, доцент кафедри української фольклористики **Ігор Гунчик**. У презентації було проаналізовано історіографічну базу, на яку опирався Ф. Колесса у своїх теоретичних міркуваннях про заговори, заклинання та народні молитви, простежено термінологічний інструментарій, яким послуговувався дослідник, охарактеризовано видові дефініції, вироблені в процесі

осмислення цього явища, а також окреслено концепцію походження магічно-сакрального фольклору та його структурні й поетичні особливості.

Завершила перший конференційний день кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української фольклористики **Уляна Парубій**, яка розповіла про культ предків у гуцульській різдвяній традиції як один із її ключових компонентів. Зокрема дослідниця зупинилася на цікавій гуцульській традиції вшановувати колядкою померлих членів родини через виконання спеціальної «умерлої коляди», тексти якої є рідкісними та вартими особливо уважного наукового осмислення. Дослідниця зауважила, що сама традиція побутує ще й сьогодні, і продемонструвала свою відеофіксацію 2016 року, порівнявши її та ще один знайдений запис 1994 р. із попередньо занотованими текстами із праці Володимира Шухевича.

Наступний конференційний день в основному був присвячений етномузикологічним дослідженням та охоплював 9 виступів, розбитих у три засідання. Він розпочався з доповіді докторки мистецтвознавства, професорки кафедри історії української музики та музичної фольклористики, завідувачки ПНДЛЕ Національної музичної академії України **Ірини Клименко**, яка запропонувала поглянути на весільні ритуальні зачинні формули як на етнічні й субетнічні маркери. Під час виступу дослідниця нагадала слухачам, чим є такі зачинні формули, яка термінологічна парадигма випрацьована на позначення цього явища та хто досліджував такі словесно-музичні утворення. Дослідниця наголосила на тому, що ці утворення є питомо українським явищем, відсутнім у сусідів, продемонструвала мапу поширення зачинних формул – їхніх словесних і ритмічних різновидів, показавши, що такі субареали «слова» й «музики» не завжди збігаються. Ірина Клименко звернула увагу на південний субареал (лівобережжя середнього Дністра та Побожжя), на якому поширена формула «першим/другим/третім разом, Божим розказом» («1–2–3»), яка може бути найстаршою з-поміж усіх скартографованих.

Розмову про весільні пісні продовжила аспірантка кафедри історії української музики та музичної фольклористики Національної музичної академії України, завідувачка теоретичного відділу та викладачка історико-теоретичних дисциплін і традиційного співу Київської вечірньої музичної школи № 1 ім. Кирила Стеценка **Надія Ханіс**, виголосивши доповідь на тему «Ліричні сюжети весільних пісень шестидольної основи у поріччях Середнього Дніпра та Південного Бугу». У виступі було представлено авторську систематизацію сюжетів весільних пісень шестидольної строфічної основи, що побутували в поріччях Середнього Дніпра й Південного Бугу. Ці твори дослідниця назвала ліричними весільними піснями, наголосивши на їх слабшому зв'язку з обрядовими акціями, особливій мелостилістиці та своєрідному потрактуванню цих пісень, яке йде від самих виконавців. Доповідачка здійснила порівняння «сюжетних» ареалів із теренами поширення силабічних формул, відстеживши тенденції зв'язків між сюжетними й етномузикологічними структурами.

Завершила *п'яте засідання* Читань кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України **Людмила Іваннікова**, переключивши слухачів із етномузикологічної тематики на етнологічну загалом та уснословесну зокрема. У своїй доповіді «Оказіональна обрядовість села Губча Хмельницької області: толока» дослідниця проаналізувала okazіональні обряди, пов'язані з будівництвом хати та входженням у новий дiм, які побутували в локальній традиції її рідного села. Окрім аналізу ритуалів та ритуалізованих практик, які обслуговували толоку, вхідчини й новосілля, Л. Іваннікова подала цілу низку коротких і розгорнутих текстів (вірувань, прикмет, повір'їв, меморатів і фабулатів, зокрема, демонологічних легенд), які стосувалися вибору місця під хату, закладин хати, процесу будівництва та будівельних матеріалів тощо.

Шосте засідання відкрив кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри музичної фольклористики, завідувач Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології (надалі – ПНДЛМЕ) Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка **Юрій Рибак**, ознайомивши слухачів із фольклорними матеріалами з Берестейщини у фондах львівської Лабораторії музичної етнології. Дослідник перш за все коротко зупинився на основних віхах складної історичної долі цього регіону, а далі на основі збережених у фондах матеріалів проаналізував хронологію проведених польових досліджень Берестейщини, охарактеризував засади підготовки й проведення кожного виїзду, окреслив географію наявних фіксацій, а також описав представлені типи аудіоносіїв із фіксаціями й кількісні та якісні параметри зафіксованих текстів. Юрій Рибак наголосив на унікальності записів із регіону, що у світлі подій, які переживає сьогодні Україна, є втраченим, та продемонстрував цікаві як із погляду виконавства, так і з огляду на музично-типологічні характеристики аудіофіксації.

Аналіз накопичених під час польових досліджень фольклорних матеріалів здійснила також завідувачка Лабораторії фольклористичних досліджень Львівського національного університету **Марія Папіш**. Об'єктом студій стала колекція фольклорних матеріалів Михайла Чернопиского, яку вчений передав у січні 2025 року у фонди Фольклорного архіву кафедри української фольклористики ім. акад. Ф. Колесси і яка постала на базі експедиційних матеріалів, зібраних під час проведення студентських фольклористичних практик Луцького державного педагогічного інституту та Тернопільського державного педагогічного інституту впродовж 1975–1990 років. Під час виступу дослідниця коротко зупинилася на описі географії записів, продемонструвавши карту населених пунктів, у яких здійснювалися експедиції й індивідуальні виїзди, навела орієнтовну кількість зафіксованих текстів, вказала на наявність різних типів аудіоносіїв, охарактеризувала жанрове наповнення матеріалу. Окремо М. Папіш проаналізувала навчально-методичні засади проведення студентської практики, які випрацьовував М. Чернопиский,

та його вимоги до транскрибування, упорядкування й зберігання фольклорних матеріалів.

Після обговорення питань, які стосувалися накопичених у різних фондах фольклорних матеріалів, розмова логічно перейшла до важливої проблеми оцифрування аналогових аудіозаписів етномузичних колекцій. Її порушив у своїй доповіді аспірант кафедри історії української музики та музичної фольклористики, науковий співробітник ПНДЛЕ Національної музичної академії України, а також засновник ГО «Музей коліскової» **Олег Коробов**. Дослідник висвітлив актуальні проблеми оцифрування експедиційних записів і представив результати роботи над навчальним курсом «Оцифрування аналогових аудіозаписів етномузичних колекцій», який автор створив за підтримки програми персональних грантів House of Europe в Україні та громадської організації «Музей коліскової». Аналітична, практична та навчально-методична складові, об'єднані в межах пропонованого курсу та посилені рекомендаціями провідних спеціалістів із оцифрування звуку, роблять курс не лише освітнім продуктом, важливим для студентів музичних і культурологічних спеціальностей, пов'язаних зі збереженням аудіоспащини, а й практичним інструментом, який пропонує базові знання з оцифрування та розуміння процесів і ресурсних потреб таких ініціатив.

Завершальне засідання Читань розпочала кандидатка мистецтвознавства, старша наукова співробітниця ПНДЛЕ, доцентка кафедри музичної фольклористики Львівської національної музичної академії **Ліна Добрянська**, розповівши слухачам про історію видання багатотомного зібрання праць Філарета Колесси. Дослідниця, зокрема, ознайомила всіх із деталями підготовки у Львівській консерваторії в 50-х роках минулого століття масштабного проекту, який мав охоплювати 10 томів і налічувати 240 авторських аркушів та задумувався як робота «своїми силами» – без залучення фахівців із інших інституцій. Після аналізу наявної з цього питання літератури Ліна Добрянська зупинилася на висвітленні внеску власне викладачів Львівської консерваторії у цей проект та на практичних результатах їхньої роботи, а також пояснила причини поступового загасання ініціативи.

Про ще одну незавершену ініціативу розповіла кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця ПНДЛЕ, доцентка кафедри музичної фольклористики Львівської національної музичної академії **Лариса Лукашенко**, ознайомивши всіх із основними результатами свого дослідження «Неопубліковані записи Якова Сенчика (до 110-ї річниці видання збірки пісень із Холмщини і Підляшшя)». У доповіді дослідниця висвітлила проблему публікації наявної в архіві рукописної колекції холмського й підляського фольклору місцевого вчителя Я. Сенчика, п'яту частину якої було видано ще 1916 року. Решта текстів досі не введена в широкий обіг, хоча становить важливу наукову цінність – щонайменше з огляду на складну історичну долю цього регіону. Лариса Лукашенко коротко розповіла про історію підготовки опублікованої колекції пісень та порівняла видруковані тексти з тими, які зберігаються в архіві, вказавши на низку недоліків і помилок у друку. Окремо

фольклористка проаналізувала працю Анатолія Іваницького «Обрядовий музичний фольклор Волині та Західного Полісся», у якій так само було зроблено спробу видрукувати частину рукописної колекції Я. Сєнчика.

Завершила серію виступів другого конференційного дня **Віра Мадяр-Новак**, виголосивши доповідь на тему «Розбіжності між етнографічними та музичними кордонами Закарпатської Бойківщини». Дослідниця, опершись на опубліковані та архівні нотні зібрання окресленого терену, порівняла музичні межі закарпатської Бойківщини з мовними та іншими етнографічними кордонами, з'ясувавши, що бойківська музична культура на цьому відтинку відчутно зміщується на схід.

Огляд конференційної роботи буде неповним, якщо не згадати про те, що одна з найцікавіших її частин відбувалася після завершення виступів. Щоразу після виголошення цікавих і змістовних рефератів розпочиналися жваві дискусії, які часто тривали й у перервах між засіданнями й були не менш інформативними та ґрунтовними. Так, активно обговорювалося питання видання наукової спадщини Філарета Колесси: дослідники дискутували довкола обставин постановки багатотомного зібрання відомого фольклориста, обмірковували ініціативи видруку ще не виданих праць, зокрема університетських лекцій ученого про український фольклор і фольклористику. Окрім того, учасники Читань висловлювали своє бачення форматів, у яких мали б бути оприлюднені дослідження Ф. Колесси. Жваву дискусію викликали, своєю чергою, презентації, присвячені фольклорній спадщині українців та інших народів поза межами сучасного державного кордону України, а також виступи про фольклорні колекції з різних регіонів, які зберігаються в архівних фондах і не доступні широкому колу науковців. Колессівські читання засвідчили, що не зникає інтерес до архаїчних явищ у фольклорній традиції та питань походження й динаміки уснословесних жанрів, так само як і зростає увага до фольклорної творчості, пов'язаної з війною Росії проти України. Окремої наукової рефлексії під час обговорень отримало питання пошуку географічних збігів і розходжень між скартографованими словесними та музичними фольклорними компонентами. І, звісно, на цих Читаннях, як і на попередніх зустрічах, особливо активно дискутували потребу якнайшвидшого оцифрування записів на магнітній стрічці, які й досі зберігаються в архівних фондах.

Наприкінці першого дня Читань уже традиційно відбувся Форум наукових новинок «за кавою», під час якого всі охочі могли розповісти про нові видання, які можуть бути цікавими для фольклористичної аудиторії, а автори чи упорядники книг мали нагоду представити свої опубліковані праці особисто.

З першою короткою «рецензією» виступила Лариса Лукашенко, розповівши про два англomовні етномузикологічні видання, що вийшли у 2024 та 2019 роках. Книга під назвою *Pathways in Early European Ethnomusicology* постала як результат роботи міжнародного симпозіуму *Folk Music Research, Folkloristics, an Anthropology of Music in Europe. Pathways in the Intellectual History of*

Ethnomusicology (Відень, Австрія, 2019 р.) й охопила низку статей, мета яких показати, як відбувався «антропологічний поворот» в етномузикології на європейському континенті. У збірнику представлено одинадцять авторів та авторок із різних частин Європи, які ознайомлюють науковий світ із піонерами цієї галузі (що проводили дослідження на континенті та за його межами як музикознавці, філологи й фольклористи), а також із національними й регіональними школами ранньої європейської етномузикології. Важливо, що в цій книзі було опубліковано статтю учасниць Читань Ірини Довгалюк і Лариси Лукашенко, присвячену становленню та першим здобуткам галицької етномузикології початку ХХ століття (*Galician Ethnomusicology of the Beginning of the 20th Century Establishment and the First Achievements*). Інша книга *Traditional Music and Dance in Contemporary Culture(s)* (упорядники Jana Ambrózová та Bernard Garaj) є збіркою статей, присвячених дослідженню процесів трансформації, відродження та інтегрування фольклорної музики й танців у сучасних суспільствах, з одночасним аналізом політичних та інших мотивацій таких процесів.

Далі з презентацію свого цьогорічного доробку (а насправді результату останніх понад двадцяти років) виступив Юрій Рибак, ознайомивши всіх присутніх із новою книгою *Творчий доробок мандрівного співця Андріяна Данилюка* (2025 р.). Книга вміщує вибрані твори з репертуару відомого мандрівного співця західнополіської традиції, видатного сліпого музиканта-гармоніста Андріяна Данилюка, а також фольклорні зразки від кількох інших виконавців цього осередку. В основу видання лягли передусім аудіозаписи самого музиканта, які він робив спочатку на бобінах, а згодом на касетах упродовж своєї професійної практики, а також і фіксації під час виїздів до мандрівного співця. Оскільки репертуар Андріяна Данилюка охоплює понад 200 творів, потрібно було вибрати ті, які, на думку упорядника, найяскравіше віддзеркалювали би творчий стиль музиканта. Серед творів, які ввійшли до збірника, – псалми, щедри й коляди, балади й пісні, поміж якими немало пісень на воєнну тематику, а також молитви й казка. Наприкінці презентації Юрій Рибак додав, що книга вміщує також QR-код, завдяки якому можна переслухати всі твори, подані в збірнику.

Надія Пастух – кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Проблемної науково-дослідної лабораторії етномузикології Національної музичної академії України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7703-5541>
E-mail: npastukh@gmail.com

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

<i>Володимир Пілецький</i> ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНОЛОГІЇ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ПЕТРА КОСТРУБИ ТА ІВАНА КОВАЛИКА	3
<i>Ніна Данилюк</i> МОВНИЙ ОБРАЗ <i>ЗЕМЛИ</i> В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНОПІСЕННИХ ТЕКСТАХ	17
<i>Ірина Процик</i> НАЗВИ УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД ІЗ ОПІЛЛЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.....	30
<i>Соломія Бук</i> КВАНТИТАТИВНА ЛІНГВІСТИКА В ЕПОХУ ГЕНЕРАТИВНОГО ШІ: ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНА ПАРАДИГМА УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО КУРСУ	43
<i>Наталія Хороз, Ольга Сорока</i> ІДЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЇ ПЕРІОДУ COVID-19 (НА УКРАЇНСЬКОМУ І БОЛГАРСЬКОМУ МАТЕРІАЛІ)	54
<i>Юлія Заза</i> <i>LEVANT</i> : ВІД ГЕОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ДО МУЛЬТИМОДАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В INSTAGRAM	62
<i>Олеся Сливинська</i> КОНЦЕПТ <i>ВЛАДА</i> У СВІТЛІ АСОЦІАЦІЙ З ЛЮДЬМИ (НА МАТЕРІАЛІ АНКЕТУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ СТУДЕНТІВ).....	79
<i>Тарас Озарко</i> МУЗИКА І СЛОВО.....	90
<i>Андрій Чулаєвський</i> СЛОВНИКИ ТРАНСПОРТНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	99
<i>Клавдія Панасюк</i> ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКА – ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОГО ЗВО	113

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

- Роман Крохмальний*
КОГЕРЕНТНІСТЬ ФІЛОЛОГІЧНОГО ТА МЕРЕЖЕВОГО ПРОСТОРІВ В
УМОВАХ ВПЛИВУ ІНСТРУМЕНТІВ ІІІ 120
- Назар Федорак*
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА МЕДІЄВІСТИЧНИХ
ДОСЛІДНИЦЬКИХ СТАТЕЙ ІВАНА ФРАНКА В *ЗАПИСКАХ НТШ*..... 136
- Валерій Корнійчук*
«САМОВБІЙСТВА НАЧЕ ГРАД!» («З ТЕКИ САМОУБІЙЦЯ» ПЕТРА
КАРМАНСЬКОГО)..... 165
- Микола Крупач*
100-ЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У СПОГАДАХ ЄВГЕНА
ЧИКАЛЕНКА, МИКОЛИ КОВАЛЕВСЬКОГО ТА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА 180
- Володимир Працьовитий*
ПРОБЛЕМА ТРАГІЧНОГО ГУМАНІЗМУ В ПОВІСТІ *ОГНЕННЕ КОЛО*
ІВАНА БАГРЯНОГО 192
- Михайло Гнатюк*
ФІЛОЛОГІЧНА УКРАЇНІСТИКА В СИСТЕМІ СЛАВІСТИЧНИХ СТУДІЙ
УНІВЕРСИТЕТІВ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ 209
- Ірина Роздольська*
ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ ІВАНА ФРАНКА В СИСТЕМІ ПОРІВНЯЛЬНИХ
КООРДИНАТ: ФРАНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ ВАЛЕРІЯ КОРНІЙЧУКА 219
- Уляна Федорів*
ДІМ ЯК ПРОСТІР ПАМ'ЯТИ: ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ ВІКТОРІЇ АМЕЛІНОЇ *ДІМ ДЛЯ ДОМА* 232
- Олександр Моторний*
ЧЕСЬКА ІНТЕРНЕТ-ПОЕЗІЯ В НАУКОВОМУ АНАЛІЗІ КАРЕЛА
ПІОРЕЦЬКОГО 248
- Юрій Горблянський*
«НА ГУЦУЛСЬКІЙ ДАРАБІ ПЕРВОВІЧНИЙ ХАРОН»:
АМПЛІТУДА ПОЕТИЧНОГО ГОЛОСУ ВАСИЛЯ ЗЕЛЕНЧУКА
(за збіркою *Груні та й гражди*)..... 257

ПУБЛІКАЦІЇ

Ігор Гунчик
НАРОДНІ МОЛИТВИ, ЗАМОВЛЯННЯ ТА ЗАКЛИНАННЯ ВІД ВІТРУ:
ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ ІЗ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ 271

РЕЦЕНЗІЇ

Соломія Бук, Ольга Максимів
RECONFIGURING LINGUISTIC INQUIRY IN THE AGE OF GENERATIVE AI
..... 287

Тарас Шмігер
КНИГА ПРО УКРАЇНСЬКУ ДІАЛЕКТНУ ФРАЗЕОЛОГІЮ 290

Михайло Гнатюк
ПОЯВА ВАЖЛИВОГО НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА.....292

IN MEMORIAM

ПАМ'ЯТІ МИХАЙЛА ЧОРНОПИСКОГО 296

ЛІТОПИС ПОДІЙ

Надія Пастух
ЮВІЛЕЙНИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ . 299

CONTENTS

LINGUISTICS

Volodymyr Piletskyi

DEBATABLE ISSUES OF UKRAINIAN PHONOLOGY IN THE SCIENTIFIC
WORKS BY PETRO KOSTRUBA AND IVAN KOVALYK 3

Nina Danyliuk

LINGUISTIC IMAGE *OF THE EARTH* IN UKRAINIAN FOLK POETRY TEXTS
..... 17

Iryna Protsyk

NAMES OF UKRAINIAN FOOTBALL TEAMS FROM OPILLIA IN THE FIRST
HALF OF THE XX CENTURY..... 30

Solomiya Buk

QUANTITATIVE LINGUISTICS IN THE AGE OF GENERATIVE AI:
A TRANSDISCIPLINARY PARADIGM FOR UNIVERSITY COURSE..... 43

Natalia Khoroz, Olga Soroka

IDEOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF PHRASEOLOGY OF THE COVID-19
PERIOD (BASED ON THE UKRAINIAN AND BULGARIAN MATERIAL) 54

Julia Zaza

LEVANT: FROM GEOCULTURAL SPACE TO MULTIMODAL
REPRESENTATION ON INSTAGRAM 62

Olesia Slyvynska

CONCEPT OF *POWER* IN THE LIGHT OF ASSOCIATIONS WITH PEOPLE
(BASED ON A SURVEY OF POLISH STUDENTS)..... 79

Taras Ozarko

MUSIC AND WORD 90

Andriy Chulaevskiy

DICTIONARIES OF TRANSPORT TERMS IN UKRAINIAN LINGUISTICS 99

Klavdiya Panasiuk

FORMATION GRADUATES' RHETORICAL SKILLS IS A PRIORITY TASK
FOR MODERN HIGHER EDUCATIONAL113

LITERATURE

- Roman Krpkmalnyy*
COHERENCE OF PHILOLOGICAL AND NETWORK SPACES
UNDER THE INFLUENCE OF AI TOOLS..... 120
- Nazar Fedorak*
LITERARY PROBLEMS IN MEDIEVAL RESEARCH ARTICLES BY IVN
FRANKO IN "NOTES OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY"..... 136
- Valeriy Korniychuk*
"SUICIDES ARE LIKE HAIL!" ("FROM THE SUICIDE FOLDER"
BY PETRO KARMANSKY) 165
- Mykola Krupach*
THE 100TH ANNIVERSARY OF TARAS SHEVCHENKO IN THE MEMOIRS
OF YEVHEN CHYKALENKO, MYKOLA KOVALEVSKYI AND YEVHEN
MALANIUK..... 180
- Volodymyr Pratsyovytyy*
THE PROBLEM OF TRAGIC HUMANISM IN IVAN BAGRIANYT'S
THE FIERY CIRCLE 192
- Mykhailo Hnatiuk*
PHILOLOGICAL UKRAINIAN STUDIES IN THE SYSTEM OF SLAVIC
STUDIES OF AUSTRIA-HUNGARIAN UNIVERSITIES..... 209
- Iryna Rozdolska*
AESTHETIC CONSCIOUSNESS OF IVAN FRANKO IN THE SYSTEM
OF COMPARATIVE COORDINATES: FRANKO STUDIES OF VALERIY
KORNIYCHUK..... 219
- Ulyana Fedoriv*
HOME AS A SPACE OF MEMORY: THE PROBLEM OF NATIONAL IDENTITY
IN VICTORIA AMELINA'S NOVEL "HOME FOR 232
- Alexander Motorny*
CZECH INTERNET POETRY IN THE SCIENTIFIC ANALYSIS
OF KAREL PIORETSKY 248

Yuriy Horblyanskyi
"THE PRIMARY CHARON ON THE HUTSUL DARAB":
THE AMPLITUDE OF VASYL ZELENCHUK'S POETIC VOICE
(based on the collection *Gruni ta y grazhdy*) 257

PUBLICATIONS

Ihor Hunchyk
FOLK PRAYERS, ORDERS AND SPELLS FROM THE WIND: FOLKLORE
AND ETHNOGRAPHIC MATERIALS FROM WESTERN POLISSIA 271

REVIEWS

Solomiya Buk, Olga Maksymiv
RECONFIGURING LINGUISTIC INQUIRY IN THE AGE OF GENERATIVE AI
..... 287

Taras Shmiger
BOOK ABOUT UKRAINIAN DIALECT PHRASEOLOGY 290

Mykhailo Hnatiuk
THE EMERGENCE OF AN IMPORTANT TEXTBOOK.....292

IN MEMORIAM

IN MEMORY OF MYKHAILO CHORNOPYSKYI..... 296

CHRONICLE OF EVENTS

Nadiya Pastukh
JUBILEE SCIENTIFIC FORUM AT LVIV UNIVERSITY 299